

156. évfolyam (2022) | 3. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Bácsyati Dániel, Bartha Ákos, Csukovits Enikő, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK

www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.

Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék

E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu

156. évfolyam (2022) 3. szám

Szerkesztőbizottság:

Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Klaniczay Gábor, Kövér György,
Krász Lilla, Lévai Csaba, Molnár Antal, Orosz István, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára,
Pók Attila, Rainer M. János, Romsics Ignác, Sajti Enikő, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Reményi József Tamás

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress

www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate

www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Pálosfalvi Tamás</i> : Két (király)választás Magyarországon. Habsburg Albert és Jagelló I. Ulászló magyar királysága	459
<i>Rudolf Veronika</i> : A Birodalom vonzásában. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1196 és 1214 között	505
<i>Sáfrány Tímea</i> : Tisztújítások és tisztviselői karrierutak a reformkori Csongrád vármegyében	531
<i>Varga Dániel</i> : A Duna-konföderációs terv előzménye: <i>Il Programma Ungherese</i>	563
<i>Nagy Adrienn</i> : Határváltozás(ok) és csempészet. Fejezetek a nyugati határtérség lakosságának mindennapjaiból	585
<i>Turbucz Dávid</i> : Horthy Miklós államfői tevékenysége az 1920-as években	615

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Márta Font</i> : The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes. Cooperation and Conflict in Medieval Hungary and Kievan Rus’ (<i>Barabás Gábor</i>)	639
Csukovits Enikő (szerk.): Az Anjou-kor hatalmi elitje (<i>Farkas Csaba</i>)	641
<i>Jakab Réka – Kákonyi Anna</i> : Táguló és szűkülő terek. A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete (<i>Katona Csaba</i>)	644
<i>Sallay Gergely Pál</i> : „Hadiszalagon, kardokkal.” Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre (<i>Szabó Róbert Károly</i>)	647
<i>Törő László Dávid</i> : „A szellemtörténet is csak az adatokból indulhat ki.” Eckhart Ferenc történelmi munkásságának főbb problémái <u>Monostori Imre</u>	649
Soós István (szerk.): <i>Mályusz Elemér</i> : Visszaemlékezések (<i>Ablonczy Balázs</i>)	653
<i>Béla Tomka</i> : Austerities and Aspirations. A Comparative History of Growth, Consumption, and Quality of Life in East Central Europe since 1945 (<i>Mitrovits Miklós</i>)	655
E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	659

Pálosfalvi Tamás

KÉT (KIRÁLY)VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON

Habsburg Albert és Jagelló I. Ulászló magyar királysága

„Az ország rendei, kik az 1440-ik év első napjaiban Budán országgyűlést tartottak, két részre oszoltak. [...T]öbbségben voltak azok, kik sem a királynénak [tudniillik Luxemburgi Erzsébetnek – P. T.], sem esetleg születendő fiának trónörökösödési jogát egyáltalán nem ismerték el, és így nem tekintették magukat kötelezve, hogy a királyné szülését bevárják, hanem abban a meggyőződésben voltak, hogy a király halála után az utód megválasztása iránt haladék nélkül és korlátlan szabadsággal rendelkezhetnek; mivel pedig az ország belső békességének és külső biztosságának érdeke erős kéz kormányzatát igényelte, el voltak határozva, hogy olyan királyt választanak, aki uralkodói kötelességeinek teljesítésére a kellő képességet bírja; a királynéval és párthíveivel szemközt mindössze arra az engedményre voltak hajlandóak, hogy olyan uralkodót emelnek a trónra, aki Erzsébetet nőül veheti.”

Az idézett sorok a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi Magyarország-történet Fraknoi Vilmos által írt kötetéből származnak,¹ és azért választottam őket, mert szépen tükrözik azokat a tényezőket, amelyek a tudományos történetírás kialakulása óta meghatározzák az I. Ulászló királlyá választásával kapcsolatban Magyarországon elfogadott képet. Eszerint az 1440. január elején Budán összegyűlő rendek között már eleve többségben voltak azok, akik – részint a nőuralomtól való félelem, részint az oszmán fenyegetés okán – kezdettől elzárkóztak attól, hogy a férje, Habsburg Albert halála után állapotosan maradt Erzsébet királyné gyermekének születését megvárják, és abban az esetben, ha az fiúnak bizonyulna,² királyuknak ismerjék el. Az Erzsébettel szemben állást foglaló személyek csoportját volt szokás „nemzeti pártként” vagy a Zsigmond alatt felemelkedő „katonabárok” csoportjaként meghatározni, anélkül, hogy bárki kísérletet tett volna annak társadalmi vizsgálatára. Velük szemben állt volna az „udvari párt” vagy „Cillei-Garai liga”, éppolyan homályos kontúrokkal, mint „nemzeti” riválsaik. Ez utóbbiak, kihasználva számbeli fölényüket, azonnal tette kész uralkodót szemeltek ki maguknak Jagelló III. Ulászló lengyel király személyében, aki rövid

¹ *Fraknoi Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. In: *A magyar nemzet története*. Szerk. Szilágyi Sándor. IV. Bp. 1896. 11. Azonos fogalmazással lásd *Uő: A magyar királyválasztások története*. Bp. 1921. 64.

² Erzsébetnek férjétől korábban született gyermekei közül ekkor csak két leány, Anna és Erzsébet volt életben.

töprengés után – és szigorú választási feltételek mellett – el is fogadta felkérésüket. Erzsébet azonban, aki maga is hozzájárult a lengyel király választásához és a vele kötendő házassághoz, fia születése után meggondolta magát – dolgozott benne a „Cillei vér” vagy az „asszonyi gyengeség”, az elfogultság jellegétől függően –, a visegrádi várból ellopott Szent Koronával megkoronáztatta újszülött fiát, és ezzel rászabadította Magyarországra a polgárháború poklát. Röviden, politikai rövidlátásával és mérhetetlen hatalomvágyával fényesen igazolta mindama félelmeket, melyekkel a magyarok többsége a „nőuralomra” tekintett.³

Túlzás lenne azt állítani, hogy az imént szándékosan éles színekkel rajzolt képen időközben nem keletkeztek repedések. Mályusz Elemér például világosan bebizonyította, hogy Ulászlót, elődjéhez hasonlóan, „a nagybirtokosok egyik csoportja tette meg királlyá”, szó sem volt tehát kezdetben sem rendekről, sem országgyűlésről.⁴ Azt azonban ő sem vonta kétségbe, hogy a kezdeményezés magyar részről indult és túlnyomó támogatást élvezett. Tudomásom szerint a méltatlanul elfeledett Szabó Dezső volt az egyetlen magyar történész, aki felfigyelt néhány fontos részletre, amelyek figyelembe vétele alapjaiban rendíthette volna meg az 1440. esztendő történéseinek hagyományos értelmezését.⁵ Ilyen volt mindjárt az a felismerés, hogy a lengyel–magyar perszónaluniónak már Zsigmond halála idején tábora volt Magyarországon. Kiemelkedően a legfontosabb – és forrásokkal alátámasztott – megállapítása azonban arra vonatkozott, hogy az Ulászló magyar királlyá választását illető kezdeményezés lengyel oldalról érkezett. Nem világos, hogy ezen felismerés miért nem eresztett gyökeret a magyar történetírásban – talán a könyv megjelenésének időpontja (1917) miatt maradt hatástalan. Sajnálatos módon Szabót saját újszerű megállapításainak következetes továbbgondolásában megakadályozta az a tény, hogy különösen doktriner módon értelmezte a korabeli politikai alakulásokat – behatóbb társadalomtörténeti elemzés híján ő sem tudta meghaladni a „Habsburg”- és „Jagelló”-párt szembenállásának paradigmáját,

³ A klasszikus torzképre lásd *Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar történet II.* Bp. 1936. 413–415. (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.); *Elekes Lajos: Hunyadi.* Bp. 1952. 125–127. Alapfeltevéseiben hasonló, bár lényegesen tárgyyszerűbb: *Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora.* Bp. 1980. 98–100.; *Stanislaw A. Sroka: I. Ulászló.* In: *Magyarország vegyesházi királyai.* Szerk. Kristó Gyula. Szeged 2003. 132. A „Cillei-vérre” lásd *Pór Antal: Hunyadi János. Élet- és korrajz.* Bp. 1873. 33. Az „asszonyi gyengeségre” lásd *gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon I–XII.* Pest 1852–1863. I. 313. Ugyanitt 149. a kettő együtt (Erzsébet férje nélkül gyámoltalan és gyenge, de mégis mint „Cillei ivadék” alattomos cselszövő). Egy másik, eltérő nézőpontból vizsgálta az eseményeket Engel Pál, aki a magyar rendek fékezhetetlen uralomvágyával magyarázta a Zsigmond halála után kibontakozó politikai átalakulást. *Engel Pál: Szent István birodalma.* Bp. 2001. 233–236.

⁴ *Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában.* Bp. 1958. 30.

⁵ *Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526.* Bp. 1917. 7–20.

jöllehet e kategóriák önmagukban cseppet sem világosabbak, mint a „nemzeti vs. udvari” vagy a „katonabárók”-é.⁶

Éppen ezért nem lesz haszontalan, ha a Szabó által kijelölt úton haladva, de rögeszméitől megszabadulva vesszük szemügyre az első magyarországi Jagelló uralkodó trónra kerülésének körülményeit. Tekintettel azonban arra, hogy a Habsburg Albert halála utáni politikai konstelláció gyökerei még Zsigmond király uralmának utolsó éveire nyúltak vissza, célszerűnek látszott a vizsgálatot Habsburg Albert magyar királlyá választásával kezdeni, annál is inkább, mivel a két esemény (tudniillik Albert és Ulászló magyar királlyá választása), mint látni fogjuk, a lehető legszorosabban összefüggött egymással; olyannyira, hogy egymás nélkül a kettő nem is értelmezhető.

A lengyel házassági ajánlat

III. Ulászló lengyel király magyar trónra való meghívásának körülményeit illetően a magyar történetírás tulajdonképpen a lengyel Jan Długosz elbeszélését tette magáévá, amelynek lényege a következő. A magyar főpapok és bárók, attól tartva, hogy Szerbia elfoglalása (1439) után az oszmánok az ő országuk ellen fordulnak, „egyetemlegesen” (*universi*) összegyűltek Budán, és az özvegy, állapotos királyné jelenlétében tanácskoztak a trón betöltésének módjáról. Bár számoltak a lehetőséggel, hogy Erzsébet fiút szül, ezen esetben attól féltek, hogy az országot elfoglalják a barbárok, „mielőtt a gyermek férfivá cseperednék” (*antequam puer in virum evaderet*). Ezért aztán, bár több más jelölt szóba jött, érett megfontolás után végül csak a lengyel király maradt, mint aki képes lesz megvédeni Magyarországot az oszmánoktól. Ulászló megválasztásához hozzájárult Erzsébet, „hozzájárulnak mindannyian” (*consentiunt omnes*), és „egyhangúlag” (*concorditer*) megválasztják magyar királlyá, azzal a kikötéssel, hogy feleségül veszi az özvegy Erzsébetet. Amennyiben utóbbinak mégis fia születnék, a nagykorúság elérése után „atyai öröksége” (*patrimonium*), vagyis az Osztrák Hercegség és a Cseh Királyság fogja megilletni. Miután mindezt eldöntötték, kijelölik és útnak indítják az Ulászlót felkérni hivatott követeket.⁷

A lengyel krónikás elbeszélésének három sarokkövét három fikció alkotja: a választás gondolata a magyaroktól eredt, egyhangú volt, és ahhoz maga Erzsébet is hozzájárult. A valóság ugyanakkor ennél kicsit árnyaltabbnak tűnik. Maga

⁶ Jellemző módon az egymást követő okleveleken függő pecsétek számának mechanikus összehasonlításával mérte az állítólagos pártok egymáshoz viszonyított erejét – tekintet nélkül arra, hogy ugyanazok a személyek több oklevélben és így elvileg több párthoz tartozva is feltűnnek.

⁷ Joannis Dlugossii annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber undecimus et liber duodecimus. 1431–1444. Ed. C. Baczkowski et al. Varsaviae 2001. (a továbbiakban: Długosz) 210–211.

Długosz némileg homályosan csak annyit jegyez meg, hogy a hivatalosan kijelölt követek mellett Krakába jöttek még mások is, például Ország Mihály, „Rénold” (vagyis Rozgonyi Rénold) és „több más magyar lovag és apród” (*alii plures milites et adolescentes Hungariae*).⁸ A lengyel kancellár korabeli levele szerencsére ennél többet árul el. Szerinte a tárgyalások egyik részről (*partis unius*) a hivatalos küldöttekkel folytak, „a mi részünkről” (*partis nostre*) pedig Ország Mihállyal, (alsó-lendvai) Bánfi Pállal, (Szentmiklósi) Pongráccal és (sóvári) Sós Istvánnal.⁹ Talán Mályusz Elemér volt az első magyar történész, aki felfigyelt arra, hogy itt valamiféle „lengyel párttal” van dolgunk, amely tulajdonképpen a hivatalos magyar küldöttségtől függetlenül jelent meg Krakóban.¹⁰ Kik voltak ők?

A legkönnyebb dolgunk Ország Mihállyal van, aki már ekkor szép karriert mondhatott magáénak. Zsigmond utolsó éveinek felfedezettje, főkamrás, majd főkincstartó, a császár közvetlen kíséretének állandó tagja, akit 1437 decemberében Borbála császárnéval együtt vetettek fogságra, az általánosan elfogadott nézet szerint még Zsigmond parancsára.¹¹ Elfogása, mint azt ugyancsak gondolni szokás, annak a jele, hogy a császárnéval együtt szembehelyezkedett Zsigmond akaratával, vagyis Habsburg Albert magyar királlyá választásával. Azt, hogy Albert trónra lépését többen is ellenezték, más forrás is bizonyítja,¹² okunk van tehát azok között keresni őket, akik később a „lengyel párt” híveiként tűnnek fel. Szentmiklósi Pongrácról pontosan tudjuk, hogy az 1430-as években Borbála szolgálatában állt, esetében tehát a kötődés egyértelmű. Bánfi Pál és Sós István Országhoz hasonlóan tagja volt Zsigmond udvarának az 1430-as években, így nem volt akadálya, hogy ők is szorosabb kapcsolatot építsenek ki Borbálával.¹³ Az ifjú Rozgonyi Rénold ugyan 1440 előtt nem viselt hivatalt, apja, János azonban évtizedeken át szolgálta Zsigmondot főkincstartóként, majd tárnokmesterként, ami szükségszerűen őt is gyakran érintkezésbe hozta a király-

⁸ Długosz 212. Vö. uo. 401., ahol Rénoldot, talán Teleki József nyomán (Hunyadiak kora I. i. m. 172.), az egyébként sosem létezett Frangepán Rénoldként azonosítják.

⁹ Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Tomus II. Ed. Anatol Lewicki. (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Tomus XII.). Krakó 1891. (a továbbiakban: Codex epistolaris II.) 415.

¹⁰ Mályusz E.: Magyar rendi állam i. m. 30.

¹¹ Wilhelm Wostry: König Albrecht II. (1437–1439). I–II. Prága 1906–1907. II. 144. Vö. Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp. 1977. 81–82. Mályusz Elemér a kérdéssel legérzékenyebben foglalkozó tanulmányában (Az első Habsburg a magyar trónon. Aetas 9. [1994] 1. sz. 120–150.) Ország letartóztatását alaptalan híresztelésnek tekintette, kétségtelenül Wostry nyomán (König Albrecht i. m. 36.). A kérdéstről bővebben lásd alább.

¹² Wostry, W.: König Albrecht II. i. m. I. 39. 2. jegyz. A kérdéstről lásd alább.

¹³ A felsorolt személyek pályafutására lásd Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. II. a megfelelő neveknél, továbbá Mályusz E.: Az első Habsburg i. m. 135–36.; Üő: A magyar rendi állam i. m. 84.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 57664. (Sóvári Sós).

majd császárnéval.¹⁴ Tudjuk továbbá, hogy Rénold később szoros kapcsolatban állt Cillei Ulrikkal, Borbála unokaöccsével, és a kapcsolat korábbra nyúlhatott vissza.¹⁵

Ahhoz kétség sem férhet, hogy Albertnek – és még inkább feleségének, Erzsébetnek, Borbála leányának – útjában volt a császárné, akit hatalmas felvidéki birtokai, köztük a bányavárosokkal, Zsigmond adományából, élethosszigan illettek meg.¹⁶ Ezzel nyilván maga Borbála is tisztában volt, amint azzal is, hogy Albertnek nem lesz módja feleségét megfelelő nagyságú birtokokkal ellátni, hacsak anyósától valamilyen módon el nem tudja venni az övéit. Ebből viszont az következik, hogy Borbálának adott esetben érdekében állhatott volna a lengyel házasság, hiszen Ulászlótól – cserébe azért, hogy kezével megnyitotta számára az utat a magyar trónra – joggal várhatta volna el, hogy érintetlenül hagyja magyarországi birtokait. Azt kétségtelenül nem állítják a kortárs források, hogy maga Borbála akart volna hozzámenni Ulászlóhoz – ilyen híresztelések először az 1450-es évek második felében, vagyis a császárné halála (1451) után jelentek meg, ráadásul a Cilleiekkel szélsőségesen ellenséges Enea Silvio Piccolomini és az őt követő szerzők tollából.¹⁷ Ebből azonban hiba volna feltétlenül arra következtetni, hogy efféle tervek nem is léteztek, különösen annak fényében, hogy a Habsburg (Cillei)–Jagelló házasság gondolata viszont egyértelműen felmerült már Zsigmond halála előtt is. Természetesen nem Borbála volt e házassági tervek szereplője, hanem unokái: Habsburg Albert és Luxemburgi Erzsébet leányai, Anna (sz. 1432) és Erzsébet (sz. 1437) hercegnők.

Hogy pontosan mikor és milyen formában merült fel először a Habsburg–Jagelló dinasztikus házasság gondolata, nem egyértelmű. Az első kapcsolatfelvételtől egyedül Długosz tudósít, a rá jellemző megbízhatatlan formában. Szerinte III. Ulászló koronázása (1434. július) után a kiskorú király tanácsosai követeket menesztettek Zsigmond császárhoz, feleségül kérve Ulászló számára a császár az idő szerint egyetlen unokáját, Habsburg Annát.¹⁸ A történet hitelében eddig a pontig nem volna okunk kételkedni, már csak azért sem, mert Ulászló herceg törvényes születésével kapcsolatban kételyek merültek fel apja élemedett kora miatt,¹⁹ így könnyen elképzelhető volna, hogy egy gyors házassággal próbálták megszilárdítani a gyermekkirály helyzetét, egyben semlegesíteni Lengyelország

¹⁴ Engel P.: Királyi hatalom és arisztokrácia i. m. 72.

¹⁵ Cillei 1440. novemberi oklevele szerint „nos ipsum Rynoldum a primevo iuventutis sue flore singulari affectionis dilectione amplexati sumus” – DL 13590.

¹⁶ Engel P.: Királyi hatalom és arisztokrácia i. m. 74–75.

¹⁷ Daniela Dvořáková: Barbara von Cilli. Die Schwarze Königin (1392–1451). Frankfurt am Main–Bratislava 2017. 252.

¹⁸ Długosz 141–142.

¹⁹ Sroka, S. A.: I. Ulászló i. m. 129.

legveszedelmesebb ellenségeit – magát Zsigmondot és a császár támogatását élvező Német Lovagrendet. A folytatás azonban, miszerint a hivatalos követség érkezéséről Zsigmondot értesítő lovag – Piotr Szafraniec krakkói palatinus felbújtására – Lengyelország kormányzatát kínálta volna fel a császárnak, amit az olyan komolyan vett, hogy később, amikor kiderült a csalás, pénzzel akarta rávenni a hivatalos követeket az ajánlat megismétlésére, már egészen hihetetlennek tűnik.²⁰ Az újabb kapcsolatfelvétellel röviddel Zsigmond halála előtt került sor; erről, szerencsére, független forrás is szól.²¹

A Prágában tartózkodó milánói követ említi, hogy 1437 márciusában találkozó készült az öreg császár és a fiatal lengyel király, III. Ulászló között az ellentétek elsimítása érdekében, és a megegyezést Ulászló és Anna hercegnő (Albert és Erzsébet leánya) házassága pecsételte volna meg. A követ ugyanakkor világossá tette, hogy az ötlet lengyel részről jött, de a császár vonakodott hozzájárulását adni.²² Ezt indokolatlan volna meglepőnek tekinteni; meglepő, legalábbis első látásra, sokkal inkább az lenne, ha Zsigmond, miután annyi erőfeszítést tett veje és leánya trónra lépésének biztosítása érdekében, egyszerre kész lett volna saját utódlásuk ügyében egy ilyen házassággal megkötni a kezüket. A prágai tárgyalásokról Długosz is hírt adott, szerinte a lengyel követek ezúttal már egy kettős házasság ötletével keresték meg Zsigmondot, Jagelló Ulászló és Kázmér hercegek, illetve Habsburg Anna és a még csecsemő Erzsébet hercegnők között. A lengyel udvar azzal az érveléssel próbálta megnyerni Zsigmondot az ötletnek, hogy ezzel biztosíthatná az egész térség tartós békéjét.²³ A császár, arra hivatkozva, hogy a cseh ügyek teljesen lekötik a figyelmét, azzal küldte vissza a lengyel követeket, hogy keressék meg ismét, amint visszatért Magyarországra vagy Ausztriába, és megígérte, hogy „a továbbiakban egyáltalán nem fogja megtagadni hozzájárulását egy ilyen baráti és becsületos kéréshez”.²⁴ A lengyel krónikás később azt is elbeszéli, hogy Zsigmond még a halála előtti napokban is folyamatosan a lengyel

²⁰ Vö. már Jakob Caro megjegyzéseit az ügygel kapcsolatban (Geschichte Polens. Vierter Theil. 1430–1455. Gotha 1875. 142. 1. jegyz.

²¹ *Krzysztof Baczkowski*: Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506). Kraków 1999. 146.

²² „imperator nondum assensum prebere voluit” – Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. 1435–1437. Hrsg. Gustav Beckmann. Gotha 1901. 164. A forrásban „Albert osztrák herceg leánya” (*filia ducis Alberti Austrie*) áll, valószínű ezért, hogy Erzsébet hercegnő ekkor még nem élt, jöllehet születését Długosz alább idézendő tudósítása alapján 1436-ra szokás tenni. Vö. *Dvořáková, D.*: Barbara von Cilli i. m. 203., aki szerint az ötlet (tudniillik a Jagelló–Habsburg házasságé) „Borbála királyné környezetéből származhatott, vagy legalább élvezhette a jóváhagyását”, tekintettel arra, hogy Borbála mindig jó kapcsolatokat ápolt a lengyel királynéval és elhalt urával (tudniillik Jagelló Ulászlóval). Alább ugyanakkor azzal folytatja, hogy voltaképpen nem is tudunk semmit sem Zsigmond, sem Borbála véleményéről a házassággal kapcsolatban, olyan rövid a milánói követ vonatkozó híre.

²³ „magnam tranquillitatem pluribus regnis [...] relicturus” – Długosz 171.

²⁴ „promittens et pollicens petitioni tam amice et honeste se consensum nullatenus amplius negaturum” – Uo. 172.

követek jöveteléről érdeklődött, sőt udvarának lengyel tagjait kérte, hogy sűrűssek a lengyel udvart a követség ügyében, mert nyugodtabban halna meg, „ha unokáit előbb el tudná jegyezni Ulászló királlyal és a fivérével”.²⁵ Długosz történetében okkal kételkedhetnénk, ha nem tudnánk, hogy 1437. november 8-án maga Zsigmond császár számolt be egy levelében a lengyel követség jöveteléről a sziléziai lengyel betörés „és több más dolog” ügyében.²⁶

A Habsburg–Jagelló házasság gondolata harmadszor jóval Zsigmond császár halála után, 1439 elején merült fel. Długosz előadása szerint Albert király a lengyel udvarral folytatott béketárgyalások közben magához hívatta a gnieznói érseket és hangsúlyozván, mennyire szereti Ulászló királyt és öccsét, Kázmér herceget (ekkor már választott cseh királyt), titokban megállapodott vele egy kettős házassági tervben. Ulászló az idősebb leányt, Habsburg Anna hercegnőt vette volna feleségül, míg Kázmérnak a fiatalabb, Erzsébet keze jutott volna, s vele hozományként Csehország. Bár a lengyel krónikás nem írja, logikus a feltételezés, hogy Magyarország viszont Ulászló jussa lett volna Albert halála esetén. Utóbbi, így Długosz, elhatározását esküvel is megerősítette az érseknek, később azonban, „néhány németek felbujtására, akik irigyek voltak a lengyel királyság szerencséjére”, meggondolta magát, és így a megegyezés végül kútba esett.²⁷ Amint az 1437. évi prágai tárgyalásokról, úgy az 1439. januári eseményekről is rendelkezésünkre áll több más forrás is. Az egyik szerint a lengyelek kifejezetten Kázmér herceg számára kérték Habsburg Erzsébet kezét és vele a Cseh Királyságot, erre azonban Albert nem volt hajlandó.²⁸ Egy másik kortárs beszámoló tudósítása a király választát is megőrizte: amennyiben Csehországról vagy a lányáról akarnak tárgyalni, üzenté Albert a lengyeleknek, meg sem akarja őket hallgatni, és nyugodtan hazamehetnek.²⁹

Nem nehéz felismerni, hogy a lengyel krónikás koncepciózus elbeszélése mögött ugyanaz a törekvés érhető tetten, amelyet a magyar trón megszerzése kapcsán már említettünk: a kezdeményezés nem a lengyelektől indult, hanem Alberttól, aki maga ajánlotta fel, hogy hajlandó lemondani a cseh trónról – érdekes módon Długosz a másik házasság szükségszerű következményéről, a Jagellók magyarországi örökösödéséről, ehelyütt nem szól. Ugyancsak a magyar

²⁵ Uo. 179.

²⁶ *Wostry, W.*: König Albrecht II i. m. I. 27. 33. jegyz.

²⁷ „persuasus aliquorum Almanorum, qui regni Polonie fortunis invadebant” – Długosz 201. Vö. A magyar nemzet története. III. Az Anjouk kora. Az Anjou ház és örökösei. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1895. 614. (A vonatkozó rész Schönherr Gyula munkája.)

²⁸ Deutsche Reichstagsakten unter König Albrecht II. Erste Abteilung. Zweite Hälfte. 1438. Hrsg. Gustav Beckmann. Gotha 1916. 525–26.

²⁹ „Wolten sie dedingen von dem lande zu Beheim adir von siner dochter wegen, so wolte er sie nit horen, und mochten wol widder heym ridden” – *Johannes Janssen*: Frankfurts Reichskorrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376–1519. Freiburg im Breisgau 1866. 471.

követeknek 1440 márciusában adott lengyel válasza rezonál az érvelés, amelyet Długosz a lengyel megbízottak szájába ad az 1439. januári béketárgyalások során: Kázmér a cseh trón elfoglalására nem a bírvágy (*avara ambitio*) indította, hanem a Csehországot sújtó viszontagságok keltette együttérzés, valamint a két nép [a cseh és lengyel] nyelvének azonossága. Mi több, még a patthelyzet feloldására tett javaslat is pontosan ugyanaz lett volna, amivel állítólag az immár magyar királlyá választott Ulászló is előállt 1440 júniusában: Kázmér kész lemondani csehországi trónigényéről, ha Albert is ugyanígy cselekszik, hogy aztán a cseh bárók eldönthessék, kit választanak királyukká, legyen az akár Albert, akár Kázmér, akár valaki más.³⁰

Sajátos módon, mint látni fogjuk, éppen a magyar analógia támasztja alá meglehetősen szilárdan az 1439. évi kettős házasság tervét, és egyben azt is sejteni engedi, hogy a kezdeményezés egyáltalán nem Alberttól eredt. Tény, hogy György herceg születése és halála (1435) óta Habsburg Albertnek és Luxemburg Erzsébetnek nem volt fiú utóda, így sem a cseh, sem a magyar trón utódlásának problémája nem volt hosszú távon megoldottnak tekinthető. Sőt, rövid távon sem. Albert ugyanis, mint az régóta közismert, egyáltalán nem számított „konszenzusos” jelöltnek sem Csehországban, sem Magyarországon; utódjelöltségét kizárólag apósa, Zsigmond akaratának és kikezdehetetlen tekintélyének köszönhette.³¹ Kiszemeltjének sikeréről azonban maga Zsigmond sem volt meggyőződve. Erre utal mindenesetre az az eddig általában figyelmen kívül hagyott tény,³² hogy a császár-király egyetlen gyermekét, Erzsébet hercegnőt 1435–1436 fordulóján, párhuzamosan a csehekkel folytatott tárgyalásokkal, Magyarország királynőjévé akarta koronáztatni Székesfehérvárott.³³ A történelmi előzmények fényében itt aligha lehetett másról szó, mint egy olyan „előrehozott királyné-koronázás”-ról, amilyen Zsigmond első felesége, Mária esetében is történt,³⁴ és amelynek célja csak az lehetett, hogy Erzsébet ilyen módon szentesített uralkodói jogcímén keresztül biztosítsák Albert útját a magyar trónra. Ebből viszont következik, hogy Albert utódlása még ekkor sem tűnt bizonyosnak, és Zsigmond más módon nem

³⁰ Długosz 201.

³¹ *Mályusz E.*: Az első Habsburg i. m. 120–121.

³² Tudomásom szerint egyedül Fraknói Vilmos figyelt fel rá (A magyar királyválasztások i. m. 53.)

³³ *Wostry, W.*: König Albrecht II i. m. II. 143. Jelen volt a koronázóvárosban Albert herceg is, valamint Borbála császárné: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basileense. Scriptores I.* Vindobonae 1857. 757. Végül nem került sor koronázásra. Meglehet persze, hogy maga Zsigmond gondolta meg magát, de sokkal valószínűbb, hogy a magyar politikai elit tagadta meg a hozzájárulását.

³⁴ *Süttő Szilárd*: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával I–II. Szeged 2003. I. 21.

is látta azt biztosíthatónak. Mindezzel pedig – úgy tűnik – nemcsak Zsigmond, hanem maga Albert is tisztában volt.

Mielőtt örökre lehunyta szemét, Zsigmond sürgette a magyar előkelőket, hogy halála után Albert herceget haladéktalanul koronázzák Magyarország királyává, és ismerjék el törvényes uruknak, egyszersmind intette őket „arra is, hogy ha a lengyel király mellé állnának, és királyságukba behívnák, az országban soha többé nem lenne béke, csak állandó viszálykodás”. Ezt állítja legalábbis a császár krónikása, Eberhard Windecke, aki egyébként nem volt szemtanúja Zsigmond utolsó napjainak, és a következő mondat („bölcstanácsaival sem tudta azonban megakadályozni, hogy mindez bekövetkezzen”) elárulja, hogy szövegét immár a következmények ismeretében fogalmazta.³⁵ Egyszersmind arra a fontos tényre is felhívja a figyelmet, hogy Windecke szerint a trónutódlás ügye még az utolsó pillanatban is eldöntetlen volt. Ugyanezt állítja a *Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum* című munka Magyarországi György (*Georgius de Hungaria*) néven ismert szerzője is, akit az 1438. augusztusi nagy oszmán betörés során hurcoltak el Erdélyből: szerinte Zsigmond halálakor „nagy meghasonlás támadt magyarok és németek között a királyság ügyében, azért, mert a császár nem hagyott *törvényes örökös*”.³⁶ Van más forrásunk is, amely egyértelműen mutatja, hogy a kortársak számoltak Albert hatalomátvételének kudarcával. A Zsigmond halála után, de még Albert trónra lépése előtt kiállított, egyébként régóta ismert követi instrukcióban a pápa egyebek mellett arra utasította az Ausztriába, Magyarországra és Csehországra küldött legátusát, hogy amennyiben Albert herceget nem választanák meg magyar királlyá, menjen tovább Magyarországra és ott bizonyosodjon meg a magyar bárók szándékairól.³⁷ Még érdekesebb, amit a dokumentum a Habsburg–Jagelló házasság tervéről ír. Egyfelől – igaz, lengyel források alapján – utal arra, hogy az ellentétek elsimítása értelmében már maga Zsigmond is szorgalmazta Habsburg Anna és Jagelló Ulászló házasságát, másfelől, és ez a lényeg, kifejezetten arra utasította a legátust, hogy amennyiben Albertet mégis megválasztották volna magyar királynak, igyekezzen előmozdítani az említett házasságot, és ehhez vegye igénybe a magyar bárók segítségét, akik

³⁵ Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Ford., s. a. r., bev. Skorka Renáta. Bp. 2008. 336.

³⁶ „magna inter Ungaros et Almanos exorta fuisse dissensio de faciendo rege, eo quod imperator legitimum successorem non reliquisset” – *Nicolae Iorga: Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*. III. Bukarest 1897. 8. (A magyar és latin idézetekben előforduló kurzív részek a saját kiemelésem. – P. T.)

³⁷ „Advertat autem, si in Ungarie regem dux [tudniillik Albert – P. T.] electus non esset, pertransire super hoc conniventibus oculis, donec se ad regnum Hungarie idem orator transferat, ut regni dispositionem et inclinationem atque desiderium baronum sentire prius posset” – *Codex epistolaris* II. 362. Ugyancsak idézi *Wöstry, W.*: Albrecht II. i. m. 39. 1. jegyz. Lásd még *Mályusz E.*: Az első Habsburg i. m. 121.

ezt a császárnál már korábban is „nagy erőfeszítésekkel” igyekeztek kieszközölni.³⁸ Aligha kétséges, hogy ezzel a törekvéssel állt összefüggésben az Albertre kényszerített választási feltételek azon pontja, amely leányai kiházását a tanácsosok – vagyis a magyar főpapok és bárók – hozzájárulásától tette függővé.

Zsigmond és a trónutódlás kérdése

„Minden fáradozásával Zsigmond csak annyit tudott elérni, hogy amikor Prágából hazafelé igyekezve Znaimban pihenőt tartott, környezete a herceg utódlása mellett foglalt állást.”³⁹ Valójában minden jel arra utal, hogy a császár környezete egyáltalán nem Albert herceg utódlása mellett foglalt állást – ellenkezőleg, éppen a Zsigmond mellett tartózkodó urak voltak azok, akik a Jagelló–Habsburg házasságot és ennek szükségszerű következményét, a magyarországi Jagelló trónutódlást „nagy erőfeszítésekkel” szorgalmazták Zsigmondnál. Albert (és persze Erzsébet) különös helyzetét pontosan tükrözi az 1437. december 18-án Pozsonyban kiállított oklevél, amely azokat a feltételeket tartalmazta, amelyek ellenében a magyar urak végül mégis királyukká választották az osztrák herceget. A dokumentumot Albert „választási hitlevelének” szokás tekinteni,⁴⁰ de ez a megfogalmazás nem fedi teljesen a valóságot. Az oklevelet ugyanis valójában két személy állította ki: maga Albert mint Isten kegyelméből választott magyar király (*Dei gratia in regem Hungarie [...] electus*) és a felesége: Luxemburgi Erzsébet mint „Magyarország [értsd: a magyar király] szülöttje, ugyanazon kegyelemből választott magyar királyné” (*nata de Hungaria, eadem gratia regina electa*).⁴¹ További furcsa körülmények ugyancsak magyarázatot igényelnek. „A pozsonyi gyűlésen a rendek (!) a királyválasztás jogát nemcsak Albert, hanem Erzsébet trónra emelése tényében is gyakorolták” – írta Fraknói Vilmos, de hogy ez a gyakorlatban mit jelentett, azt nem részletezte.⁴² Királynévá – vagyis az uralkodó király feleségévé – ugyanis senkit nem volt szokás Magyarországon megválasztani, nem is tudunk arról, hogy ilyesmire valaha sor került volna. Arról sem tudunk, hogy magyar királynétól

³⁸ „eo casu, quo dux ipse regnum Hungarie obtineat, promovere factum matrimonii inter regem Polonie et filiam suam, et ad hoc adhibebit consilium auxiliumque baronum regni Hungarie, qui hoc alias optarunt et ab imperatore summis studiis expetierunt” – Codex epistolaris II. 363.

³⁹ Mályusz E.: Az első Habsburg i. m. 121.

⁴⁰ Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp. 1939. [Reprint 1987.] 56. Vö. Mályusz E.: Az első Habsburg i. m. 124–125.

⁴¹ MNL OL Mohács előtti gyűjtemény. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 290162.

⁴² Fraknói V.: A magyar királyválasztások i. m. 56. Vö. Albert Raguzának küldött levelével: „domini prelati, barones, nobiles et proceres regni Hungarie [...] nos in regem Ungarie consortemque nostram, filiam utputa annotati domini imperatoris, in reginam publice elegerunt” – Raguza és Magyarország összekötteréseinek oklevéltára. Szerk. Gelcich József. Bp. 1887. 408.

valaha hitlevelet követeltek volna – nem is lett volna miért. Ha viszont Erzsébetet nem királynévá választották, akkor csak királynővé választhatták, ebben az esetben viszont Albert szükségszerűen felesége jogán lépett a trónra, úgy, mint korábban Zsigmond – hiába próbálta ennek ellenkezőjét bizonyítani Szabó Dezső.⁴³

Az Albert és Erzsébet választási feltételeit tartalmazó oklevélre a felsorolt osztrák urak is rányomták pecsétjeiket, vagyis Albert herceg osztrák tanácsa egyfajta garanciát vállalt a feltételek megtartásáért – olyan formán, mint I. Ulászló lengyel tanácsa 1440 márciusában, amikor utóbbit választották magyar királlyá.⁴⁴ Mint ez a párhuzam is mutatja, Habsburg Albertet választói nem mint Zsigmond kijelölt utódját, hanem mint egy másik ország, jelesül az Osztrák Hercegség uralkodóját választották magyar királlyá, és azért feleségével együtt, mert csak ennek volt joga a magyar trónhoz. Igen különös helyzet állt tehát elő, amennyiben Zsigmond halálával elvileg megnyílt a királyválasztás lehetősége a magyar politikai elit számára, a lehetőség ugyanakkor a gyakorlatban egyetlen személyre korlátozódott, hiszen a magyar trón örökösének, Erzsébet hercegnőnek, volt már férje Albert személyében. Arról nyilván szó sem lehetett, hogy Erzsébetet elválasszák Alberttől, hogy aztán maguk válasszának férjet neki, és így másik királyt az országnak, amint ez 1440-ben, Albert halálát követően, tényleg meg is történt. Hogyan állt elő ez a furcsa helyzet? Hogyan lehetséges, hogy, mint Fraknói Vilmos pontosan látta, Zsigmond halála idején a magyarországi trónutódlás kérdése gyakorlatilag nem volt elrendezve?⁴⁵

A magyarországi trónöröklés kérdése Zsigmond császár halála előtt feltűnő párhuzamot mutat a Nagy Lajos korabeli helyzettel.⁴⁶ 1421. szeptember 28-án kiállított oklevelében Zsigmond egyértelműen a leányát, Erzsébetet tette meg örökösévé Magyarországon és a cseh korona országaiban is, Albertről szót sem ejtve.⁴⁷ Illetve csak annyiban, hogy ha Zsigmondnak nem születne több lánya,

⁴³ *Szabó Dezső*: Albert királlyá választása. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik [...] évfordulója ünnepére. Bp. 1917. 312–325.

⁴⁴ DF 288388. Kiadása: *Stephanus Katona*: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Tomuli VI., ordine XIII. Pars II. Pest 1790. 23–30., de a lengyel országnagyok záradéka nélkül. Az Albert és Erzsébet választási kötelezvényét mások mellett megpecsételő Johann von Schaumberg Pozsonyban van 1437. december 19-én (Archiv Český XXI. 291.), de nem Albert küldte előre, mint azt Fraknói vélte (Magyar királyválasztások 56.), hanem a herceg elé sietett Pozsonyba, nyilván a többi osztrák úrral együtt. Fraknói szerint (lásd uo.) az osztrák főurak azért pecsételték meg a dokumentumot, mert „ily módon kifejezésre juttatták azt, hogy uralkodójukat a magyarországi alattvalóival kötött szerződésnek megfelelően, a Magyarországon való állandó tartózkodásra följogosítottak tekintik”. Ennek ellentmond, hogy Albert és Erzsébet mindjárt biztosította az oklevelet megpecsételő osztrák urakat, hogy abból sem nekik, sem utódaiknak nem származik kárunk („easdem [tudniillik litteras – P. T.] ipsi tamen et successoribus atque heredibus ipsorum indempnes reddentes”).

⁴⁵ *Fraknói V.*: Magyar királyválasztások i. m. 53.

⁴⁶ *Süttő Sz.*: Anjou-Magyarország i. m. 67.

⁴⁷ „wann die vorgenannte Elizabeth noch alles unser kunigreich, furstentume und herscheft rechte gerbe und nachfolgerynne ist” – DF 287093. Kiadása: Petr Elbel unter Mitarbeit von Stanislav Bárta und Wolfram Ziegler: Die Heirat zwischen Elisabeth von Luxemburg und Herzog Albrecht V. von

Erzsébet és *utódai* lépnek mindkét királyság és a Morva Ögrófság birtokába, kivéve az Albert hercegre írott vagy a jövőben még írandó tartozékokat – ezek minden bizonnyal a hercegnek elzalogosított cseh városokat jelentik.⁴⁸ Erzsébet eszerint teljes joggal tekintette magát *haeres regnīnek*, és ebben értelmetlen dolog volna állítólagos fékezhetetlen hatalomvágyának jelét keresni.⁴⁹ Ha szembeállítjuk az 1421. évi „rendezést” a tizenkilenc évvel korábbival, a különbség szembeszökő. 1402-ben Zsigmond arra az esetre, ha fiú utód nélkül halna meg, világosan Albert osztrák hercegre – a későbbi Albert magyar király apjára – testálta a Magyar Királyságot, meghagyva kijelölt utódjának, hogy esetleg születendő lányait tisztességgel házassítsa ki; a leányok öröklési jogáról szó sincs. Mi több, Zsigmond a magyar rendek ígéretét is kivette, hogy az említett esetben, vagyis Zsigmond (fiú)utód nélküli halála esetén Albert herceget fogadják el és koronázzák meg magyar királynak, nem más.⁵⁰ 1421-ben ezzel szemben nyoma sincs annak, hogy a király megpróbálta volna felesketni a magyar országnagyokat az ifjabb Albertre.⁵¹

Kétségtelen, hogy az 1402. évi utódlási terv, túl azon, hogy Albert herceg hamarosan meghalt, rossz emlékeket hagyott maga után, hiszen jelentős szerepet játszott a Zsigmond elleni felkelés kirobbanásában. Az esetből a jelek szerint nemcsak maga Zsigmond tanult, hanem a magyar politikai elit is. Úgy tűnik legalábbis, hogy a továbbiakban semmiféle garanciát nem kívántak nyújtani arra, hogy ha Zsigmondnak nem születne fia, az ifjabb Albert – 1411-től Luxemburgi Erzsébet jegyeseként, 1421-től férjeként – automatikusan követni fogja a magyar trónon. Ezért nem engedték Zsigmondnak, hogy már életében területi hatalommal ruházza fel vejét Magyarországon,⁵² és nyilván ezért nem járultak hozzá ahhoz sem, hogy a császár még életében megkoronáztassa leányát, ezzel gyakorlatilag

Österreich. In: *Manžství v pozdním středověku. Rituály a obycej.* Ed. Pawel Kras – Martin Nodl. Praha 2014. 146.

⁴⁸ „so sollen beyde kunigreich zu Ungern und zu Behem und die marggraffschafft zu Merhern mit allen andern unsern furstentumen, landen und lewten an die egenanten unser tochter Elizabeth *und ired leibs erben* komen und gefallen, mit allen ireden zugehörungen, ausgenomen was wir herczog Albrechten vor verschriben haben oder noch verschriben würden” – Uo. A zálogosításra lásd *Dvořáková, D.*: Barbara von Cilli i. m. 127.

⁴⁹ Lásd például *Mályusz E.*: Az első Habsburg i. m. 124., Piccolomini nyomán.

⁵⁰ Az oklevél modern kiadását lásd *Lővei Pál*: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevélén függő pecséték. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. Neumann Tibor – Rác György. Bp.–Piliscsaba 2009. 157.

⁵¹ Ez magyarázza, hogy 1441-ben, Habsburg Frigyeshez írt levelében, Erzsébet nem is hivatkozott az 1421. évi rendelkezésre: ő ugyanis, tekintettel az aktuális politikai helyzetre és Jagelló Ulászló időközben történt magyar királlyá választására, csak azokat az alkalmakat vette számba, amikor a magyar országnagyok kifejezetten megerősítették az ő (tudniillik Erzsébet) örökösödési jogát. *Adam Franz Kollár*: *Analecta monumentorum omnium aevae Vindobonensia I–II.* Vindobonae 1761–1762. II. 919.

⁵² *Fraknoi Vilmos*: Az első Habsburg-király trónrajutása Magyarországon. *Századok* 47. (1913) 255.

automatikussá téve Albert trónra lépését. Nehéz elképzelni, hogy Zsigmond, amennyiben mindenáron Habsburg Albertet kívánta utódjául, ne tett volna meg mindent annak érdekében, hogy az utódlás akarata szerint történjen, és ugyanilyen nehéz elképzelni, hogy a hatalma csúcsán álló császár ne tudott volna érvényt szerezni döntésének. Így viszont csak arra gondolhatunk, hogy nem akarta még egyszer olyan szembeszökően figyelmen kívül hagyni a magyar rendek királyválasztói jogát, mint 1402-ben, és ezzel alaposan megnehezítette veje dolgát.

A jelek szerint Zsigmond ugyanúgy foglyává vált kezdeti Habsburg-elköteleződésének, mint később Mátyás király. Az 1402. évi szerződés idején még joggal reménykedett abban, hogy idővel fia születik, és így az idősebb Albert trónöröklésének terve magától a süllyesztőbe kerül. 1421-ben ebbéli reménye – ha nem is adta még fel – kevésbé tűnhetett megalapozottnak; az a lehetőség viszont, hogy az ifjabb Albertnek és Erzsébetnek születik fia, kétségtelenül fennállt, és a reménybeli fiú magyarországi – és csehországi – utódlása aligha ütközött volna nehézségekbe. Bizonyosan nem véletlen ezért, hogy Erzsébet előrehozott koronázása éppen a hercegi pár György nevű fiának születése és korai halála után került napirendre, amikor az öreg császár már nem bízott abban, hogy megéri egy következő fiúgyermek születését.⁵³ És az sem lehet véletlen, hogy 1437 márciusában a lengyel házassági ajánlatra Zsigmond nem mondott határozottan nemet – legalábbis ezt sejteti a dologról beszámoló egyetlen forrásunk, amely szerint a császár „még nem akarta hozzájárulását adni”, ami mindenképp arra utal, hogy nem is vetette el végképp unokája lengyel házasságának gondolatát. Ha pedig így volt, aligha bízott benne, hogy Albert saját jogon képes lesz megszerezni a magyar trónt.

A znojmoi hideg napok

Az a bő két hét, amelyik Zsigmond Znojmóba érkezésétől a császár haláláig eltelt (1437. november 24. – december 9.),⁵⁴ számos, talán örökre megfejtethetlen titkot rejt magában. Az egyik legfontosabb Borbála császárné vélelmezett „árulása”. Az a feltételezés, hogy Borbála császárné szembehelyezkedett Habsburg Albert magyarországi örökösödésével, és helyette az ifjú Jagelló Ulászlót látta volna szívesen férjura, Zsigmond helyén, régóta ismert, és korábban a kérdéssel foglalkozó kutatók csaknem teljes konszenzusának örvendett.⁵⁵ Nemrégiben azonban felmerült,

⁵³ *Thomas Ebendorfer: Cronica Austrie.* Herausgegeben von Alphons Lhotsky. Berlin/Zürich 1967. 374. és 7. jegyz.

⁵⁴ *Engel Pál – C. Tóth Norbert: Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438).* Bp. 2005. 131.

⁵⁵ Dacára annak, hogy már Albert király első biográfusa kételyeinek adott hangot, miközben magát az összeesküvést nem vonta kétségbe, lásd *Wöstry, W.: König Albrecht II i. m. I. 25. Vö. Sroka, S. A: I. Ulászló i. m. 130–31.*: „A következő házassági terv szerint a fiatal Ulászlónak feleségül kellett volna

hogyan Borbála állítólagos összeesküvését a nagyhatalmú kancellár, Kaspar Schlick találta ki és terjesztette el annak érdekében, hogy igazolja új ura, Habsburg Albert nyilvánvalóan igazságtalan eljárását az özvegy császárnéval szemben. Albertnek – szól az új értelmezés – útjában volt a hatalmas magyarországi birtokai révén jelentős politikai befolyással rendelkező anyósa, ezért eltökélte, hogy ezt a befolyást megszünteti. Tekintettel azonban arra, hogy Borbálának – éppen kiterjedt birtokainak és saját udvarának köszönhetően – Magyarország és Csehországban is számottevő tábora volt, Albert kénytelen volt valami olyan ürügyet konstruálni, amely nemcsak Borbálát, hanem híveit is diszkreditálta. Így született meg a történet, amely szerint a császárné, szembeszegülve haldokló ura végakarataival, a kijelölt örökös, Habsburg Albert helyett a lengyel Jagellók magyarországi és csehországi örökösödése mellett szállt síkra, attól sem riadva vissza, hogy 46 éves özvegy léte a mindössze 14 éves Jagelló Ulászlónak nyújtsa a kezét.⁵⁶

Azt a források gondos számbavételét követően bizonyítottnak kell tekintennünk, hogy Borbálát nem Zsigmond, hanem Albert (és persze a tulajdon leánya, Erzsébet hercegnő) fogatta el 1437. december 5-én.⁵⁷ A kérdés mármost az, hogy miért? Valóban egyszerű „koncepció” eljárásról volt csupán szó, mint Borbála monográfusa véli, vagy Albertnek volt oka tartani a császárné politikai terveitől és befolyásától? És ha az előbbi magyarázatot fogadjuk el, miért nem lehetett megvárni a Borbála elleni fellépéssel Zsigmond halálát és Albert koronázását? Miért vonta magára a Habsburg herceg leendő cseh alattvalóinak haragját, a saját helyzetét nehezítve, egy olyan döntéssel, amit – ha a koncepció eljárás elméletéből indulunk ki – nehéz volna halaszthatatlannak nevezni?⁵⁸ Az új magyarázat

vennie Zsigmond császár feleségét, Cillei Borbálát. A császár várható halála miatt Borbála feleségül akart menni Ulászlóhoz, mert benne látta a magyar és a cseh trón örökösét. Ez a terv sem sikerült, sőt Borbála királyné börtönbe került.”; *Jan Dąbrowski: Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440–1444)*. Warszawa 1922. 4.

⁵⁶ *Dvořáková, D.*: Barbara von Cilli i. m. 223–253. Megjegyzem, a szerző egyik érve amellel, hogy Borbálának nem állt érdekében a lengyel házasság, az, hogy az új házassággal elvesztette volna az özvegyi jogon tartott magyarországi birtokait (Uo. 225.); ugyanezen birtokokat ugyanakkor nyilvánvalóan megkapta vagy megtarthatta volna mint királyné, és így a helyzetében semmilyen változás nem állt volna be. Ebből a szempontból a lengyel házasság éppenséggel kifejezetten vonzónak tűnhetett Borbála számára.

⁵⁷ Uo. (249–253.) összegyűjtve és kronológiai sorba rendezve a források.

⁵⁸ Uo. 228–232. Valójában semmi nem bizonyítja, hogy Borbála eleve zsigerből gyűlölte Albertet, és arra sem utal semmi, hogy trónra lépve utóbbi és Erzsébet ne tudtak volna megállapodni a Borbála kezén lévő javak megosztásáról – mondjuk úgy, hogy azokba Borbála beengedi a leányát – vagy a zálogos birtokok kiváltásáról. A bányavárosok esetleges visszaváltásáról egyébként Zsigmond már az 1427. évi adományában is rendelkezett, lásd Zsigmondkori Oklevéltár XIV. (1427). Közzéteszi C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. Bp. 2020. 122. sz. Borbála Albert iránti gyűlöletére lásd például *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 123. ([Borbálát] „hatalomvágya állította szembe leánya érdekeivel, vejeivel, Habsburg Alberttel pedig kölcsönös gyűlöletük”), és vö. *Uő*: Az első Habsburg i. m. 121. („Albert ellen volt Borbála királyné, akinek *mint Cillei leánynak*, szerepét

ráadásul további fontos kérdéseket is válasz nélkül hagy. Először, ha a cél valóban csupán Borbála császárné birtokainak lefoglalása volt, és Albert ehhez keresett ürügyet, miért fogatta le december 5-én anyósával együtt Ország Mihály kincstartót is? És miért éppen őt? Ha Borbála territóriumáról el is tudjuk fogadni, hogy megnehezíthette volna lánya és veje dolgát Magyarországon, ezt az Ország fivérekről még együtt is nehéz volna feltenni.⁵⁹ Ország ráadásul, ellentétben például Szentmiklósi Pongráccal, nem Borbála familiárisa volt, hanem Zsigmond bárója és utolsó éveiben elsőszámú kedvence. Másodsor, miért volt szükség arra, hogy az özvegy császárnét 1438 nyarán erőszakosan próbálják megakadályozni abban, hogy Lengyelországba távozzon? Amikor – Albert szabályos koronázása és Borbála várainak elvétele után – elvileg már senkinek sem árthatott? Annak fényében, amit a lengyel udvar és a Zsigmond környezetében aktív lengyelbarát magyar bárók, köztük Ország Mihály terveiről, valamint Albert mint „kijelölt trónörökös” helyzetének bizonytalanságáról tudunk, mindenképpen indokolt megvizsgálni a kérdést – akkor is, ha merész hipotéziseken kívül mással nem tudunk előállni.

A legkorábbi forrás, amely Zsigmond és Borbála között valamiféle ellentétre utal, a császár 1437. november 26-án Znojmban kelt mandátuma Pozsony városhoz. A Marcali Imre udvarmester relációjára, a császári titkospecsét alatt kiállított parancs arra utasította a városi tanácsot, hogy a kocsikat, melyeket „legkedvesebb hitvesünk” (*conthoralis nostre carissime*) Borbála császárné „innen” (*ab hinc*) vagyis talán Znojmból, esetleg máshonnan útközben Prágából, nemrégiben Magyarországra küldött, és amelyeket Rozgonyi György pozsonyi ispán a császár parancsára Pozsonyba vitt, addig, míg Zsigmond személyesen a városba nem érkezik, olyan gondosan őrizték, hogy Borbála familiárisai „a mondott dolgok közül” (*de prefatis rebus*) semmit ne tudjanak sem elrejtteni, sem a városból kivinni.⁶⁰

A levél értelmezése távolról sem egyértelmű, talán ezért nem is szenteltek neki különösebb figyelmet. Az világos, hogy a kocsikat Borbála eredetileg nem Pozsonyba szánta, hiszen oda már Zsigmond parancsára vitte Rozgonyi. A „szállítmány” eszerint még minden gond nélkül útnak indult valahová Magyarországra, később azonban a császár meggondolta magát, és valamiért utánaküldte Rozgonyit, hogy kísérje azt Pozsonyba. Másfelől azonban nem világos, hogy a császár miért nem Rozgonyival őriztette a kocsikat. Ha a cél azok tartalmának lefoglalása lett volna, nyilván erre kap utasítást akár Rozgonyi, akár a pozsonyi tanács. Felmerül ezért a kérdés, hogy mik lehettek azok a „dolgok”,

nem nehéz önző okokkal magyaráznunk.”). A Cillei családnak kétségkívül volt konfliktusa a Habsburgokkal, de éppen nem azzal az ággal, amelyikhez Albert is tartozott.

⁵⁹ Engel P.: Királyi hatalom i. m. 82.

⁶⁰ „familiares ipsius domine regine de prefatis rebus nil celare aut de Posonio exportare valeant” – DL 44179.

amelyek Borbála kocsiain voltak? Mályusz Elemér „kincsekkel megrakott” szekerekről beszél, de ennek kicsi a valószínűsége.⁶¹ Kincsekkel – vagy akár fegyverekkel – megrakott szekereket igen könnyű lett volna katonákkal őriztetni, ráadásul nem világos, milyen problémát okozott volna Zsigmond szempontjából, ha a császárné familiárisai alkalmasint mégis megdézsmálják azokat. Nem világos továbbá az sem, miféle kincseket küldhetett volna Borbála Csehországból Magyarországra, és emberei miért próbálták volna azokat, vagy egy részüket, akár elrejtetni, akár kivinni a városból. Zsigmond levelének fogalmazása valamiféle óvatosságot sejtet: mintha éppen azt akarta volna elkerülni, hogy felhívja a figyelmet a kocsiakra és tartalmukra, és ezért bízta volna meg a pozsonyiakat, hogy ők felügyeljék azokat a császár megérkeztéig. Különösebb feltűnés nélkül ezt valóban csak a pozsonyiak tehették meg. Minden jel szerint Zsigmond attól tarthatott, hogy Borbála familiárisai valami olyasmire férnek hozzá, aminek kikerülése a városból politikai problémákat okozott volna – talán Zsigmondnak magának, talán inkább „kijelölt” utódjának.

Indokoltnak tűnik ezen a ponton egy olyan forrást bevonni a vizsgálatba, amelyre eddig jóformán egyáltalán nem figyeltek fel a magyar kutatók.⁶² A magyar főpapok és bárók 1438 szeptemberében, Erzsébet királyné jelenlétében és talán utasítására, a lengyel uraknak küldött leveléről van szó, amelyben sok minden egyéb mellett az alábbi mondatot is olvashatjuk: „Ám arról csak sejtésünk van, eldönteni nem tudjuk, hogy vajon levelünknek a példányai (*exempla*), amelyeket embereink fogságba ejtett ellenségeinktől ragadtak el, és amelyek (ellenségeink által) uraságtoknak küldettek el gratulálás céljából, nekünk békéltetőleg vagy gyalázkodó módon lettek-e visszaküldve”.⁶³ A magyar főurak levele válaszként született a lengyel országnagyok levelére, amelyből kiderül, hogy a példányok másolatok (*copia*) voltak, amelyeket bizonyos cseh urak mellékeltek a Lengyelországba küldött levelükhöz.⁶⁴ Az idézett mondat pontos értelmezése

⁶¹ *Mályusz E.*: Zsigmond király uralma i. m. 123. Szerinte Zsigmond ezzel a lépéssel biztosította, hogy „környezete, a királyné és kincsei nélkül, Albert utódlása mellett foglaljon állást”. Kincsekről, aranyról és ezüstről valójában a császárné 1438. évi szökése kapcsán beszél Piccolomini, amikor Borbála a lengyel udvarban keresett menedéket. Lásd *Wostry, W.*: Albrecht II. i. m. I. 35., aki ezt a forrást tévesen kapcsolta az 1437. decemberi eseményekhez.

⁶² Tartalmukat ismerteti *Lovcsányi Gyula*: Adalékok a magyar–lengyel érintkezések történetéhez a mohácsi vész előtt I–VI. Századok 20. (1886) V. közlemény 693–694., de az idézett passzust latinul idézi, és meg sem próbálja értelmezni.

⁶³ „Sed unde hoc, quod nostrorum litterarum exempla, per famulos nostros a manibus nostrorum inimicorum captivatorum, ab inimicis devulsa et vestris dominacionibus congratulandi gratia missa, nobisque complacitive seu opprobriose remissa sint, suspicari quidem possumus, deffinire nequimus” – Codex epistolaris I. i. m. 91. Vö. Uo. 96–97. is. (Köszönöm Neumann Tibornak a szöveg fordításában nyújtott segítségét.)

⁶⁴ „Recepimus his diebus certas litteras nobis a dominis regni Bohemiae missas, ex quarum tenore et signanter ex copiis, quas in eisdem reperimus inclusas et quas etiam pro habenda rerum notitia

ugyan távolról sem egyszerű, de a lényeges pontok világosak: a levelet küldő magyar urak familiárisai elvettek valamilyen leveleket az ellenségeiktől, amelyeket további ellenségek – vagyis a nyilván Jagelló-párti cseh urak – „gratulálás céljából” elküldtek a lengyel udvarba. Onnan azután ezeket a leveleket – vagy inkább a másolataikat – a lengyelek visszaküldték Magyarországra, „békéltetőleg vagy gyalázkodó módon”.⁶⁵

Magyarázat az eddig elmondottak fényében egyetlen kínálkozik: halála előtt, minden bizonnyal a környezetében tartózkodó magyar országnagyok és talán Borbála császárné nyomására, Zsigmond megváltoztatta az öröklésre vonatkozó végakarátát. Hogy a változtatás miben állt, csak gyaníthatjuk, de egyfelől Habsburg Albert és Luxemburgi Erzsébet, másfelől a lengyel udvar reakciói alapján némi valószínűséggel rekonstruálható. Schlick birodalmi főkancellár 1437. december 26-ai levele szerint Zsigmond Prágából azért küldte őt Albert herceghez és Erzsébet hercegnőhöz Bécsbe, hogy rábeszélje őket Csehország kormánzatának átvételére azzal a kikötéssel, hogy amíg él, Zsigmond használja a királyi címet, halála után pedig ők lépnek örökébe. A hercegi pár azonban vonakodott engedelmessé válni, és csak annyit ígértek meg, hogy december 6-ra készek Prágába menni.⁶⁶ Végül útnak is indultak, de – kevéssé meglepő módon – csak Znojmo városáig jutottak, ahol találkoztak a Magyarországra visszatérő, súlyosan beteg császárral. Itt immár arra próbálták rábeszélni Zsigmondot, hogy Bécsbe menjen, miközben a császár még mindig Csehország kormánzatával akarta felruházni Albert herceget.⁶⁷ Jól látható, hogy Albert és Erzsébet vonakodtak Zsigmond kérésére Prágába menni, és vonakodásuk elég egyértelműen összefüggésben állt a lengyel követek érkezésével. A hercegi pár tisztában lehetett azzal, hogy egy kedvezőtlen fordulat esetén a cseh fővárosból képtelenek lesznek érvényt szerezni

mittimus hic insertas [...]” – Uo. 89. A lengyel országnagyok első levelének vonatkozó helye sajnos az értelmetlenségig torzult, talán a kiadó hibájából, de valószínűbb, hogy már a másolat is az volt, amely alapján dolgozott.

⁶⁵ Az egyetlen szerző, aki az információt megpróbálta értelmezni, ezt az 1438. augusztusi nagy oszmán betörés kontextusában tette. Lásd *John Jefferson: The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman–Christian Conflict from 1438–1444.* Leiden–Boston 2012. 155. 99. jegyz. A szerző szerint a magyar urak levelei, amelyeket Lengyelországba küldtek, visszakérülve Magyarországra rejtélyes módon az oszmánok kezébe jutottak, és végül török foglyoktól kerültek a magyarokhoz. Utóbbiak e „titokzatos tartalmú” levelekben látták annak bizonyítékát, hogy a lengyelek Magyarország megtámadására buzdították az oszmánokat. Nyilvánvaló azonban, hogy egészen másról volt szó: a levélben említett ellenségek, akiktől elvették a „gratulálás céljából” Lengyelországba küldött leveleket, szinte bizonyosan a „lengyel párt” képviselői voltak, nem pedig az oszmánok, mint azt Jefferson vélte; az utóbbiakat egyébként a magyarok soha nem nevezték egyszerűen csak az „ellenségeink”-nek.

⁶⁶ *Wostry, W.*: Albrecht II. i. m. II. 153–154.

⁶⁷ „in presenti civitate agetur, ut dominus dux Austrie sit rector et gubernator regni Boemie supremus” – *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund* i. m. 263. A folytatásból kiderül, hogy a herceg nem akart kötélni állni: „sencio ipsum duces non nimis voluntarium ad acceptandum”.

a magyar trónhoz fűződő igényüknek, fordítva annál inkább. Mindennél fontosabb érdekük volt ezért, hogy utolsó napjaiban a haldokló császár mellett tartózkodjanak, és minél közelebb legyenek Magyarországhoz.⁶⁸

A legvalószínűbb, jóllehet bizonyíthatatlan forgatókönyv szerint Zsigmond – összhangban a politikai realitásokkal – röviddel halála előtt végül hozzájárult ahhoz, hogy a magyar urak tárgyalásokat folytassanak a lengyelekkel Ulászló magyarországi trónra lépéséről. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a császár megosztotta örökségét. A Cseh Korona országait – amelyekhez egyébként nemcsak Erzsébetnek, hanem magának Albertnek is jussa volt a Habsburg–Luxemburg örökösödési szerződés értelmében⁶⁹ – kapta volna a hercegi pár. Csehországhoz és Ausztriához járult volna Albert római királlyá választása esetén a Birodalom is. Magyarország a lengyel Jagellóknak jutott volna, minden bizonnyal Ulászló király és Habsburg Anna hercegnő évek óta forszírozott házassága révén. Az öt éves Anna mellett Borbála még hosszú évekig megtarthatta volna magyarországi birtokait és jövedelmeit, így észszerűtlen volna feltételezni, hogy egy efféle lehetőség hidegen hagyta. Egy ilyen rekonstrukció mindenképpen magyarázatot nyújtana arra az egyébként nehezen megválaszolható kérdésre, milyen alapon jelent meg egy lengyel követség Budán azonnal Albert halála után, nyilvánvalóan azzal az igénnyel, hogy a magyar trónt felkérje Ulászló számára, és miért írta a lengyel király 1440 elején a magyar városoknak, hogy „mindenképpen jönni fog” a királyság birtokba vételére.⁷⁰ És érthetővé tenné azt is, miért volt Albert számára sürgős, hogy Anna lányát az első alkalmas pillanatban eljegyezze Vilmos szász herceggel – a trónra lépése előtt Pozsonyban elébe terjesztett választási feltételek nyilvánvaló megsértésével.⁷¹ Egy ilyen megoldás, még ha kényszer és beletörődés szülte is, szervesen illeszkedett volna Zsigmond nagyszabású politikai terveinek sorába, és megvalósulása esetén megoldást kínált volna a Közép-Európát feszítő több

⁶⁸ Zsigmond halála után (?) egy magyar püspök és néhány báró Alfonz aragóniai királynak ajánlotta fel a magyar trónt. Lásd *Anderle Ádám: Az aragón kapcsolat. V. Alfonz, el Magnánimo és a magyar trón. Történelmi Szemle* 38. (1996) 408. A forrás kiadása: *Uő: Alfonso V, el Magnánimo and the Hungarian Throne. Mediterrán Tanulmányok* 6. (1995) 27. Anderle szerint (Uo. 23.) ez arra utal, hogy az „Albert-párt” és a „lengyel párt” mellett létezett már egy harmadik, „Alfonz-párt” is a magyar politikai eliten belül, ez azonban távolról sem biztos. Arra nyilván semmi esély nem volt, hogy Alfonz azonnal érvényt szerezzen a felajánlásnak, arra viszont kiválóan alkalmas lehetett a dolog, különösen, ha híre megy, hogy tovább gyengítse Habsburg Albert helyzetét. Ezért nem zárnam ki, hogy az Alfonzhoz küldött követ is a Zsigmond mellett tartózkodó magyar urak tudtával és megbízásából indult útnak.

⁶⁹ Eneáše Sylvia Kronika česká. Ed. Josef Emler. (Fontes rerum bohemicarum VII.) Prága É. n. 193.

⁷⁰ Erre lásd alább.

⁷¹ *Regesta Imperii XII. Albrecht II.* Bearb. Günther Hödl. Wien–Köln–Graz 1975. 684. sz. A választási feltétel: DF 290162. A lányok kiházásának engedélyezéséről szóló pont ennek ellenére bekerült az 1439. májusi dekrétumba. Lásd *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Vera Bácskai.* Bp. 1976. 292.

problémára is.⁷² Ráadásul a rokoni köteléssel egymáshoz fűzött két perszonálunió, a német–cseh és a lengyel–magyar, a siker reményével vehette volna fel a harcot az oszmánokkal. Alighanem éppen ezen megfontolás állt már az említett pápai követutasítás mögött is. Érthető másfelől, hogy Albert, aki oroszlánrészt vállalt Zsigmond huszita háborúiban, főképpen pedig Erzsébet mint *haeres regni*, vonakodtak alávetni magukat Zsigmond akaratának és szembeszegültek a császár döntésével. Mi több, tetteleg igyekeztek megakadályozni annak megvalósulását.

Kézenfekvő feltételezés, hogy az a valami, aminek az eltulajdonításától Zsigmond november 26-ai levele szerint annyira tartottak Znojmban, valamilyen dokumentum volt, amely összefüggésben állt a császár megváltoztatott végakaratóval. Meglehet, a Zsigmond mellett tartózkodó lengyelbarát magyar urak a császár jóváhagyásával egy olyasféle oklevelet állítottak ki, mint amelyet 1440 januárjában, és a lengyel udvarral kiváló kapcsolatokat ápoló Borbála császárnét bízta meg azzal, hogy tárgyalásokat folytasson Ulászlóval.⁷³ Ennek másolatát juttatták el aztán a cseh urak a lengyelekhez „gratulálás végett”, amikor az hozzájuk került.⁷⁴ Ebből viszont következik, hogy a november 26-án Pozsonynak küldött parancs kiállítása mögött már nem az agonizáló császár akarata állt – hacsak nem feltételezzük, hogy Erzsébet és Albert nyomására ismét megváltoztatta szándékát. Zsigmond 1437. november 11-én éjjel hagyta el Prágát és november 24-én vagy röviddel azelőtt érkezett meg Znojmba, súlyos betegen. Már prágai tartózkodása idején kétszer is elterjedt a halálhíre, a znojmoi utazás előtt, Telčben nagyon rossz állapotban volt, a Znojmba vezető több mint hatvan kilométeres út pedig, amelyet egy két ló közé erősített hordszékekben kellett megtennie a novemberi hidegben, az öntudatlanságig elgyengítette.⁷⁵ Znojmban – mint láttuk – Albert és Erzsébet várta, és november 26-án ment a levél Pozsonynak Borbála

⁷² Jan Dąbrowski szerint (Władysław I Jagiellończyk i. m. 18.) a lengyelek éppen ezt akarták elérni: a zsigmondi örökség megosztását, elvenni Sziléziát a cseh koronától, és egyesíteni a magyar és lengyel trónt.

⁷³ Cillei Vilmos grófnak Nagy Kázmér lányától született Anna lánya, Borbála másodunokatestvére, Jagelló I. Ulászló második felesége volt.

⁷⁴ Nagyjából másfél hónappal a magyar országnagyok Krakóba küldött levele előtt Borbála özvegy császárné és kísérete – állítólag 500 lovas – megpróbált Magyarországról Lengyelországba szökni. Csapatán azonban még a határ előtt rajtaütöttek, emberei közül sokat megöltek, még többet foglyul ejtettek, maga a császárné viszont végül eljutott a lengyel udvarba. Lásd Deutsche Reichstagsakten unter König Albrecht i. m. 522. A két esemény: a Borbála szökésének megakadályozására tett kísérlet, illetve a „gratulálás céljából” Lengyelországba küldött dokumentum között valószínűleg összefüggés van: feltételezhetően a rajtaütés során vagy az után került Erzsébet ellenségei kezébe az a levél, amelynek másolatát később elküldtek a lengyel udvarba. Ez egyben azt is megmagyarázná, miért kellett rajtaütni a Lengyelországba tartó Borbálán és kíséretén – meg kellett ugyanis akadályozni, hogy a kompromittáló irat eljusson a lengyel udvarba.

⁷⁵ *Dvořáková, D.*: Barbara von Cilli i. m. 220.; *Wóstry, W.*: Albrecht II. i. m. I. 20., 29. (Prágában már az indulása utáni napon elterjedt a halálhíre.). *Vö. Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437). Verzeichnet von Wilhelm Altmann. Bd. II. Innsbruck 1897–1898. 430. (12198. sz.).*

kocsijainak őrzésével kapcsolatban. Felettből valószínű ezért, hogy a parancslevél kiállítása mögött ugyanúgy a hercegi párt kell sejtenuk, ahogyan Borbála és Ország Mihály december 5-ei letartóztatása mögött is. Érdekes viszont, hogy amíg a császárnét elfogatása után Tallóci Matkó bán Pozsonyba kísérte, ahol még egy darabig Albert magyar királlyá koronázása után is őrizet alatt volt, addig Ország Mihály hamarosan visszanyerte szabadságát, és részt vett a székesfehérvári koronázáson. Mályusz Elemér szerint Zsigmond egy 1437. december 3-ai „hatalmas” adománnyal szerelte le a lengyel párt vezérét,⁷⁶ ez azonban nehezen hihető annak fényében, hogy a letartóztatásra két nappal az adomány után került sor.

Kaspar Schlick birodalmi kancellár a cseh rendeknek 1437. december 26-án előadott magyarázatában a magyar urakra hárította a felelősséget Borbála letartóztatásáért. Szerinte ugyanis azért volt szükség e drasztikus lépésre, mert a császárné elhanyagolta „a Lengyelország felé eső várainak” védelmét. A magyarok emiatt biztosítékot kívántak tőle – ez lévén a császár parancsa is életében –, és ezzel a céllal kísérték Borbálát az egész udvarával együtt Pozsonyba.⁷⁷ A pártos kancellár érvelésében okkal kételkedhetünk,⁷⁸ a maga sajátos módján azonban mégis segít nekünk értelmezni a történeteket. Az nyilvánvaló, hogy az utolsó hetekben Zsigmond mellett tartózkodó magyar főurak ilyen kívánsággal biztosan nem álltak elő, hiszen éppen ők voltak azok, akik sürgették a császárt a lengyel házasságra és így a lengyel trónutódlás elismerésére is. Ha valakinek volt oka tartani attól, hogy Borbála felvidéki „impériuma” utat nyithat a lengyeleknek Magyarországra, az Albert és Erzsébet volt, amennyiben Zsigmond – feltételezett – végakarátának híre és a magyar országnagyok – ugyancsak feltételezett – oklevele idejekorán eljut a lengyel udvarba. Ezért kellett lefoglalni (feltűnés nélkül) először a császárné kocsijait, majd, miután kiderült, hogy Zsigmond a végórát éli, magát Borbálát is elfogni, nehogy a lengyel kapcsolatait kihasználva megghiúsítsa Albert és Erzsébet trónra lépését Magyarországon. És ezért kellett őrizet alá helyezni a lengyel párt feltételezett fejét, Ország Mihályt is.

⁷⁶ *Mályusz E.*: Az első Habsburg i. m. 121.

⁷⁷ „danne als die Hungern meinen, ir gnade habe in die sloss gein Polan werts ligende verwarlossen wollen, wollen sie ein sicherheit von ir haben und an irem lipgedinge keinen schaden thun; das ist auch des keisers gebot gewesen bei sinem lebin; und darauf hat man si gein Prespurg gefurt mit irem ganzen hofe erwertlich, solich sicherheit zu machen” – *Wostry, W.*: Albrecht II. i. m. II. 150.

⁷⁸ Kaspar Schlick fordulatosa életére és pályafutására lásd *Petr Elbel–Andreas Zajic*: Die zwei Körper des Kanzlers? Die „reale” und die „virtuelle” Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema I–III. *Mediaevalia Historica Bohemica* 15. (2012) 2. sz. 47–143., 16. (2013) 1. sz. 55–212., 16. (2013) 2. sz. 73–157.

A „királyi várak 1437. évi jegyzéke”

Felmerül a kérdés: amennyiben Habsburg Albertet a Zsigmond kíséretében lévő magyar urak egyáltalán nem akarták uralkodójuknak (ami bizonyos), és utolsó napjaiban maga Zsigmond is beletörődött vejének kudarcába (ami csupán feltételezés), miképpen léphetett az osztrák herceg néhány héttel később mégis a magyar trónra? A válasz tulajdonképpen kézenfekvő: mivel Erzsébet (és gyermekei) trónörökösi jogait senki nem vonta kétségbe,⁷⁹ attól kezdve, hogy Zsigmond lánya és veje nem volt hajlandó beletörödni a császár örökségének megosztásába, ráadásul a haldokló Zsigmondot is szoros felügyeletük alá vonták, nem nagyon maradt más megoldás, mint valami *modus vivendi* találni a hercegi párral. Klasszikus „róka fogta csuka” helyzet alakult ki: egyfelől Zsigmond magyar kísérete (egyetértésben a politikai elit nagyobb részével, amint éppen Erzsébet koronázásának megtagadása is mutatja) egyáltalán nem akarta Albertet uralkodójának, de nem tudtak megszabadulni tőle, mivel Erzsébet jogait tiszteletben tartották, a hercegi pár pedig tapodtat sem mozdult a haldokló Zsigmond mellől; másfelől Albert és Erzsébet nagyon akarta a magyar trónt, de ehhez szükségük volt a Znojmban tartózkodó magyar urak együttműködésére, hacsak nem akartak egy polgárháborút kockáztatni. A kompromisszum tehát elkerülhetetlen volt.

A megoldás kulcsa kétségtelenül Albert király választási feltételeiben és a minden bizonnyal annak előzményeként létrejött királyi vár- és birtokjegyzékben keresendő. A teljes forrást kiadó Engel Pál „Albert király idejére” keltezte a jegyzéket, anélkül, hogy megpróbálta volna pontosítani annak keletkezési idejét, valamint az összeállítás okát és körülményeit. „Minthogy a jegyzékben foglalt állapothoz képest jelentősebb változásokot csak az 1439. év hozott – írta Engel –, ezért leginkább ezt tekinthetjük forrásunk összeállítására időpontjának”.⁸⁰ Ez az állítás azonban nem állja meg a helyét. A jegyzék szerint Borbála királyné kezén

⁷⁹ Vö. ezzel szemben Engel Pál véleményét, aki szerint „a rendi törekvésekkel rokonszenvező 'katonabárok' [...] megválasztották Albertet királlyá [...], de feleségének a trónhoz való jogát nem ismerték el”. Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. 198. Valójában azonban éppen hogy elismerték, és ezért voltak kénytelenek hozzájárulni végül Albert trónra lépéséhez. Annyira elismerték, hogy 1438-ban, Albert és Erzsébet koronázása után Albert a magyar főpapok és bárók akaratából, ezek pecsétjeivel is megerősített kötelezvényt adott felesége trónörökösödési jogáról arra az esetre, ha előbb halna meg: „ob das wurde, das er [tudniillik Albert – P. T.] abgieng mit tod ee dann ich, das die hungarischen herren geistlich und weltlich, mich und mein erben, als rechte erbliche herrschaft zu herren und erben des kunigreichs zu Hungern aufnehmen und halten solten” – lásd az 51. jegyzetben hivatkozott levelet. Az 1438. évi rendelkezést az 1439. májusi országgyűlésen megerősítették, és a rendek Erzsébetnek is hűséget esküdtek, „akit ez a királyság a születés jogán elsősorban megillet”. Lásd DRH I. 303. Ne feledjük, 1440-ben is Erzsébetnek mint a magyar trón örökösének kerestek férjet, így királyt az országnak.

⁸⁰ Engel P.: Királyi hatalom i. m. 195–196.

lévő uradalmak nagy része ugyanis már 1438 márciusában mások birtokába került, miután Albert Budán arra kényszerítette anyósát, hogy öt vár kivételével minden más kezén lévő erősséget adjon át. Trencsént és a Vág menti várakat a király azonnal Cillei Ulrik grófra ruházta, „ami egészen a magyarok ellenére történt, de a király így akarta.”⁸¹ Más, kevésbé jelentősnek tűnő, de azért említést érdemlő változások ugyancsak történtek már 1439 előtt is. Dédest még korábban, rögvest Budára érkezése után adományozta Albert a Pálóciaknak.⁸² Drégely vára, amelyet a jegyzék még Hatnai Pán László kezén említ honor címén, 1438 februárjában már Pálóci György érsek és az esztergomi érsekség birtokában volt, Újvárt pedig márciusban adományozta Albert birodalmi főkancellárjának, Kaspar Schlicknek.⁸³ A jegyzék – legalábbis eredeti formájában – eszerint az 1438. február-március előtti állapotot tükrözheti.⁸⁴

Más adatok ugyanakkor még korábbi dátumot sejtetnek. Az már Engelnek is feltűnt, hogy „a jegyzék, úgy látszik, nem vesz tudomást azokról a változásokról, amelyek a Zsigmond halálát megelőző egy-két hónapban történtek”.⁸⁵ Engel két ilyen esetet említett. Az egyik, Döbröközé (Debregeszt), valójában nem tekinthető „rendszeridegennek”. A várat Zsigmond 1437 szeptemberében valóban elzálogosította Újvári Tamásnak 3000 forintért, amit az alsó részekben harcoló Szentmiklósi Pongrácnak utalt ki, de azzal a kikötéssel, hogy amennyiben a zálogbirtokos Bátfai István kifizeti az összeget, megtarthatja a várat. És pontosan ez történt: Bátfai ura, Rozgonyi István segítségével, aki 2000 forintot adott neki, kifizette a pénzt Pongrácnak, és a jegyzék ezért tüntette fel, helyesen, Döbröközt az ő – tudniillik Bátfai István – kezén.⁸⁶ A másik változás, jelesül Bolondóc eladományozása, annál inkább figyelemre méltó, mivel nem is egy-két hónappal a császár halála előtt történt, mint azt Engel vélte, hanem a Zsigmond halála előtti napon, december 8-án.⁸⁷ Az uradalmat, amelyet a jegyzék még Stibor

⁸¹ *Wostry, W.*: Albrecht II. i. m. II. 161–162. A fejregesztában tévesen áll 1438 helyett 1439. Zólyomban 1438 végén már Erzsébet parancsolt: DF 268922., zólyomi ispánja Berzevici Pohárnok István volt királynéi udvarmester: DF 249921. Ugyanekkor adományozta el Erzsébet a várjegyzékben ugyancsak Borbála kezén összeírt Füleket: DL 38655.

⁸² DL 13151.

⁸³ DF 248261.; *Neumann Tibor*: Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből. In: *Honoris causa* i. m. 196. 63. jegyz.

⁸⁴ Hunyadi János kormányzó 1451. évi oklevele szerint Albert a koronázása idején (*tempore sue coronacionis*) Hunyadi kérésére adományozta a várjegyzék szerint Tallóci Matkó kezén lévő Drankó várat a Csornaiaknak és Bizerei Miklósnak. Erről nem maradt fenn oklevél, bár a kormányzó, a saját állítása szerint, jól emlékezett a saját kérelmére (*de qua nostra petitione et nos bene recordamur*). *Pesty Frigyes*: A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. Bp. 1878. 58.

⁸⁵ *Engel P.*: Királyi hatalom i. m. 195.

⁸⁶ DL 88125., DL 24530.

⁸⁷ DF 282978., DF 211034. Már a helyes időponttal lásd *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 284.

Katalin kezén írt össze zálogjogon, ekkor kapta meg adomány címén alsólendvai Bánfi Pál, Katalin újdonsült férje. Az iktatás már december 13-án megtörtént. Szintén december 8-án adta Zsigmond zálog jogán udvari lovagjainak, Czernin Henningnek és Kussow-i Justnak a Borsod megyei Cserép várát, anélkül, hogy az oklevél egyetlen szóval is említést tett volna arról, hogy az uradalom Borbála királyné kezén van, amint a várjegyzékben is látjuk.⁸⁸ Hasonlóan érdekes eset a verőcei uradalomé, amelyet Engel nem említett. Ez a jegyzék szerint ugyancsak zálog címén illette meg a Marcali testvéreket, Imrét és Jánost, holott az uradalmat már 1437 szeptemberében Prágában örökjogon nekik adományozta a császár. Érdekes módon viszont a vonatkozó iktatóparancsot csak hónapokkal később, december 4-én állították ki Znojmban – ahol Marcali Imre udvarmester biztosan, Bánfi Pál valószínűsíthetően jelen volt.⁸⁹

Ugyanazon a napon, 1437. december 8-án, amikor a bolondóci uradalmat Bánfi Pálnak adományozta, Zsigmond megkegyelmezett pölöskei Ördög Miklósnak, és visszaadta neki a Körös megyei hatalmas szentgyörgyvári uradalmat.⁹⁰ Ez utóbbi a jegyzékben Tallóci Matkó szlavón bán neve alatt szerepel mint zálogos birtok – és valóban, a bán szűk két héttel korábban, november 26-án véglegesítette Zsigmonddal családjá birtokában a hatalmas szlavóniai uradalmat – olyan óriási zálogösszeget tábláztatva rá, hogy a visszaváltás irreálissá váljon.⁹¹ Az ellentmondásra – tudniillik hogy Zsigmond két hét különbséggel előbb meghagyta késői éveinek egyik legfőbb bizalmasát, személyes kedvencét, Tallóci Matkót, Szentgyörgyvár birtokában, majd minden látható ok nélkül gyakorlatilag elvette tőle azt – Mályusz Elemér is felfigyelt, és megpróbált magyarázatot adni rá. A bán javára 1437. november 26-án kiállított oklevél eredetije nem maradt fenn, de az átírásából kiderül, hogy azt a római császári titkospecsét alatt állították ki, Mályusz szerint Tallóci kérésére, akinek a birodalmi kancellária feje, Kaspar Schlick, régi ismerőse volt Itáliából. Tallóci azért folyamodott volna ehhez a megoldáshoz, mert tartott attól, hogy a magyar kancellária Znojmban lévő osztályát vezető Büki István alkancellár nem fog beleegyezni az oklevél Tallócinak kedvező értelmű megfogalmazásába. Azon a napon, amikor a szentgyörgyvári uradalom korábbi birtokosa, prodivizi Ördög Miklós megkapta a maga oklevelét Znojmban, Tallóci már nem tartózkodott a morva városban: éppen a lefogott Borbála császárnét kísérte ugyanis Pozsonyba. Mályusz szerint ez azt jelenti, hogy „a csapás Matkó ellen irányult”, mégpedig Büki István

⁸⁸ *Borsa Iván*: A Justh család levéltára 1274–1525. Bp. 1991. 51. 119. sz.

⁸⁹ DL 33414., DL 33145. Az iktatásra végül a következő esztendő januárjában került sor. Ennek ellenére Verőcét Alberttől is megkapták a Marcali fivérek 1439-ben: DL 13402.

⁹⁰ DF 231190/35. oldal.

⁹¹ DF 231190/ 39–41. oldal.

alkancellár közreműködésével. Büki Ördög Miklós földije volt, talán még haragudni is volt oka Tallócira, így aztán a magyar titkos pecsét alatt minden további nélkül kiállította Ördög javára a Tallóci-ellenes oklevelet.⁹²

Mályusz rekonstrukciójának két alaptézise sajnos téves, így a rájuk emelt egész elmélet is: Tallóci oklevelét nem a „birodalmi kancellária” állította ki, ahogyan Ördög Miklósét sem a magyar kancellária „csehországi tagozata.” Az utóbbi javára kiadott december 8-ai oklevelet ugyanúgy a császári titkospecséttel erősítették meg,⁹³ mint Tallóci november 26-ai oklevelét. Ez nem különösebben meglepő, tekintettel arra, hogy Zsigmond valamennyi csehországi oklevele ugyanazon császári titkospecsét alatt kelt ekkoriban. Ezt világosan bizonyítja a december 3-án Lévai Cseh Péter erdélyi vajda javára kiadott oklevél. Ez, a magyar titkos kancellária átíró oklevele szerint, ugyanúgy a császári titkospecsét alatt kelt, mint Tallóci oklevele,⁹⁴ fennmaradt viszont az eredetije, amelyen ugyanazt a pecsétet látjuk, mint az összes többi, Znojmban Zsigmond nevében kiállított oklevélen.⁹⁵ Vagyis a két – a november 26-ai „Tallóci-barát” és a december 8-ai „Tallóci-ellenes” – oklevél közötti nyilvánvaló ellentmondás okát nem Büki István feltételezett részrehajlásában és nem is különböző pecsétek közötti „manőverezésben” kell keresnünk, hanem valami másban. Kézenfekvő a feltételezés, hogy az előbbi még Zsigmond tudtával és jóváhagyásával hagyta el a kancelláriát, az utóbbi viszont már csak a haldokló császár nevében, de a tudta nélkül.

Uralkodásának utolsó évtizedében Zsigmond „kinevelt” egy új politikusgenerációt, amelyet hatalommal bőségesen felruházott ugyan, saját birtokokkal azonban nem, vagy csak igen szűkmarkúan. Amint Engel Pál megállapította, a császár halálakor néhány család, kiemelten a Tallóciak és a Rozgonyiak, valamint az Országok, Pálóciak kezében összpontosult Magyarország kormányzata, a megmaradt királyi birtokok többségével együtt.⁹⁶ Nyugodtan ehhez a csoporthoz számíthatjuk a Marcaliakat is, akik ugyan nem „elsőgenerációs” bárói család voltak, de két Somogy megyei várukkal ugyanúgy nem tartoztak az arisztokrácia élvonalába, ahogy az Anjou-korban felemelkedő alsólendvai Bánfiak sem. Figyelemre méltó ezért, hogy Marcali Imre udvarmester Zsigmond legközvetlenebb munkatársai közé tartozott a császár halálát megelőző időben,⁹⁷ Ország

⁹² *Mályusz Elemér*: A négy Tallóci fivér. In: *Uő*: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 152–156.

⁹³ „ambas secreto suo sigillo quo scilicet ut Romanorum imperator utebatur in margine inferiori consignatas”

⁹⁴ *Borsa Iván*: A Balassa család levéltára 1193–1526. Bp. 1990. 304. sz.

⁹⁵ DL 88127.

⁹⁶ *Engel P.*: Királyi hatalom i. m. 83–84.

⁹⁷ A csehországi tartózkodás idején Arany István nógrádi ispán mellett Marcali szerepel leggyakrabban *relator*-ként Zsigmond oklevelein.

Mihály kincstartóval és Rozgonyi István pozsonyi ispánnal karöltve, és ugyan-
 ehhez a csoporthoz csatlakozott 1436-ban Bánfi Pál is. Más köznemesi bizal-
 masokkal együtt, mint például a Sóvári Sósok, ők voltak Zsigmond oldalán az
 uralkodó utolsó hónapjaiban és napjaiban, és minden bizonnyal ők sürgették a
 császárt, hogy adja hozzá az unokáját Ulászló királyhoz. Aligha lehet ugyanis vé-
 letlen, hogy Országot és Bánfit, valamint Sós Istvánt kifejezetten a „lengyel párt”
 híveiként látjuk majd viszont, a Tallóciak, Marcaliak és Pálóciak pedig majd a
 Krakkóba menő követséget ékesítik, hogy Rozgonyi Simon püspök (István és
 György pozsonyi ispánok fivére) Ulászló magyar királyságában játszott kulcs-
 szerepét már ne is említsük. Az általuk formált kormányzati csoportnak integ-
 ráns részét képezte az egyedül a Tallóciakéhoz fogható királyi birtokvagyon fölött
 disponáló Borbála császárné is. Borbála és a Zsigmond-kor utolsó bárói generá-
 ciójának érdekei így módon a lehető legszorosabban összefonódtak.

A znojmoi tartózkodás alatt jóformán egyedül ez a kiváltságos politikai elit
 sűtkérezett a végső búcsúra készülő király kegyének utolsó sugaraiban. Három
 adományról már esett szó: alsólendvai Bánfi Pál a Zsigmond halála előtti nap-
 on kapta meg a bolondóci uradalmat; Tallóci Matkó bán, akit a császár még
 Húsvétra rendelt magához Prágába,⁹⁸ november 26-án véglegesítette (gyakor-
 latilag) családja birtokában a Körös megyei szentgyörgyvári uradalmat; végül
 Marcali Imre udvarmester december 4-én eszközölt ki magának és János fivé-
 rének iktatóparancsot a verőcei uradalomra. December 2-án Ország Mihály
 kincstartó a fivérével, Jánossal együtt örökjogon is megkapta az ugyancsak
 Pozsony megyei Modor várost, amelyet addig zálogjogon birtokolt.⁹⁹ Egy nap-
 ra rá Zsigmond Csejte és Jókó váraiban és uradalmaiban, amelyekben Mihály
 már benne ült, Ország Jánost is részesítette.¹⁰⁰ Ez volt az a „hatalmas adomány”,
 amelyről Mályusz beszélt.¹⁰¹ Ugyanezen a napon az Ország fivérek ugyancsak
 megkapták a Pozsony megyei Dejte falut a hozzá tartozó településekkel együtt,
 Jókó várának tartozékait. Szintén jelentős adományban részesült december 3-án
 az öreg lévai Cseh Péter erdélyi vajda, akire (nem melleleg) Zsigmond rábízta az
 egész erdélyi vajdaságot, elvéve annak másik felét is a korábbi birtokosától, Csáki
 Lászlótól – tette ezt, meglepő módon, az erdélyi felkelés tetőpontján.¹⁰² Rozgonyi
 István és György pozsonyi ispánok, valamint fivérük, Simon veszprémi püspök

⁹⁸ Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund i. m. 165. Matkó augusztus 20-án a császár taná-
 csában: Uo. 195.

⁹⁹ DF 225886.

¹⁰⁰ DL 13142.

¹⁰¹ *Mályusz E.*: Az első Habsburg i. m. 121.

¹⁰² *Borsa I.*: Balassa család i. m. 304. sz.; *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 14. Cseh
 Péter ráadásul nem is sietett vissza vajdaságába: január 1-jén részt vett Albert és Erzsébet koronázásán,
 majd az új uralkodóval együtt ment Budára.

egy nappal később kapott három Pozsony és egy Nyitra megyei falut zálogba, azzal a nem lényegtelen kikötéssel, hogy azokat csak az ugyancsak zálogjogon tartott Sempte várával együtt lehessen visszaváltani tőlük.¹⁰³ Ugyanők arra is engedélyt kaptak Zsigmondtól, hogy az Újvár, Éleskő, Korlátkő és Detrekő várak tartozékain, valamint a Nagyszombat város környékén elzálogosított királyi birtokokat magukhoz váltsák.¹⁰⁴ Úgy tűnik tehát, hogy Znojmban, amikor nyilvánvalóvá vált Zsigmond állapotának rohamos romlása, aki csak tehetett, megpróbálta megszerezni, illetve biztosítani családjá számára mindazt, amire csak lehetősége nyílt. Igen valószínű, hogy halálát érezve Zsigmond igyekezett stabilizálni hűséges báróinak helyzetét, bármi következzen is halála után. Borbála és Ország lefogatása ugyanakkor már aligha a császár tudtával történt,¹⁰⁵ és ez mindenképpen arra utal, hogy az utolsó napokban Zsigmond nem volt cselekvőképes állapotban, talán már tudatánál sem.¹⁰⁶

Mindezen adományok jelentősek voltak ugyan, mégis eltörpültek ama területi hatalom mellett, amelyet e családok kizárólag királyi felhatalmazás alapján gyakoroltak, és amelynek fennmaradására a Habsburg herceg trónra lépése esetén semmilyen garanciájuk nem volt. (Ellentétben egy olyan uralkodóval, aki egyedül nekik köszönheti megválasztását.) A Zsigmond politikájával szembeni általános ellenérzés mellett ez a helyzet indokolta az Albertre kényszerített szigorú választási feltételeket, nem pedig a „rendek” állítólagos fékezhetetlen hatalomvágya, mint azt gondolni szokás. Nem vállalunk ezért különösebb kockázatot azzal a megállapítással, hogy a „királyi várak 1437. évi jegyzéke” pontosan ennek a bárói csoportnak a pozícióit volt hivatott „bebetonozni” arra az esetre, ha Albertet mégis magyar királlyá választják. Ez utóbbi, mint láttuk, voltaképpen az egyetlen opció maradt azután, hogy az osztrák herceg és felesége, Erzsébet, ellenszegülve Zsigmond *feltételezett* utolsó akaratának, nem volt hajlandó Csehországba távozni. A jegyzék, véleményem szerint, szorosban kapcsolódik az Albert elé terjesztett választási feltételek azon pontjához, amelyben a királyi hatalomra mért legnagyobb csapást szokás látni. A legpontosabbnak tűnő szöveg fogalmazása a hivatkozott helyen a következő: „Továbbá, a hitvesünkkel folytatandó egyezkedésekben, és a

¹⁰³ DL 13124.

¹⁰⁴ DL 13121.

¹⁰⁵ Különösen akkor nincs okunk ezt gondolni, ha igaz a feltételezésünk, hogy már a november 26-ai levelet sem Zsigmond tudtával küldték Pozsonynak. A császár állapotának változásairól nincsenek információink, de feltehető, hogy a znojmoi utazást követő válságból néhány napra még felépült annyira, hogy tudatában volt annak, ami körülötte történt. Az agónia valószínűleg december 5-én kezdődött, lehetővé téve Albert és Erzsébet számára Borbála császárné és Ország Mihály lefogását. December 7-én Zsigmond már aligha volt tudatánál, és ezzel magyarázható, hogy Borbálát miért csak ekkor indították útnak Pozsonyba.

¹⁰⁶ A felsorolt adományok feltűnő módon mind december első néhány napján történtek, Borbála császárné december 5-ei lefogatása előtt.

Magyar Királyság határainak és határvidékeinek és az [ország] koronája ügyeinek védelmében és megőrzésében csak az ország főpapjainak és báróinak tanácsaival élünk, tisztségeket, ispánságokat, várnagyságokat, főpapi tisztségeket, bárói tisztségeket, valamint a nevezett Magyar Királyság és Korona bármiféle ügyeit Magyarország főpapjainak és báróinak, tanácsosainknak tanácsa és hozzájárulása nélkül nem tárgyaljuk, *nem változtatjuk meg* és azok felől nem rendelkezünk”.¹⁰⁷

Egyértelműnek tűnik, hogy a szöveg itt nem általában az uralkodó kinevezési jogáról szól. Figyelemre méltó, hogy a rendelkezés első eleme (*in tractatibus consortis nostre fiendis*) az Erzsébet királyné számára átadandó birtokokra vonatkozik, vagyis azokra, amelyek ekkor Borbála császárné kezén az ország legnagyobb *honorját* alkották. Ebből a szempontból kifejezetten érdekes, hogy a *mutare* ige hasonló kontextusban tűnik fel a „várjegyzék” utókorra maradt másolatában.¹⁰⁸ Albert tehát arra kötelezte magát, hogy a megválasztói hozzájárulása nélkül nem változtat a Zsigmond halála idején fennálló hatalmi viszonyokon, beleértve Borbála császárné territóriumát. Ezzel a feltétellel járultak hozzá a mellette tartózkodó magyar urak a megkoronázásához, valamint azzal a kikötéssel, hogy a lányait a véleményük megkérdezése nélkül nem adja férjhez – ami nyilván a trónöröklés bárói ellenőrzését jelentette. Albertnek és Erzsébetnek ezek után még formálisan is meg kellett ígérniük a választóiknak, hogy jóban és rosszban kitartanak mellettük, és garantálják, hogy nem éri őket retorzió amiatt, hogy hozzájárultak a hercegi pár megválasztásához. Tehát még a pozsonyi tanácskozások közben is számoltak azzal, hogy a dolog balul süllhet el, és nem Albert lép a magyar trónra.¹⁰⁹ Tudjuk, hogy sokan voltak Magyarországon, akik Albertet még a választás után sem ismerték el, „és nem akarták őt királynak”, és ismerjük a sietséget, amellyel az új uralkodó koronázását megejtették, amint köztudott Pálóci György esztergomi érsek ebben játszott szerepe is.¹¹⁰

Aligha véletlen, hogy koronázása után Albert mindkét említett ígéretét megszegte. Sőt, az egyiket már a formális választás előtt. A levélből, amelyet Tallóci Matkó 1437. december 11-én Bécsből küldött Raguzába, tudjuk, hogy Borbála

¹⁰⁷ „Item, in tractatibus consortis nostre fiendis et defensionibus et conservationibus metarum et confinium regni Hungarie et eius corone negotiorum tantummodo consiliis prelatorum et baronum eiusdem regni utemur honoresque, comitatus, castellanatus, prelaturas, baronias et qualicumque negotia regni et corone Hungarie predictorum absque consilio et consensu prelatorum et baronum Hungarie consiliarium nostrorum non tractabimus, mutabimus vel disponemus” – DF 290162.

¹⁰⁸ Ennek első oldalán olvassuk: „Castra pro honore tempore condami Sigismundi imperatoris data et tandem per Albertum regem *immutata*.”

¹⁰⁹ *Wóstry, W.*: Albrecht II. i. m. II. 148–149., és DF 290162: „nec hic nunc presentibus impudent aut eger ferant, quod in eorum absentia in nostram electionem consenserunt”.

¹¹⁰ *Wóstry, W.*: Albrecht II. i. m. I. 39. 2. jegyz.; DL 13151. A koronázás „indilate propter multa et varia evitanda pericula fieri debuit” – *Gutheil Jenő*: Veszprém város okmánytára 1002–1523. Kiadja Kredics László. Veszprém 2007. 201.

királynét, aki „császár urunk akaratából és őfelsége báróinak hozzájárulásával” fogságban van, a bán és Lévai Cseh Péter erdélyi vajda Znojmból „egyenes úton” (*directo tramite*) kísérte Pozsonyba. Útközben érte őket a hír, hogy Zsigmond meghalt, a magyar főpapok és bárók pedig Pozsonyba készülnek, hogy ott az uralkodójuk választásáról megállapodjanak; „és a nagyobb bizonyosság végett ugyanazon bárók az osztrák herceg mellett döntöttek”.¹¹¹ „Nagyobb bizonyosság végett”: elég különös megfogalmazás egy királyválasztás esetén. Nem kevésbé különös, hogy Tallóci egy dologban biztosan nem mondott igazat. Egy másik forrásunkból kiderül ugyanis, hogy Borbálát és kíséretét december 7-én indították útnak Znojmból Pozsonyba, és ezzel összhangban is áll a bán december 11-ei bécsi tartózkodása. Cseh Péter vajda viszont aligha ment vele együtt egyenes úton Pozsonyba, lévén hogy már december 7-én ott volt, és a három nappal korábban Znojmban kapott adománylevelét íratta át személyesen Gatalóci Mátyás magyar titkos kancellárral. December 5-én ugyanez történt Tallóci Matkó november 26-ai oklevelével, ő viszont biztosan nem jelent meg személyesen Pozsonyban; az ő oklevelét valaki más mutatta be a magyar kancellárián. Az persze elképzelhető, hogy a vajda december 7-e után csatlakozott Matkó bánhoz Bécsben, bár ennek nehéz volna magyarázatát találni. Feltűnő viszont, miért kellett ilyen viharos gyorsasággal „végérvényesíteni” a znojmoi adományokat. Ennek csak egyetlen oka lehetett: már tudták, hogy Zsigmond napjai meg vannak számlálva, és élve nem fog eljutni Magyarországra.

Tallóci december 7-én hagyta el Znojmot, Borbála császárnéval és talán Ország Mihály kincstartóval az őrizete alatt.¹¹² Nem tartózkodott már ekkor a morva városban sem Cseh Péter vajda, sem Rozgonyi István. Minden bizonnyal még Tallóciék távozása előtt állították össze és terjesztették Albert elé a királyi birtokok jegyzékét,¹¹³ és ugyancsak megállapodhattak a választási feltételekben (vagy azok többségében); kötelezték továbbá Albertet, hogy Pozsonyba hívja az osztrák országnagyokat a választási feltételek megpecsételése.¹¹⁴ Figyelemre méltó, hogy a december 8-áról fennmaradt hat királyi adomány közül három, mint

¹¹¹ „per huius rei maiorem efficaciam per ipsos barones conclusum est de duce Austrie” – DF 290449.

¹¹² Nem tudjuk, Ország mikor nyerte vissza a szabadságát; legközelebb Albert és Erzsébet koronázásán látjuk viszont Székesfehérvárott.

¹¹³ A jegyzéket Dvořáková (Barbara von Cilli i. m. 225–226.) is 1437 decemberére keltezi, de szerinte azt maga Albert állíttatta össze Zsigmond halála után. Egy effajta jegyzéket azonban nyilván csak olyan személyeknek állt érdekében elkészíteni, akik garanciát akartak kapni az abban rögzített helyzet fennmaradására. Az 1437. decemberi összeállítást bizonyítja egyébként a „várjegyzék” azon tétele is, amely szerint Somorja az „osztrák herceg úr” kezén van zálog címén, aki nem lehet más, mint maga Habsburg Albert. Lásd *Engel P.: Királyi hatalom* i. m. 200. Egyéb forrásunk nincs arra vonatkozólag, hogy Somorja mikor került az osztrák herceg kezére.

¹¹⁴ Láttuk, hogy december 18-án Johann von Schaumberg tényleg Pozsonyban volt (lásd a 44. jegyzetben).

láttuk, már kifejezetten a várjegyzékben rögzített állapotokkal szemben született: Bolondóc adománya, Cserépvár elzalogosítása és Szentgyörgyvár visszaadása Ördög Miklósnak. Ugyanezen a napon adományozta az uralkodó Betlenfalvi Mártonnak Borbála császárné beszercebányai házát, amelyet „legkedvesebb hitvesünk” királyi jog címén foglalt el.¹¹⁵ Ezek az intézkedések aligha történtek már Zsigmond tudtával és akaratából; sokkal inkább tükrözik Albert és Erzsébet kétségbeesett igyekezetét, hogy annyi támogatót biztosítsanak a maguk számára, amennyit csak lehetett. Bánfi „last minute” adományát és főleg az Ördög Miklós javára gyakorolt kegyet nehéz volna máshogy magyarázni.¹¹⁶ A Borbála territóriumának rovására tett intézkedések ugyanakkor világossá tették a jelenlévők számára, hogy Albert – helyesebben talán Erzsébet – máris a magáénak tekinti a még meg sem özvegyült császárné birtokait, és eszében sincs tiszteletben tartani a királyi birtokok jegyzékében rögzített viszonyokat.¹¹⁷

A legnagyobb kormányzati hatáskörök urait: a Rozgonyiakat és a Tallóciakat Albert és Erzsébet eszerint azzal az ígérettel nyugtatta meg, hogy hatalmuk az osztrák herceg trónra lépése esetén sem csorbul majd.¹¹⁸ Másokat, így Cseh Pétert

¹¹⁵ DL 63812.

¹¹⁶ Az 1440-ben kezdődő polgárháború során Ördög Miklóst Erzsébet oldalán látjuk majd viszont, ez azonban már lehetett annak is következménye, hogy Tallóci Matkó viszont Ulászló pártján foglalt állást.

¹¹⁷ Az elmondottak fényében felmerül a kérdés, hogy vajon Zsigmondnak tulajdoníthatjuk-e még azt a levelet, amelyet december 7-én a nevében küldtek a lausitzi rendeknek, valamint Boroszlónak és más sziléziai városoknak. Eszerint „kevés idővel ezelőtt, mikor még Csehországban voltunk, magunk számára megfogadtuk és a teljes ország nagy részével is elfogadtattuk, hogy mi az egyetlen lányunkat, az osztrák hercegnőt és férjét, a mi kedves fiunkat, valamennyi királyságunkban és országunkban Isten segédelmével jogos örökösöként akarjuk megtenni, ahogy arról most néhány országunkban rendelkezünk.” Codex diplomaticus Lusatae superioris. Sammlung der Urkunden für das Margrathum Oberlausitz. Bd. 2. Teil 2. 1429–1437. Hrsg. Richard Jecht. Görlitz 1900–1903. 689–690. Vö. Regesta imperii XI. i. m. Regesta 432., 12219. és 12220. sz. (Köszönöm Skorka Renátának a szöveg fordításában nyújtott segítségét.) Az egeri birodalmi gyűlésen Zsigmond kétségtelenül tett erőfeszítéseket annak érdekében, hogy Albert számára megnyerje a választófejedelmeket (*Günther Hödl*: Albrecht II. Königtum, Reichsregierung und Reichsreform 1438–1439. Wien–Köln–Graz 1978. 12.), de láttuk, hogy a magyar trón vonatközásában semmi nyoma, hogy a vejét formálisan a kijelölt örökösévé tette volna. Nem is tehette, mert a magyar urak az utolsó pillanatig szembehelyezkedtek az osztrák herceg jelöltségével. Mi több, ha valamiféle döntést mégis hoztak még Csehországban a trónutódlásról, az minden bizonnyal Ulászló lengyel királyra nézve volt kedvező, amennyiben persze fenti gondolatmenetünk helytálló. Ebből viszont következik, hogy az idézett leveleket is már Albert és Erzsébet utasítására, Schlick kancellár közreműködésével küldték Sziléziába, szándékosan idealizálva a helyzetet, hogy amennyire lehet, biztosítsák a békés hatalomátvételt. A december 7-ei levél állítólagos rendelkezését ismételte meg december 23-ai levelében Schlick kancellár is: „[Zsigmond] hat siner tochter und irem gemahel und iren kindern geschicket *alle die konigreich und land*, die er had gehabt” – *Wostry, W*: Albrecht II. i. m. II. 149–150.

¹¹⁸ Ez voltaképpen így is történt. A Tallóciak óriási területi hatáskörét Albert egészen 1439 tavaszáig érintetlenül hagyta, és akkor is csak a szőrényi bánshoz tartozó négy várat bízta Tallóci Frank helyett a két Hunyadi Jánosra, aligha a Tallóciak ellenére. A két idősebb Tallóci fivér, Matkó és Frank ráadásul örökjogon is megkapta Alberttól Szentgyörgyvárat (DF 258226.). A Rozgonyiak felügyelte várakkal

és az utolsó pillanatban Bánfi Pált, tényleg hatalmas adományokkal (és tisztséggel) kenyereztek le. A Tallóciakéhoz és Rozgonyiakéhoz képest az Ország fivéreket területi befolyása csekélynek volt mondható,¹¹⁹ még ha személyesen minden bizonnyal Mihály kincstartó élvezte is a legnagyobb tekintélyt az öreg Zsigmond mellett. Talán éppen e tekintély állhatott letartóztatásának hátterében. Nyilván ő volt az, akit a császárnál élvezett befolyása okán a lengyelek a leginkább ostromoltak a házassági tervükkel, és – mint a feltételezett 1437. végi események sora, valamint későbbi szerepe mutatja – egyáltalán nem sikertelenül. Ha viszont Ország Mihály esetében nincs okunk másra gyanakodni fogságba ejtését illetően, mint arra, hogy ő volt az, aki végül, röviddel a császár halála előtt meggyőzte urát Ulászló magyarországi trónra lépésének támogatásáról, Borbála császárnéről is kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy letartóztatása a lengyel kapcsolattal állhatott összefüggésben. Még akkor is, ha szerepét a Cillei családdal ellenséges források később kétségtelenül el is túlozták (főképp az Ulászlóval tervezett házasság hírének elterjesztésével). Ország Mihályt, éppen azért, mert hatalma alapvetően a Zsigmondnál élvezett személyes befolyásán alapult, nem volt ok fogságban tartani, miután létrejött a megállapodás Albert trónra lépéséről és gyors koronázásáról. Borbálával más volt a helyzet: ha igaz, az ő birtokában voltak a lengyelekkel kötött megállapodás dokumentumai, és hatalmas felvidéki birtokai közvetlen fegyvetést jelentettek az osztrák hercegre.

III. Ulászló magyar királlyá választása

Mielőtt tovább mennénk, szögezzük le azt, amit biztosan tudunk: legkésőbb 1437 tavaszától, de feltehetően már korábban is, a lengyel udvar komolyan érdeklődött az ifjú Jagelló Ulászló és Habsburg Anna házassága iránt, márpedig utóbbi, Zsigmond 1421. szeptemberi rendelkezésének értelmében, a magyar és cseh trón örökösének számított (húgával, az újszülött Erzsébettel együtt). Kezdeményezésük élvezte a magyar politikai elit egy igen befolyásos részének

annyiban más a helyzet, hogy ezekből a Habsburg uralkodó kétségtelenül többet is másoknak adományozott (így Komáromot a feleségének, Újvárt Schlick kancellárnak, Detrekőt Bazini Györgynek, Korlátköt Újlaki Miklósnak), viszont a maradékokat vagy zálog, vagy adomány címén a Rozgonyiak kezén hagyta. Így István temesi ispán megtarthatta Tatát, Gesztest, Vitányt, Essegvárat és Döbröközt (mind zálog címén), a másik István és György pedig megtartotta Pozsonyt, megkapta örökjogon Élesköt és Semptét, és élethosszig Szepeszt. Lásd *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I., az egyes váraknál. Érdekes ebből a szempontból, hogy Borbála mellett éppen Ország János volt az, aki 1439-ben mindhárom igazgatása alá tartozó királyi várat (Solymos, Szeged, Világosvár) elvesztette, nyilván a kapcsolt megyék ispánságával együtt. Magát Ország Mihályt Albert ugyan elmozdította a kincstartóságról, de asztalnokmesterként maga mellett tartotta, talán nem véletlenül, csehországi és sziléziai tartózkodása idején.

¹¹⁹ Ország János három megye, Arad, Csongrád és Zaránd ispánságát viselte.

támogatását. Ennyi bizonyos; az már csak sejtés, hogy halála előtt kevéssel maga Zsigmond császár is hajlandónak mutatkozott nemcsak megfontolni a javaslatot, hanem talán beleegyezését is adta ahhoz. Lengyel részről az „ötletgazda” természetesen nem maga Ulászló volt, hanem a trónja mögött álló (nem is olyan szürke) eminenciás, Zbigniew Oleśnicki krakkói püspök. Oleśnicki, akinek egyébként Jan Długosz a titkára volt, jó évtizeden keresztül gyakorlatilag szuverén módon irányította Lengyelországot, előbb Ulászló kiskorúsága idején, majd a király magyarországi uralkodása alatt.¹²⁰ A püspök, főképp vallási alapon, határozottan szembehelyezkedett 1438-ban Kázmér herceg cseh királyi jelöltségével,¹²¹ és külpolitikai ambícióinak irányát világosan tükrözte az Ulászló számára Habsburg Albert és Luxemburgi Erzsébet lányával tervezett házasság, amely egyértelműen a magyar trón felé mutatott.¹²² Hogy a krakkói püspök Magyarországot illető tervei mögött a Habsburgokkal szembeni Jagelló „imperializmust” kell már látnunk, esetleg a csehországi husziták elszigetelésére tett kísérletet, vagy – és magyar szempontból hamarosan ez vált az uralkodó narratívává – az oszmán terjeszkedés megállítására együtt képesnek látszó lengyel–litván–magyar államszövetség eszméjét,¹²³ jelen vizsgálatunk szempontjából nem fontos. A lényeg az, hogy a magyar történetírás hagyományos felfogásával ellentétben az Ulászló magyarországi utódlásával kapcsolatos kezdeményezés egyértelműen Krakkóból jött, még Zsigmond halála előtt.

A magyar–lengyel perszónalunio gondolata eszerint távolról sem érte meglepetésként a lengyel udvart 1440 januárjában, bármennyire hangsúlyozza is Długosz az ifjú Ulászló hosszas töprengését az ajánlat elfogadását illetően.¹²⁴ A lengyel udvarban évek óta tisztában voltak azzal, hogy Magyarországon van egy

¹²⁰ *Natalia Nowakowska*: Church, State and Dynasty in Renaissance Poland. The Career of Cardinal Fryderyk Jagiellon (1468–1503). Ashgate 2007. 19–22.; *Jefferson, J.*: The Holy Wars i. m. 168–172. De vö. *Robert Frost*: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569). (The Oxford History of Poland-Lithuania I.) Oxford 2015. 182–184., Ulászló magyar királlyá választásáról itt: 183. „[Oleśnicki] was probably not the architect of the plan, however, or even its most powerful advocate, as was once supposed”. Lásd még *Tomasz Graff*: Zbigniew Oleśnicki i polski episkopat wobec unii personalnej z Królestwem Węgier w l. 1440–1444. In: Historia vero testis temporum. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin. Kraków 2008. 349–364.; *Paul Srodecki*: Władysław III and the Polish–Hungarian Bulwark topoi against the Background of the Ottoman Threat in the 15th Century. In: Hungaro–Polonica. Young Scholars on Medieval Polish–Hungarian Relations. Eds. Dániel Bagi – Gábor Barabás – Zsolt Máté. Pécs 2016. 330–339.

¹²¹ Kázmért a csehországi husziták választották uralkodójuknak Habsburg Alberttel szemben.

¹²² *Almut Bues*: Die Jagiellonen. Herrscher zwischen Ostsee and Adria. Stuttgart 2010. 74.

¹²³ Ennek nyilván ellene mond, hogy Ulászló később meglehetősen csekély segítséget kapott Lengyelországból oszmánellenes harcához, mi több, a krakkói kormányzat időnként szembe is ment a budai udvarral a törökkérdésben. Vö. *Nowakowska, N.*: Church, State and Dynasty i. m.

¹²⁴ Długosz 212–213. Vö. *Caro, J.*: Geschichte Polens IV. i. m. 218. 2. jegyz.

főúri–nemesi csoport, amely szívesen venné Ulászló magyar királyságát.¹²⁵ Az ekkor már Lengyelországban tartózkodó Borbála révén arról is pontosan értesülhettek, hogy kik tartoznak ehhez a csoporthoz; többüket ráadásul már Zsigmond udvarából személyesen ismerték.¹²⁶ Amennyiben megáll feltételezésünk, hogy 1437-ben, röviddel halála előtt Zsigmond hozzájárult Ulászló magyar trónörökléséhez, és az ezzel kapcsolatos dokumentumok végül eljutottak a lengyel udvarba, végképp nincs okunk hitelt adni Długosz állításának. Ugyanígy tisztában kellett lennie Erzsébet királynénak a lengyel elképzelésekkel. Fontos különbség volt viszont az 1437. november-decemberi eseményekhez képest, hogy Albert király halálakor, 1439 októberében, a királyné ismét várandós volt. Születendő gyermeke a királyi pár budai tartózkodása alatt fogant, 1439. május végén. Minden bizonnyal ez motiválta Erzsébet novemberi visegrádi utazását, amelynek aligha lehetett más célja, mint a Szent Korona eltulajdonításával megakadályozni a trón betöltését – legalább gyermeke születéséig. Hogy ekkor maga a királyné rettent vissza, vagy a kíséretében lévő bárók beszélték le a tervről, mint azt Kottanerné elbeszélése sugallja, nem tudjuk.¹²⁷ Csak az bizonyos, hogy Erzsébet „nehéz terherrel terhesen és sok gondtól környékezve” tért vissza Budára.¹²⁸

Nem sokkal visszaérkezése után két lengyel követ jelent meg Budán: Jan z Koniecpola és Piotr z Kurowa, jellemzően mindketten a krakkói püspök kislengyelországi rokonságához tartozó családból származtak.¹²⁹ A két követ személye a magyar bárók által január 18-án kiállított követi megbízólevélből ismert – a magyar történeti munkák általában mégis figyelmen kívül hagyják őket.¹³⁰ A lengyel követek budai tartózkodását egy másik forrásunk is megerősíti: Lienhart Hörndl pozsonyi polgár január 14-ei levele.¹³¹ Ebben a keltezés helye nincs megadva, két

¹²⁵ Maga Oleśnicki 1436-ban Magyarországon tárgyalt magyar főurakkal a Szepesség helyzetéről, 1439 májusában pedig lengyel részről ő vezette a lublói tárgyalásokat: Długosz 165–166., 206–207.

¹²⁶ Erdemes megjegyezni, hogy Bánfi Pált és Sós Istvánt a lengyel kancellár is a magyar nevéükön írta (*Banphi Paulo, Schoschistwano*), ellentétben a „hivatalos” követekkel, ami mindenképpen közelebbi ismerettségre utal.

¹²⁷ A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439/40. Ford. és közzéteszi Mollay Károly. Bp. 1979. 9. Az Kottanerné elbeszéléséből világos, hogy a királyné Garai László bánt kíséretének nyomására állította Bazini György helyére Visegrád élén. Uo. 11.

¹²⁸ Szándékosan nem foglalkozom ehelyütt Albert király állítólagos végrendeletével, amely egy születendő fiúgyermek mellé a három országból – Ausztria, Csehország és Magyarország – felállítandó kormányzó tanácsot rendelt volna Erzsébet királyné és a rangidős Habsburg vezetése alatt. Jóllehet a tudományos konszenzus ma már inkább a végrendelet hitelességének elfogadása felé hajlik (lásd Regesta Imperii XII. Albrecht II. i. m. 275.), ez utóbbi a magyar trón betöltése ügyében semmilyen szerepet nem játszott, nem is hivatkoztak rá, így nyugodtan figyelmen kívül hagyható.

¹²⁹ *Nowakowska, N.*: Church, State and Dynasty i. m. 21.

¹³⁰ De vö. *Szabó D.*: Küzdelmeink i. m. 17., aki szerint a tárgyalások már közvetlenül Albert halála után megindultak. Nem került el a lengyel követek budai jelenléte a lengyel történészek figyelmét sem: *Dąbrowski, J.*: Władysław I Jagiellończyk i. m. 19.; *Bączkowski, K.*: Dzieje Polski i. m. 151.

¹³¹ DF 239744.

nappal korábban ugyanakkor Lienhart Bécsből írt,¹³² valószínű tehát, hogy ez a levél is ott kelt. Információi eszerint legkorábban 1439. december végére, esetleg 1440. január első napjaira vonatkozhatnak, de mindenképpen a hivatalos követek Krakóba küldése előtti időszakra esnek. Érdekes ezért szó szerint idézni őt: „a lengyel király írt a lőcseieknek és Kassára, hogy készítsenek számára mint uruknak elegendő ételt és italt, mert hamarosan náluk lesz, és *akkor is jönni akar, ha nem akarják őt uruknak*”.¹³³ Valószínűtlen, hogy a levelek közvetlenül az ifjú Ulászlótól eredtek volna, tény azonban, hogy alig burkoltan lengyel agressziót helyeztek kilátásba arra az esetre, ha a felvidéki városok – és ebből szükségszerűen következő a trón betöltéséről intézkedő magyar urak – nem Ulászló meghívása mellett foglalnának állást.

A lengyel követek budai időzésével egy időben Oleśnicki püspök arról tájékoztatta Giuliano Cesarini bíborost, hogy a magyar országnagyok Ulászló lengyel királyhoz készülnek „azzal a szándékkal, hogy uruknak és királyuknak kérjék és fogadják őt”.¹³⁴ A püspök éppen azért tartóztatta Cesarini bíboros követét, aki még a firenzei uniós zsinat híreivel érkezett hozzá, hogy már a lengyel–magyar tárgyalások eredményeivel küldhesse vissza megbízójához. Ugyanakkor Oleśnicki székvárosa templomaiban könyörgő miséket rendelt a lengyel–magyar perszonálunió sikeréért.¹³⁵ A várt követek értelemszerűen nem lehettek azok, akiket majd csak január 18-án hatalmaznak meg Budán; a krakkói püspök mégis biztos volt benne, hogy a magyarok fel fogják kérni Ulászlót a királyuknak. Długosz elbeszélése szerint a magyar követség 1440. január 24-e körül érkezett Krakóba. Ez – mint látni fogjuk – biztosan nem igaz, az viszont könnyen elképzelhető, hogy azok, akiket a lengyel kancellár „a mi pártunkhoz” tartozóknak nevezett, már januárban a lengyel udvarba érkeztek. Tekintettel arra, hogy Ulászló lengyel királynak vérségi alapon semmilyen jogcíme nem volt a magyar koronához, a lengyel követek Budára küldése nyomban Albert király halála után, valamint Ulászló ultimátumszerű „felajánlkozása” a magyar trónra csak úgy magyarázható – amennyiben persze nem feltételezzük, hogy katonai erővel, pusztán a hódítás jogán akarta birtokba venni Magyarországot –, hogy a lengyel udvarnak már volt valamilyen alapja a magyar trón felkérésére; márpedig Oleśnicki püspök magabiztossága éppen erről árulkodik. Ez az alap nem lehetett más, mint Zsigmond feltételezett hozzájárulása a lengyel trónutódláshoz és a magyar bárók

¹³² DF 239743.

¹³³ „der chünig von Polan hab in der Lewtzsch und gen Cascha geschriben, se schullen pestellen genugung specz und trunch alz iren herren, er welle schier pey in sein, und welle also chomen ob se in nicht wolten zu herre haben”

¹³⁴ „ea intentione, ut eum sibi postulent et assumant in dominum et regem” – Codex epistolaris I. 119.

¹³⁵ Codex epistolaris II. 408.

ehhez kapcsolódó, ugyancsak feltételezett oklevele. A lengyel követek látszólag könnyebb helyzetben voltak, mint két évvel korábban: Albert halálával elérhetővé vált a *haeres regni* keze, nem volt tehát más dolguk, mint elnyerni Erzsébet hozzájárulását az Ulászlóval kötendő házassághoz.¹³⁶

Ebből a szempontból tarthat számot kiemelt érdeklődésre Lienhart Hörndl idézett levelének egy másik passzusa. Eszerint, mint jó emberektől hallotta, a Budán tanácskozó magyar urak nagyon megosztottak (*gar zwiträchtig*) egymás között azért, „mert a fiatal despotát akarták összeházasítani a királynéval”,¹³⁷ Erzsébet azonban nem állt kötélnek. A Brankovics Lázárral kötendő frigyről Kottanerné is beszámol, amelyet szerinte a királyné azzal utasított el, hogy inkább megy feleségül egy keresztény paraszthoz.¹³⁸ A becsmérő megjegyzés Lázár ortodox vallására utal, ami kétségtelenül komoly akadálynak tűnhetett a buzgó katolikus Erzsébet szemében. Az ötlet ugyanakkor távolról sem volt valóságtól elrugaszkodott. Egyfelől csak néhány hónappal ugyan, de már a firenzei zsinat egyházuniót kihirdető határozata után vagyunk, a felekezeti különbség tehát, legalább elvben, nem volt akadály többé; bár éppen az öreg György despota vonakodott csatlakozni az unióhoz. Másfelől Brankovics Lázár bizánci és szerb uralkodócsaládokból származott, ami nem volt elhanyagolható tényező a firenzei zsinat nyomán ismét erőre kapó kereszties eszme szempontjából. Harmadrészt apja, Brankovics György 1439-ben elvesztette ugyan országának nagyobb részét, de továbbra is birtokában maradtak a mesés jövedelmet hajtó novobrdói ezüstmányák, valamint hatalmas magyarországi birtokai. Ellentétben a lengyelekkel, a Brankovicsoknak mindenek feletti érdeke volt az oszmán hódítás megállítása és visszaszorítása, így nem is meglepő, hogy a jelek szerint a magyar urak legalább egy részének Lázár despota volt az elsőszámú – mi több: egyetlen – jelöltje a magyar trónra.¹³⁹ Hasonló helyzet állt tehát elő, mint 1437-ben: ahogy akkor Albert, most Ulászló volt a ki- vagy inkább önjelölt trónkövetelő, akivel szemben állt egy jogcím nélküli, ám komoly támogatást élvező jelölt. Nem is meglepő, hogy a már idézett levél szerint a lengyel követek elsöre nem jártak sikerrel (*on gut endt*) Budán.

¹³⁶ Erzsébet már többször hivatkozott levele szerint (lásd az 51. jegyzetet) a megözvegyülése és fia születése közötti időszakban (*da ich wittib ward, und ee ich meins suns genesen was*) a magyar urak nagyobb és jobbik része (*die maisten und pesten herren in dem lannnd zu Hungern*) ismét megerősítette a királyné magyar trónhoz való jogát.

¹³⁷ „damit umb daz se den jungen dispoten der chünigin wolten zu gemechel geben”

¹³⁸ A korona elrablása i. m. 12.

¹³⁹ A Brankovicsok magyarországi trónutódlásának kérdésére bővebben lásd *Pálosfalvi Tamás*: Egy Brankovics a magyar trónon? Egy királyválasztás kérdőjelei (1440). In: A keresztény Európa határán. Fejezetek az ezeréves magyar–szerb együttélés történetéből. Szerk. Hornyák Árpád. Újvidék 2020. 89–98.

Ulászló király 1440. március 8-ai oklevele szerint az őt a magyar trónra meghívó követeket az ország „prelátusai, fejedelmei, grófjai, bárói, előkelői és közösségei” (*prelati, principes, comites, barones, proceres, communitates*) hatalmazták meg, akik azután az egész királyság rendelkezéséből és hatalmából (*mandato et auctoritate totius regni*) választották meg őt királyuknak.¹⁴⁰ Ulászló oklevelének ezen passzusából, valamint a magyar országnagyok 1440. január 18-ai (*nunc in congregatione generali Budae constituti*)¹⁴¹ és február 17-ei (*nuper in congregatione generali [...] Budae celebrata*)¹⁴² utalásaiból szokás következtetni, hogy a király meghívása országgyűlésen történt, jóllehet ennek egyébként semmi nyoma a forrásokban; még úgy sincs jogunk a januári tanácskozást formális országgyűlésnek tekinteni, hogy azt a magyar rendek 1440. június 29-ei oklevele is annak nevezte (*conventio generalis*).¹⁴³ A januári tanácskozások résztvevői közül szerencsére elég sokat ismerünk. A hat meghatalmazott követ: János zenggi püspök,¹⁴⁴ Tallóci Matkó dalmát, horvát és szlávón bán, Bátori István volt országbíró, Perényi János tárnokmester, Pálóci László ajtónállómester és Marcali Imre asztalnokmester közül Bátori végül vagy el sem indult, vagy idő előtt visszafordult. Az oklevelet megpecsételő¹⁴⁵ főurak névsora igen tanulságos. A főpapokat a zenggi püspökön kívül a frissen kinevezett esztergomi érsek, Szécsi Dénes, valamint Gatalóci Mátyás váci és szalánkeméni Mikola Jakab szerémi püspök képviselte. A „fejedelmeket” Cillei Ulrik gróf, akit birodalmi státusza alapján valóban megilletett a *princeps* címzés. A grófok csoportját Kórógyi János castelli¹⁴⁶ és György korbáviai gróf alkotta. Végül a bárók csoportjába sorolhatók Garai László macsói bán, Tamási Vajdafi Henrik, Marcali Bánfi György és Vajdafi János, Kusalyi Jakcs Mihály és Bátmonostori Töttös László. Természetesen másokról is tudható, hogy a gyűlés

¹⁴⁰ Katona, S.: *Historia critica* i. m. 23–30.

¹⁴¹ Az oklevél legújabb kiadása: Középkori magyar pecsétek Varsóból. Történeti tanulmányok XXVI. Supplementum. Szerk. Novák Ádám. Debrecen 2018. 37–38.

¹⁴² Lásd alább a 160. jegyzetet.

¹⁴³ *Fraknói, V.*: A Hunyadiak és a Jagellók kora i. m. 9.; *Hóman B. – Szekfü Gy.*: Magyar történet i. m. 415. (a vonatkozó rész Hóman Bálint munkája); *Martyn Rady*: „They brought in an ox as king; they elected and installed him”. The royal succession in later medieval Hungary. In: *Making and breaking the rules: succession in medieval Europe, c. 1000 – c. 1600*. Eds. Frédérique Lachaud – Michael Penman. Turnhout 2008. 65.; *Novák Á.*: Középkori magyar pecsétek i. m. 13. Vö. ezzel szemben Mályusz Elemér pontos elemzését: *Magyar rendi állam* i. m. 30. és 119. jegyz., Szabó Dezső nyomán.

¹⁴⁴ A dalmáciai származású de Dominis János püspök már 1436-ban és 1437-ben is fontos pápai követségben járt Zsigmond udvarában, és legatúsként kulcsszerepet játszott a Habsburg Albert és III. Ulászló közötti fegyverszünet megteremtésében. Lásd *Jefferson, J.*: *The Holy Wars* i. m. 57–58. Nyilván ebben leli magyarázatát, hogy bekerült a január 18-án kijelölt tárgyalódelegációba.

¹⁴⁵ *Novák Ádám*: *Az 1440. januári királyválasztó országgyűlés oklevelének megerősítői*. Micae Mediaevalis VII. Fiatall történetesek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György. Bp. 2018.

¹⁴⁶ 1438-ban királynéi tárnokmester: DF 260003. Grófi címére lásd *Neumann Tibor*: *Találkozó Konsztanzban. A Kórógyiak grófi címe*. Turul 2014. 3. sz. 104–108.

idején Budán tartózkodtak, de valamilyen okból nem pecsételték meg az oklevelet – nyilván közülük kerültek ki az „előkelők” (*proceres*).¹⁴⁷ A *communitates* fogalmán ugyanakkor biztosan nem nemesi követeket kell értenünk, hanem talán a városok képviselőit, akikről a már idézett levélből tudjuk, hogy január elején Erzsébetnél tartózkodtak.

A felsorolt személyek későbbi tevékenységét figyelembe véve szembeötlő, hogy 1440 márciusa után nagyjából fele-fele arányban találjuk őket Erzsébet, illetve Ulászló pártján. Nincs szó tehát arról, hogy „egy jobbára katonafőurakból álló” párt „a törökelleni küzdelem életbevágó fontosságának tudatában a még meg sem született csecsemő helyett erőskezű, vitéz, gazdag és hatalmas férfi fejére kívánta tenni Szent István koronáját”.¹⁴⁸ Éppen ellenkezőleg: egy kényszerhelyzetben, a lengyel ultimátum következtében felsejlő kétfrontos (lengyel és oszmán) háború veszélyére adott kényszerű válasszal van dolgunk, amelynek adott pillanatban nem volt alternatívája; különösen azután nem, hogy Erzsébet mereven elzárkózott a szerb despota fiával kötendő házasságtól. Fontos megjegyezni, hogy a követi megbízólevél nem választásra, csupán tárgyalásra hatalmazta fel a követeket, így egyfajta időhúzásként is felfogható, hiszen egyértelmű volt, hogy a kikötött feltételek (egyebek mellett Ulászló és Erzsébet házasságának) megtárgyalása el fog húzódni, gyaníthatóan egészen a királyné szüléséig. Éppen ezért nem lepődhetünk meg azon sem, miért függesztette az oklevélre Cillei Ulrik is a pecsétjét. A gróf (amint a királyné többi feltételezhető híve is) joggal gondolhatta, hogy amennyiben Erzsébetnek fia születik, a tárgyalások úgyszólván abbamaradnak, ha pedig leánya, egyébként sem marad más, mint a lengyel megoldás.

Hogy mennyire nem az „egész ország” jóváhagyásából indultak útnak Krakkóba a magyar követek, jól mutatják azok a személyek, akiket sem a meghatalmazók, sem a meghatalmazottak között nem találunk. Ami mindjárt Erzsébet királynét illeti, az ő motivációit pontosan összefoglalta Kottanerné. Három feltételt szabott, azzal, hogy ha azokat megtartják (tudniillik a magyar urak, illetve Ulászló), akkor hozzámegy a lengyel királyhoz, „azonban jól tudta, hogy a három feltétel egyikét sem tartják majd be, sem a lengyel király, sem a magyar nemesurak, s így akart kibújni beleegyezése alól”. Január elején, vagyis a lengyel követek megérkezése után, Erzsébet „hirtelen” ismét Visegrádra utazott,¹⁴⁹ ahol találkozott Cilleivel. A magyar urak azonnal utána siettek, nyilván attól tartva, hogy a királyné magához

¹⁴⁷ Például Losonci Bánfi László fia néhai Dénes fia János: DL 98136.

¹⁴⁸ *Hóman B. – Szekefű Gy.*: Magyar történet i. m. 414. Tegyük hozzá, Ulászló 16 esztendő volt ekkor, különösebb kormányzati és katonai tapasztalat nélkül, így „erős kézzel” és vitézségről a kortársak is legfeljebb csak a jövendőbe vetett hittel beszélhettek vele kapcsolatban.

¹⁴⁹ A korona elrablása i. m. 13. Erzsébetnek csak egy esztergomi keltezése ismert január 5-ről (DF 239741.).

veszi a Szent Koronát. Igen valószínű, hogy Cillei ekkor beszélt rá Erzsébetet, hogy legalább színleg egyezzen bele a házasságba. Bármit tervezett is a királyné, a magyar bárók gyors reakciója megakadályozta annak végrehajtásában, de aligha kétséges, hogy már ekkor elszánta magát a döntő lépésre.

Brankovics György szerb despota hiányzása az oklevél megpecsételői közül, jóllehet biztosan Budán volt ekkor,¹⁵⁰ nyilván magyarázható azzal, hogy ő a fia jelöltségét támogatta, és csalódottságában formálisan nem járult hozzá az Ulászlóval folytatandó tárgyalásokhoz – bár az oklevél „principes” kifejezése azt sejteti, hogy informálisan mégis hozzájárult azokhoz, hiszen Cillein kívül ő volt Budán az egyetlen *princeps*.¹⁵¹ Sokkal érdekesebb a nádor hiányzása a január 18-ai oklevelet megpecsételők közül. Hédervári V. László születése után személyesen tette tiszteletét az újszülöttnél és anyjánál,¹⁵² ezért elképzelhető, hogy döntése személyes jellegű volt. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a Magyar Királyság legfőbb világi tisztségviselőjének tartózkodása jelzés volt a lengyelek felé, hogy a helyzetre való tekintettel a tárgyalások távolról sem a „regnum” egészének hozzájárulásával zajlanak majd, és szó sincs teljes elköteleződésről Ulászló megválasztását illetően. A nádor Ulászló halála (1444) után is a szabad királyválasztás híveként lépett fel,¹⁵³ elég valószínű ezért, hogy problémája a lengyel király felajánkozásának körülményeivel volt, vagyis azzal, hogy ilyen módon a választás éppen nem volt szabadnak tekinthető. Ez egyébként további érvként vehető figyelembe amellet, hogy a tárgyalások eredendően időhúzás céljával is indultak.

Ha hihetünk Długosz elbeszélésének,¹⁵⁴ a magyar követek már kevéssel január 24. után Krakóban voltak, Ulászlót azonban csak március 8-án választották meg magyar királlyá. Ez esetben mindenképpen különösnek kellene tartanunk, hogy csaknem másfél hónapra volt szükség a tárgyalások sikeres lezárásához. Ha, mint azt Długosz nyomán a magyar szakirodalom korábban gondolta, a kezdeményezés magyar oldalról érkezett, a lengyelek számára váratlanul, érthető lenne az elhúzó alkudozás. A fentebb elmondottak és főleg a krakkói püspök politikájának fényében azonban mindenképpen magyarázatra szorul. Długosz szerint Ulászló nehezen törődött bele, hogy öröklött királyságát elhagyva egy másik kormányzását kell magára vállalnia, és feleségül kell vennie az „előrehaladott korú” (*iam provecum*) Erzsébetet. Valószínűtlen azonban, hogy e feltételek váratlanul érték

¹⁵⁰ DL 13520.

¹⁵¹ Az is lehet persze, hogy Cillei az apját, Frigyeszt is képviselte.

¹⁵² A korona elrablása i. m. 35., bár Kottanerné, nyilván a későbbi történések fényében, kétszínűséggel vádolja a nádort.

¹⁵³ Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. II. Abteilung. Briefe als Priester und als Bischof von Triest (1447–1450). Hrsg. Rudolf Wolkon. Wien 1912. 25. Vö. *Bartonic Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban*. Századok 70. (1936) 387. 3. jegyz.

¹⁵⁴ Długosz 212.

volna a krakkói udvart, hiszen nehezen belátható, hogyan képzeltek egyébként a magyarországi trónutódlást. Mi több, bizonyos, hogy e feltételeket már a december végén, január elején Budán tartózkodó lengyel követekkel is ismertették, mint ahogy azt is tudniuk kellett, hogy Erzsébet gyermeket vár. Így viszont nem is másfél, hanem inkább két és fél hónappal kellene számolnunk, ami még meglepőbb.

Talán nem szükségtelen ehelyütt ismételtelen leszögezni, hogy, a közhiedelemmel ellentétben, a január 18-ai oklevél *nem* hatalmazta fel a követeket, hogy meghívják Ulászlót a magyar trónra.¹⁵⁵ Ez Długosz már említett szöveghelye alapján rögzült a magyar történetírásban, maga az oklevél azonban csak arra ad felhatalmazást, hogy a követek tárgyaljanak a lengyel királlyal, főpapokkal és bárókkal, megegyezésre és békére (*pacem et concordiam*) jussanak velük, ezzel kapcsolatban dokumentumokat állítsanak ki, illetve vegyenek át a lengyel féltől. Arról pedig végképp nincs szó, hogy, mint Długosz állítja, felhatalmazták volna őket arra, hogy akkor is Ulászlót válasszák, ha Erzsébetnek fia születnék. Meglehet persze, hogy mindezt csupán szóban adták a követek tudtára, esetleg abban az oklevélben volt leírva, amelyet még a lengyel követek vittek magukkal Budáról,¹⁵⁶ mégis valószínűbbnek tartom, hogy a meghatalmazó oklevél szándékosan fogalmazott homályosan. Az óvatosságra már csak azért is szükség lehetett, mert mint láttuk, az oklevél megpecsételői korántsem képviselték a *regnum* egészét.

Sajnos azonban Długosz elbeszélése ezen a ponton is sántít. A budai gyűlésen meghatalmazott követek biztosan nem érkeztek meg január utolsó hetében Krakkóba, mert február 17-én is még csak Kassán voltak. Kottanerné visszaemlékezéséből kiderül, hogy a követek még január végén is Budán tartózkodtak, és Erzsébettel együtt mentek Visegrádra.¹⁵⁷ A dolog magyarázata csak az lehet, hogy a királynét születendő gyermekével együtt biztos őrizetben akarták tudni, mielőtt elindulnak útjukra. Ez érthető is, hiszen bármit készültek is elérni Krakkóban, annak végrehajtását csak a királyné, leendő gyermeke és a Szent Korona birtozában tudták garantálni. Ebből viszont következik, hogy a megbízólevél január 18-ai kiállítása után csaknem két hétig semmi előrelépés nem történt a lengyel ügyben. Visegrádon aztán maga Erzsébet igazította el a követeket, akik – ezt fontos hangsúlyozni – abban a hitben hagyták el a várost, hogy a királyné ott marad. Az „eligazítás” aligha jelentett mást, mint formális hozzájárulást az Ulászlóval kötendő házassághoz. A követek visegrádi tartózkodása magyarázatot nyújt arra,

¹⁵⁵ Vö. Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Solymosi László. Bp. 1981. 259: „Az országnagyok budai tanácskozásukon öt tagú küldöttséget jelölnek ki, és felhatalmazzák, hogy III. Ulászló lengyel királyt meghívja a magyar trónra.” Vö. *Fraknói V.*: Királyválasztások i. m. 66., aki ezt már észrevette.

¹⁵⁶ *Novák Á.*: Középkori magyar pecsétek i. m. 37.

¹⁵⁷ A korona elrablása i. m. 16.

miért időzött Pálóci László (volt) udvarmester még február 6-án és 8-án is családi birtokán, Helmeccen.¹⁵⁸

Sietségnek azonban ezután sincs nyoma, hiszen Pálócinak aligha volt szüksége kilenc napra ahhoz, hogy a Zemplén megyei Helmeccről eljusson az Abaúj megyei Kassára. A tétovázás okát alighanem joggal keressük abban, hogy a követek távozása után Erzsébet elhagyta Visegrádot, és Komáromban, saját birtokán telepedett le. Ezzel gyakorlatilag kivonta magát a magyar főurak befolyása alól, és világosan jelezte, hogy a továbbiakban nem óhajt együttműködni velük. Az a saját szempontjából logikus lépés, hogy rokona, Cillei Ulrik védőszárnyai alá húzódott, az események alakulásában csak olaj lehetett a tűzre.¹⁵⁹ Erzsébet „menekülésének” híre nyilván hamarosan eljutott a delegátusokhoz, és új helyzet elé állította őket. Zavarukat elég híven tükrözi az a levél, amelyet február 17-én küldtek szét Kassáról számos címzettnek, minden bizonnyal az észak-magyarországi városoknak, főuraknak és talán megyéknek.

A levél mindjárt azzal az állítással kezdődik, hogy bár a januári megbízás akaratuk ellenére történt, nem tudtak ellenállni a gyűlésen résztvevő urak és atyafiaik akaratának.¹⁶⁰ Hogy az ellenzés Ulászló személyére vonatkozott, vagy egyáltalán nem akartak egyelőre királyt választani, nem tudjuk. Az viszont bizonyos, hogy indulásuk előtt mindenképpen szélesebb körben akartak egyeztetni, egyebek mellett jelen levelük címzettjeivel.¹⁶¹ Ez mutatja, hogy a megbízás mögötti politikai konszenzust távolról sem tekintették teljesnek – vagyis aligha érezték magukat felhatalmazva arra, hogy adott esetben Ulászlót Magyarország királyává válasszák. Most viszont, így folytatódik a levél, tekintettel az ország nagy szükségére, „amelyet az ellenségei mindenfelől támadnak”, kénytelenek haladéktalanul folytatni útjukat, ezért, nem akarván további időt veszíteni, Perényi János volt lovászmestert bízták meg azzal, hogy tájékoztassa őket terveikről. Ezért, amint „országunk dolgai jól elrendeződtek az említett lengyel királlyal, és létrejött vele a remélt egyezés”, ezt haladéktalanul hírül fogják adni Perényinek, akinek parancsára rögtön jöjjenek majd Kassára, és tegyenek utasítása szerint „az ország javára”.

A levélből világosan kiderül, hogy januárban az Ulászló meghívása melletti döntés korántsem élvezett jelentős többséget, és maguk a követek sem érezték

¹⁵⁸ A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IX. Szerk. Kammerer Ernő. Bp. 1899. 3.

¹⁵⁹ A korona elrablása i. m. 16.

¹⁶⁰ „quod [tudniillik a delegáció – P. T.] et si nobis invitis accidit, non potuimus tamen ipsorum dominorum et fratrum nostrorum voluntati in hac parte repugnare” – DF 228660. Hiányos regesztáját lásd *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526. Szeged 1931. 122.

¹⁶¹ „antequam huiusmodi iter ad ipsum dominum regem Polonie iuxta premissam deputationem perficeremus, proposuimus, quomodo voluerimus super rebus agendis cum f(ratribus) v(estris) [...] certos tractatus deducere”.

elegendőnek a döntést megalapozó társadalmi súlyt. Hogy e súlyt miért nem próbálták meg növelni a január 18. és február 17. között eltelt egy hónap során, nem tudjuk. Figyelemre méltó mindenesetre, hogy a követek még a február 17-ei levélben is csak az Ulászlóval remélt „egyezségről” (*unio*) beszéltek a királyválasztás helyett, holott a széleskörű támogatás, amelyet a lengyel király jelöltsége állítólag élvezett, nem indokolt volna semmiféle köntörfalazást. A magam részéről ezért elképzelhetőnek tartom, hogy a január 18-ai oklevél kiállítását követő hetek látszólag céltalan téblábolása akként értelmezendő, hogy a magyar politikai elit korántsem kötelezte el még magát a lengyel megoldás mellett. Az ultimátumra nyilván választ kellett adni, és függően a török kérdéstől, mindenekelőtt pedig Erzsébet születendő gyermekének nemétől, Ulászló magyar királlyá választása is az opciók között volt. Amint azonban éppen Brankovics Lázár jelöltsége mutatja, bizonyosan nem Ulászló volt az egyetlen vagy akár a preferált megoldás. Szóba jöhetett még akár egy másik királyjelölt, akár Erzsébet születendő fiának elismerése.

Figyelemre méltó továbbá, összevetve a korábbi hetek bizonytalankodásával, az a sürgősség, amelyre a követek február 17-ei levelükben hivatkoztak. Valóban, Perényi János tárnokmester, az egyik küldött, már ugyanaznap Eperjesen adott ki oklevelet,¹⁶² 19-én pedig már Bártfán időztek a követek.¹⁶³ Ha ebben az ütemben haladtak tovább, néhány napon belül leküzdhették a Krakkóig hátralévő mintegy 130 kilométer távolságot. Újkeletű sietségük okát minden bizonnyal az ellenségeitől szorított ország „nagy szükségében” kell keresnünk. Mi lehetett e hirtelen szükség oka? Nos, valamikor február folyamán érkezhettek meg a híre, hogy Vukčić István bosnyák vajda a horvátországi Almissa (Omiš) várának ostromára készül. Almissa a horvát báni honorhoz tartozó királyi vár volt, amelyet Zsigmond jóvoltából éppen a Tallóci fivérek tartottak a kezükön. Tallóci Matkó személyes érintettsége az ügyben eszerint nyilvánvaló, de jogosan merülhet fel a kérdés, hogy egyetlen, a Tallóciak számára mégoly fontos horvátországi vár fenyegetettsége miatt játszott volna bármiféle szerepet Ulászló megválasztásában?

Először is, István vajda ekkor már oszmán vazallus, aki, mint a raguzaiak írták márciusban, „megkapta a szultántól az egész vidéket a tengerpartig”.¹⁶⁴ A köztársaság nem kételkedett benne, hogy a vajda oszmán segítséget élvez,¹⁶⁵ és ezzel nyilván a magyar udvarban is tisztában voltak, ahova még Albert halála előtt befutott a raguzaiak segélykérése. A horvát báni várak fenyegetettsége így eleve túlnőtt az István vajda jelentette veszélyen. A dolog azonban még ennél is

¹⁶² *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára (1319 – 1526). Bp. 1910. 65.

¹⁶³ DF 213044. Az oklevél kiadója Jánoki László, Pálóci udvarmester vicesgerensének familiárisa.

¹⁶⁴ „a magno Turcho tota contrata usque ad litus maris sibi donata est” – Raguzai és Magyarország i. m. 429.

¹⁶⁵ „cum brachio Turchorum, quos in favorem suum iam habere deprehendimus” – *ibid.*

érdekesebb volt. Évekkel később ugyanis István a velenceieknek pontosabban is megvilágította Almissa elleni akciójának hátterét. Eszerint a vajda a várat „nagy költségekkel és fáradsággal és sok vér kiömlésével szerezte meg a *felső és legkiválóbb Borbála úrnő, a jelenlegi méltóságos László magyar király anyjának (!) parancsára, a néhai Matkó horvát bán és fivérei kezéből.*”¹⁶⁶ Eltekintve most a tényről, hogy a forrás helytelenül László anyjának mondja Borbálát, valószínűtlennek kell tekintenünk, hogy évekkel a császárné halála (1451) után értelme lett volna belekeverni őt ebbe az ügybe. Ne feledjük, hogy Borbála apai nagyanyja a bosnyák Kotromanić Katalin volt, és apját, Cillei Hermannt 1427 óta örökösödési szerződés kötötte II. Tvrtko királyhoz.¹⁶⁷ Borbálának eszerint megvoltak a megfelelő bosnyák kapcsolatai ahhoz, hogy adott esetben ráuszíthassa István vajdát a horvátországi magyar várakra. S hogy miért tette volna ezt? Úgy vélem, Borbála lengyelországi tartózkodása világos választ ad a kérdésre: lengyel kérésre kellett nyomást gyakorolnia a magyar politikai elitre, hogy ilyen módon felgyorsítsa Ulászló választásának akadozó folyamatát.

Érdemes ezen a ponton felhívni a figyelmet egy másik, általában figyelmen kívül hagyott tényezőre. Még Albert életében oszmán követ érkezett Krakkóba, ahol, miután értesült a Habsburg–Jagelló háborúról, „pénzzel és százezer emberrel” segítséget ajánlott Ulászlónak. A háború ugyan 1439. január elején hivatalosan (egyelőre) véget ért, de a követet nem engedték haza (ahogyan, mint láttuk, Cesarini bíboros követét sem). Krakkóban tartották még 1439. október 27. után is, amikor pedig Albert halálával a szövetségkötés gondolata végleg értelmét veszítette. Mi több, ha hihetünk Długosznak, ott volt még 1440. március 8-án is, olyanmódon, hogy a magyar megbízottak az oszmán követ jelenlétében kérték fel végül hivatalosan Ulászlót a magyar trón elfoglalására.¹⁶⁸ E körülménynek nem szokás különösebb jelentőséget tulajdonítani, holott távolról sem magától értetődő: mi indokolta a követ jelenlétét egy olyan politikai aktusnál, amelyhez semmi köze nem volt? A kézenfekvő válasz megint csak a nyomásgyakorlás. Az oszmán követ a személyében képviselte azt az alternatívát, amely a lengyel ajánlat elutasítása esetén várna Magyarországra, és aminek Almissa ostroma az első kézzelfogható jele volt.¹⁶⁹

¹⁶⁶ „per commissionem serenissime ac excellentissime bone memorie domine Barbare matris illustris domini nostri Vladislav modernis regis Hungarie” – *Sime Ljubić*: Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike. Zagreb 1891. 71–72. Vö. *Sima Ćirković*: Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba. Beograd 1964. 41–43.

¹⁶⁷ *Emir O. Filipović*: Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386–1463). Sarajevo 2019. 283–284.

¹⁶⁸ Długosz 210., 214. (*nuncio imperatoris Turcorum presente*)

¹⁶⁹ Tegyük hozzá, a magyarok már 1438-ban is azzal gyanúsították a lengyeleket, hogy szándékosan kényszerítették Albert királyt kétfrontos háborúra, azt sugallva ezzel, hogy a lengyel udvar buzdította Murád szultánt Magyarország megtámadására. Ennek bizonyossága egy oszmán–lengyel követváltás lett volna, amelyről „kőszó, ámde kitartó” hírek (*peregrinus quidem, admodum tamen assiduus rumor*) keringtek. Codex epistolaris I. i. m. 91–92.

Ebből pedig egyenesen következik, hogy a március 8-ai választás távolról sem volt olyan szabad, mint azt Długosz elbeszélése sugallja. Valójában Oleśnicki püspök, felhasználva a sértett Borbálát és magyar híveit, az oszmán fenyegetéssel zsarolva gyakorlatilag ráerőszakolta a vonakodó magyar urakra Ulászlót.

Ehelyütt nem lesz haszontalan emlékeztetni egy további elhanyagolt körülményre. Długosz szerint fia születése után Erzsébet haladéktalanul futárt küldött a lengyel udvarban tárgyaló főurak után, aki valamikor a hónap végén érkezett Krakába. A híre, hogy a királyné fiút szült, akkora vihar támadt Ulászló és tanácsosainak lelkében, hogy az egész magyarországi vállalkozás elvetése mellett döntöttek. Ekkor azonban a magyar követek bemutatták a „királyné és az ország” világos rendelkezését arra az esetre is, ha Erzsébetnek fia születne.¹⁷⁰ A lengyel krónikás elbeszélése tehát azt sejteti, hogy a lengyel kormány ekkor szembesült először a lehetőséggel, hogy Erzsébetnek akár fia is születhet, ami önmagában is furcsa, ráadásul két fejezettel korábban maga Długosz állította, hogy a magyar követek azzal az utasítással indultak útnak Budáról, hogy Ulászlót *akkor is* meg kell választaniuk, ha Erzsébet fiút szül.¹⁷¹ Különös lenne, ha erre a lehetőségre a lengyelek két hónapon keresztül nem gondoltak volna. A helyzet az, hogy a lengyel krónikás itt is finoman csúsztat. Kottanerné elbeszéléséből tudjuk ugyanis, hogy a magyar követek még Krakába érkezésük *előtt* értesültek László születéséről.¹⁷² Nem tudjuk, hol jártak ekkor, de tekintve, hogy László a február 21-ről 22-re virradó éjszakán jött világra Komáromban, a követek pedig már 18-án Bártfán voltak, a futár mégis utolérte őket Krakó előtt, egyértelműnek tűnik, hogy továbbra sem törték össze magukat a sietségtől. Ebből adódik a következtetés, hogy mindenképpen meg akarták várni Erzsébet születését, az egyre nyilvánvalóbb oszmán fenyegetés ellenére, ami megint csak annak jele, hogy nem készültek mindenáron Ulászló megválasztására. Krakába érkezve aztán a török követ jelenléte nyilvánvalóvá tehetette számukra, hogy nincs más választásuk.

Összefoglalás

Luxemburgi Zsigmond halálakor a kijelölt trónörökös a császár- király egyetlen leánya, Erzsébet volt, nem pedig ennek férje, Habsburg Albert. A Habsburg herceget a magyar politikai elit nem akarta uralkodójának, és hogy miért nem, ezt senki nem fogalmazta meg olyan pontosan, mint Enea Silvio Piccolomini Albert római királlyá választása kapcsán. Szerinte a magyar főurak ekkor (1438 márciusában)

¹⁷⁰ „plenum et singulare mandatum regine et regni” – Długosz 213.

¹⁷¹ „Non obstante eciam si filius ex ea [tudniillik *Erzsébetnek* – P. T.] nasceretur” – Uo. 211

¹⁷² A korona elrablása i. m. 34.: a magyar követek a hír ellenére „továbbmentek a lengyel királyhoz”, amit bajosan tehetek volna meg, ha már Krakóban vannak.

arra hivatkoztak, hogy „Magyarországnak kárára van, ha királya a németek és más népek fölött is uralkodik”. Példának hozták fel Zsigmond utolsó nagy nyugat-európai útját (1432–1434), amelyik „megnyitotta Magyarországot a törökök pusztításának”.¹⁷³ Nem véletlen, hogy esztendővel korábban a Hédervári Lőrinc lovászmester vezetésével Prágába menesztett magyar küldöttség éppen az akuttá váló oszmán fenyegetésre hivatkozva kérte Zsigmondot, hogy haladéktalanul térjen vissza Magyarországra.¹⁷⁴ Nyilvánvaló, hogy a magyaroknak nem az egyébként derék Albert személyével volt problémájuk, hanem azzal a politikai jövőképpel, amelyet a herceg megtestesített: újabb hosszú birodalmi távollétek, értelmetlen háborúk Csehországban, magyar szempontból ugyancsak értelmetlen politikai szövetségek és politikai akciók Európa-szerte – egyezőval Zsigmond végső soron magyar szempontból haszontalan európai politikájának folytatásával.

Már Zsigmond életében Albert „alternatívájaként” merült fel az ifjú lengyel király, III. Ulászló személye, akinek a lengyel kormányzat feje, Zbigniew Oleśnicki krakkói püspök leplezetlenül meg akarta szerezni a luxemburgi örökség – politikailag – legértékesebb darabját, a Magyar Királyságot. A lengyel kezdeményezést felkarolta a császár közvetlen kíséretét alkotó magyar politikusi csoport, minden bizonnyal Ország Mihály kincstartó vezetésével, aki Zsigmond utolsó éveinek legfőbb bizalmasa volt. Ez a csoport a császár halála előtt feltehetően rábírtta Zsigmondot, hogy ossza meg örökségét, és járuljon hozzá Ulászló magyarországi trónörökléséhez, valószínűleg a Habsburg Anna hercegnővel, Habsburg Albert és Luxemburgi Erzsébet idősebb leányával kötendő házasság révén. Ebben a megoldásban számíthattak Borbála császárné támogatására is, aki ilyen módon még hosszú ideig megtarthatta volna hatalmas magyarországi birtokait. Albert és Erzsébet azonban nem volt hajlandó beletörődni a magyar korona elvesztésébe, és a haldokló Zsigmondot felügyeletük alá vonva lefogatták Borbálát és Ország Mihályt, majd jelentős adományokkal és ígérekkel rábírták a császár mellett tartózkodó magyar urakat Albert megválasztására. A Habsburg herceg cserébe kötelezte magát, hogy nem változtat a Zsigmond utolsó éveire kialakult hatalmi viszonyokon, vagyis érintetlenül hagyja a magyar trónra lépését lehetővé tevő bárói csoport területi hatalmát.

Albert korai halálát követően a lengyel udvar az 1437. évi eseményekre hivatkozva azonnal bejelentkezett a magyar koronáért, időközben azonban a magyar politikai elit jobb jelöltet talált a szerb despota, Brankovics György fia, Lázár személyében. Luxemburgi Erzsébet mint trónörökös megtagadta, hogy házasságra lépjen a despota fiával, miközben a lengyel udvar világhossá tette, hogy

¹⁷³ „Vocati primores regni negabant ex usu esse Hungariae regi Theutonicis caeterisque gentibus imperare. Dum Sigismundus Romanae rei consulturus Italiam, Germaniam caeterasque provincias peragrat, Hungariam Thurcorum direptioni patuisse” – Eneáše Sylvia Kronika česká i. m. 194.

¹⁷⁴ Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund i. m. 164.

mindenképpen kísérletet fog tenni a magyar trón megszerzésére. Ezért vált szükségessé, hogy egy delegációt küldjenek Budáról Krakkóba, ennek azonban eredetileg nem volt feladata Ulászló magyar királlyá választása. A legvalószínűbb, hogy a trón betöltésével meg akarták várni Erzsébet királyné születését, ami – ellentétben Fraknoi Vilmosnak a tanulmány elején idézett kijelentésével – azt sugallja, hogy „esetleg születendő fiának trónörökösödési jogát” egyáltalán nem tagadták meg. A felmerülő nehézségekkel a lengyel udvarban is tisztában voltak, ezért az Oleśnicki püspök vezette krakkói kormányzat, részben felhasználva a krakkói „önkéntes” száműzetésben élő Cillei Borbála özvegy császárné sértettségét és feltehető bosnyák kapcsolatait, részben kijátszva az oszmán kártyát, végső soron kikényszerítette Ulászló magyar királlyá választását, és ezzel legalább akkora szerepet játszott a polgárháború kirobbanásában, mint az újszülött fia, László trónöröklési jogának elismeréséhez kétségbeesetten ragaszkodó özvegy királyné, Luxemburgi Erzsébet.

Befejezésképpen még egy kérdésre illenék válaszolni. Hogyan lehetséges, hogy Długosz, aki oly aprólékosan (és persze elfogultan) beszámolt a tervezett Habsburg–Jagelló házasság(ok) minden epizódjáról, szót sem ejtett a Zsigmond életének utolsó heteiben történt eseményekről – feltéve persze, hogy lett volna miről beszámolnia?¹⁷⁵ A válasz minden bizonnyal az, hogy ha tudott is róluk, azok egyszerűen nem illettek a koncepciójába. Mint láttuk, ennek három alappillére volt: Ulászló magyar királlyá választásának kezdeményezése magyar oldalról érkezett, ehhez a magyar politikai elit egyetemlegesen hozzájárult és élvezte Erzsébet királyné szabad akaratából tett beleegyezését is. Nos, bármi történt is 1437 novemberében Zsigmond csehországi környezetében, azt nehéz lett volna ráhúzni erre az értelmezési keretre. Azt a lengyel krónikás is elismerte, hogy a Habsburg–Jagelló házasságot kezdettől a lengyelek szorgalmazták, és ha azt fel is karolta a Zsigmond állandó kíséretét alkotó magyar bárói csoport, utóbbi bajosan lehetett volna a magyar politikai elit egészével azonosítani; az pedig egészen egyértelmű, hogy a magyarországi lengyel trónöröklés soha nem élvezte Luxemburgi Erzsébet támogatását. Érdekes módon a Długosz által megadott kritériumok az 1440. januári „királyválasztó országgyűlésre” sem illenek, utóbbi azonban, visszatekintve, immár alkalmasabbnak tűnhetett arra, hogy az Oleśnickit bálványozó krakkói kanonok felépíthesse köré azt a lengyel szempontból idealizált narratívát, amely a mai napig meghatározza az események történelmi értékelését.

¹⁷⁵ Zsigmond haláláról beszámolva a lengyel krónikás szorososan követi Enea Silvio elbeszélését, a császárnak tulajdonítva az „áruló” Borbála elfogását, majd némileg önmagának is ellentmondva beszéli el, milyen türelmetlenül várta utolsó napjaiban a haldokló uralkodó a lengyel követek érkezését és unokáinak eljegyzését. Lásd Długosz 179.

TWO (ROYAL) ELECTIONS IN HUNGARY

Albert of Habsburg and Wladislas III Jagiellon

by Tamás Pálosfalvi

SUMMARY

The paper examines the evidence concerning the elections of Duke Albert of Habsburg and King Wladislas III of Poland as kings of Hungary (1437/1440). It argues that Albert was not accepted as King Sigismund's successor in Hungary, while Wladislas III was supported as a pretender by the emperor's Hungarian entourage already before 1437. Under pressure from his Hungarian barons, who enjoyed the support of the empress Barbara of Cilli, shortly before his death Sigismund probably consented to the division of his inheritance, with Bohemia going to Albert and his wife Elizabeth of Luxemburg, and Hungary to Wladislas III. Albert and Elizabeth, however, took control of the dying Sigismund, arrested the empress and Mihály Ország, head of the pro-Jagiellonian Hungarian political faction, and instead of departing for Bohemia forced their way to the Hungarian throne. It was, however, with reference to the supposed consent of Sigismund to the Jagiellonian succession that right after the death of King Albert (1439) the Polish court demanded the Hungarian throne for Wladislas III. Although by that time the favoured candidate of the Hungarian elite was the son of the Serbian despot, Lazar Branković, the Polish government, under the direction of bishop Oleśnicki of Cracow, eventually forced the Hungarians to accept the candidacy of Wladislas by playing the Ottoman card and exploiting the international connections of the widowed Barbara, who had taken shelter in Cracow.

Rudolf Veronika

A BIRODALOM VONZÁSÁBAN

Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1196 és 1214 között*

A Magyar Királyság Árpád-kori külpolitikájának részletes feldolgozását a medievisztika szegedi professzora, Makk Ferenc kezdte meg máig mérvadónak számító monográfiájában,¹ amelyben III. Béla magyar király (1172–1196) haláláig vállalkozott az események tárgyalására. A 13. század külkapcsolatainak feltárására monografikus keretek között azóta sem került sor, azonban néhány résztémáról, így például a Magyar Királyság egyes országokkal fennálló viszonyáról több szakmunka is napvilágot látott a közelmúltban.² Ennek ellenére a Cseh Hercegséggel (később Királysággal) és az Osztrák Hercegséggel fenntartott 13. századi kapcsolatainak, valamint az említett szomszédok egymás közötti relációinak részletes tárgyalására eddig nem került sor sem a hazai, sem a nemzetközi kutatásban. Ezért mindenképpen indokoltnak tűnik, a Magyar Királyság 13. századi külső politikájának rekonstruálása szempontjából pedig kifejezetten haszonnal kecsegtet a három említett ország egymás közötti politikai, diplomáciai és dinasztikus kapcsolatainak feldolgozása a korabeli, illetve közel egykorú elbeszélő forrásokra és az okleveles anyagra támaszkodva. A továbbiakban az említett reláció első szakaszát, az 1196 és 1214 közötti időszakot kívánom bemutatni.

Az időhatárok kijelölésének elsődleges okául egy, a Német-római Császárságot, sőt egész Európát 1198 és 1214 között mozgásban tartó konfliktussorozat szolgált, amely nagyban meghatározta és átalakította a cseh–magyar–osztrák kapcsolatokat is. A német trónviszály azon túl, hogy befolyással volt a szóban forgó országok Birodalommal szembeni politikájára, egyben nagyobb szabadságot is biztosított a Birodalom részét képező Cseh Hercegségnek/Királyságnak, valamint az Osztrák (és Stájer) Hercegség(ek)nek. A folyamat már kezdetét vette az itáliai területek felértékelődésével, valamint az osztrák és a cseh hercegek

* Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Körmendi Tamásnak (ELTE BTK) tanácsaiért és támogatásáért.

¹ *Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196)*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996.

² *Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs 2015.; *Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája*. In: II. András és Székesfehérvár. King Andrew II and Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 7.) Székesfehérvár 2012. 129–173.; *Font Márta: Az Árpád-házi királyok és a Rurikida fejedelmek*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005.; *Gábor Varga: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. (Studia Hungarica 49.) München 2003.

fokozottabb bevonásával a keleti politikába, ami végső soron az előbbieik külpolitikai mozgásterének szélesedésében öltött testet. Vagyis a 13. században már nem érzékelhető egységes birodalmi külpolitika, a keleti fejedelmek már nem a császár céljai és parancsai szerint alakították politikájukat és vettek részt hadjáratokban. Meg kell tehát vizsgálni, hogy ez a megnövekedett (kül)politikai mozgáster hogyan alakította át a cseh–magyar, illetve az osztrák–magyar relációkat, továbbá a cseh–osztrák viszonyt.³ Így olyan kérdésekre is választ kaphatunk, hogy mikor, miért, hogyan és milyen intenzitással vettek részt a magyar királyok a német trónviszály eseményeiben.

A cseh–magyar szövetség

III. Béla baráti viszonyt hagyott örökül fiaira mindkét szomszédos országgal, amely főként a jó dinasztikus kapcsolatoknak volt köszönhető: Frigyes cseh herceg (1172–1173 és 1178–1189), valamint öccse, Szvatopluk Béla testvéreit, az új hazájában erős kézzel uralkodó Erzsébetet, illetve Odolát vezették oltárhoz, míg V. Lipót osztrák (és 1192-től stájer) herceg (1177–1194) Béla harmadik testvérével, Ilonával kötött házasságot.⁴ Ezzel párhuzamosan a Babenbergekek és a Přemyslidák is dinasztikus kapcsolatra léptek egymással. II. Ulászló (herceg 1140–1158, király 1158–1172) a Tübingiai Judittal kötött második házasságából származó leányát, Richezát V. Lipót testvéréhez, Henrik mödlingi herceghez adta feleségül.⁵

A családi kapcsolatoknak köszönhető nyugalmi állapotból a német trónviszály mozdította ki a régiót. 1197. szeptember 28-án elhunyt az éppen keresztes hadjáratra készülő VI. Henrik német-római császár (1190–1197) Messinában. Fiát, az akkor három éves Frigyeszt a Birodalom fejedelmei ugyan már az előző évben királlyá választották, ám az új helyzetben kevesen érezték ezt kötelező érvényűnek, és új királyjelölt után néztek. Az ellentáborok azonban nem tudtak

³ E három ország 10–13. századi szomszédságának újabban Klaus Lohrmann szentelt monográfiát, ebben viszont nem tért ki a német trónviszályra vagy annak hatásaira. *Klaus Lohrmann: Die Babenberger und ihre Nachbarn.* Wien–Köln–Weimar 2020.; *Veronika Rudolf* [könyvismertetés]: *Klaus Lohrmann: Die Babenberger und ihre Nachbarn.* Wien–Köln–Weimar 2020. *Ungarn Jahrbuch* 35. (2019) 303–306.

⁴ *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 210.; *Georg Scheibelreiter: Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren.* Wien–Köln–Weimar 2010. 274.; *Robert Vlk: Elisabeth, quae publicam rem Boemiae plus quam vir regebat. Alžběta uherská, kněžka česká.* *Mediaevalia Historica Bohemica* 23. (2020) 2. sz. 7–35.

⁵ *Josef Žemlička: Die Tradition der Babenbergisch–Přemyslidischen Heiratsverbindungen.* In: *Böhmisch–österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert. Österreich (einschließlich Steiermark, Kärnten und Krain) im Großprojekt Ottokars II. Přemysl, König von Böhmen. Vorträge des internationalen Symposiums vom 26. bis 27. September 1996 in Znaim.* Hrsg. Marie Bláhová – Ivan Hlaváček. Prag 1998. 80.

egyetértésre jutni, így végül két trónaspiráns királlyá választására is sor került. VI. Henrik öccsét, Fülöp sváb herceget (1198–1208)⁶ a szász, a bajor, az osztrák és a karintiai herceg, valamint a frankok és a svábok közreműködésével választották meg, míg ellenlábasaik Adolf kölni érsek (1193–1205 és 1212–1216) vezetésével a Stauf-dinasztiával szembenálló Welf-családból származó Braunschweigi Ottó (római király 1198–1218)⁷ mellett tették le voksukat. VI. Henrik fiának, Frigyesnek a választott királyi címét ekkor már senki sem vette figyelembe, így Konstancia özvegy császárné előbb Szicília királyává választatta fiát, majd lemondott nevében a német trónról. A két uralkodó léte döntésre kényszerítette a megválasztásukban részt nem vevő fejedelmeket is, de a Birodalmon kívüli uralkodók állásfoglalása sem volt mellékes, ahogyan a pápáé sem. A Szent Péter trónján ülő III. Ince (1198–1216) egyenesen magának tartotta fenn a döntés jogát, amit *Venerabilem* kezdetű bullájában juttatott kifejezésre 1202-ben. Az ebben foglaltak alapján Frigyes fiatal kora, Sváb Fülöpöt pedig egyházüldöző volta miatt nem tartotta alkalmasnak az uralkodásra, így IV. Ottó mellett foglalt állást, aki ezért cserébe védelmet ígért a pápának és az egyháznak.⁸

A kettős királyválasztás jelentős változásokat idézett elő a Birodalom struktúrájában: egyfelől felértékelte a fejedelmek politikai és katonai szerepét, hiszen mindkét fél hajlandó volt komoly engedményeket tenni bármely lehetséges új támogatójának, másfelől az erőskezü császári hatalom hiánya megnövelte mozgásterüket. Ezek a körülmények alkalmat és lehetőséget teremtettek a gyors és látványos felemelkedésre, egy-egy dinasztia jövőjének megalapozására, de akár a bukásra is. A Birodalom fejedelmei igyekeztek kihasználni a trónviszály képlekeny világát, így a nagyobb haszon reményében számos pártváltásra került sor ezekben az években. Ursbergi Burkhard⁹ igencsak elitélő hangnemben örököltette meg kortársai szinte napi gyakorlattá vált oldalt váltásait: „a föld tapasztalt fejedelmei és bárói, akik jártasak az ördögi mesterkedésben, nem foglalkoztak az eskük megszegésével, sem a hűség megtörésével és a jog teljes elferdítésével”.¹⁰

⁶ Életére lásd *Eduard Winkelmann*: Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig. I. König Philipp von Schwaben. (Jahrbücher der deutschen Geschichte) Leipzig 1873.; *Peter Csendes*: Philipp von Schwaben – Ein Staufer im Kampf um die Macht. Darmstadt 2003.

⁷ Életére lásd *Eduard Winkelmann*: Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig. II. Kaiser Otto IV. von Braunschweig. (Jahrbücher der deutschen Geschichte) Leipzig 1878.; *Bernd Ulrich Hucker*: Otto IV. Der wiederentdeckte Kaiser. Eine Biographie. Frankfurt 2003.

⁸ *Wolfgang Stürner*: Dreizehntes Jahrhundert (1198–1273). (Gebhard. Handbuch der deutschen Geschichte 6.) Stuttgart 2007. 156–188.

⁹ Burkhard premontréi szerzetes saját korára önálló értesüléseket hozó krónikáját 1229–1230 táján vetette papírra. *Körmendi Tamás*: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp. 2019. 94.

¹⁰ „principes terrarum et barones arte dyabolica edocti nec curabant iuramenta infringere nec fidem violare et ius omne confundere” – Burchardi praepositi Urspergensis Chronicon. Ed. Oswald

A trónviszály egyik legaktívabb résztvevője a kalandos múltat maga mögött tudó I. (Přemysl) Ottokár cseh herceg (1192–1193 és 1198, király 1198–1230) volt. Amikor apja, II. Ulászló 1172-ben Barbarossa Frigyes császár (1152–1190) beleegyezése nélkül átadta a cseh trónt legidősebb fiának, Frigyesnek, kénytelen volt a császár és a cseh nemesség bátyját letaszító haragja elől a szomszédos Meisseni Örgrófságba menekülni, ahol feleségül vette az örgróf leányát, Adélt. Frigyes későbbi regnálása idején szinte társuralkodóként működött, 1192-ben pedig ő maga foglalta el a trónt. Uralma azonban alig egy évig tartott, mivel az újra fellobbanó Stauf–Welf párharcban unokatestvérével, Hermann türingiai tartománygróffal, továbbá Albert meisseni örgróffal a Welfek mellé állt, minek következtében VI. Henrik letette őt a trónról. Ottokár ekkor ismét Meissenbe menekült, VI. Henrik halála után viszont immár elérkezettnek látta az időt a visszatérésre. 1197 decemberében megosztozott az apai örökségen a cseh nemesség által időközben herceggé választott öccsével, Ulászló Henrikkel: Ottokár elfoglalta a trónt, Ulászló Henriknek pedig a Morva Örgrófság jutott.¹¹

Ottokár már egészen korán, 1198-ban elkötelezte magát Sváb Fülöp mellett, rávette unokatestvérével, Hermann türingiai tartománygróft a Welf-tábor elhagyására, továbbá részt vett Fülöp 1198. évi hadjáratában, amely fő célját, Aachen elfoglalását ugyan nem érte el, a Stauf-sereg azonban így is jelentős sikereket könyvelhetett el. A cseh hercegnek annak ellenére sikerült kitűnnie, hogy csapatainak egy része fellázadt és önhatalmúlag hazatért.¹² A hadjárat betetőzéseként Fülöpöt megkoronázták Mainzban, utóbbi kezéből pedig szeptember 8-án maga Ottokár is elnyerte a koronát – a cseh történelemben harmadikként.¹³

Holder-Egger. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi I–LXXVIII. Ed. Georg Heinrich Pertz et al. Hannover 1841–2007. (a továbbiakban: MGH SS rer. Germ.) XVI. 84.

¹¹ Jörg K. Hoensch: Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert. München 1992. 76–77.; Martin Wihoda: Vladislav Henry. The Formation of Moravian Identity. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 33.) Linden–Boston 2015. 24–59.

¹² Continuatio Gerlaci abbatis Milovicensis. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. Ed. Georg Heinrich Pertz et al. Hannover 1826–2006. (a továbbiakban: MGH SS) XVII. 709.

¹³ Chronica Reinhardsbrunnensis. Ed. Oswald Holder-Egger. In: MGH SS XXX/1. 561–562.; Sächsische Weltchronik. Ed. August Bernoulli. In: Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken I–VI. Ed. Edward Schröder et al. Hannover 1877–1909. (a továbbiakban: MGH Dt. Chron.) II. 237.; Annales Admontenses. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 509.; Annales Lambacensens. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 509. 556. – Korábban II. Vratiszláv 1085-ben IV. Henriktől, II. Ulászló pedig 1158-ban Barbarossa Frigyestől nyerte el a királyi koronát, azonban e rangemelések nélkülözték a pápai elismerést és csak személyre szóló aktusok voltak. Percy Ernst Schramm: Böhmen und das Regnum. Die Verleihung der Königswürde an die Herzöge von Böhmen (1085/1086, 1158, 1198/1203). In: Adel und Kirche. Gerd Tellenbach zum 65. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schülern. Hrsg. Josef Fleckenstein – Karl Schmid. Freiburg–Basel–Wien 1986. 351., 358.

Ottokár és Csehország számára ez egyértelmű rangemelkedést jelentett, ezért nem csodálkozhatunk, ha uralkodása hátralévő részében mindent megtett e rang megőrzése, illetve továbbemelése érdekében. Ennek legkézenfekvőbb eszköze a középkorban – mint ismeretes – a dinasztikus politika volt: Ottokár egy rangosabb és politikailag több hasznot hozó frigy reményében tizennyolc év együttélés és négy gyermek világra hozása után eltaszította első feleségét, Meissen Adélt, majd 1199-ben feleségül vette Árpád-házi Konstanciát, III. Béla kisebbik lányát.¹⁴ Ez a fordulat – az együtt töltött évek és a fiúörökös megléte miatt – meglepte a kortársakat, így a cseh király több történetíró, köztük a csehellenességét egyáltalán nem leplező Lübecki Arnold¹⁵ rosszállását is magára vonta.¹⁶ Ottokár a III. Ince pápának írt 1199. évi levelében a negyedízigleni rokonsággal magyarázta Adél eltasztását, amely ténnyel, úgymond, a házasságkötés pillanatában – amely állítólag a szülők és rokonok tudta nélkül történt – egyikük sem volt tisztában.¹⁷ Ez az indok azonban már a pápa és a kortársak számára is csak ürügynek tűnt, így nincs okunk kétkedni abban, hogy Ottokár döntésében elsősorban nem lelkiismereti, hanem (geo)politikai megfontolások játszottak szerepet. Az új frigy segítségével ugyanis egyrészt hosszú távon gondoskodhatott a Magyar Királysággal való jó viszonyról, másrészt biztosíthatta délkeleti határait, ami lehetővé tette, hogy minden erejével a Birodalom belügyeire koncentrálhasson.

Konstanciával a kor szokásainak megfelelően minden bizonnyal egy jelentősebb kíséret is érkezett Csehországba. Talán e küldöttséghez sorolható Győr nembeli Saul kalocsai érsek rokona, a cseh területen letelepedő György lovag is.¹⁸

¹⁴ Róla bővebben lásd *Rudolf Veronika: Árpád-házi Konstancia, a cseh királynéja*. In: *Magister historiae III. Válogatott tanulmányok a 2016-ban és 2017-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásából*. Szerk. Borbás Benjámin – Kozák-Kígyóssy Szabolcs László. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák 14.) Bp. 2019. 123–144.

¹⁵ Arnold 1170-től 1177-ig a lübecki káptalan örkanonokja, majd a Szent János bencés monostor apátja egészen az 1211–1214 között bekövetkezett haláláig. A szlávok krónikáját a Szászországban végzett diplomáciai küldetéseit hasznosítva, oklevelekre és szóbeli beszámolókra alapozva írta meg. *Körmendi T.: Az 1196–1235 közötti magyar történelem i. m.* 135.

¹⁶ Arnoldi abbatibus Lubecensis chronica. Ed. Johann Martin Lappenberg. In: MGH SS XXI. 215. A frigyét említi még: *Kronika Pulchakova*. Ed. Josef Emler. In: *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dejin českých I–VIII*. Ed. Josef Emler. Prag 1873–1932. V. 120. (Tévesen 1203-nál.); *Annalium Pragensium*. Ed. Rudolf Köpke. In: MGH SS IX. 169.

¹⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Ed. Gustav Friedrich et al. I–V. Prag 1904–1974. (a továbbiakban: CDB) II. 6–8. (Nr. 8.)

¹⁸ György pontos kilétéről hallgatnak forrásaink. Wertner Mór véleménye szerint György Saul anyai ágú rokona lehetett, a későbbi feldolgozások azonban egyáltalán nem említik. A feltételezés ellenőrzését lehetetlenné teszi, hogy Saul édesanyjának kilétéről nem maradt fenn forrás. Lásd *Wertner Mór: Nemzeti kutatások I. Turul 17.* (1899) 128.; *Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II.* Bp. 1901. 94–109.; *C. Tóth Norbert: A Győr-nemzetség az Árpád-korban*. In: *Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. (Analecta Mediaevalia I.) Bp. 2001. 56.

Erre utal Saul egy 1199. január 8-án kelt oklevele, amelyben György kérésére búcsút engedélyez mindazoknak, akik ellátogatnak rokona Szent György tiszteletére szentelt templomába, Lhotába.¹⁹ Mivel a 12–13. században a cseh és a lengyel területeken létrejött telepese falvak szinte mindegyikét így nevezték, nem azonosítható be egyértelműen a település.²⁰ Mindössze annyi bizonyos Dániel prágai püspök 1200. március 12-én kelt megerősítő oklevele alapján, hogy a prágai püspökség területén feküdt.²¹ Az adat mindazonáltal jól mutatja, hogy Ottokár gondoskodott újdonsült felesége honfitársairól, Györgynek például lakatlan, feltörsére váró földterületet engedett át, amelyen telepese falvat és egyházat alapíthatott.

Az előnyökért azonban Ottokárnak nagy árat kellett fizetnie. Mivel Adélt saját elmondása szerint több méltánytalanság is érte a válás során, III. Incéhez fellebbezett. A pápa természetesen nem fogadta örömmel, hogy Ottokár kész helyzet elé állította, így sem a válást, sem a Konstanciával kötött házasságát nem ismerte el. Az egyházfő a lépés háttérében egyébként II. Fülöp francia király (1180–1223) válási botrányának káros befolyását sejtette. 1199 októberében levélben szólította fel a francia klérust, hogy igyekezzenek rávenni a királyt „szertője” eltaszítására és törvényes felesége visszafogadására, majd így folytatta: „Íme Csehország hercege, mint megtudtuk, annak [tudniillik II. Fülöpnek – R. V.] a példáját követve, eltaszította törvényes feleségét, s hasonló módon nem borzad a házasságtörő asszonyt maga mellé venni.”²² III. Ince figyelmét azonban nem csak kánonjogi és erkölcsi megfontolások miatt keltette fel az ügy: az ekkor elindított vizsgálat, majd válási per a cseh király aktuális politikai hovatartozásának függvényében haladt előre a Kúrián; III. Ince kétségtelenül ütőkártyaként használta a trónviszály során, és minden alkalmat megragadott, hogy segítségével IV. Ottó pártjára állítsa Ottokárt.²³ Ezzel párhuzamosan egy másik per is indult Rómában, méghozzá a válást kimondó Dániel prágai püspök²⁴ ellen, akit fő riválisa, Arnold sadskáai prépost azzal vádolt meg, hogy jogtalanul nyerte el a püspöki méltóságot. A pápa e több vizsgálatot magában foglaló és 1201 végéig elhúzódó pert is igyekezett politikai céljai szolgálatába állítani, erőfeszítéseit

¹⁹ CDB II. 3. (Nr. 5.)

²⁰ *Julius Lippert: Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. Ausschließlich aus Quellen I.* Prag–Wien–Leipzig 1896. 277–278.

²¹ CDB II. 3. (Nr. 5.)

²² „Ecce enim dux Boemie, sicut accepimus, ipsius secutus exemplum, uxore relicta legitima, simili modo adulteram superinducere non expavit.” – CDB II. 9. (Nr. 10.)

²³ CDB II. 8. (Nr. 9.), 14–16. (Nr. 20.)

²⁴ Dániel Milík Ulászló Henrik gyóntatójaként kezdte pályafutását, majd utóbbi 1197-ben prágai püspökké nevezte ki. Ez volt az első alkalom, amikor egy cseh herceg hajtotta végre az investitúrát. *Zdeňka Hledíková: Daniel Milík.* In: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448.* Ein biographisches Lexikon. Hrsg. Erwin Gatz. Berlin 2001. 577–578.

pedig utóbb siker is koronázta.²⁵ Fülöp mester pápai írnok beszámolója szerint Ottokár – és vele Ulászló Henrik morva őrgróf – 1201 második felében ugyanis elhagyta Sváb Fülöp táborát és IV. Ottóhoz csatlakozott.²⁶ Azt, hogy e lépés fő mozgatórugója a pápa volt, IV. Ottó 1203 decemberében III. Incének írott levele bizonyítja, amelyben köszönetet mondott az egyházfőnek támogatói körének növeléséért: „Bizony értesíteni kívánunk róla, hogy helyzetünk napról napra javul; és hogy ezt nem a mi kiválóságunknak tulajdonítjuk, hanem Istenének és a Tiéteknek és a római egyháznak. Csehország királyát, Tübingia tartománygrófját, Morvaország őrgrófját erővel nem szerezhettük meg, csak a Ti nagy és folyamatos gondoskodásokkal; ebben nem kételkedünk, sőt napról napra biztosabbak vagyunk benne.”²⁷ A döntésben a III. Ince részéről gyakorolt nyomás mellett szerepet játszhatott a rokon I. Hermann tübingiai tartománygróf politikája is, aki már a századfordulón a Welf-táborral szimpatizált.²⁸

A válasz további negatív következménye volt a Cseh Királyság és a Meisseni Őrgrófság közötti kapcsolat tartós megromlása. Adél testvére, Dietrich meisseni őrgróf (1198–1221) többször is megsürgette az Adél eltaszítása miatt indított pert a pápai Kúrián, emellett Sváb Fülöp bizalmasaként gyakran áskálódott a cseh király ellen. Rávette például a római királyt, hogy megfossa Ottokárt a Cseh Királyságtól, és utóbbi unokatestvéreinek a fiára, Teobáldra ruhazza azt. Eduard Winkelmann szerint Dietrich 1203-ban be is tört a Cseh Királyságba Teobáld érdekében.²⁹ Ezen kívül Dietrich minden alkalmat megragadott, hogy Ottokár ellenségeivel szövetekezzen. Közülük a legígéretesebb partnernek az Osztrák Hercegség bizonyult. VI. Lipót herceg ugyanis ismeretlen időpontban eljegyezte Ottokár egyik Adéltól született lányát azzal a feltétellel, hogy a cseh hercegnek fenn kell tartania házasságát a menyasszony anyjával. Mivel ez nem történt meg, VI. Lipót felmondta az eljegyzést, amit a salzburgi érsek 1203-ban hivatalosan is felbontott.³⁰ Ez természetesen komoly sértésnek számított, amit

²⁵ CDB II. 10. (Nr. 13.), 20–22. (Nr. 23.), 28–30. (Nr. 31.); *Peter Hilsch*: Kampf um die Libertas ecclesiae im Bistum Prag. In: *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*. Hrsg. Ferdinand Seibt. Düsseldorf 1974. 297.

²⁶ CDB II. 11–12. (Nr. 16.)

²⁷ „Sane innotescere vobis cupimus, quod status noster de die in diem prosperatur; et hoc non excellentie nostre, sed Deo et vobis et ecclesie Romane adscribimus. Regem Boemie, langravium Thuringie, marchionem Moravie per potentiam non habuimus, sed per magnam vestram sollicitudinem et frequentem; de quo non dubitamus, sed de die in diem super hoc magis certiicamur.” – CDB II. 34. (Nr. 37.)

²⁸ *Ernst Kirmse*: Die Reichspolitik Hermanns I., Landgrafen von Thüringen und Pfalzgrafen von Sachsen (1190–1217). II. Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde 20. (1910–1911) 11–13.

²⁹ *Chronica Reinhardsbrunnensis* i. m. 566.; *Winkelmann, E.*: Philipp von Schwaben i. m. 292.

³⁰ CDB II. 35. (Nr. 38.)

Ottokár nem hagyhatott megtorlatlanul, ezért – miközben Sváb Fülöpnek vitt segítséget a Birodalom belsejébe – a *Reinhardsbrunni Krónika*³¹ tanúsága szerint betört az osztrák területek északi részére: „[Ottokár] a csehek megszámlálhatatlan sokaságával és erős segédcsapatokkal Fülöp segítségére sietett, elnéptelénítve Felső-Ausztria határvidékét”.³²

Ottokár és Konstancia házasságának legfontosabb következménye mindazonáltal a Magyar Királysággal létrehozott hosszú távú szövetség volt. A két ország szoros együttműködésének első megnyilvánulásaként a magyar királyok belesodrótak a birodalmi belviszályba. Imre (1196–1204) ugyan az Aragóniai Konstanciával 1196-ban kötött házassága révén a pápai táborhoz, tehát IV. Ottó támogatóihoz tartozott, ám a magyar belpolitikai helyzetből – tudniillik az Andrással időről időre fellobbanó viszályából – és az elsősorban déli külpolitikai orientációból kiindulva valószínűleg nem szándékozott tevőlegesen részt venni a konfliktusban, ami miatt kezdetben nem is jelentett különösebb problémát Ottokár Stauf-táborhoz való tartozása.³³

A magyar testvérvizálynak ezzel szemben szinte semmilyen visszhangja sem adatolható a Cseh Királyságban, ami nem meglepő, hiszen Ottokár számára elsősorban nem az volt a lényeges, hogy ki ül a magyar trónon, mivel felesége révén mindkét jelölttel sógorságban állt, hanem az, hogy ne kerüljön vele konfliktusba. Ezen felül talán Konstancia sem választott volna szívesen fivérei közül. Annál erősebb hatása volt a konfliktusnak a nyugati szomszédra. VI. Lipót Imre és András herceg viszályában végig az utóbbi pártját fogta, amiben véleményem szerint szerepe lehetett a Stauf-párthoz való tartozásának is. Uralkodásának kezdeté óta VI. Lipót Sváb Fülöp oldalán állt, nagy valószínűséggel részt vett a megválasztásában és a pápával szemben is többször kiállt mellette.³⁴ E vitathatatlan állásfoglalás ellenére VI. Lipót 1205-ig nem avatkozott be aktívan a konfliktusba, nem jelent meg személyesen a hadszíntéren és csapatokat sem küldött. Az osztrák kutatás valószínűsíti, hogy passzivitása mögött egy esetleges magyar

³¹ A reinhardsbrunni monostorban 1340–1349 között keletkezett krónika az 527–1338 közti időszakra a középkori tüdingiai történetírás egyik legfontosabb forrása. Vonatkozó redakciós fázisa az 1200 és 1227 közötti eseményeket öleli fel IV. Lajos tüdingiai tartománygróf életrajzából és Szent Erzsébet legendájából merítve. *Körmendi T.: Az 1196–1235 közötti magyar történelem* i. m. 109–110.

³² „cum innumera Bohemorum multitudine et fortibus auxiliariis in partem Philippi concurrir et superioris Austrie terminos depopulans” – *Chronica Reinhardsbrunnensis* i. m. 560. Varga Gábor szerint a betöréssel Ottokár azt bosszulta meg, hogy VI. Lipót segítséget nyújtott András hercegnek a magyar trónviszályban, azonban ezt a rádi csata után maga Imre már megtette, így ez az értelmezés véleményem szerint nem helytálló. *Varga, G.: Ungarn und das Reich* i. m. 233.

³³ *Szabados György:* Imre király házassága, aranybullája. *Századok* 136. (2002) 341–350., különösen: 343–344.

³⁴ *Karl Lechner:* Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich. 976–1246. Wien 1994. 199.; CDB II. 5–6. (Nr. 7.)

támadástól való félelem állt. Így több kutató úgy véli, hogy a herceg 1203 novemberében kötött házassága Teodóra bizánci hercegnővel az Árpádok sakkban tartását célozta.³⁵ E nézetet magam is osztom, hiszen logikus, hogy a herceget jobban aggasztotta, mi történik közvetlen szomszédságában, mint a Birodalom egy távolabbi szegletében. Szemben Ottokárral, aki csak 1199-ben került családi kapcsolatba az Árpádokkal, VI. Lipótot vérségi kötelék fűzte a fivérekhez, vetélkedésüket pedig 1196-tól nyomon követte. Az osztrák–cseh viszony megromlása nyomán, valamint a cseh–magyar szövetség fényében pedig egyenesen kívánatos volt, hogy továbbra is kelet felé tekintsen. A Staufok támogatásának demonstrálásáról azonban nem mondott le: a fentebb említett násza Teodórával, II. Izsák (1185–1195/1203–1204) vagy III. Alexiosz bizánci császár (1195–1203) unokájával a Magyar Királyság megfélemlítésén túl, a Sváb Fülöppel való rokonságot is megadta a hercegnek – utóbbi ugyanis 1197 óta II. Izsák lányával, Iréne-Máriával élt házasságban.³⁶

András herceg – fivéréhez hasonlóan – házassága révén sodródott a Stauf–Welf konfliktusba. 1200 táján az osztrák herceg közvetítésével feleségül vette a feltétlen Stauf-hűségéről ismert IV. Bertold meráni herceg (1180–1204) leányát, Gertrúdot.³⁷ VI. Lipót azonban már e házasság tető alá hozása előtt is beavatkozott az eseményekbe: 1197-ben fegyveresen támogatta Andrást Macseknál (Mačke), amely győzelem feltételezhetően hozzájárult az ország megosztásának kieszközléséhez, majd az 1199-ben Rádnál elszenvedett vereségét követően is a segítségére sietett és menedéket nyújtott neki.³⁸ Valószínű, hogy ekkor nemcsak őt magát, hanem néhány hívét is befogadta országába: Andrást István nevű klerikusa – akinek testvére, Lampert Rádnál esett el a herceget szolgálva – egészen bizonyosan követte az osztrák területekre, és igen valószínűnek tartom, hogy a Fábiánnak és Vincének 1211-ben kiállított oklevélben említett, német földön Andrásnak tett szolgálatok is ezzel az időszakkal hozhatók kapcsolatba.³⁹ András és Gertrúd házassága ugyan ekkor még fel sem merült, vagy maximum

³⁵ Scheibelreiter, G.: Die Babenberger i. m. 277–278.; Heinz Dopsch – Karl Brunner – Maximilian Weltin: Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Wien 1999. 169.

³⁶ Annales Lambacenses i. m. 557.; Annales Admontenses i. m. 590. – Mivel II. Izsák és III. Alexiosz testvérek voltak, VI. Lipót mindenképp közelebb került Sváb Fülöphöz a frigy révén.

³⁷ Chronicon rhythmicum Austriacarum. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS XXV. 355.

³⁸ Scheibelreiter, G.: Die Babenberger i. m. 277.; Szabados György: Imre és András. Századok 133. (1999) 94., 105.; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp. 1899. II. 13–21.

³⁹ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 263., 279. – Fábián és Vince távozása osztrák területre adhatott lehetőséget és okot Imrének földjeik feldúlására. Lásd Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre – Véghegy Dezső – Nagy Gyula. Bp. 1886–1890. I. 4.

az előkészítő tárgyalások folyhattak, ám Imre pápapártisága okán feltételezhető – mondhatni, törvényszerű – volt, hogy András az ellentáborból választ magának feleséget, amit VI. Lipót hathatósan szorgalmazott. A Rádnál nyújtott segítségét azonban Imre – érthető módon – már kevésbé értékelte nagyra, és a *Lambachi*,⁴⁰ valamint a *Klosterneuburgi Évkönyv*⁴¹ tudósítása szerint a hercegségek határvidékének kegyetlen pusztításával viszonzta.⁴²

Köztudomású, hogy ezt követően csak pápai közvetítéssel, Gergely bíboros⁴³ személyes megjelenésének, továbbá VI. Lipót és Konrád mainzi érsek (1161–1165 és 1183–1200) segítségével köszönhetően sikerült (ideiglenesen) békét teremteni a viszálykodó testvérek között. A *Kölni Királykrónika*⁴⁴ így számol be erről: „Ezután Konrád püspök [helyesen érsek – R. V.] Magyarországra ment, hogy elsimítsa a testvérek közti ellentétet, s [ott] mindkettejük által tiszteletteljes fogadásban részesült. Kettejükkel, Ausztria hercegével, Lipóttal és Magyarország minden főemberével tanácskozáva és egyetértésre jutván, oly módon teremtett békét, hogy mindketten a kereszt jelével keljenek át a tengeren, a Magyar Királyságot pedig a mondott Ausztria hercegére bízzák, hogy ha az egyikük a tengerentúlon fizetné meg a test adósságát, akkor a túlélő visszatérvén birtokolja az országot.”⁴⁵ A békeközvetítők fáradozásai ellenére a testvérviszály ekkor nem jutott végső nyugvópontra: 1203-ban Imre fogságba vetette öccsét. Vagy azért, mert lelepleződött annak újabb szervezkedése, vagy azért, mert Imre veszélyesnek ítélte uralmára nézve Andrást,

⁴⁰ A lambachi monostorban keletkezett, kb. húsz szerző által vezetett évkönyv 1197 és 1283 között tárgyalja az eseményeket. Nagyban épít a Melki és az Admonti Évkönyvekre. *Körmendi T.: Az 1196–1235 közötti magyar történelem* i. m. 65.

⁴¹ A klosterneuburgi monostor évkönyvén belül hat redakciós fázist különít el a kritikai irodalom. Az 1142–1224 közötti harmadik önálló információkat is ránk hagyományozott. *Körmendi T.: Az 1196–1235 közötti magyar történelem* i. m. 68.

⁴² *Annales Lambacenses* i. m. 556.; *Annales Claustro-neoburgenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 620. András-párti leírást őrzött meg az Osztrák Ritmusos Krónika. *Chronicon rhythmicum* i. m. 355.

⁴³ Gregorius de Crescentio 1199-től talán 1201 végéig pápai oldalkövetként Magyarországon járt, hogy rendezze az Imre és András közötti viszályt. 1207-ben ismét Magyarországra érkezett a halicsi egyház Rómával történő egyesítésének, valamint Meráni Bertold kalocsai érsek alkalmasságának ügyében. Gregorius de Crescentio. In: DeleGateOnline (<https://bit.ly/36aZeMW>, letöltés 2021. nov. 3.); *Barabás Gábor*: Gregorius de Crescentio bíboros élete és magyarországi legációi. In: *Varietas delectat*. Pápai megbízottak a 11–13. századi Magyarországon. *Papal Representatives in Hungary in the 11–13th Centuries*. Szerk. Kiss Gergely. Pécs 2016. 93–115.

⁴⁴ A szerző a világ teremtésétől 1200/1202-ig, majd későbbi folytatással 1220-ig beszéli el az eseményeket, önálló értesüléseket is közölve. Az idézett részlet információira ráadásul nagy valószínűséggel első kézből tett szert. *Körmendi T.: Az 1196–1235 közötti magyar történelem* i. m. 115–117.

⁴⁵ „Post hec Cunradus episcopus Ungariam intravit, ut discordiam fratrum sedaret, et ab utroque honorifice susceptus est. Into consilio et habito consensu utriusque et ducis Austrie Lupoldi omniumque principum Ungarie, pacem tali modo statuit, ut signati cruce mare transirent et regnum Ungarie predicto duci Austrie commendarent, ut si quis illorum morte preventus in transmarinis partibus debitum carnis exsolveret, supervivens rediens ad patriam regnum possideret.” – *Annales Colonienses maximi*. Ed. Georg Heinrich Pertz. In: MGH SS XVII. 809. Említi még: *Annales Claustro-neoburgenses* i. m. 620.

és úgy döntött, inkább nem várja meg újabb, valószínű lázadását. Ez utóbbi okból és a Meráni rokonság esetleges segítségnyújtásától tartva vagy az Andrásra gyakorolt és veszélyesnek vélt befolyása miatt Imre hazaküldte szüleihez öccse feleségét, Gertrúdot.⁴⁶ VI. Lipót mindenesetre ekkor nem sietett a herceg segítségére, sőt Imrének a heiligenkreuzi ciszterci monostor javára 1203-ban tett adománya alapján az unokatestvérek közti béke teljes helyreállítására következtethetünk.⁴⁷

Sváb Fülöp ellenében

Ilyen belső viszonyok között és a Szerbia irányába végrehajtott expanzió, valamint a Kulin boszniai bánnal támadt nézeteltérése miatt Imre valószínűleg fontolóra sem vette a nyugati beavatkozás lehetőségét.⁴⁸ Már csak azért sem, mert felesége révén a cseh királlyal ellentétes táborban mozgott – Ottokár 1201-es pártváltása miatt azonban végül mégsem kerülhette el a katonai eseményeket: az elbeszélő források tanúsága szerint ugyanis magyar csapatok mind 1203-ban, mind 1204-ben részt vettek a birodalmi belharcokban.

1203-ban Sváb Fülöp támadást indított Tübingia ellen, hogy megbosszulja Hermann tartománygróf pártváltását. A nem várt túlerő ellenében és az I. Ottokár cseh király vezetésével érkező, magyar kontingenseket is felvonultató felmentőcsapatokkal szemben azonban végül kénytelen volt visszavonulni, majd Erfurtba menekülni. A várost Hermann vezetésével ugyan megostromolták a Welf-pártiak, átütő sikert azonban nem értek el, ráadásul a nagy zűrzavarban Fülöpnek sikerült elmenekülnie.⁴⁹ A hadjárat győztese Ottokár volt, akit a frissen megkoronázott IV. Ottó támogatásával Guido palestrinai püspök – immár pápai engedéllyel – királlyá koronázott a merseburgi táborban.⁵⁰ Ezzel Ottokárnak sikerült elérnie királyi címének pápai elismerését. A koronázást követően Ottokár hazatért, útközben még feldúlva az ellenséges érületű Meissent.⁵¹

⁴⁶ Annales Admontenses i. m. 590. Az 1203. év eseményeire bővebben lásd *Körmendi Tamás*: A „varasdi jelenet” kritikája. Megjegyzések Imre király és András herceg trónviszályának történetéhez. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 503–513.

⁴⁷ Urkunden des Cistercienserstiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde. Hrsg. Johann Nepomuk Weis. Wien 1856. 35–36. (Nr. 27.)

⁴⁸ Imre déli politikájára: *Barabás G.*: A pápaság i. m. 174–178.; *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Bp. 2003. 131.

⁴⁹ Annales Coloniensis maximi i. m. 811.; Arnoldi abbas Lubecensis i. m. 216–217.; Chronica Reinhardsbrunnensis i. m. 566.; Sächsische Weltchronik i. m. 237. A cseh seregek kiemelkedő szerepét III. Ince is elismerte gratuláló levelében. CDB II. 33. (Nr. 36.)

⁵⁰ Chronica Reinhardsbrunnensis i. m. 566.; Braunschweigische Reimchronik. Ed. Ludwig Weiland. In: MGH Dt. Chron. II. 532.; CDB II. 35–36., 37–38. (Nr. 39., 41.)

⁵¹ Cronica S. Petri Erfordensis moderna. Ed. Oswald Holder-Egger. In: MGH SS XXX/1. 379.

A pápai elismerés ellenére Ottokár másik tervét, a prágai püspökség érseki rangra emelését és ezzel egy Mainztól független cseh egyháztartomány létrehozását, nem sikerült elérnie. Indult ugyan egy vizsgálat az érsekség létesítéséhez szükséges anyagi feltételek meglétének ellenőrzésére, továbbá Imre magyar király is közbenjárt az érdekében, a pápa azonban végül – talán a mainzi érsekre tekintettel – elutasította a tervet.⁵²

1204-ben Sváb Fülöp ismét Tübingia ellen indított támadást: ezúttal Hermann menedékét, Weißenseet ostromolta meg. A Welf-párt ebben az évben nem zárt össze, Hermann hiába kért támogatást IV. Ottótól; a segélykérésre egyedül Ottokár cseh király reagált, aki cseh, morva és magyar csapatokkal indult az ostromlott vár felmentésére. Érkezése hírére Sváb Fülöp felhagyott a Weißensee elleni támadással és a mainzi érsek, továbbá Dietrich meissenai örgróf csapatainak társaságában elé vonult, hogy nyílt csatában mérkőzhessen meg korábbi szövetségeseivel. Erre végül nem került sor, mivel – ahogyan Ursbergi Burchard írja – „amikor a két hadsereg már majdnem találkozott, a csehek az ellenfelek erejétől megrémülve táborukat hátrahagyván, éjjel elmenekültek”.⁵³ Más forrás hozzátesszi, hogy Ottokár emberei „sok máglyát gyújtottak tehát, hogy az otlétüket színleljék előttük, s mindent, ami a menekülés terhére lehetett, hátrahagytak”, majd az éj leple alatt, csendben és titokban visszavonultak.⁵⁴ A *Reinhardtsbrunni Krónika* szerint Ottokár megfutamodását nemcsak az ellenfél túlereje indokolta, hanem az is, hogy nem bízott saját csapataiban, mivel „már régebben is tudta, hogy néhányukat Fülöp megvesztegette”.⁵⁵ Az így magára maradt tartománygrófnak nem maradt más választása, mint hogy behódoljon Fülöpnek: szeptember 17-én újfent hűségesküt tett neki, biztosítékként pedig fiát, Lajost is kénytelen volt túszul adni.⁵⁶ Nem járt jobban a menekülést választó Ottokár sem, hiszen Sváb Fülöp csapatai a Cseh Királyság szívéig üldözték.⁵⁷

⁵² CDB II. 40–41. (Nr. 44.)

⁵³ „Cumque prope iuncti fuissent exercitus uterque, Boemi de viribus adversariorum territi relinquentes castra sue nocte fugerunt” – Burchardus Urspergensis i. m. 84. Az eseményt említi még: Annales Admontenses i. m. 510.; Annales Lambacenses i. m. 557. (Tévesen 1207-re datálva és Köln elfoglalásához kapcsolva.); Annales Clastroneoburgenses i. m. 621.; Braunschweigische Reimchronik i. m. 533.; Cronica S. Petri Erfordensis i. m. 379.; Sächsische Weltchronik i. m. 237.

⁵⁴ „Accensis itaque focus plurimis, quibus suam presentiam mentirentur, relictis omnibus, que oneri esse poterant fugientibus” – Chronicon Montis Sereni. Ed. Ernst Ehrenfeuchter. In: MGH SS XXIII. 171.

⁵⁵ „quorum etiam aliquos a Philippo corruptos esse prenoverat” – Chronica Reinhardtsbrunnensis i. m. 568.

⁵⁶ Cronica S. Petri Erfordensis i. m. 379.

⁵⁷ Annales Zwifaltenses maiores. Ed. Otto Abel. In: MGH SS X. 58.

A magyar csapatok mellett mindkét esemény kapcsán feltűnnek forrásainkban – elsősorban Lübecki Arnoldnál és a *Braunschweigi Rímes Krónikában*⁵⁸ – „Walven” néven emlegetett népek, akik az általában katonai segédnépként fungáló kunokkal azonosíthatóak.⁵⁹ A *Halberstadti Püspökök Gesztája*⁶⁰ pedig „barbár nemzeteket” (*barbaris nationibus*) említ Ottokár társaságában, ami véleményem szerint megint csak a kunokra vonatkozhat.⁶¹ A források általában pusztításukat, kegyetlen fellépésüket emelik ki, ahogyan ezt Lübecki Arnold is teszi: „Nem hiányzott onnan a legromlottabb emberi nemzetség, akiket *valwennek* [kiemelés tőlem – R. V.] hívnak, a maguk kegyetlenségeit és rémtetteiket elkövetvén, amikről beszélni nem épülés, hanem nyomorúság.”⁶² František Palacký felvetette, hogy a kútfő által a cseheknek tulajdonított pusztítás valójában a kunok számlájára írható, ami egy, a csehekkel szemben ilyen mértékben ellenséges szerző esetén elképzelhetőnek tűnik. Természetesen az sem zárható ki, hogy Lübecki Arnold a drámai hatás kedvéért vagy azért, hogy a szlávokat minél sötétebb színben tüntethesse fel, egyszerűen túlzott.⁶³ Az mindenesetre joggal állítható, hogy a kunok szokatlan harcmodora és az általuk véghezvitt pusztítás felkelte a kortársak figyelmét.

Ezen forráshelyek alapján tehát képet kaphatunk a magyar segédcsapatok minőségéről, összetételéről, valamint a vállalkozás komolyságáról is. Imre nem vett részt személyesen a harcokban,⁶⁴ többségében kunokat helyezett

⁵⁸ Az ismeretlen szerző nagy valószínűséggel I. Albert szász herceg megbízásából írta meg verses formában, német nyelven a szász és braunschweigi hercegek történetét 768-tól 1279-ig türingiai és szász évkönyvekre, továbbá Braunschweig városi feljegyzéseire alapozva. *Körmendi T.: Az 1196–1235 közötti magyar történelem* i. m. 132.

⁵⁹ Braunschweigische Reimchronik i. m. 531.; Arnoldi abbatibus Lubecensis i. m. 216. – A „Walven” elnevezés és annak különböző változatai az ófelnémet „falo” szóra vezethetők vissza, amely fakó, sápadt jelentéssel bír. A nyugati kútfők nagy valószínűséggel a szláv forrásokban előforduló népvévet vették át tükörfordítással. *Kovács Szilvia: A kunok története a mongol hódításig.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 29.) Bp. 2014. 12–13., 22. A Walvenek és a kunok egymásnak való megfeleltetését a Klosterneuburgi Évkönyv egy 1227. évi tudósítása is egyértelművé teszi, amely arról számol be, hogy II. András halicsi hadjáratát követően sor került a „Walven”-nek nevezett nép megkeresztelésére: „Andreas rex Ungarie Rusciam cum exercitu veniens, ab ipsis statim fugatus recessit, interfectis non nullis de exercitu suo. Gens que dicitur Valwin fidem Christi suscepit; ex quibus baptizati sunt fere 10 milia.” – *Annales Claustroneoburgenses* i. m. 636.

⁶⁰ A halberstadti dómkolostor egyik szerzetese által a 13. század elején összeállított geszta 780-tól 1208-ig tudósít a püspökség történetéről. Információi egy helyi évkönyvre vezethetők vissza. *Körmendi T.: Az 1196–1235 közötti* i. m. 128.

⁶¹ *Gesta episcoporum Halberstadensium.* Ed. Ludwig Weiland. In: MGH SS XXIII. 116. III. Ince lombard szövetségeseinek írt levelében is említi, hogy Ottokárral segédcsapatok érkeztek Türingiába. CDB II. 32–33. (Nr. 35.)

⁶² „Nec defuit ibi illud perditissimum hominum genus, qui Valwen dicuntur, crudelitates suas et nequitas exercentes, de quibus loqui non est edificatio sed misera.” – Arnoldi abbatibus Lubecensis i. m. 216.

⁶³ *František Palacký: Geschichte von Böhmen.* Grösstentheils nach Urkunden und Handschriften. II. Böhmen als erbliches Königreich unter den Přemysliden vom Jahre 1197 bis 1306. Prag 1866. 64.

⁶⁴ Stada Albert szerint 1204-ben Sváb Fülöp elől a cseh és a magyar király menekült el, azonban ez minden bizonnyal téves értesülés, ugyanis Imre a fia, László augusztus 26-ai koronázása miatt biztosan

Ottokár parancsnoksága alá, akik Veszprémy László kutatásai szerint – nagy valószínűséggel – zsoldosként működtek,⁶⁵ azaz bizonyítottan látszik az a feltevés, miszerint a Birodalom belügyeibe való beavatkozás nem Imre, hanem sokkal inkább Ottokár szívügye volt, és így a magyar részvétel nem elsősorban a pápai buzdítás, hanem a cseh rokonság szorgalmazásának tudható be.⁶⁶

Hermann kényszerű behódolását követően – mivel IV. Ottó továbbra sem tudott segítséget nyújtani szövetségeseinek – Ottokárnak sem maradt más választása, mint békét kötni Sváb Fülöppel. E döntésben nagy szerepe volt újdonsült (vagy jövőbeli) rokonának, I. Lajos bajor hercegnek, aki magára vállalta a két koronás fő közti közvetítés ódiúmat.⁶⁷ Ugyanakkor az sem kizárt, hogy a Stauf-párthoz való visszatérés már korábban is felmerült a prágai és/vagy a brünni udvarban. 1203. szeptember 22. és 1204 januárja között háromszor járt cseh, kétszer pedig morva követ Sváb Fülöp egyik fő bizalmasánál, Wolfger passauai püspöknél (1191–1204), 1203 októberében pedig Ulászló Henrik személyesen találkozott vele Znojmban. Martin Wihoda feltételezését osztva elképzelhetőnek tartom, hogy a tárgyalásokon a válási peren, valamint a Cseh Királyság Teobáldnak való hűbérbe adásán túl egy újabb pártváltás lehetősége is szóba kerülhetett.⁶⁸ Az sem elképzelhetetlen, hogy a püspök magával Ottokárral is kapcsolatban állhatott, vagy legalábbis törekedett a cseh király jóindulatának megnyerésére, ugyanis számadásai tanúsága szerint 1203-ban egy díszes lovagló nyeretget készíttetett Konstancia királynénak.⁶⁹ Az Ulászló Henrikkel (vagy éppen Ottokárral) folytatott tanácskozások kimeneteléről és konkrét témájáról azonban sajnálatos módon nem tájékoztatnak a források.

Ottokár behódolásának hatására Sváb Fülöp ejtette a meisseni őrgróf által előtérbe állított Teobáldot, és újfent Ottokárt ismerte el cseh királynak. A békés rendezés érdekében Teobáld bőséges kompenzációban részesült: Tschaslau, Chrudin

nem vett részt személyesen az akcióban. *Annales Stadenses auctore Alberto*. Ed. Johann Martin Lappenberg. In: MGH SS XVI. 354.

⁶⁵ *Veszprémy László*: „Vilissimi et pessimi”. Megjegyzések a katonai segédnépek XII–XIII. századi magyarországi történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 128. (2015) 150.

⁶⁶ A magyar csapatok 1203-as és 1204-es hadjáratáról ugyan eddig is tudott a magyar medievisztika, azonban azt inkább a pápai szorgalmazáshoz kötötte, továbbá nem figyelt fel a kunok jelentőségére, illetve Ottokárhoz kötötte őket. Lásd *Kristó Gy.*: Háborúk i. m. 132.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 31., 34.

⁶⁷ *Hermannus Altahensis abbas*: *Annales*. Ed. Philipp Jaffé. In: MGH SS XVII. 386. I. Lajos Ottokár unokahúgát, Ludmillát vezette oltárhoz 1204-ben, ám azon belül ismeretlen időpontban. *Andreas Kraus*: *Das Herzogtum der Wittelsbacher. Die Grundlegung des Landes Bayern*. In: *Wittelsbach und Bayern Beiträge zur bayerischen Geschichte und Kunst I–III*. Hrsg. Hubert Glaser. München–Zürich 1981. I/1. 180.

⁶⁸ *Wihoda, M.*: Vladislaus Henry i. m. 92.

⁶⁹ *Hedwig Heger*: *Das Lebenszeugnis Walthers von der Vogelweide. Die Reiserechnungen des Passauer Bischofs Wolfger von Erla*. Wien 1970. 82., 86–87.

és Vratisláv környékének új birtokosa lett.⁷⁰ A két király kiegyezését említő kútfők 7000 ezüst márkáról és túsok adásáról, továbbá egy kellemetlen feltételről számolnak be, amelyet Ottokárnak Dietrich nyomására teljesítenie kellett.⁷¹ Utóbbi nem volt más, mint az 1198-ban eltaszított Adél visszafogadása, valamint a tőle származó gyermekek törvényes jogállásának helyreállítása. Ottokárnak tulajdonképpen nem volt reális választási lehetősége, hiszen Sváb Fülöp és a Stauff-támogatók haderejével szemben még szövetségeseivel együtt is aligha vehette volna fel a harcot, így – talán megkockáztatható, hogy taktikai megfontolásból – visszafogadta Adélt. A válás ideiglenes semmissé tételét mutatja, hogy 1205-ben hozzáadta első házasságából született idősebb leányát, Margitot II. Valdemár dán királyhoz (1202–1241).⁷² A források nem tájékoztatnak róla, hogy mi történt ekkor Konstanciával, de fia, Vencel 1205. évi születési dátuma⁷³ arra enged következtetni, hogy nem hagyta el Prága környékét. Helyzete értelemszerűen korántsem töltötte el örömmel, ellene azonban nem tehetett semmit, ahogyan Magyarországon élő fivéreinek sem állt módjukban beavatkozni a cseh belügyekbe.

Imre 1204. november 30-ai halálát követően a korábban már megkoronázott, alig hároméves fia kezdte meg uralkodását III. László néven. Az elhunyt király végakarataiban korábbi ellenlábását, András herceget nevezte ki mellé kormányzóvá, aki azonban ennél többre vágyott. A veszélyt érzékelve, Konstancia özvegy királyné Lászlóval, néhány hűséges főpappal és főúrral, valamint a királyi kincstárral – benne a koronával – Bécsbe menekült. A Konstanciával tartó összes személy azonosítását a forráshiány nem teszi lehetővé, ugyanakkor Katapán egri és Vilmos erdélyi püspök nagy valószínűséggel, Imre korábbi hű bárói, Benedek nádor, Achilles udvarispán és Miklós erdélyi vajda pedig feltételezhetően közöttük voltak.⁷⁴ Rajtuk kívül még a Kőszegi-fivérekkel, Mihállyal és Henrikkel kapcsolatban merülhet fel, hogy az anyakirálynéval tartottak. II. András egy 1212. évi oklevelében ugyanis megerősítette a fivérek patrónusi jogait a kapornaki monostor felett, amelyet még III. Béla juttatott apjuknak, Heinznek. A diploma szerint egy testvérpár, Fábíán és Bez kihasználta, hogy a fivérek „gyermekkorukban az országon kívül voltak”, és feldúlták birtokaikat.⁷⁵ Már Irmtraut Lindeck-Pozza

⁷⁰ CDB II. 107. (Nr. 112.); *Hoensch, J. K.*: Die Geschichte i. m. 1992. 78.

⁷¹ Kronika Pulkakova i. m. 121.; Annalium Pragensium i. m. 170.; Hermannus Altahensis i. m. 386.

⁷² Annales Ryenses. Ed. Johann Martin Lappenberg. In: MGH SS XVI. 405.; Annales Waldemariani. Ed. Georg Waitz. In: MGH SS XXIX. 179.

⁷³ Kronika Pulkakova i. m. 121.

⁷⁴ *Zsoldos Attila*: Az Árpádok koronája először külföldön (Bécs, 1205). In: A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978). Szerk. Pálffy Géza. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Bp. 2019. 56–58.

⁷⁵ „Pro eo vero, quod in pueritia sua illi duo fratres extra regnum fuerunt, et eos Fabianus et Benz pro predicto monasterio iniuste molestare ceperant et impetebant” – Árpádkori Új Okmánytár I–IX. Szerk. Wenczel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VI. 354. (RA 274.)

felvetette, hogy András-hívei dúlhatták fel a javaikat, amit magam is valószínűk tartok.⁷⁶ Emellett az oklevél híradásából, miszerint Mihály és Henrik gyermekként (*in pueritia*) hagyták el az országot, talán arra is következtethetünk, hogy a kis III. László mellett, az udvarban nevelkedtek.

VI. Lipót teljes mértékben elszánta magát rokonai fegyveres védelmére, ahogyan a trónt elfoglalni készülő András is kész volt az összecsapásra. A helyzet komolyságát mutatja az a Sienai Boncompagnusnál fennmaradt és feltételezhetően közvetlenül Magyarországról – talán Paulus Hungarustól – származó információkra visszamenő stílusgyakorlat, amelyben az osztrák herceg a császár és a német fejedelmek segítségét kéri a magyar király ellen, aki Konstancia befogadása miatt folyamatosan zaklatja országát.⁷⁷ A két fél seregei már készülődtek, amikor III. László május 7-ei váratlan halála értelmetlenné tette az összeütközést.⁷⁸ Az *Admonti Évkönyv*⁷⁹ szerint a gyermekkirály holttestét és egyúttal talán a koronázási ékszereket is Péter győri püspök szállította Székesfehérvárra.⁸⁰ Péter 1190 és 1194 között francia földön folytatott kánonjogi tanulmányokat, majd fehérvári prépost lett. 1202 és 1204 között Imre kancellárja volt, a győri püspöki méltóságot pedig 1205-től 1217-ig viselte. Bizalmas viszonyban állhatott a majdani II. Andrással, hiszen későbbi híradás szerint együtt nőttek fel III. Béla udvarában.⁸¹ Bár nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy az Imrével is jó kapcsolatú ápoló püspök Konstanciáékkal tartott az osztrák területekre, valószínűbbnek

⁷⁶ *Irmtraut Lindeck-Pozza*: Die Herren von Güssing im Lichte der Urkunden. In: Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13/14. Jahrhundert). Ergebnisse der Symposien im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24–28. September 1986 und 1–4. Oktober 1987 auf Burg Schlaining. Hrsg. Heide Dienst – Irmtraut Lindeck-Pozza. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 79.) Eisenstadt 1989. 64.

⁷⁷ *Szovák Kornél*: Boncompagnus. Adalék a XIII. századi magyar történet külföldi forrásaihoz. In: Quasi libet et pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2004. 503–507.

⁷⁸ *Annales Claustroneoburgenses* i. m. 621.

⁷⁹ Az admonti monostor évkönyve 1139-ig kivonatolja a Melki Évkönyvet, majd jól elkülönülő első folytatása 1257-ig mutatja be az eseményeket, amelyre a klosterneuburgi hagyomány gyakorolt hatást. *Körmendi T.*: Az 1196–1235 közötti magyar történelem i. m. 77.

⁸⁰ *Annales Admontenses* i. m. 590–591. Átveszi: De bello Bavarico. Liber memorialis. Ed. Andreas Zayner. In: Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi I–II. Ed. Andreas Felix Oefele. Augsburg 1763. II. 335.

⁸¹ Péter hű támasza maradt II. Andrásnak uralkodása további részében is. Ő hozta a király második feleségét, Jolántát Magyarországra, majd elkísérte uralkodóját kereszties hadjáratára, ahol 1217-ben életét vesztette. *Győri Éva*: Győri püspökök a XIII. században. *Belvedere Meridionale* 20. (2008) 1–2. sz. 26–27., 30., 35.; *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája, 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. (a továbbiakban: Zsoldos Arch.) 91. Köszönettel tartozom Zsoldos Attilának, hogy felhívta a figyelmemet Péter személyére. – Korábban egyébként felmerült a győri püspök Anonymusszal való azonossága is. *Sólyom Károly*: Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 70. (1966) 1–2. sz. 69–75.; *iff. Horváth János*: P. meszter és műve I–II. *Irodalomtörténeti Közlemények* 70. (1966) 3–4. sz. 261–262., 276–279.

tűnik, hogy Péter András megbízásából ment Bécsbe a király és a korona átadásáról tárgyalni.⁸² László elhunyt után Konstancia nem látott okot a maradásra, VI. Lipót segítségével hazatért Aragóniába, a két uralkodó pedig rendezte viszonyát.

Három szomszéd közös úton

A magyar trónviszály lezárulása VI. Lipót számára is új lehetőségeket nyitott: mivel már nem kellett tartania egy Magyarországról indított támadástól, aktívabban kivehette részét a birodalmi ügyekből. 1205-ben Sváb Fülöp megbízásából néhány ciszterci apát társaságában próbálta rávenni IV. Ottót, hogy kössön békét és mondjon le a trónról, ennek kudarca után pedig személyesen vezette csapatait Köln alá, és sikerrel megostromolta a várost.⁸³ Hadi érdemeit a Babenbergerek iránt elfogult *Admonti Évkönyv* így méltatta: „Abban a hadjáratban Ausztria és Stájerország fenséges hercege, Lipót bőséges és válogatott katonaságot vezetvén, és nem kevésbé kötelességtudóan, mint nagyszerűen ténykedvén, a többi fejedelemtől kiválóbban, a bátraknál híresebben és fényesebben harcolt.”⁸⁴

1205. május 29-én sor került II. András koronázására. Mivel a Meráni Gertrúddal kötött házassága révén a Stauf-tábort erősítette már korábban is, egyértelmű volt, hogy a Magyar Királyság a jövőben nem fogja támogatni IV. Ottó törekvéseit. Ez könnyedén vezethetett volna a cseh–magyar kapcsolatok töréséhez, ha Ottokár továbbra is kitart a pápai jelölt mellett, ám ahogy említettem, 1205-ben visszatért Sváb Fülöp oldalára.⁸⁵ A két szomszédos ország viszonyát Konstancia kellemetlen helyzete sem terhelte tovább, hiszen Vencel megszületését követően Adélnak ismét távoznia kellett Prágából, amit Dietrich tiltakozása ellenére Sváb Fülöp hallgatólagosan nyugtázott. Minden valószínűség szerint felismerte, hogy a Cseh Királyságtól jóval több és hathatósabb segítségre számíthat, mint a jelentéktelenebb Meissentől, ezért mindent megtett a Přemyslidákkal való szövetség szorosabbra vonásáért. Így került sor 1207-ben leánya, Kinga és a kis Vencel eljegyzésére, jelezve, hogy a német király Ottokár második házasságát

⁸² *Zsoldos A.*: Az Árpádok koronája i. m. 59–60.

⁸³ *Chronicon Regia Coloniensis*. Ed. Georg Waitz. In: MGH SS rer. Germ. XVIII. 223.

⁸⁴ „In qua expeditione Liupoldus Austriae Styriq̄ue magnanimus dux copiosam et electam militiam ducens, et non minus munifice quam etiam magnifice agens, principibus aliis prestantior, fortibus quoque gestis famosior atque clarior exstitit.” – *Annales Admontenses* i. m. 591.

⁸⁵ III. Ince 1205 áprilisában levélben bízta a cseh királyt, hogy – mivel csak Sváb Fülöp katonai nyomásának volt kénytelen engedni, de Welf-pártisága nem változott – igyekezzen visszatérni IV. Ottó táborába. A buzdításnak azonban nem volt foganatja, ezért 1206-ban ismét vizsgálatot indított Ottokár válásának ügyében. CDB II. 48–50. (Nr. 55.), 72. (Nr. 77.)

fogadta el érvényesnek, az abból származó gyermekeit pedig törvényesnek – kifejezésre juttatva, hogy Fülöp számára mekkora értéket képviselt Csehország támogatása.⁸⁶

Ekkorra a trónviszály már a Staufok javára látszott billenni. Az 1204-es események hatására több egyházi és világi fejedelem Sváb Fülöp oldalára állt, 1205 elején pedig végre sor kerülhetett a minden kívánalomnak eleget tevő – a hivatalos koronázási ékszerekkel és a kölni érsek által végrehajtott – koronázására Aachenben. Fülöp a következő évben nagy győzelmet aratott Wasserbergnél, ami a kortársak szemében előre vetítette várható győzelmét. A helyzetet a legjobban a Welfek iránt a kezdetektől hűséges Köln városának kapitulációja mutatta.⁸⁷

Konstancia visszafogadása, a gyermekáldás, valamint a császári dinasztiával való rokoni kapcsolat kilátása minden bizonnyal eloszlatta II. András kételeyeit – amennyiben voltak – sógorával kapcsolatban. Így amikor Sváb Fülöp 1208-ban újabb hadjáratot tervezett IV. Ottó ellen, akkor a Quedlinburgban gyülekező seregben ismét voltak magyar csapatok Ottokár parancsnoksága alatt: „[Sváb Fülöp] végtelen hadsereget gyűjtött az egész Birodalomból, amelyben Magyarország végeiről is végtelen számban voltak jelen, a legrosszabb segédcsapatokat hozván magukkal, akiket valvennek hívnak”.⁸⁸ Vagyis a magyar kontingens egy jelentős részét ismét csak a felbérelt kunok tették ki.

Az események azonban nem várt fordulatot vettek. Sváb Fülöp a hadjárat megindítása előtt, június 21-én részt vett unokahúga, Burgundi Beatrix és VII. Ottó meráni herceg (1205–1234) esküvőjén Bambergben. A ceremónia után visszavonult a püspöki palotába pihenni, ahol VIII. Wittelsbach Ottó bajor palotagróf (1189–1208) meggyilkolta. Az addig példa nélküli tett háttérében személyes bosszú állt: Ottó így igyekezett a becsületén, illetve társadalmi státuszán esett csorbát kiküszöbölni.⁸⁹ A *Pulkava Krónika*⁹⁰ és Hainburgi

⁸⁶ Kronika Pulkakova i. m. 121–122.; Annalium Pragensium i. m. 170.; *Henricus de Heimburg: Annales*. Ed. Georg Heinrich Pertz. In: MGH SS XVII. 713.; Hermannus Altahensis i. m. 386.

⁸⁷ *Stefanie Mamsch: Kommunikation in der Krise. Könige und Fürsten im deutschen Thronstreit (1198–1218)*. Dissertation. Münster 2009. 273–275.

⁸⁸ „contracto innumero exercitu de omni imperio, ubi aderant innumeris de Ungrorum finibus, contrahens secum auxilia pessimorum qui Valve dicuntur” – Albertus Lubecensis i. m. 243. Hasonlóan: *Chronica Reinhardsbrunnensis* i. m. 574.

⁸⁹ *Andreas Bihrer: Historiker als Attentäter: Zeitgenössische Wahrnehmung, narrative Ausgestaltung und diskursive Instrumentalisierung der Ermordung König Philipps von Schwaben*. In: Philipp von Schwaben. Ein Staufer im Kampf um die Königsherrschaft. Beiträge der internationalen Tagung anlässlich seines 800. Todestages. Hrsg. Andrea Rzhacek – Renate Spreitzer. Wien 2010. 12–13.

⁹⁰ Přibík Pulkava IV. Károly udvari krónikása volt Prágában, feltehetőleg 1375-től. A Csehok krónikájának megírására, amely a bábeli torony építésétől 1330-ig tárgyalja korábbi források alapján az eseményeket, az uralkodó ösztönözte. *Jana Nechutová: Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*. Köln–Weimar–Wien. 2007. 166.

Henrik⁹¹ is egyértelműen közli ugyanis, hogy Sváb Fülöp még az 1200-es évek elején a palotagrófnak ígérte oda leányát, Kingát, később azonban Ottokár cseh király fiával, Vencellel jegyezte el.⁹² A jegyesség felbontása a Staufok mellett kezdetektől kitartó Wittelsbach számára igencsak megalázó volt, sőt egyenesen bosszút kívánt.

A palotagróf el tudott menekülni a tett színhelyéről, majd néhány hónapra elrejtőzött, azonban Kaldeni Henrik birodalmi marsall 1209 májusában rátalált és brutális módon kivégezte. Bár valószínűleg egyedül cselekedett, a gyilkosságnak helyszínt biztosító Andechs–Meráni-dinasztia tagjai, Ekbert bambergi püspök (1203–1237), illetve testvére, Henrik isztriai örgróf (1204–1208) is gyanúba keveredtek, IV. Ottó pedig kimondta rájuk a birodalmi átkot, és elkobozta birtokaikat. A helyzetet a szomszédos fejedelmek természetesen nem haboztak kihasználni: VI. Lipót a bambergi püspökség osztrák és stájer területeken fekvő birtokait szállta meg, I. Lajos bajor herceg pedig a rokon Wittelsbach Ottó palotagrófsága mellett az isztriai örgróf területeire tette rá a kezét.⁹³ A Meráni-fivérek végül a Magyar Királyságban, Gertrúdnál találtak menedéket, II. András pedig mindent megtett annak érdekében, hogy tisztázza nevüket mind a pápa, mind IV. Ottó előtt.⁹⁴

A IV. Ottó elleni hadjárat Sváb Fülöp meggyilkolása miatt értelemszerűen nem valósult meg. III. Ince ugyan elítélte a királygyilkosságot, ám magát az eseményt istenítéletnek minősítette, és újfent Ottó elismerésére szólította fel a Birodalom fejedelmeit – köztük a cseh királyt és az osztrák herceget.⁹⁵ A helyzet ilyenén alakulása folytán a fejedelmek jól felfogott érdekévé vált a trónviszályból győztesen kikerülő IV. Ottóval való *modus vivendi* kialakítása. Ezt szintén összehangoltan valósította meg a cseh és a magyar király. 1209-ben közösen küldték el követeiket Altenburgba a IV. Ottó által rendezett *Hoftagra*,

⁹¹ Az 1242-ben született Hainburgi Henrik évkönyve 861 és 1300 között számol be Csehország történetéről, 1261-től kezdve önálló híreket tartalmaz. Henricus de Heimburg. In: Geschichtsquellen. (<https://bit.ly/3u2Ltrj>, letöltés 2021. nov. 1.)

⁹² Kronika Pulkakova i. m. 122.; Henricus de Heimburg i. m. 713.

⁹³ Scheibelreiter, G.: Die Babenberger i. m. 284.; Herta Hageneder: Die Beziehungen der Babenberger zur Kurie in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung 75. (1967) 9.; Alois Schütz: Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter. In: Herzöge und Heilige. Hrsg. Josef Kirmeier – Evamaria Brockhoff. München 1993. 78.

⁹⁴ Felesége rokonainak befogadása egyes vélemények szerint egyet jelentett a IV. Ottóval való szembenállással. Lásd Magyarország története I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Bp. 1984. 1308.

⁹⁵ A cseh király behódolásának szükségességét III. Ince a válási per újbóli napirendre tűzésével tette nyilvánvalóvá. CDB II. 75–77. (Nr. 80–82.) Az elhúzódó perben döntés végül nem született Adél 1211-ben bekövetkezett halála miatt. Uo. 81–85. (Nr. 88.)

ahol kiegyeztek az immár egyedüli jelölttel.⁹⁶ II. András követeinek jelenlétéről csak néhány éve szerzett tudomást a magyar középkorkutatás, ottlétük céljának meghatározására pedig eddig csupán Varga Gábor tett kísérletet. Véleménye szerint a II. András által odaküldött Adolf prépost feladata az volt, hogy meggyőzze IV. Ottót a Meráni testvérek, Ekbert és Henrik ártatlanságáról, valamint az, hogy rávegye a római királyt az ellenük kimondott birodalmi átok visszavonására.⁹⁷ Adolf 1209. évi adománylevelének *narratiója* és az alapján, hogy a birtokadományt Gertrúd, Bertold kalocsai érsek, Ekbert bambergi püspök és Henrik isztriai örgróf kezdeményezték, magam is úgy vélem, hogy ő lehetett az (egyik) Altenburgba küldött követ. Adolf valóban eljárhatott a Meráni testvérek érdekében is, de a gyűlésen való részvételének elsődleges célja a Birodalom új urával való békülés és II. András jóakarátának kifejezése lehetett. Csak ezt követően remélhette egyáltalán a követség, hogy eredményesen interveniálhat Ekbert és Henrik érdekében.⁹⁸

IV. Ottó az év során teljes mértékben rendezte kapcsolatát a korábban ellenséges birodalmi fejedelmekkel, és helyreállította a békét a Staufokkal is. Ehhez a legmegfelelőbb eszköznek egy dinasztikus kapcsolat tűnt, így feleségül vette Sváb Fülöp kisebbik leányát, Beatrixot. Az ifjú arát a IV. Ottóhoz frissen csatlakozott VI. Lipót osztrák és I. Lajos bajor herceg adta át leendő hitvesének,⁹⁹ akit nem sokkal ezután császárrá koronáztak Rómában.

IV. Ottó ellenében

III. Ince nem örülhetett sokáig a német trónviszály számára kedvező kimenetelének, ugyanis addigi pártfogoltja váratlanul hamar ellene fordult: Ottó, korábbi ígéreteivel ellentétben, kísérletet tett Szicília elfoglalására és a Német-római Birodalomhoz való csatolására. A pápa, akinek VI. Henrik halála óta az volt az elsődleges célja, hogy megakadályozza a német területek és a Szicíliai Királyság

⁹⁶ Arnoldus Lubecensis i. m. 246. Keleti fejedelmek tanácskozását említi: Chronica S. Petri Erfordensis i. m. 380. Ezzel szemben Martin Wihoda szerint a csehek csak később, Würzburgban vették fel a kapcsolatot IV. Ottóval. *Wihoda, M.*: Vladislaus Henry i. m. 95.

⁹⁷ *Varga, G.*: Ungarn und das Reich i. m. 242.

⁹⁸ RA 243. – Az oklevélszöveg szerint Adolf a pápánál és más különböző fejedelmeknél is járt a Merániak ügyében. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 70467. – Felmerülhet, hogy Adolf mellett Ráskai Demeter királynéi főpohárnokmester is a követség tagja volt, azonban az erről tájékoztató oklevél mind külső, mind belső jegyei alapján nyilvánvaló hamisítvány, a benne található szó szerinti átvételek Adolf okleveléből pedig teljes koholmányra utalnak. RA 246.; *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeletű és keltetetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. 12.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 594.; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Slovenský diplomatár I–II.* Ed. Richard Marsina. Bratislava 1971–1987. I. 123–124.

⁹⁹ *Otto de S. Blasio*: Chronica. Ed. Adolf Hofmeister. In: MGH SS rer. Germ. XLVII. 86.

újraegyesítését, valamint a Pápai Állam ezzel egyet jelentő bekerítését, természetesen nem nyugodott bele az árulásba. Rögvest új császár után nézett, akit VI. Henrik időközben felcseperedett fiában, a gyámsága alatt álló Frigyes szicíliai királyban talált meg.

IV. Ottóval egyébiránt sem Ottokár, sem II. András nem tartott fenn szorosabb kapcsolatot az altenburgi gyűlést követően. Előbbi valószínűleg nem várhatott komolyabb előnyöket az új császártól, utóbbit pedig inkább az 1209-ben és 1211-ben Halics megszerzésére indított hadjáratok kötötték le.¹⁰⁰ (A magyar király és az újdonsült császár érintkezésére nincsenek további források, azonban igen valószínű, hogy II. András IV. Ottó pecsétjéről mintázta második nagypecsétjét.)¹⁰¹ Emiatt nem meglepő, hogy III. Incének viszonylag könnyen sikerült megnyernie a cseh királyt új tervének: Ottokár az elsők között ismerte el a későbbi II. Frigyeszt római királynak (1212–1250). 1212-ben – többszöri tanácskozás és egy sikertelen próbálkozás után – Ottokár, a mainzi érsek, VI. Lipót osztrák herceg, I. Lajos bajor herceg és I. Hermann türingiai tartománygróf hivatalosan is királlyá választották Frigyeszt, örök hűséget fogadtak neki, majd decemberben a koronázására is sort kerítettek Mainzban.¹⁰²

Ottokár árulása, illetve pártváltása természetesen nem maradhatott következmények nélkül: IV. Ottó a következő év pünkösdjén, Nürnbergben tartott gyűlésén megfosztotta Ottokárt a Cseh Királyságtól és első házasságából származó fiának, Vratiszlávnak juttatta azt. A *Kölni Királykrónika* a következőképp fogalmaz: „Csehország királyságát pedig a fejedelmek ítélete alapján [IV. Ottó – R. V.] elvette Ottokár királytól és a fiának adta a jelen lévő zsupánok és azon föld sok nemesének jelenlétében hat zászló formájában. Ugyanis a fiú anyját, a meisseni örgróf testvérét [Ottokár – R. V.] eltaszította és Magyarország királyának leányát vette feleségül.”¹⁰³ A kútfő a trón átruházásán túl még két további lényeges információra is fényt derít. Egyrészt egyértelművé teszi, hogy a

¹⁰⁰ *Font M.*: Árpád-házi királyok i. m. 193–200.

¹⁰¹ *Kumorovitz Lajos Bernát*: Az autentikus pecsét. Turul 67. (1936) 55. Ugyancsak IV. Ottó pecsétjéről eredeztette az Imre aranybullájától eltérő vonásokat Bartoniek Emma, azonban furcsállotta, hogy II. András nem a szövetséges Sváb Fülöp pecsétjét vette alapul. Ezt az ellentmondást Takács Imre oldotta fel, aki szerint II. András első nagypecsétjének figurakompozícióját teljes egészében Imre aranypecsétjéről mintázta, IV. Ottó 1209–1218 között használt császári pecsétje pedig csak a második nagypecsétet inspirálhatta. *Bartoniek Emma*: Az Árpádok ércpecsétjei. Turul 38. (1924–1925) 16.; *Takács Imre*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Royal Seals of the Árpád Dynasty. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) Bp. 2012. 31–32.

¹⁰² Burchardus Urspergensis i. m. 373.; Chronica Reinhardsbrunnensis i. m. 578.; Chronica S. Petri Erfordensis i. m. 382.; *Mamsch, S.*: Kommunikation i. m. 89–102., 125.

¹⁰³ „Regnum etiam Boemie, abiudicatum Odacrio regi per sentenciam principum, filio ipsius, presentibus supanis et pluribus nobilibus terre, cum 6 vexillis assignat. Nam matrem iuvenis, sororem scilicet marchionis de Missene, repudiaverat et filiam regis Ungari duxerat.” – Chronica regia Coloniensis i. m. 826.

döntésben részt vevő fejedelmek között valóban az Ottó mellett a végső pillanatig kitartó Dietrich meissenai őrgróf volt a hangadó, s e feltételezést a császárral Frankfurtban kötött szövetsége,¹⁰⁴ valamint a Cseh Királysággal továbbra is inkább ellenséges viszonyt fenntartó Babenbergekekhez való közeledése is alá támasztja. VI. Lipót ugyanis 1208-ban felvette a keresztet és hadjárata idejére Dietrichet bízta meg az Osztrák és a Stájer Hercegségek védelmével. Mivel azonban az Osztrák Hercegségnek és a Meissenai őrgrófságnak ebben az időben nem volt közös határa, Dietrich csak egy cseh támadás esetén tudott volna segítséget nyújtani. Szövetségüket dinasztikus kapcsolattal is megpróbálták szorosabbra vonni: kilátásba helyezték VI. Lipót elsőszülött fiának, Lipótnak, valamint Dietrich egyik leányának eljegyzését. A frigy azonban a közeli rokonság okán indított pápai vizsgálat, majd a kis Lipót 1216-ban bekövetkezett váratlan halála miatt végül meghiúsult.¹⁰⁵ A forrásrészlet másik fontos információja szerint Vratiszlávnak volt bizonyos számú támogatója a cseh (és morva) területeken. Számuk mindenesetre nem lehetett túl magas (vagy Ottokár reagált rendkívül gyorsan és hatásosan), hiszen ennek az eseménynek semmilyen következménye nem lett, legalábbis forrásaink nem tájékoztatnak róla. A cseh király számára azonban ennek dacára is kifizetődött Frigyes támogatása: 1212-ben ugyanis megkapta a Szicíliai Aranybullát, amely biztosította számára a rég áhított örökletes királyságot, adómentességet a Birodalom felé, az investitúrajogot és egyéb kiváltságokat.¹⁰⁶

Új politikai irányvonalát természetesen most is összehangolta magyar sógorával, így rövidesen II. Andrást is a Stauf-sarj oldalán találjuk. Rövid erőgyűjtést és diplomáciai tapogatózást követően ugyanis IV. Ottó hadműveletekbe kezdett II. Frigyes támogatói ellen: 1212-ben hadvezérét, Wolfenbütteli Gunzerlint küldte Thüringia pusztítására, a következő évben pedig személyesen vezetett hadat Hermann ellen.¹⁰⁷ II. András ezért 1213-ban Hontpázmány nembeli Tamás vezetésével, Ottokár parancsnoksága alatt segédcsapatokat küldött Szászországba a császár ellen.¹⁰⁸ A hadjárat során sikerült utóbbit teljesen visszazorítani

¹⁰⁴ CDB II. 90–91. (Nr. 94.)

¹⁰⁵ Scheibelreiter, G.: Die Babenberger i. m. 285.; Hageneder, H.: Die Babenberger i. m. 14.

¹⁰⁶ CDB II. 93–98. (Nr. 96–98.)

¹⁰⁷ Kirmse, E.: Die Reichspolitik i. m. 30–31.

¹⁰⁸ ÁÚO XI. 231. – Az oklevél szerint a király primipulosként, azaz hadvezérként küldte Tamást Szászországba. Ennek értelmezésére: *Tagányi Károly*: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori Társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire”. *Történelmi Szemle* 5. (1916) 320., 432–433. – Szentpétery Imre gyanúsítást ítélte az oklevelet a birtokadományok „sommás megerősítése és a kancellár” miatt. (RA 471.) A hazai középkorkutatás ennek ellenére nem kételkedik a híradás valóságtartalmában. Lásd *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 48.; *Varga, G.*: Ungarn und das Reich i. m. 243.; *Kristó Gy.*: Háborúk i. m. 136. Velük szemben Fügedi Erik 1205–1206-ra keltezte az eseményt. *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp. 1986. 140.

Braunschweigbe. A sikeres hadművelet tulajdonképpen megpecsételte Ottó sorsát, hiszen leghűségesebb támogatói is – köztük Dietreich meissenai örgróf – átálltak II. Frigyes pártjára.¹⁰⁹

Az év további részében az őszi, Halics elleni hadjáratra való készülés, majd Gertrúd királyné meggyilkolása kötötte le II. András figyelmét, így a további katonai akciókban valószínűleg segédcapatai sem vettek részt. A merénylet VI. Lipót osztrák herceg számára is meghatározó jelentőségűnek bizonyult, ugyanis megtörténtkor éppen Magyarországon tartózkodott és Bertold kalocsai érsekkel, valamint a királynéval vadászott. Az *Admonti Évkönyv*, illetve Thomas Ebendorfer abból táplálkozó *Osztrák Krónikája*¹¹⁰ szerint a herceg csak a szerencsének és az isteni gondviselésnek köszönhetően tudott elmenekülni a helyszínről, bár gyanítható, hogy az admonti szerzetesek eltúlozták a rá leselkedő veszélyt.¹¹¹ Lehetséges, hogy ez a traumatikus élmény vette rá később az eretnekek és a mórok elleni harcban már kitűnt VI. Lipótot, hogy újabb keresztes hadjáratra adja a fejét sógorával 1217-ben.

II. András szövetségváltásának pontos időpontját, sőt magát a tényt sem hagyományozták ránk forrásaink explicit módon, azonban lányának, Erzsébetnek a Hermann türingiai tartománygróf fiával, Lajossal 1211-ben történt eljegyzése bizonyosan jelzi a király csatlakozását a IV. Ottó ellenes szövetséghez.¹¹² Ennek a leendő házasságnak és a dinasztiaiak közti érdekközösségnek voltak hivatottak emléket állítani az úgynevezett *Landgrafensaltert*¹¹³ díszítő ké-

¹⁰⁹ Chronica S. Petri Erfordensis i. m. 382–383.; Sächsische Weltchronik i. m. 240.

¹¹⁰ Thomas Ebendorfer a bécsi egyetem teológiai professzora és III. Frigyes német király tanácsosa. Az 1450–1451 körül lejegyzett, öt könyvre rúgó krónikájában a kezdetektől a 15. század közepéig beszéli el Ausztria történetét korábbi német nyelvterületen keletkezett forrásokra és a magyar gesztaszervezményre alapozva. *Körömdi T.: Az 1196–1235 közötti magyar történelem* i. m. 85–86.

¹¹¹ *Annales Admontenses* i. m. 592.; *Thomas Ebendorfer: Chronicon Austriae*. Ed. Afons Lhotsky. In: Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Germanicarum Nova Series I–XXV. Ed. Harry Breslau et al. Hannover 1922–2010. XIII. 109. Gertrúd meggyilkolásáról lásd *Körömdi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külföldi elbeszélő forrásokban. Történelmi Szemle* 51. (2009) 155–193.; *Uő: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei*. In: Egy történelmi gyilkosság mágójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Tanulmánykötet. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre 2014. 95–121.

¹¹² *Peter Wiegand: Eheversprechen und Fürstenkoalition. Die Verbindung Elisabeths von Ungarn mit Ludwig von Thüringen als Baustein einer europäischen Allianz. (1207/08 – 1210/11)* In: Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige. Hrsg. Dieter Blume – Matthias Werner. III. Thüringer Landesausstellung vom 7. Juli – 19. November 2007. Aufsätze. Petersberg 2007. 35–46.

¹¹³ A Wittelsbach Zsófia számára 1211–1213 között készült zsolnárkönyvben a szentek kalendáriuma és különböző bibliai dicsőítő versek mellett többségében liturgikus használatra szánt zsolnárok találhatók. A kalendáriumot a 12 apostol és az adott hónaphoz tartozó mezőgazdasági munka ábrázolása, a könyv más részeit pedig néhány püspök és három uralkodói pár képe is díszíti. *Peter Wiegand: Der milte lantgräve als „Windfahne“? Zum politischen Standort Hermanns von Thüringen (1190–1217) zwischen Erbreichsplan und welfisch-staufischem Thronstreit. Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 48. (1998) 38–42.

pek, amelyek között II. András és Meráni Gertrúd, valamint I. Hermann és Wittelsbach Zsófia, továbbá Ekbert bambergi püspök és Bertold kalocsai érsek mellett I. Ottokár és Árpád-házi Konstancia is felfedezhető. A Ludowingerek, Přemyslidák, Merániak és az Árpádok közötti szövetséget a cseh király lányainak, Annának és Ágnesnek tervezett kiházásítása is erősítette volna, a férjjelöltek ugyanis Szakállas Henrik sziléziai herceg (1201–1238) és Meráni Hedvig (Gertrúd testvére) házasságából kerültek ki. Egyes feltételezések szerint a frigy mellett a Német Lovagrendnek a Barcaságban való letelepítése is a Welf-ellenes koalíció irányába mutat, mivel I. Hermann a Stauf-párti fejedelmek által életre hívott lovagrend egyik társalapítója, továbbá Salzai Hermann nagymester bizalmas barátja volt.¹¹⁴ Az eljegyzés mindenestre még inkább érthetővé teszi II. András 1213. évi beavatkozását a birodalmi harcokba.

A II. Frigyes és IV. Ottó közti trónviszály végül nem a Birodalom területén és szigorúan véve nem is kettejük között dőlt el. Itáliából való távozását követően II. Frigyes felújította családja hagyományosan jó kapcsolatát a Francia Királysággal, míg IV. Ottó továbbra is a rokon angol király, Földnélküli János (1199–1216) szövetségét élvezte. A két ország között hosszú ideje húzó-dó konfliktus 1214. július 27-én a Bouvines-i csatában csúcsosodott ki, ahol II. Fülöp francia király döntő vereséget mért Földnélküli Jánosra. IV. Ottó személyesen is részt vett az ütközetben, de minden erőfeszítése ellenére a végkiímetelt már nem tudta befolyásolni: a fölénybe kerülő francia sereg kilőtte Ottó alól a lovát, majd a birodalmi hadijelvényeket is sikerült megkaparintaniuk. Utóbbiakat II. Fülöp később elküldte szövetségeseinek, II. Frigyesnek, aki a csata jelentette figyelemelterelést kihasználva tovább szilárdította pozícióit a Birodalomban.¹¹⁵ Az angol–francia konfliktussal párhuzamosan tehát végül a Stauf–Welf háborúskodás is véget ért, IV. Ottó visszavonult Braunschweigba és 1218-ban bekövetkezett haláláig ott is maradt. Korábbi támogatói kivétel nélkül átpártoltak II. Frigyeshez, akinek 1215-ben a mainzi érsek a királyi koronát is a fejére helyezte Aachenben. Az eseményen forrásaink szerint a latin császár, a francia, az angol, a jeruzsálemi, az aragón és a ciprusi uralkodó mellett a magyar király követei is tiszteletüket tették.¹¹⁶

¹¹⁴ Varga, G.: Ungarn und das Reich i. m. 243.; Pószán László: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában. *Történelmi Szemle* 58. (2016) 466.

¹¹⁵ Tobias Weller: In prima fronte belli. Philipp II. und Otto IV. auf dem Schlachtfeld von Bouvines. In: *Der König als Krieger. Zum Verhältnis von Königtum und Krieg im Mittelalter.* Hrsg. Martin Clauss – Andrea Stieldorf – Tobias Weller. Bamberg 2015. 212–213.

¹¹⁶ Burchardus Urspergensis i. m. 111.; *Chronicon Montis Sereni* i. m. 186.

Konklúzió

Az 1198–1214 között zajló német trónviszály korábban soha nem látott mértékben növelte meg a német fejedelmek mozgásterét, hiszen egyik vagy másik jelölt támogatásával nemcsak a Birodalom sorsát befolyásolhatták, de saját dinasztiájuk felemelkedését, hatalmának kiterjesztését is megalapozhatták, aminek szerves részét képezte az önálló, császártól független külpolitika. Ezt jól mutatja VI. Lipót osztrák herceg példája, aki uralkodása elején – egészen egyedülálló módon – nagyobb figyelmet szentelt a magyarországi testvérviszálynak, mint a birodalmi belügyeknek. Az Imre és András, majd András és III. László vetélkedésébe való beavatkozás egyértelműen saját érdekeit, illetve országai védelmét szolgálta. Bár András és Meráni Gertrúd frigye mögött VI. Lipót sejthető, még hozzá azzal a szándékkal, hogy unokatestvérét (vagy akár unokatestvéreit) megnyerje a Stauff-tábornak, a Magyar Királyság alapvetően nem nyugati, hanem északi szomszédja révén vonódott be a birodalmi konfliktusba.

A német trónviszály igazi nyertesének tekinthető I. Ottokár cseh király ugyanis 1199-ben feleségül vette Imre és András testvérét, Konstanciát, ami szokatlanul hosszú távra, egészen a 13. század közepéig garantálta a kiegyensúlyozott, baráti cseh–magyar viszonyt. A két dinasztia szövetsége a cseh király kezdeményezésére és parancsnoksága alatt már a vizsgált időszakban is többször (1203, 1204, 1208, 1213) közös hadműveletekben öltött testet, amelyekben a magyar királyok rendszerint felbérelt kun csapatokkal képviseltették magukat. Ezen alkalmakon kívül a cseh és a magyar király 1209. évi közös altenburgi fellépése, valamint a prágai püspökség érseki rangra emelésének Imre által nyújtott támogatása is a felek szoros kapcsolatát bizonyítja.

Szintén visszavezethető az egységes birodalmi külpolitika hiányára a Cseh Királyság és az Osztrák Hercegség fokozatos elhidegülése. Ottokár válása, illetve annak nyomán a lánya és VI. Lipót közötti eljegyzés felbontása, valamint a Babenbergerek és a csehellenessé vált Meisseni Ögrófság szövetsége már előrevetítette a két szomszédos dinasztia egymás ellen fordulását, ami az 1220-as években végül az Árpádokat is választásra kényszerítette.

THE ATTRACTION OF THE EMPIRE
Bohemian–Hungarian–Austrian Relations between 1196 and 1214
by Veronika Rudolf

SUMMARY

The struggle for the German throne that started after the death of Emperor Henry VI (1197) was a long-term conflict of vital importance in the Holy Roman Empire, not only for the Empire itself but also for the whole of Europe. The choice between the two throne pretenders (Philipp of Swabia and Otto of Brunswick) could, on the one hand, affect the fate of the imperial crown, and on the other, the future of a principality. A good decision taken at the right time could secure the power and rise of a dynasty, while a bad one could cause the fall of it. Besides these chances the throne dispute gave wide latitude for the imperial princes, which manifested itself in their foreign policies. The paper analyses how this increased freedom affected the Bohemian–Hungarian, Austrian–Hungarian, and Bohemian–Austrian relations in this period, and through it tries to demonstrate why and in what ways the kings of Hungary were involved in the imperial conflict.

TISZTÚJÍTÁSOK ÉS TISZTVISELŐI KARRIERUTAK A REFORMKORI CSONGRÁD VÁRMEGYÉBEN*

Az utóbbi időben előtérbe kerültek a reformkori megyei tisztújítások és hivatalviselői karrierök vizsgálatai, amelyek fontos lépést jelentenek a korszakbeli lokális elit és az általuk követett hivatalvállalási stratégiák mind alaposabb megismeréséhez. A megyei restaurációkkal az elmúlt időszakban Dominkovits Péter, Molnár András, Pajkossy Gábor, Polgár Tamás, Szigeti István, Tilcsik György és Völgyesi Orsolya foglalkozott.¹ Dombovári Ádám nagyterjedelmű doktori disszertációjában a megyei választásokról, az ott tapasztalható visszaélésekről és a kérdés mind sürgetőbb újraszabályozásának vitáiról értekezett, valamint több önálló tanulmánya is megjelent a témában.² E kutatásoknak köszönhetően mind teljesebb képet kapunk a reformkori megyék közéletéről és politikai viszonyairól. A restaurációk elemzése mellett Szijártó M. István és Sebők Richárd a megyei hivatalviselési stratégiákat és karrierutakat is vizsgálta.³ Míg Szijártó kutatásai elsősorban a 18. századra összpontosítottak, Sebők a Békés megyei archontológia segítségével a reformkor időszakát is bevonta elemzéseibe. Ezt megelőzően

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ *Dominkovits Péter*: Győr vármegye tisztújításai, 1816–1845. *Comitatus* 10. (2000) 9. sz. 63–72.; *Molnár András*: Zala megye reformkori tisztújításai, 1819–1847. *Levéltári Szemle* 39. (1989) 3. sz. 18–30.; *Pajkossy Gábor*: Vármegyei tisztújítások, követválasztások és katonai segédlet a reformkori Magyarországon. In: Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Szerk. Borsi-Kálmán Béla. Bp. 2000. 74–82.; *Polgár Tamás*: Tisztújítási statutumok és az 1824. évi tisztújítás Somogy vármegyében. In: Somogy megye múltjából. *Levéltári Évkönyv* 34–35. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár 2004. 39–61.; *Szigeti István*: Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás. *Limes* 13. (2000) 1. sz. 83–105.; *Tilcsik György*: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások Vas megyében a reformkorban. In: Előadások Vas megye történetéről 3. (Vas megyei levéltári füzetek 9.) Szerk. Tilcsik György. Szombathely 2000. 19–38.; *Völgyesi Orsolya*: Etika és politika. Kazinczy és az 1827-es Zemplén vármegyei tisztújítás. In: Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk. Debreczeni Attila – Gönczy Monika. Debrecen 2010. 306–318.

² *Dombovári Ádám*: Megyei választások és szabályozásuk 1830–1844. Doktori (PhD) értekezés. ELTE. Bp. 2011. (<https://bit.ly/3lzL0mq>, letöltés 2020. aug. 14.); *Uő*: Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére Magyarországon, 1836–1840. *Levéltári Közlemények* 81. (2010) 1–2. sz. 75–139.; *Uő*: Vármegyei tisztújítások és országgyűlési követválasztások Pest megyében, 1818–1845. *Múltunk* 56. (2011) 1. sz. 169–204. Dombovári más munkái is érintik részben a témát, azokat itt külön nem soroltam fel.

³ *Szijártó M. István*: Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében. In: Megyetörténet, egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 445–466.; *Uő*: Hivatali karrierök a 18. századi vármegyékben. *Századok* 148. (2014) 1273–1296.; *Sebők Richárd*: Hivatalviselési stratégiák Békés megyében 1715–1848 között. In: Határokon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére. Szerk. Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna. Bp. 2012. 312–320.

Dominkovits Péter vizsgálta Győr vármegye tisztikarát a reformkorban, és szintén egy-egy reformkori Pest megyei hivatali karriert rekonstruált Berényiné Kovács Gyöngyi is.⁴

A reformkori megyei tisztviselők hivatalviselési stratégiáinak vizsgálatát megnehezíti, hogy ebből az időszakból igen kevés archontológia áll a kutatók rendelkezésére.⁵ Kutatásom célja, hogy Csongrád megye reformkori közéletének alaposabb megismeréséhez összeállítsam a korszak tisztviselőinek méltóságosorát, majd Dominkovits Péter, Sebők Richárd és Szijártó M. István módszertanát követve elemezzem a tisztújításokat és a hivatalviselési stratégiákat. A vizsgálat eredményeként felvázolhatók a csongrádi karrierutak, és összevethetőek a már elkészült kutatásokkal. Tanulmányomban elsőként Csongrád megye tisztújítási szabályozásait és a megye közigazgatását tekintem át, ezt a tisztújítások átfogó vizsgálata, majd a karrierutak elemzése követi.

A megye közigazgatása és tisztújítási rendszabályozásai

Csongrád megye a török kiűzése után az 1715. évi 92. törvénycikk rendelkezése szerint alakult újjá. A megyei közgyűlés 1760-ban kettéosztotta a megyét, a tiszántúli és tiszáninneni járásra, az előbbiben az egyik szolgabírónak Hódmezővásárhelyen, a másiknak Szentesen, az utóbbiban egyiknek Szegeden, a másiknak Csongrádon kellett laknia. Az esküdtek a hódmezővásárhelyi, szentesi, szegedi és csongrádi kerületben dolgoztak.⁶ Csongrád megye különállása II. József rendelete értelmében 1785 és 1790 között megszűnt, egyesült Békés és Csanád megyével. II. József halála után az ismét önállóvá váló megye első közgyűlését és tisztújítását 1790-ben tartotta meg.⁷

⁴ *Dominkovits Péter*: Hivatalviselő nemesek, hivatali pályák Győr vármegye tisztikarában 1816–1848. *Levéltári Szemle*. 41. (1991) 1. sz. 3–18. Tanulmánya végén az általa vizsgált periódus archontológiáját is közreadja.; *Berényiné Kovács Gyöngyi*: Pest megyei köznemesi hivatali karrier a reformkorban. Szentkirályi László és Szentkirályi Móric tisztségei Pest-Pilis-Solt vármegye tisztikarában. *A Pest Megyei Levéltár* 2009. november 26-ai tudományos ülésén elhangzott előadás szerkesztett és adattárral kiegészített változata. (<https://bit.ly/3qyjSgQ>, letöltés 2020. aug. 11.)

⁵ *Farkas Gábor*: Fejér vármegyei történeti archontológia I. In: *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 29. Szerk. Fitz Jenő – Török Gyula Székesfehérvár 2000. 137–157.; *Farkas Gábor*: Fejér vármegyei történeti archontológia II. In: *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 30. Szerk. Fitz Jenő – Török Gyula. Székesfehérvár 2001. 77–99.; *Gálcsy Zoltán*: Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégebb kortól 1867-ig. Szerk. Csatóry György. Bp.–Beregszász 2000.; Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2000.; *Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. Gyula 2009.; Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000. Szerk. Bán Péter. Eger 2011.; Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig. Szerk. Schramek László. Bp. 2016. (<https://bit.ly/3LeOPOO>, letöltés: 2020. aug. 11.)

⁶ *Barta László – Labádi Lajos – Takács Edit*: Csongrád Megye Levéltára 1723–1950. Szentes 1986. 175–176.

⁷ *Zsilinszky Mihály*: Csongrádvármegye története II. Bp. 1898. 191., 195–197.

A megyében az alábbi tisztviselők szolgáltak 1825 és 1848 között: alispán, helyettes alispán, másodalispán, főjegyző, aljegyző, másodaljegyző, főadószedő, aladószedő, számvető, főszolgabíró (2), alszolgabíró (2, illetve 3), fizetési táblabíró (2), főügyész, alügyész, másodalügyész, esküdt (4, illetve 5) és levéltárnok. A felsorolásból kihagytam a szegődményeseket, azaz a tömlőctartókat, megyei katonákat, vármegyei kovácsot, lovászt, hóhért, kéményseprőket és a bátorságra (közrendre) ügyelő, valamint úti- és vízi biztosokat, a szaktisztviselőket, azaz az orvost, bábát, mérnököket, valamint a tiszteletbeli hivatalokat betöltőket, akik munkájukért nem részesültek rendszeres havi fizetésben. A középponti alszolgabírói és esküdti hivatalt 1840-ben, a másodalispáni hivatalt 1842-ben, a másodaljegyző és másodalügyészi hivatal felállítását 1846-ban engedélyezte a Helytartótanács.⁸ A középponti alszolgabíró és esküdt szolgálati helye Szegvár volt, ahol a megye tömlőcének, a rabok és a város határának felügyeletével volt megbízva. Emellett alispáni vagy tisztviselői kérésre kihallgatta a rabokat, és végrehajtotta a bűnperekben hozott ítéleteket is.⁹ A tisztségviselők fizetése 1825 és 1848 között nem változott, korábban 1791 és 1811 között következett be csekély mértékű növekedés.¹⁰

1790–1806 és 1806–1825 között nem volt tisztújítás Csongrád megyében, annak ellenére, hogy az 1723. évi 56. törvénycikk alapján háromévente kellett volna azokat megtartani, ezért a köztes időszakokban a főispánok nevezték ki a tisztviselőket.¹¹

⁸ A másodalispáni hivatal kérelmezése, létrejötte és betöltése: Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád-Csanád Megyei Levéltára, Szentesi Levéltár (a továbbiakban: MNL CsML SzL) IV. A. 3. a. Megyei törvényhatóságok, Csongrád vármegye levéltára, Feudális kor, Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. A. 3. a.) 1284/1835., 1319/1835., 386/1836., 410/1836., 1306/1840., 1756/1840., 516/1841., 1133/1841., 104/1842. A tisztséget az 1843-as tisztújítástól töltötték be: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 593/1843. Középponti alszolgabíró és esküdt engedélyezése: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 982/1840. Ezekre a hivatalokra a főispáni helytartó nevezte ki a tisztviselőket: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 18/1841. A középponti alszolgabírói és esküdti hivatal, valamint a másodalispáni hivatal betöltéséről a megye levéltári segédlete más-más időpontokat ad meg. *Barta L. – Labádi L. – Takács E.*: Csongrád Megye i. m. 45. Másodaljegyzői és másodalügyészi hivatal kérelmezése, engedélyezése és fizetése: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1327/1843., 1913/1843., 351/1844., 847/1846. A hivatalt 1846-tól töltötték be: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1070/1846.

⁹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 57/1841.

¹⁰ Azt, hogy mikor változott meg a hivatalviselők fizetése, jelenleg még nem sikerült feltárni, az 1791-es és az 1811-es fizetések között látható a változás. 1791-es fizetés: *Zsilinszky M.*: Csongrád vármegye II. i. m. 244. Az 1810–1811-es hadi- és honiadó elszámolásban szereplő fizetési adatok: MNL CsML SzL IV. A. 12. a. Feudális és kapitalista kor, Megyei törvényhatóságok, Csongrád vármegye levéltára, Feudális kor, Csongrád vármegye adószedőjének iratai, adószedői iratok (a továbbiakban: IV. A. 12. a.) 20. d. Az ezt követően létrehozott hivatalok fizetéseiről: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 982/1840. (középponti alszolgabíró és esküdt), 813/1844. (másodalispán), 847/1846. (másodaljegyző és másodalügyész).

¹¹ Ezen periódusban gróf Pálffy Lipót (1790–1795), gróf Brunszvik József (1796–1808) és herceg Grassalkovich Antal (1808–1825) voltak a megye főispánjai. *Zsilinszky M.*: Csongrád vármegye II. i. m. 241., 253., 255. Pálffy és Brunszvik főispán által kinevezett tisztségviselők: Uo. 247., 254. Vö. *Palugyay*

Nem volt mindenhol általános szokás az országban, hogy háromévente tisztújítást tartsanak, a szomszédos Békés megyében 1790 után csak 38 év elteltével, 1828-ban került sor újból ilyen eseményre. Szilágyi Adrienn véleménye szerint a nemesség gyengeségét mutatta, ha egy megyében sokáig nem volt tisztújítás.¹²

A kormányzat a restaurációk sorozatos elhalasztása, illetve a tisztújításokon előforduló erőszakos cselekedetek miatt 1819-ben tisztújítási rendeletet adott ki, amely szerint a megyéknek a restauráció előtt össze kellett állítaniuk a szavazóképes nemesek névsorát, hogy azok személyesen – vagy ahol azt a megyei rendszabások lehetővé tették, megbízottjuk által – a közgyűlésen szavazhassanak a tisztikar összetételéről. Több vármegye nem tartott restaurációt ezt követően sem, vagy ha tartott is, nem az új rendelkezés alapján, ezért az 1819-ben hozott rendeletet 1821-ben megújították. Mivel a rendelet a korábbi közfelkiáltás helyett a fejenkénti szavazást kívánta általános gyakorlattá tenni, a megyék tiltakoztak ellene, így az 1825–1827-es országgyűlésen a rendeknek sikerült elérniük, hogy az 1819-es rendelet betartásával ugyan, de a korábbi módon, közfelkiáltással is megrendezhessék a tisztújításokat.¹³ Soós István a rendeletek kapcsán keletkezett vármegyei reflexiók vizsgálatánál Csongrád megye rendjeinek véleményét is kiemelte, mivel abból is kitűnt, hogy a fejenkénti szavazás nem volt teljesen új rendelkezés, hiszen az már korábban is szokásban volt Csongrádban, ha „a felkiáltásból a többségnek akarattya nyilván ki nem tetszene”.¹⁴ A rendelkezéseknek köszönhetően a megyék összeírták a szavazóképes nemeseket, illetve szabályozták a szavazások módját is.¹⁵

Csongrád megyében két teljes tisztújítási névjegyzék maradt fenn 1822-ből és 1829-ből, az 1825-ben és 1843-ban készült névjegyzékek töredékesek, a többi tisztújításjegyzékek pedig nincsenek meg.¹⁶ A névjegyzékek összeállításának módjáról a

Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. 4. Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest 1855. 399–401. Az 1806-os tisztújítás: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 323/1806. Grassalkovich főispán által kinevezettek: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 942/1815., 785/1822.

¹² *Héjja J. E.:* Békés vármegye archontológiája i. m. 38–40.; *Szilágyi Adrienn:* Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében. (Magyar Történelmi Emlékek. Családtörténetek: Tanulmányok) Bp. 2018. 38.

¹³ *Soós István:* Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821). Levéltári Közlemények 80. (2009) 65–66.

¹⁴ A tanulmányban szereplő idézeteket minden esetben az eredeti írásmód szerint közlöm. *Soós I.:* Választások i. m. 121.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. Megyei törvényhatóságok, Csongrád vármegye levéltára, Feudális kor, Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési iratok (a továbbiakban: IV. A. 3. b.) 541/1819.

¹⁵ A különböző rendszabásokról és tisztújításokról lásd *Degré Alajos:* Szavazási rend a megyegyűlések 1848 előtt. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7.* Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár 1972. 121–140.; *Dominkovits Péter:* Tisztújítási rendszabályok a reformkori Győr és Moson megyében (1832–1847). Comitatus 1. (1991) 4. sz. 41–47.; *Molnár A.:* Zala megye reformkori i. m. 18–30.; *Hudi József:* Tisztújítási rendtartás Veszprém vármegyében 1819-ben. Comitatus. Önkormányzati Szemle 10. (2000) 6. sz. 48–55.; *Polgár T.:* Tisztújítási statutumok i. m. 39–61.

¹⁶ Az 1822-es összeírás: MNL CsML SzL XV. 41. Gyűjtemények, Feudális kori conscriptioik levéltári gyűjteménye (a továbbiakban: XV. 41.) 235/1822. (összesítés), részleteiben: 236–244/1822.

tisztújításról készült szabályzatokban rendelkeztek, amelyeket az 1822-es, az 1825-ös, az 1838-as és az 1843-as restaurációra készülve állítottak össze. Az 1822. április 23-ai megyei közgyűlés határozata szerint másnap ült össze az a bizottság, amely előkészítette a tisztújítást, rendelkezett a nemesek összeírásáról és a szavazás módjáról.¹⁷ Mivel az általuk hozott rendelkezések alapvetően meghatározták a következő időszak restaurációit, a tervezetet részletesen ismertetem.

Az elkészült szabályzat három részre tagolódott: az első részben kijelölték, hogy kik rendelkezhetnek szavazati joggal, a másodikban meghatározták a szavazás módját, míg az utolsóban a megyei nemesség összeírásáról rendelkeztek. Szavazati jogot kapott minden egyházi és világi nemes, legyen az birtokos vagy birtoktalan, és kaptak azok is, akiknek nem volt kihirdetve a nemessége, de az köztudomásúnak számított a megyében, illetve azok a személyek, akik állított nemességüknek szabadságát háborítatlanul bírták, kivéve a gyámi vagy szülői hatalom alatt állókat. Voksolhattak azok a nemesek is, akik nem a megyében éltek, de birtokkal rendelkeztek annak területén, valamint az eddig felsorolt nemes férfiak özvegyei is élhettek szavazati jogukkal. Szavazhattak a nemes családok 24. életévüket betöltött fiú gyermekei, illetve azok a 24 évnél fiatalabb férfiak, akik közhivatalt viseltek vagy külön családban éltek. Minden katolikus pap vagy káplán, függetlenül attól, hogy nemtelenként született. Szavazhattak a nemes árvák gyámjai vagy gondviselői, s egy szavazattal rendelkezett Szeged szabad királyi város küldöttje is. Fogságban vagy kezesség alatt szabadon lévő nemes rabok nem voksolhattak. Emellett a primás, a váci püspök és káptalan, a kalocsai érsek és a csanádi püspök, valamint a kamara is rendelkezett egy-egy vokssal. Azok, akik nem tudtak részt venni a tisztújításon, képviselőik révén is voksolhattak, azonban a képviselő csak nemes ember lehetett, és két távollévő nemesnél többet nem képviselhetett. A megbízólevelek csak az adott tisztújításra szólhattak, és a helybeli szolgabírónak kellett aláírnia. Ha a megbízó személy nem a megyében lakott, akkor az illetékes megye alispánjának kellett igazolnia hitelességét. A megbízólevelet a tisztújítást megelőző napon az arra kijelölt bizottságnak kellett bemutatni.

A tisztújítási statutum következő részében meghatározták a választás módját. A tervezet 16. pontjában rögzítették, hogy a voksolásról hozott 1819. évi rendelkezés mind a nemesek, mind a főispán addig gyakorolt szokását sérti, ezért

Az 1825-ös: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 716/1825. A jegyzék a tisztántúli járásba tartozó Fábiansbestyén, Derekegyháza, Tés, Szentés, Szegvár, Mindszent és Ányás összeírását tartalmazza. Az 1829-es: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 1188/1829. Az 1843-as: MNL CsML SzL XV. 41. 436/1843. csongrádi kerület (Csongrád városa, Csany és Kistelek), 437/1843. szentesi kerület (Szentés, Derekegyháza, Fábiansbestyén, Tés, Mindszent, Ányás), 438/1843. vásárhelyi kerület (Hódmezővásárhely, Sámson), 439/1843 (Szegvár). Az 1835-ös, az 1838-as és az 1846-os tisztújítások előtt készített összeírásokat nem találtam meg a megye levéltárában. 1848-ban feltételezhetően nem is készült összeírás.

¹⁷ MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 379/1822.

azt a következő országgyűlésre sérelemként szeretnék felterjeszteni.¹⁸ A bizottság mindazonáltal a rendelet értelmében fejenkénti szavazással kívánta lebonyolítani a restaurációt. A szavazatok összeszedésére és számolására egy négyfiókos szekrény szolgált, a fiókok bemeneti nyílásához kellett a jelöltek nevét kifüggeszteni. A szavazatszedésre külön bizottságot javasoltak, amely egy külön teremben foglalt helyet a ládával és a golyókkal, valamint a választásra jogosult személyek listájával. Az ajtón kívül egy személy állhatott, aki a névsorban szereplő neveket felolvasta, azután a szavazók egyenként járultak a bizottság elé, ahol annyi golyót kaptak, amennyi megillette őket. A bizottságnak a megjelentek neve mellé rögzítenie kellett, hogy hány golyót kaptak. A szavazás lezárulta után a bizottság megszámlolta a golyókat és közölte az eredményt. A restaurációra ezer darab golyó elkészítését javasolták.

A tervezet harmadik részében rendelkeztek a nemesek összeírásának módjáról. Eszerint az összeírást a két járásban külön-külön kellett végrehajtaniuk a főszolgabíróknak két esküdttel és egy-egy kinevezendő táblabíróval.¹⁹ Minden városban és községben meghatározott sorrendben kellett feltüntetni a voksolásra jogosultakat, elsőként az egyházi személyeket, aztán a földesurakat, majd a birtokos és birtoktalan nemeseket betűrendben. A listán értelemszerűen azok szerepelhettek, akik szavazati joggal bírtak. A két járás szavazóinak összeírása után egy jegyző segítségével a listákat egységesíteni kellett városok és települések szerint, a korábban meghatározott sorrend alapján.

Azonban hiába tettek meg mindent a megye nemesei a tisztújítás előkészítésére, arra mégsem került sor. Az akkori tervezetet az 1825-ös restauráció előkészítésekor újra megvitatták Keglevich Gábor főispáni helytartó jelenlétében, és néhány pontját módosították. A megbízólevelekről úgy rendelkeztek, hogy azt ne egy küldöttség, hanem az alispáni hivatal vizsgálja felül. Az 1822-es tervezet 17. pontjában Kiss Pál táblabíró előterjesztette Kecskemét mezőváros kérését, hogy mivel Pusztaszer egy részét régóta bérlik, ezért a városnak is lehessen egy szavazata, de a kérést elutasították. Rendelkeztek a nemesi összeírás újbóli, járásonkénti végrehajtásáról, s ha elkészült, a jelentést az alispáni hivatal részére kellett benyújtani, ezúttal eltekintve attól, hogy a két járásban összeírt személyeket

¹⁸ Az 1825–27-es országgyűlés alap követutasításának 20. pontjában szerepelt, hogy a tiszti választás módját törvényileg kéri szabályozni. MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 724/1825. A rendelet ellen országos méretű tiltakozás volt, így például Zala megye követutasításában kérte a szavazás régi módjának visszaállítását. *Molnár A.*: Zala megye i. m. 19.

¹⁹ A tiszántúli járásban Horváth József főszolgabíró, a tiszáninneni járásban Kárász Benjámín alszolgabíró és surrogált főszolgabíró volt kijelölve az összeírás elvégzésére.

egy listán összesítsék. Pontosították azt is, hogy a nemes árvák gyámjai csak akkor voksolhatnak, ha ők maguk is nemes személyek.²⁰

Az 1829-es és az 1835-ös restaurációk előtti új rendszabályozás készítéséről nem találtam adatokat a megye jegyzőkönyvében. A restaurációk megkezdése előtt csak 1829-ben fordult elő, hogy az elnöklő főispáni helytartó, báró Orczy Lőrinc pontokba szedve ismertette a szavazás menetét. Kérte, hogy amíg a jelöltek fel nem sorolja, felkiáltással ne zavarják meg a gyűlést, s hogy a jelöltek nevük említése után álljanak félre, megelőzendő, hogy őket felemeljék vagy ide-oda húzogassák. Kijelentette, hogy ha a többséget többszöri próbálkozás után sem tudja megállapítani,²¹ akkor szavazást fog elrendelni, amelyre kijelölt egy bizottságot.²² Az 1835-ös tisztújításra készülve, amikor gróf Károlyi Lajos főispáni helytartó kitűzte a restauráció napját, rögzítették, hogy a bűnelkövető nemesek, akiket kezeség ellenében kiengedtek a börtönből, nem szavazhatnak, és a tisztújítás idejére újra el kell őket zárni.²³

Az uralkodó az 1836. szeptember 22-én kiadott, 13017/1257. számú kancelláriai rendeletével nemcsak azt biztosította a főispánok számára, hogy a tisztújítás során kizárják a szavazásból azokat, akik pártoskodásra buzdítanak, hanem azt is, hogy zavargás esetén felfüggeszék a tisztújítást, és eldöntsék, hogy megerősítik-e a korábbi tisztviselőket, vagy ideiglenes hivatalviselőket neveznek ki. A megye elismerte a rendeletalkotó szándékát, de sérelmezte, hogy az eljárás önkényeskedésre adhat okot, ezért feliratot intéztek a királyhoz.²⁴

Az 1838-as restauráció előtti szabályzatban a szavazóképes (szavazati joggal rendelkező) nemesek életkorát 18 évben határozták meg, és ettől kezdve a nemtelenek nemes születésű özvegyei is voksolhattak.²⁵ Az 1843-as tisztújítást megelőzően a rendszabályokban az életkort ismét módosítani szerették volna 16 évre, de a közgyűlésen a tervezet megvitatásakor úgy határoztak, hogy megmaradnak a korábbi 18 évnél.²⁶ Ezentúl lehetőség volt arra, hogy a nemes árva nemtelen gondviselője megbízzon egy nemeset, hogy helyette szavazhasson. Az uradalmi ügyészeknek megengedték, hogy több mint két személy voksát is leadhassák. A szavazati joggal

²⁰ MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 553/1825.

²¹ A tisztújítás során, amikor elhangzottak a jelöltek nevei, akkor kell eldöntenie a főispáni helytartónak, hogy melyik jelölt nevével érez nagyobb támogatottságot. Előfordult, hogy nem tudta eldönteni többbedik alkalommal sem, hogy a megjelentek melyik jelöltet támogatják inkább.

²² MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1126/1829. A megye nemesi egyszerűen tudomásul vették a 8766/1180. számú, 1829. július 10-én kiadott rendeletet, amely szabályozta a főispánok jogkörét a tisztújítások során. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1005/1829.

²³ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1024/1835. Ezt később az 1838-as rendszabályokban is rögzítették. MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 1490/1838.

²⁴ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1274/1836.

²⁵ MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 1490/1838.

²⁶ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 567/1843.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 567/1843.

bírók körét ezek a módosítások bővítették. Nemcsak a választásra jogosultak tekintetében, hanem a voksolás módjában is történt változás, így azt még körültekintőbben szabályozták. Az 1843-as szabályzat minden esetben elrendelte, ha a „felkiáltás ellen mondhatatlan világosságba nem tüntethetné ki a többséget”, akkor voksolásra kerüljön sor. A visszaélések megakadályozására az új szabályozás úgy rendelkezett, hogy minden egyes tisztség betöltésénél más-más méretű és színű golyókat használjanak. Arra is kitértek, hogy a szavazást más megyékből érkező küldöttség felügyelje. Ha befejeződött a szavazás, akkor a megmaradt és felhasznált golyókat össze kellett számolni, és azoknak egyezniük kellett a korábban meghatározott mennyiséggel. Az ellenőrzés fokozásával a szavazás tisztaságát akarták megőrizni, hiszen az 1830-as, 1840-es években nem egy helyen botrányos, tettelegességgig fajuló események történtek.²⁷ Csongrádban is felszólították a nemeseket, hogy sem botl, sem más oda nem illő eszközzel, valamint ittas állapotban ne jelenjenek meg. A professzionalizáció felé mutató intézkedés volt, hogy ezután a jogi végzettséggel nem rendelkezőket nem jelölhették bíraskodási hivatalokra.

Az 1846-os tisztújítás előtt a szavazóképes nemesek összeírásával megbízott küldöttség alkalmazta azt a közgyűlés által 1840-ben hozott rendelkezést, miszerint csak azok élhetnek a megyében nemesi jogaikkal, így a tisztújításon való részvétellel is, akik igazolták nemességüket a megye előtt. Akik ezt nem tették meg, azokat nem vették fel a névjegyzékbe.²⁸ Érdekesség, hogy három évvel korábban nem alkalmazták ezt az 1840-ben hozott rendeletet.

Érdemes Csongrád megye fentebb ismertetett statútumait összevetni más, akkor készült megyei rendszabályozásokkal. Vas megyében jóval korlátozottabb volt a szavazásra jogosultak köre, hiszen kezdetben nem voksolhattak az atyai hatalom alatt állók, az árvák és a nemes özvegyek sem, ők csak 1828-tól élhettek szavazati jogukkal. Tilcsik György kiemeli, hogy bár ezek a rendtartások nem foglalkoztak az aktív és passzív választójoggal, mégis született egy rendelkezés, amely a tiszti perbe fogott személyek hivatalnokká választását tiltotta. Ilyen tartalmú rendelkezés felfedezhető Csongrádban is. Vas megyében – Csongráddal ellentétben – egy nemes csak egy személyt képviselhetett megbízólevéllel.²⁹ Somogy megye 1824-es választási szabályrendeletében szembetűnő különbség, hogy a megyebeli plébánosok nem szavazhattak, és megbízólevéllel ott is csak egy személyt lehetett képviselni.³⁰ Zala megye 1819-es rendszabása lehetővé tette a voksolást nemes

²⁷ A botrányos tisztújítások közül leginkább ismertek az 1833-ban Hevesben, 1839-ben Tolnában, 1843-ban Zala megyében történtek. *Dombóvári Á.*: Megyei választások i. m. 77–121., 121–217., 218–259.

²⁸ MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 197/1846. Az 1840-es rendelet: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1031, 1702/1840.

²⁹ *Tilcsik Gy.*: Tisztújítások i. m. 21–22.

³⁰ *Polgár T.*: Tisztújítási statútumok i. m. 47.

születésű vagy nemesített, állandóan a megyében tartózkodó katonatiszteknek és a nemes gyermekek gyámjainak, függetlenül attól, hogy a gyám nemes volt-e vagy sem.³¹ Csongrádban ezt csak az 1843-as rendelkezések engedték meg, azzal, hogy a nemtelen gyám megbízhatott egy nemes személyt, aki képviselhette az árvát. Zala rendjei később szigorítottak, és az 1825-ös szabályok értelmében csak a jelenlévő nemesek szavazhattak, senkit sem lehetett megbízólevéllel képviselni. Később a honoratiorok szavazati jogát szerették volna beemelni a rendelkezésekbe, sikertelenül. Az életkorban 1847-ben következett be változás, amikor lehetővé tették, hogy a 16. életévüket betöltött nemes férfiak szavazhassanak.³² Békés megye életkori cenzusai hasonlóan alakultak Csongrádéhoz, ott 1832-ben még 24 év volt a korhatár, 1843-ban változtatták meg 18-ra.³³ Csongrád megye a választásra jogosultak körét más megyékkel összevetve kissé szélesebben értelmezte. Szavazati jogot adtak a papoknak, és biztosították a megbízólevéllel való képviseletet, viszont a honoratiorok szavazati jogáról nem rendelkeztek. A szélesebb választójogot biztosító rendelkezés oka akár a nemesek kisebb létszáma is lehetett.

Az eltérő céllal készült megyei összeírások és a különböző statisztikai kiadványok miatt nehéz a megyei nemesség pontos létszámát meghatározni. Palugyay Imre és Fényes Elek adatai mellett,³⁴ azok árnyalására használhatóak a megye szavazóképes nemeseiről készült összeírások. Az biztos, hogy hasonlóan a többi egykori hódoltsági területeken fekvő megyékhez a nemesség létszáma Csongrádban is alacsony volt, túlnyomó többségük pedig városokban lakott.³⁵ Az 1810-es inszurrekciós összeírás szerint a Károlyi, a Pallavicini, a Keglevich és a Kárász család mellett kisebb földbirtokkal csak öt család rendelkezett. A megye földterületének legnagyobb része a Károlyi és Pallavicini családok kezében összpontosult.³⁶

³¹ Molnár A.: Zala megye i. m. 19.

³² Uo. 21–22.

³³ Szilágyi A.: Az uradalom i. m. 41–42.

³⁴ Az 1822-ben készült választói névjegyzék szerint, amely a szavazóképes nemeseket tartalmazta, a megyében összesen 602 szavazati joggal rendelkező nemes élt, ezek közül Hódmezővásárhelyen 239, Szentesen 125, Szegeden 132, Szegváron 21 nemes lakott, a többiek kisebb falvakban éltek. Egy más céllal készült, az országgyűlési költségeket viselő nemesek összeírását tartalmazó 1843-as irat 876 nemes személyt tartalmaz. MNL CsML SzL XV. 41. 235/1822.; 442/1843.; Fényes Elek 1839-es munkájában az első magyarországi népszámlálás alapján Csongrád megyében 850 nemeset regisztrált. Fényes későbbi, 1847-ben megjelent kiadványában 4760 nemeset rögzített, Palugyay ugyanebben az évben megjelent kötetében 1628-ra tette a nemesek számát. *Fényes Elek*: Magyar országnak, 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben IV. Pest 1839. 161.; *Uő*: Magyarország leírása 2. Pest 1847. 420.; *Palugyay Imre*: Megye-rendszer hajdan és most. III. Megyei kiadási rendszer s megye statistika. Pest 1847. 146.

³⁵ Szilágyi A.: Az uradalom i. m. 38.

³⁶ MNL CsML SzL XV. 41. 177/1810.; *Éble Gábor*: A Nagykárolyi Gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I–II. Bp. 1911. II. 7–65.; *id. Juhász Antal*: Adalékok az őrgróf Pallavicini-család hitbizományi uradalma történetéhez. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 8. Szerk. Blazovich László. Szeged 1984. 253–261.

Tisztújítások Csongrád megyében 1825–1848 között

A reformkori restaurációk áttekintése előtt fontos, hogy azok előzményeit is megvizsgáljuk. Az 1806-os tisztújítás után, Grassalkovich Antal herceg főispánsága idején (1808–1825) több módosítás is történt a tisztviselői karban. 1815-ben egyszerre négy tisztviselőt nevezett ki a főispán.³⁷ 1816-ban a megye önkényesen tölthette be a tiszáninneri alszolgabírói és az első ügyelői tisztséget, amiről a főispánt is tájékoztatta, Kárász Benjámín surrogatus (helyettes) alszolgabíró, Vály András pedig ügyelő lett. A megye indoklása szerint „a meg ürült al szolgabírói és első ügyelői hivatalokra ki kért kegyes ki nevezések Fő Hertzegségétől Fő Ispán Úrtól úgy holnapok el forgása olta sikertelenül várattatnának, tartván egy részrül az illetén hosszabb idejü meg ürülésekből a szünet nélkül való köz szolgálatban eredhető tsüggedezésektől, más részrül Eö Hertzegsége kegyes Fő Ispán Úr rendelési vételének továbbbrul továbbra lehető el halasztásától” fogva döntöttek a hivatalok betöltéséről.³⁸ A főispán a kinevezéseket is hosszú hónapok után hagyta jóvá, ahogyan Babarczy Imre alispáni hivataláról való lemondását sem fogadta el rövid időn belül.³⁹

A megye nemessége 1818 és 1822 között minden alkalmat megragadott arra, hogy elérje a restauráció időpontjának kitűzését. Azokat a helytartótanácsi rendeleteket, amelyek a tisztújítást szabályozták, vagy azzal voltak kapcsolatosak, arra használták fel, hogy felhívják a herceg figyelmét a tisztújítás megtartására.⁴⁰

³⁷ Aljegyzőt és levéltárnokot, valamint egy-egy becsületbeli alügyészt és esküdtet nevezett ki. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 942/1815.

³⁸ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 416/1816. Patkó András 1815. november 14-én halt meg, 1816. április 18-án írta meg a megye a főispánnak, hogy Kárász lett a helyettes alszolgabíró, és Vályval töltik be az ügyelői tiszteket. Az első ügyelői tisztség a megyei főbiztosi hivatalnak felel meg, amely a megyében felmerülő katonai jellegű feladatokkal, elszállásolás, ételmezés foglalkozott, a Csongrád megyei jegyzőkönyvekben nevezték fő vagy első comissariusnak, (szegedi) főügyelőnek is. Patkó halála: MNL OL X 5316 Mások gyűjteménye, Anyakönyvi gyűjtemény A 3371 Szeged, Felsőváros, római katolikus egyház, halotti anyakönyv.

³⁹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 822/1817. Babarczy 1817. augusztus 4-én jelentette be, hogy lemond tisztségéről, amit a főispán csak decemberben fogadott el, és nevezett ki új alispánt Kárász Miklós személyében: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1275/1817.

⁴⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 429 II. D. 5. b. Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok, levéltárak, Khuen-Héderváry család levéltára, Grassalkovich család, Családtagok iratai, Grassalkovich III. Antal Csongrád megyei főispáni működésével összefüggő iratok, Csongrád megye vegyes iratai (a továbbiakban: P 429) Csongrád megye 1818. márc. 9-én, 1819. nov. 15-én, 1821. márc. 12-én, 1821. dec. 10-én és 1822. okt. 22-én kelt levelei. A tisztújításokkal kapcsolatos rendeleteket az 1818. márc. 9-ei, az 1819. febr. 19-ei és az 1821. márc. 12-ei közgyűlésen vezették be a jegyzőkönyvbe: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 257/1818., 541/1819., 206/1821. A tisztújítások elmaradásáról: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1181/1818., 1383/1819., 1075/1822.

A főispán ígéretei és az előkészületek ellenére sem került sor restaurációra.⁴¹ A főispán 1822. május 21-én tartotta volna meg a tisztújítást, de más elfoglaltsága miatt elhalasztotta azt szeptember 16-ra, ám akkor sem jelent meg a megyében, hanem újra csak kinevezte a tisztviselőket, összesen nyolc személyt a megüresedett hivatalokra.⁴² A megye még a kinevezések után is kérte a főispánt, hogy tartson tisztújítást.⁴³ Restaurációra majd csak 1825-ben az új főispáni helytartó, buzini gróf Keglevich Gábor hivatali ideje alatt került sor.⁴⁴ Ezt követően rendszeresebben tartottak tisztújításokat: 1829-ben, 1835-ben, 1838-ban, 1843-ban, 1846-ban és 1848-ban is.⁴⁵ 1843-ban ugyanazon a napon történt az országgyűlési követválasztás és a tisztújítás.⁴⁶ 1825 és 1848 között hét főispáni helytartó váltotta egymást, átlagosan 2-3 évente, leghosszabb ideig, 7 évig gróf Károlyi Lajos állt a törvényhatóság élén.⁴⁷

Csongrádban a főispáni helytartó rendszerint a főjegyzőt, az aljegyzőt és a levéltárnokot nevezte ki. Az 1825-ös tisztújítást a helytartótanácsi rendeletnek megfelelően voksolással, a többi restaurációt zömmel közfelkiáltással tartották meg. Azonban néhány esetben a felkiáltások során nem volt egyértelmű, hogy kit szeretnének a nemesek az adott hivatalban látni, így ekkor voksolásra került sor. Ezen esetekben nem feltétlenül a tiszttség, mint inkább a tisztiségre törekvő személyek miatt lehet érdekes a voksolás ténye. A szavazások lebonyolítására a főispáni helytartó rendszerint a tisztújítás megkezdésekor jelölt ki egy bizottságot. Nem

⁴¹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 379/1822., 810/1822. A voksolás menetéről készült tervezet: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 379/1822.

⁴² Alispánt, főszolgabíró, két alszolgabíró, aljegyzőt, fő- és alügyészt, valamint levéltárnokot nevezett ki. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 785/1822.

⁴³ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 408/1822., 436/1822., 700/1822., 761/1822., 785/1822., 627/1823. A megye kérése: MNL OL P 429 II. D. 5. b. Csongrád megye 1822. okt. 22-én kelt levele.

⁴⁴ A főispáni helytartót 1825. jún. 13-án iktatták be hivatalába. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 416/1825. Tisztújítást aug. 17-én tartott: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 716–719/1825.

⁴⁵ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1126/1829., 1115/1835., 1611/1838., 593/1843., 197/1846., 773/1848.

⁴⁶ 1825-ben egymást követő napon, aug. 16-án és 17-én volt a követválasztás és a tisztújítás. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 706/1825., 716–719/1825., 593/1843.

⁴⁷ Lásd a tanulmány függelékében közölt Csongrád megyei tisztviselők archontológiája 1825–1848 (a továbbiakban: archontológia). A vizsgált időszak végén Kárász Benjámint lett főispán, addig csak főispáni helytartókat nevezett ki a király, így Kárászt nem számoltam az egymást váltó helytartók közé. Atzél Antalt főispáni helyettesi hivatalába nem iktatták be, és meg sem jelent a megyében. Így Atzél nem számoltam a főispáni helytartók közé. Az 1842. december 5-én tartott megyei közgyűlésen a Földváry Gábor helytartói kinevezéséről szóló, 1842. június 9-én kelt leirat felolvasása után a rendek külön megjegyezték, hogy Atzél főispáni helytartóságáról a megyét nem értesítették. Ezt alátámasztja, hogy ez év június 5-én feliratban kérték az uralkodót, hogy nevezzen ki főispánt a megye élére, mivel Grassalkovich Antal főispán előző évben elhunyt, Károlyi György főispáni helytartó pedig Békés megye főispánja lett. A megye ezt a kérését 1842. december 5-én azzal újította meg, hogy Földváry rendes főispáni kinevezéséért folyamodott, azonban erre sem került sor, Földváryt a következő év április 10-én helytartóként iktatták be. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 754, 1708/1842., 555/1843.; MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 754, 1708/1842.

volt ilyen bizottság 1829-ben, az 1835-ös restauráción pedig követlenül akkor jelölték ki a tagokat, amikor kiderült, hogy szükség lesz voksolásra.⁴⁸ A bizottság elnöki tisztét a megye volt alispánjai töltötték be: Kárász Miklós 1825-ben, Babarczy Imre 1835-ben, vagy egy másik megye tisztviselője, mint Návay László Csanád megye helyettes alispánja 1838-ban, illetve a megyéhez köthető arisztokrata, volt főispáni helytartó gróf Károlyi Lajos 1846-ban. A küldöttség tagjai között szerepeltek a megyéhez köthető arisztokraták, valamint római katolikus pap, uradalmi alkalmazott, rendes vagy becsületbeli tisztségviselő is.

Az 1835-ös tisztújítás közben kijelölt bizottságnak három esetben kellett szavazatot számlálnia. Az első szavazás során a főügyési hivatalt már tíz éve betöltő Nagy Ferenc helyett Kiss Dánielt – aki 13 éve szolgált alügyészként – 14 szavazattöbbséggel, 205 vokssal választották meg.⁴⁹ Nagy Ferenc végül az egyik fizetési táblabírói hivatalt kapta meg. Ugyanekkor a tiszáninneri főszolgabírói tisztségre a szokott három helyett négy főt jelöltek. A voksolás megkezdése előtt az egyik jelölt, Kárász István a kihagyását kérte a jelöltek közül, fiatalnak és tapasztalatlanak érezte magát az akkor még csak tiszteletbeli aljegyző.⁵⁰ Feltételezhetően azért kandidáltak, mert korábban a Kárász család több tagja is betöltötte ezt a hivatalt, amelyet 13 éven át nagybátyja, Kárász Benjámint viselt 1835-ig, ekkor alispánnak kiáltották ki. 1790 és 1806 között, haláláig Kárász Imre (1755?–1806) volt a tiszáninneri főszolgabíró.⁵¹ Kárász István visszalépése után Temesváry Istvánt 239 vokssal, több mint száz szavazat különbséggel választották meg főszolgabírónak.

1838-ban három tisztségviselőt választottak meg szavazással. A választások közös jellemzője az volt, hogy rendkívül nagy szavazattöbbséggel váltották le az előző, 1835-ös restauráción megválasztott személyeket.⁵² A főügyési hivatalt addig betöltő Kiss Dániel mindössze 69 vokst kapott, míg a másik jelölt, Kovács Károly 261-et, a tisztséget elnyerő Müller Ferenc pedig 379-et. Kiss Dániel emellett az alispánjelöltek között is szerepelt. Hasonlóan alakult a két alszolgabírói hivatal sorsa is, a tiszántúli járás addigi alszolgabírója, Babarczy Antal 230 szavazatot szerzett, Vály András 34, Knezsik Lajos 518 vokst kapott, s ezzel leváltotta a korábbi

⁴⁸ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 716/1825., 1126/1829., 1115/1835., 1611/1838., 593/1843., 197/1846.

⁴⁹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 785/1822., 716/1825., 1126/1829., 1115/1835.

⁵⁰ 1830-ban kapott tiszteletbeli aljegyzői címet: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 791/1830., 1115/1835.

⁵¹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 3/1790., 323/1806., 83/1822. Kárász Imre 1806. július 9-én halt meg. MNL OL X 6569 A 5073 Csongrád, római katolikus egyház, halotti anyakönyv. Kárász István nagyapja és apja is a tisztkar tagja volt. Előbbi, Kárász István a megye alispánja és követe volt. Utóbbi, Kárász Miklós aljegyzőként kezdte meg megyei pályafutását, majd főjegyző, országgyűlési követ és alispán is volt. Később a Királyi Tábla tagja és személynöki ítélmester lett. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 3/1790., 323/1806., 613–614/1808., 60/1816., 1276/1817.; *Pálmány B.*: A reformkori i. m. I. 682–683.

⁵² MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1115/1835., 1611/1838.

alispán, Babarczy Imre fiát. A tiszáninnyi járásban Vidovich Imre korábbi alszolgabíró 188, Vály András 14, Oexel Mihály 509 szavazatot kapott, s lett ezzel a járás új alszolgabírója. Babarczy és Vidovich nemcsak az alszolgabírói hivatal, hanem a főszolgabírói hivatal jelöltjei között is ott volt, de a főszolgabírókat közfelkiáltással, a korábban hivatalban lévők megerősítésével választották meg.

A három voksolás szavazatait összeadva az látható, hogy leginkább a tiszántúli alszolgabírói tisztség keltette fel a voksolók érdeklődését, mivel arra a tisztségre 782-en szavaztak, a másik alszolgabírói hivatalra 711-en, a főügyészire 709-en. A három hivatalát veszített személy közül ketten – Babarczy Antal későbbi helytartótanácsi titkár, majd tanácsos, valamint Vidovich Imre – a konzervatív eszméket pártolták, feltételezhető, hogy a megyében ekkor a haladó szellemiségűek kerültek túlsúlyba, s ennek következményeként váltották le őket. Ezt megerősíti Vidovich Imre levele is, amelyet a tisztújítás után írt. A levél címzettje a gróf Károlyi család egyik alkalmazottja, direktora. Vidovich a levélben kifejtette, hogy a „mult hó 21én tartatott Tisztujjító Szék alkalmával a mindeneken uralkodni kívánó vad természetnek csupán azon okból mivel a' Mlságos Gróf Károlyi Nemzetség és annak tisztsége eránti vonzodásomat mindenkor bő mértékben ki mutattam, hogy sérthetetlen becsültemet, meg sérteni nem hagytam, s' hogy a' tulságosok elveivel nem osztottam, a' vad természetnek mondám, martalékjába lettem, mert hivatalomtól, a' nélkül hogy arra alkalmatlannak lenni találtattam volna, meg fosztattam.”⁵³

A következő tisztújításon, 1843-ban az alügyési pozíció elnyeréséhez volt szükség szavazásra, de a jegyzőkönyv csak a voksolás tényét rögzítette, a szavazatszámokat nem.⁵⁴ Az 1846-os restauráción az alispán megválasztásakor rendeltek el voksolást.⁵⁵ Kárász Benjámin korábbi alispán 70 szavazattal kapott kevesebbet, mint frissen megválasztott utóda, a 649 voksot szerző Temesváry István, míg a harmadik jelöltre, Kiss Dánielre mindössze hárman szavaztak. Ezzel a megye elvesztette szabadelvű alispánját, s a helyére az adminisztrátorral, Bene Józseffel azonos elveket valló Temesváry István került.⁵⁶

A tiszviselői kar mobilitásának vizsgálatában Dominkovits Péter módszerét alkalmaztam, aki egy táblázat segítségével elemezte Győr vármegye 1816 és 1848

⁵³ MNL OL P 398. Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok, levéltárak, Károlyi-levéltár, Károlyi család nemzetségi levéltára, Károlyi család, Missiles (a továbbiakban: P 398) Nr. 80242. Vidovich Imre 1838. dec. 8-án, Csongrádon kelt levele.

⁵⁴ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 593/1843.

⁵⁵ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 197/1846.

⁵⁶ Temesváry Istvánra lásd *Pálmány B.*: A reformkori i. m. I. 1198–1199. Bene Józsefre *Uő.*: A reformkori i. m. I. 817–819. A tisztújításról: Budapesti Híradó, 1846. április 30. 289. és 1846. május 12. 320.; Pesti Hírlap, 1846. május 7. 311.

közötti tisztikarát.⁵⁷ A vizsgálatot a következő tisztségekre terjesztetem ki: alispán, másodalispán, főjegyző, aljegyző, másodaljegyző, levéltárnok, főügyész, alügyész, másodalügyész, főadószedő, aladószedő, számvevő, fizetési táblabíró (2), főszolgabíró (2), alszolgabíró (2, illetve 3), esküdt (4, illetve 5). Dominkovitsot követve készítettem egy táblázatot, amelyben szerepel a tisztikar létszáma az adott tisztújításkor, a személyi változások száma és azok százalékos aránya az összlétszámhoz képest, illetve az új személyek bekerülése és azok aránya a tisztikar egészéhez viszonyítva. Ebből látható, hogy az egyes restaurációk alkalmával milyen mértékű személyi változások történtek a tisztviselők körében. Az 1825-ös év adatait az 1806-os tisztújításhoz viszonyítva tüntettem fel. Az 1. táblázat segítségével elemezhetjük a korszak restaurációit.

1. táblázat A tisztviselői kar mobilitása

Év	Tisztikar létszáma	Személyi változások száma	Személyi változások százalékos aránya	Új személyek bekerülése az előző tisztújításhoz képest	Az újak aránya a teljes tisztikarban
1825	19	19	100%	18	94,7%
1829	19	6	31,5%	4	21,05%
1835	19	11	57,8%	6	31,5%
1838	19	10	52,6%	7	36,8%
1843	22	18	81,8%	10	45,4%
1846	22	21	95,4%	14	63,6%
1848	24	22	91,6%	21	87,5%

A tisztikarban a legnagyobb arányú változás a vizsgált időszak kezdetén és végén következett be. 1825-ben egyetlen tisztviselő maradt meg a korábbi évekből, míg 1848-ban 91,6%-os volt a változás, 21 új személy került be a tisztviselői karba, miáltal 87,5%-kal újult meg a hivatalviselők köre. 1825-ben azért 100%-os a személyi változások százalékos aránya, mert 1806-ban Babarczy Imre fizetési táblabíró volt, viszont 1825-ben alispán lett, azaz változás következett be a betöltött hivatal tekintetében. Babarczy azonban, egyedülként, bent maradt a tisztikarban a korábbi restaurációhoz képest, így az új személyek aránya a tisztikarban nem lehet 100%-os. Az 1825-ös nagyarányú változásnál figyelembe kell venni, hogy a tisztviselői kar zöme 1806 és 1825 között kicserélődött, ha csupán az 1815-ös és 1822-es kinevezéseket nézzük, akkor is 12 személyi változás történt az 1806-ban megválasztott tisztikarhoz képest. Ez alatt az időszak alatt egy kisebb generációváltás is bekövetkezett. Az 1825-ös tisztikarban a korhatár 21 és 74 év

⁵⁷ Dominkovits P.: Hivatalviselő nemesek i. m. 8.

között volt, az átlagéletkor pedig 41 év.⁵⁸ A korszakban az új személyek bekerülésének aránya mindig meghaladta a 20%-ot, hiszen a rotációhoz az öregedés és az elhalálozás is hozzájárult. Az 1825-ös generációváltást az is alátámasztja, hogy az azt követő restauráción volt a legalacsonyabb arányú az új személyek bekerülése, majd azt követően mindig meghaladta a 30%-ot.

Az 1848-as jelentős változásnak pedig az az oka, hogy az 1846-os tisztújítás Bene József adminisztrátorsága idején, katonai felügyelet mellett zajlott le, és a megye liberális beállítottságú tisztviselői zömmel elveszítették pozíciójukat.⁵⁹ A politikai fordulat után a korábban hivatalukat vesztett vagy hivatalt nem viselő, de liberális orientációjú személyek kerültek be az újonnan felálló tisztviselői karba.⁶⁰ A legnagyobb fluktuációt az esküdti, alszolgabírói és az alügyési hivataloknál tapasztalhatjuk, ami megegyezik Dominkovits következtetésével is, azzal a megszorítással, hogy az általa vizsgált Győr megyében mind a személyi változások aránya, mind az újak bekerülési aránya alacsonyabb volt, mint az általam elemzett Csongrádban.⁶¹

A tisztviselők karriervizsgálata

A tisztújítások elemzése után érdemes az egyéni életutakra koncentrálni megvizsgálni, hogy az egyes tisztségek milyen karrierlehetőségeket rejtettek magukban Csongrád megyében. 1825 és 1848 között a vizsgált pozíciókban összesen 74 személy fordult meg, akik közül 21-en tíz évnél több időt töltöttek hivatalukban.⁶² Öten több mint 30 évig, hatan több mint 20 évig, tízen pedig több mint 10 évig szolgáltak. Müller Ignác 37 év hivatalnokoskodásból 18-at főszolgabíróként töltött le, id. Beniczky Miklós 36 évből 21-et fizetéses táblabíróként, Babarczy Imre 32 évből 19-et alispánként, Kaszap József 32 évből 15-öt számvevőként, Kárász Benjámin 31 évből 13-at főszolgabíróként, 11-et pedig alispánként szolgált végig. Vidovich Mihály 26 éven át hivatalnokoskodott, ebből 18 évig levéltáros volt, Bene József 24 évből 11-et főjegyzőként, Kamocsay Sándor 23 évből 22-t esküdtként, Kaszap Mihály 23 évből 11-ben aljegyzőként, Szomor József

⁵⁸ Kolumbán Ferenc esküdt születési idejét jelenleg nem ismerem, így ő kimaradt az átlagéletkor kiszámításából.

⁵⁹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 197/1846.; *Zsilinszky Mihály*: Csongrádvármegye története III. Bp. 1900. 94–95.

⁶⁰ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 776/1848.; *Zsilinszky M.*: Csongrádvármegye III. i. m. 194–195.

⁶¹ *Dominkovits P.*: Hivatalviselő nemesek i. m. 8–9. Győr vármegyében a legnagyobb arányú, 84,6%-os személyi változás 1828-ban volt, s ugyanabban az évben volt a legmagasabb az új emberek bekerülésének aránya is, 57,7%.

⁶² A szegődményesek, a biztosok és a tiszteletbeli hivatalt viselők kimaradtak az elemzésből. A vizsgált személyeknél csak a fizetéses hivatalban eltöltött időt számoltam.

22 évből 14-ben számvevőként tevékenykedett, Litassy Bertalan pedig 20 évig főadószedő volt.⁶³ Több mint tíz éven át tisztviselősködött ifj. Beniczky Miklós, Dobosy Lajos, Klauzál Gábor, Kiss Dániel, Temesváry István, Kolumbán Ferenc, Vidovich Imre, Müller Ferenc, Kókay István és Nagy Ferenc.⁶⁴

A felsoroltak alkották a vezető megyei hivatalokat viselők csoportját. A legtöbb hivatalban töltött idővel rendelkező 11 személy a megye legtekintélyesebb és legregebben ott élő családjaiból, a Babarczy (2 fő), Basa (2 fő), Bene (3 fő), Beniczky (3 fő), Kárász (2 fő), Müller (5 fő), Szilágyi (2 fő), Szomor (3 fő), Temesváry (2 fő), Vidovich (2 fő) családokból került ki. A vizsgált időszakban tehát 10 olyan família volt, amelynek átlagosan 2-3 tagja állt a megye szolgálatában – kivétel a Müller család, amelynek összesen 5 tagja töltött be valamilyen hivatalt. A hivatalviselők döntően római katolikusok (43 fő), kisebb részben reformátusok (26 fő) voltak, illetve két evangélikus és egy görögkeleti vallású akadt még köztük, további két személy vallási hovatartozását eddig nem sikerült kiderítenem.

A hivatali karriereket Szijártó M. István és Sebők Richárd módszere alapján vizsgáltam, s eredményeimet két táblázatban foglaltam össze.⁶⁵ Szijártó és később Sebők összevetette a megyei hivatalszerzés útját, azaz megvizsgálták, hogy egy tisztségre előzmény nélkül vagy más hivatalból került-e az adott személy. Emellett Szijártó elemezte, hogy a tisztségekből mely hivatali pozícióba léptek tovább azok viselői. E két módszert az 1825 és 1848 között hivatalt betöltött személyek teljes hivatali pályájára alkalmaztam, azzal a megkötéssel, hogy a pályákat csak az 1848. május 2-án tartott restaurációig tekintettem át, a májusi tisztújítás utáni változásokat már nem követtem nyomon.⁶⁶ Továbbra is az alispántól az esküdtig terjedő tisztségeket vizsgáltam, de kihagytam az alispán-helyetteseket és a tiszteletbeli pozíciókat betöltőket, mivel az előbbi tisztségviselőt az alispán távolléte vagy bármilyen akadályoztatása, így például betegsége esetére nevezték ki, ezért a kariervizsgálat szempontjából ez kevésbé beszédes adat,

⁶³ Litassy első fizetéses hivatalának kezdési időpontját egyelőre nem sikerült megállapítanom, az azonban biztos, hogy több mint 20 évig volt hivatalban. Litassyt 1807-ben nevezték ki biztosnak, de lehetségesnek tartom, hogy már korábban is betöltött valamilyen hivatalt. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 782/1807.

⁶⁴ Nagy Ferenc első fizetéses hivatalának kezdési időpontját egyelőre nem sikerült megállapítanom, az azonban biztos, hogy több mint 10 évig volt hivatalban. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 785/1822., 1115/1835.

⁶⁵ *Szijártó M. I.*: Hivatalviselő elit i. m. 445–466.; *Uő*: Hivatali karrierék i. m. 1273–1296.; *Sebők R.*: Hivatalviselési stratégiák i. m. 312–320. A hivatalba lépéssel és előmenetellel kapcsolatban lásd a 2. és a 3. táblázatot.

⁶⁶ Szemere Bertalan belügyminiszter a május 2-án tartott tisztújítást a hatályos törvények értelmében érvénytelenítette, majd pár nappal későbbi rendeletében a déli megyéket és az országot fenyegető veszélyhelyzetre hivatkozva a tisztkart megerősítette hivatalában. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 269–270/1848. (jún. 15.)

akárcsak a tiszteletbeli pozíciók betöltőie is, mivel nem minden tiszteletbeli hivatalt betöltő személy futott be később karriert.⁶⁷ Új elem viszont a főispáni tisztség – habár Bene József főispáni helytartó, adminisztrátor volt, nem pedig főispán – és az országgyűlési követi pozíció, amelyeket eddig nem vizsgáltam. Szijártó M. István és Sebők Richárd az országos hivatalt mint előlépési lehetőséget is vizsgálta, azonban jelenlegi ismereteim szerint Csongrád megyében egyetlen egy ilyen eset akadt ebben az időszakban, ezért azt külön nem tüntettem fel a 2. táblázatban.⁶⁸ Az alügyészi és az aljegyzői hivatal esetében sem tettem különbséget az első és második pozíció között. A vizsgálat során a középponti szolgabírói hivatalt az alszolgabírói hivatalnak feleltettem meg.

2. táblázat A kezdő hivatali pozíció és a további hivatalviselés összefüggése a Csongrád megyei tisztségviselők karrierjében 1825 és 1848 között⁶⁹

	előzmény nélkül	más hivatalból	összesen
alispán		4	4
másodalispán		3	3
főjegyző	1	4	5
aljegyző	5	5	10
levéltárnok	4	1	5
főügyész	1	3	4
alügyész	9	0	9
főadószedő	1	4	5
aladószedő	2	4	6
számvevő	3	3	6
fizetési táblabíró	3	9	12
főszolgabíró	1	8	9
alszolgabíró	12	6	18
esküdt	28	1	29

⁶⁷ Adamovich Mátyás alispán betegsége miatt nevezték ki Kárász Benjámin helyettes alispánnak 1825. május 7-én, majd az augusztus 16-ai tisztújításon ismét, arra az esetre, ha az újonnan megválasztott Babarczy Imre alispán távol van vagy munkáját nem tudja elvégezni. Hasonló okból nevezték ki később, 1835-ben Müller Ignácot is. MNL CsML SzL 407, 720/1825.; 1115/1835.

⁶⁸ Babarczy Antal 1838 után helytartótanácsi titkár, majd tanácsos lett. *Pálmány B.: A reformkori i. m.* I. 798.

⁶⁹ A vizsgálatba a biztosi hivatalt nem vontam be, azonban egyes tisztviselők biztosok is lehettek, mielőtt a vizsgált tisztség valamelyikét elfoglalták, ezért a táblázatban a korábban biztosi hivatalt betöltőket a más hivatalból érkezők közé soroltam. Keresztes László számvevő, Szabó Lajos főszolgabíró, Temesváry Antal esküdt korábban útibiztos volt. Kereszttest 1822-ben nevezték ki: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1122/1822., Szabót 1835-ben: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1115/1835. Temesváryt 1820-ban: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 517/1820. Litassy Bertalan főadószedőt 1807-ben nevezték ki első comissariusnak: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 782/1807.

3. táblázat Karrierutak az 1825 és 1848 között hivatalban lévő tisztviselőknél, a teljes pályát figyelembe véve

Miből/ Mi lett	főispán	alispán	másod- alispán	fő- jegyző	al- jegyző	levél- tárnok	fő- ügyész	al- ügyész	főadó- szedő	aladó- szedő	számvevő	fizetési táblabíró	főszolga- bíró	alszolga- bíró	követ
alispán	1														2
másod- alispán		1													
főjegyző	1	1									1				2
aljegyző				2							1			2	2
leveltárnok					2									1	
főügyész											1		1		
alügyész							2						1	1	
főadószedő			1												
aladószedő											3				
számvevő									2			1			
fizetési táblabíró				1					1				1		2
főszolga- bíró		2	1									1			1
alszolga- bíró			1	1	1		1					1	4		1
esküdt					2	1				4		3		2	
összesen	2	4	3	4	5	1	3	0	3	4	3	9	7	6	10

Elsőként a kezdő pozíciókat elemeztem a vizsgálatba bevont 74 személynél. A táblázatból az a következtetés vonható le, hogy az esküdti, alszolgabírói, alügyészi és levéltárnoki pozíció belépő kategóriának számított, míg az aljegyzői hivatalt azonos számban foglalták el azok a személyek, akiknek nem volt hivatali előéletük, illetve azok, akik korábban már hivatalnokoskodtak. A főadószedői, főjegyzői, főügyészi és főszolgabírói hivatalokat viszont szinte kizárólag előzetes hivatalnokoskodás után foglalták el, ami a szakszerűsödés irányába mutat. Főjegyző többnyire a korábbi aljegyző vagy alszolgabíró lett, a főügyész a korábbi alügyész vagy alszolgabíró, míg a főszolgabíró zömmel a korábbi alszolgabíró vagy alügyész lett. Szijártó ezt profeszionalizációs típusú hivatali előrelépésnek nevezi.⁷⁰ A fizetési táblabírói tisztséget többnyire hivatali előzménnyel töltötték be. Békés megyében kezdő hivatalnak számított az aljegyzői, a főügyészi, az alügyészi, az esküdti és a számvevői hivatal.⁷¹

A belépő szintek elemzésével együtt érdemes a tisztviselők teljes karrierútját is megvizsgálni és az eredményeket együtt értelmezni. (3. táblázat)⁷²

A 2. és 3. táblázat segítségével a Csongrád megyei hivatali karrierok jobban áttekinthetőek. A 3. táblázatból kitűnik, hogy a belépő kategóriákból milyen továbblépési lehetőségek adódtak, hogyan lehetett a magasabb pozíciókat elérni. Az esküdti hivatalt vizsgálva látható, hogy a 29 esküdt közül 16 nem lépett tovább, átlagosan 4 évig töltötték be ezt a tisztséget.⁷³ 13-an azonban továbbléptek, mindegyikük olyan családból került ki, amely több tisztviselőt is adott a megyének.⁷⁴ Az esküdti pozícióból zömmel az aladószedői és a táblabírói tisztségbe lehetett bekerülni.⁷⁵ Ebből a hivatalból indulva egy személy ért el magasabb, főszolgabírói tisztséget, hárman táblabírók lettek, ennél magasabb hivatalba azonban

⁷⁰ Szijártó M. I.: Hivatali karrierok i. m. 1288.

⁷¹ Sebők R.: Hivatalviselési stratégiák i. m. 313–314. Sebők a vizsgálatot 1715 és 1848 között végezte el.

⁷² A táblázatban az 1825 és 1848 között hivatalt viselt személyek teljes pályáját rögzítettem. Az 1825 előtt betöltött hivatalaikat is figyelembe vettem, hiszen csak így lehetett a teljes pályájukat átfogóan vizsgálni. Minden egyes személy minden egyes hivatali elmozdulását jelöltem, függetlenül attól, hogy az előrelépés vagy esetleg visszalépés volt a hivatali ranglétrán. Nem vettem figyelembe a megszakításokat, tehát ha valakit egy tisztújításon nem erősítettek meg a korábbi hivatalában, vagy más hivatalra jelölték, de azt sem kapta meg, majd a következő restauráción újra hivatalt szerzett, akkor a korábban betöltött tisztségétől számítottam a továbblépést. Ha valakit újraválasztottak, vagy ugyanazon pozíciójában választották meg többször is követnek, nem jelöltem többször.

⁷³ Az 1848-ban hivatalba lépő személyek minden egyes tisztségnél kissé módosítják az eredményeket, mert hiányzik ezen hivatali pályák további vizsgálata. A nagyobb létszám az esküdti hivatalnál olyan mértékben befolyásolja az eredményt, hogy indokolt erre külön felhívni a figyelmet. 1848-ban öt új személy került az esküdtök közé, akik így a tovább nem lépők kategóriájába kerültek, mivel pályájuk 1848 utáni alakulását már nem követtem.

⁷⁴ ifj. Beliczay Pál, Beniczky András, ifj. Beniczky Miklós, Bogyó Mihály, Kamocsay Sándor, Kaszap József, Kókay István, Kolumbán Ferenc, Mikecz Lajos, Müller József, Müller Lajos, Szomor József, Vidovich Imre.

⁷⁵ ifj. Beliczay Pál esküdtből útibiztos lett, s ugyan a biztosi hivatal nem szerepel a táblázatban, de mivel elmozdulás történt, ezért őt ebbe a kategóriába soroltam. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 593/1843.

nem jutottak. Azok, akik nem léptek előre, többnyire kevésbé ismert családokból származtak, egy tisztségviselő pedig hivatali ideje alatt meghalt.⁷⁶ A hivatalba lépés idején az esküdtek átlagéletkora 28 év volt.⁷⁷ A leghosszabb hivatali idővel, 22 évvel Kamocsay Sándor rendelkezett, aki 1828-ban 77 évesen lett fizetési táblabíró, a tisztséget egy évig viselte.⁷⁸

Az alszolgabírói hivatal betöltő 18 személy közül 12-en előzmény nélkül, hatan más hivatalból kerültek ebbe a pozícióba. Az alszolgabírók között voltak olyanok, akik a megye tekintélyesebb nemesi családjaiból származtak, de olyanok is, akik nem sokkal korábban érkeztek a megyébe.⁷⁹ Az alszolgabíróság egyértelműen ugródeszkat jelentett a magasabb hivatalok felé, négyen főszolgabírók lettek, egy-egy személy pedig másodalispán, főügyész, illetve főjegyző. Összesen nyolcan nem léptek tovább ebből a hivatalból, közülük ketten 1848-as tisztségviselők voltak, így további pályájukat nem követtem. Horváth Lajos az 1832–1836-os országgyűlésen rövid ideig követ is volt, de betegsége miatt lemondott, majd nem sokkal később meghalt.⁸⁰ Babarczy Antal, miután 1838-ban nem választották meg újra és a főszolgabírói hivatalt sem szerezte meg, a Helytartótanácsnál vállalt hivatal, 1847-ben a megye követe lett, de a táblázatban nem tüntettem fel mint előrelépést, mivel akkor a kormányzat tisztségviselője volt.⁸¹ Hivatalba lépésükkor

⁷⁶ Feyér Mihály 1831. augusztus 24-én meghalt. MNL OL X 3464 A 2111 Szentés, evangélikus egyház, halotti anyakönyv.

⁷⁷ Herczeg Ferenc és Kolumbán Ferenc születési ideje jelenleg nem ismert, így ez a két személy kimaradt az átlagéletkor kiszámításánál.

⁷⁸ Esküdti kinevezése: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 875/1806. Táblabírói kinevezése: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 851/1828. 1822-ben a megye által fizetési táblabírói pozícióra ajánlta magát, de nem kapta meg. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1023, 1286/1822. Ugyanekkor, ugyanez ügyben levélben fordult Grassalkovich főispánhoz, levelében kérését azzal indokolta, hogy 16 éve tölti be az esküdti pozíciót. A főispánhoz írt levele: MNL OL P 429 II. D. 5. b. Kamocsay Keglevich Gábor főispáni helytartói beiktatásakor tiszteletbeli táblabíró lett. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 419/1825. Az 1825-ös tisztújításon ismét esküdtnek választották meg. Lásd az archontológiát.

⁷⁹ A tekintélyesebb személyek: Babarczy Antal, Bene József, Bene Lajos, ifj. Beniczky Miklós, Horváth Lajos, Kárász Benjámín, Oexel Mihály, Szomor Imre. Knezsik Lajos és Basa József nem sokkal a megyébe érkezése után szerzett hivatalt. Knezsik 1832-ben igazolta magát és 1838-ban lett alszolgabíró, de előtte már 1832-től tiszteletbeli aljegyző és levéltárnok volt. Basa 1841-ben igazolta magát, és 1846-ban lépett hivatalba. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 591/1832., 213/1841. Az igazolások időpontja nem tükrözi minden esetben a megyében való megtelepedést, azonban egyikőjük sem Csongrád megyében született. Basa 1806. január 11-én született Hajdúbogason. MNL OL X 3517 A 2247 Hajdúbogos, református egyház, születési anyakönyv. Knezsik 1811/1812-ben született, valószínűleg Kenyhecen. MNL CsML SzL IV. A. 3. f. Megyei törvényhatóságok, Csongrád vármegye levéltára, Feudális kor, Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Nemességi iratok (a továbbiakban: IV. A. 3. f.) 135. Basa és Knezsik hivatalaihoz lásd az archontológiát. Knezsik tiszteletbeli kinevezése: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 234/1832.

⁸⁰ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 102/1833., 407/1834.; Horváth Lajos 1834. június 30-án halt meg. MNL OL X 3408 A 2029 Hódmezővásárhely, evangélikus egyház, halotti anyakönyv.

⁸¹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1611/1838.; *Pálmány B.*: A reformkori i. m. I. 798.

az alszolgabírók átlagéletkora 28 év volt, leghosszabb ideig ifj. Beniczky Miklós töltötte be ezt a tisztséget.⁸²

Az alügyészi hivatal volt az egyetlen, amelyet kizárólag előzetes hivatalviselés nélkül töltöttek be, viszont kiváló továbblépési lehetőségeket biztosított. A kilenc személyből hárman később főügyészek lettek, egy személy pedig főszolgabíró, csak öt esetben nem történt előrelépés, ebből ketten 1848-as tiszttviselők voltak.⁸³ Az alügyészek belépéskori átlagéletkora – akárcsak a már említett másik két belépő pozícióban – 28 év volt. Tipikus belépő kategóriába tartozott a levéltárnoki tisztség is, a megyében később jelentős szerepet játszó személyek kezdték ebben a hivatalban pályafutásukat. Így Bene József is, aki később alszolgabíró, főjegyző és diétai követ lett, majd főispáni helytartóként a megye élére került. Müller Ignác hosszú pályafutása során főszolgabírói, helyettes alispáni, majd táblabírói hivatalt is betöltött. Vidovich Mihály a leghosszabb ideig, 18 évig volt levéltárnok, később aljegyző lett, s főjegyzőként fejezte be pályáját. Egyetlen esetben volt hivatali előzménye ennek a pozíciónak, Kókay István azt megelőzően esküdt volt. E tisztségviselők átlagéletkora a hivatali idejük kezdetekor 25 év volt, tehát ez a legalacsonyabb életkor a belépő pozíciókat illetően.

A hivatali előzmény nélküli aljegyzői pozícióba olyan személyek is bekerültek, akik később jelentős pályát futottak be, de így kezdte rövid karrierjét Kárász István, a korábbi alispán, Kárász Miklós és báró Wenckheim Henrietta fia is. Babarczy Imre a hosszú pályafutását aljegyzőként kezdte, majd főjegyző és alispán lett, hét alkalommal követként képviselte a megyét az országgyűlésen. Kaszap Mihály a leghosszabb ideig, 11 évig töltötte be ezt a tisztséget, majd pályáját főjegyzőként folytatta. A más hivatalból bekerülőknél is a karrier egyik állomása volt az aljegyzőség, de Müller Lajos és Knezsik Lajos esetében a karrier végpontját is jelentette. Knezsik Lajos önként mondott le hivataláról 1840. augusztus 29-én kelt levelében, arra hivatkozva, hogy „váratlan eset ért most engem, melynek történetét bár előre nem láthattam, bár meg akadályoznom nem lehet, bár okául magamat nem tarthatom, olly szomorú mindazonáltal hogy tiszti pályám további folytathatását gátolja”.⁸⁴ A megye a lemondás után büntetőpért kezdeményezett Knezsik és felesége, Aigner Josefa ellen, mivel azzal gyanúsították őket, hogy ők ölték meg Knezsik húgát, Karolinát. A perben bűnösségük bizonyítást nyert, így öt évi fogságra és közmunkára ítélték őket.⁸⁵ Knezsik esetében tehát a karrier

⁸² 1825 és 1835 között volt tiszáninneri alszolgabíró. Lásd az archontológiát.

⁸³ A három későbbi főügyész közül Kovács Károly pályája a tiszántúli alszolgabírói hivatalon keresztül vezetett a főügyészségig. Lásd az archontológiát.

⁸⁴ MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 1018/1840.

⁸⁵ Knezsik Karolina 1840. augusztus 24-én halt meg Hódmezővásárhelyen. MNL OL X 6573 A 5090 Hódmezővásárhely, római katolikus egyház, halotti anyakönyv. A per kezdeményezése:

egy bűneset miatt szakadt félbe. Az átlagéletkor a hivatalba lépéskor a belépő kategóriák közül ebben a hivatalban volt a legmagasabb, 30 év.

A fizetéses táblabírók közül hárman előzmény nélkül, kilencen más hivatal után nyerték el ezt a tisztséget. Békésben azonban közel fele-fele volt ez az arány, s ott a táblabírák a tisztviselői kar legidősebb, legmegbecsültebb tagjai voltak, akik többnyire egy hosszú hivatali pálya után kapták meg ezt a pozíciót. Megválasztásukkor az átlagéletkoruk is magas, 50 év volt.⁸⁶ Csongrádban 5 személy kapta meg hosszabb hivatali pályájának utolsó állomásaként ezt az állást, hárman magasabb hivatal után lettek táblabírák, id. Beniczky Miklós főjegyzői, Müller Ignác főszolgabírói és Nagy Ferenc főügyészi éveit követően. Kaszap József 32 év számvevői, Kamocsay Sándor 22 év esküdti munka után lett táblabíró, s két másik korábbi esküdtt számára is ez volt a hivatali pálya utolsó állomása, azonban ők azt megelőzően nem töltötték el hosszabb időt a megye szolgálatában. Ez utóbbi esetekben tehát előrelépésnek számított ez a hivatal, két további esetben pedig közbülső állomásnak. Előzmény nélkül Klauzál Gábor, Dobosy Lajos és Medveczky Antal nyerte el ezt a tisztséget, közülük Klauzál volt a legfiatalabb hivatalba lépésekor. Dobosy Lajos 1829-ben, 38 évesen lett táblabíró, az 1825-ös tisztújításon alügyésznek és esküdtnak is jelölték, de csak tiszteletbeli alügyészi kinevezést kapott.⁸⁷ 1829-ben csak táblabírónak jelölték, amit el is nyert, ettől kezdve pályája felfelé ívelt, főadószedő, majd másodalispán lett.⁸⁸ Medveczky Antalt 1835-ben alügyésznek jelölték, 1838-ban lett tiszteletbeli alügyész és táblabíró, ezt követően csak 1848-ban jelölték főügyésznek, és kapta meg a fizetéses táblabírói tisztséget. A táblabírók átlagéletkora megválasztásukkor 46 év volt.

A magasabb megyei pozíciók, a főszolgabírói, főadószedői, főügyészi, főjegyzői, másodalispáni és alispáni tisztségek betöltői tehát a hivatali ranglétrán akár több lépcsőfokon át jutottak el pozíciójukba, de továbblépési lehetőséggel is jártak ezek a tisztségek. Közülük fontosnak tartom kiemelni a főszolgabírói és az alispáni, másodalispáni tisztséget. A főszolgabírók főként a megye tekintélyesebb családjaiból kerültek ki, a korábban már említett Kárász családon kívül a Temesváry, Müller és Rónay család tagjai töltötték be ezt a hivatalt. Ebből a hivatalból fölfelé

MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1169/1840. Az ítélet: MNL CsML SzL IV. A. 21. b. Megyei törvényhatóságok, Csongrád vármegye levéltára, Feudális kor, Csongrád vármegye törvényszékének iratai, Büntetőperes iratok (a továbbiakban: IV. A. 21. b.) 279/1840. (dec. 2.), 1/1842. (jan. 12.).

⁸⁶ *Héjja J. E.*: Békés vármegye archontológiája i. m. 25.; *Sebők R.*: Hivatalviselési stratégiák i. m. 314.

⁸⁷ Tiszteletbeli kinevezése: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 719/1825. A viszonylag kései pályakezdés oka az lehetett, hogy egy per során összetűzésbe került az akkori alispánnal, Adamovich Mátyással, aki kijelentette, hogy amíg ő az alispán, addig ne reméljen hivatalt a megyében. (<https://bit.ly/36LFBLi>, letöltés 2020. febr. 20.)

⁸⁸ Az 1847-es követválasztás során, miután az egyik követ Temesváry István alispán lett, Dobosyt bízták meg az alispáni hivatal vitelével, de nem a viselésével, és továbbra is másodalispánként említik a jegyzőkönyvben. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1910/1847.

másodalispáni és alispáni pozícióba lehetett jutni. A főszolgabírói hivatalnál egy feltűnő karriert találtam, Szabó Lajosét, aki útibiztosból lett főszolgabíró.⁸⁹ Más tisztségekre történő jelöltségei azt jelzik, hogy a biztosi hivatalból tovább szeretett volna lépni aladószedőnek, számvevőnek vagy alszolgabírónak, azonban egyik tisztséget sem nyerte el. 1835-ben és 1838-ban megválasztották útibiztosnak, de 1843-ban nem választották meg újra, s a tiszántúli alszolgabírói hivatalt sem kapta meg. Csak 1846-ban kiáltották ki tiszántúli főszolgabírónak.⁹⁰ Családi kapcsolatait vizsgálva kiderült, hogy Szabó sógora az 1846-ban másodalispánnak megválasztott, korábban főadószedőként dolgozó Dobosy Lajos volt.⁹¹ Ekkor, az új főispáni helytartó, Bene József által tartott tisztújításon a népszerű, haladó elveket valló tisztviselők rendre elbuktak. Azonban Dobosy Bene pártján állt, aki segíthette sógora karrierjét is, ezzel magyarázható Szabó Lajos hirtelen előrelépése.⁹² A következő, 1848-as tisztújításon már mindketten kibuktak a tisztikarból.

Az alispáni, másodalispáni hivatalt Csongrád megyében csak előzetes hivatalviselés után, többnyire hosszabb hivatali karrier betetőzéseként tölthette be valaki. A másodalispáni tisztség legalább 5 év megyei szolgálat után vált elérhetővé, de Dobosy Lajos 17 év után kapta meg, átlagosan 7 év hivatali idő volt szükséges a tisztség elnyeréséhez. A három másodalispán: Dobosy Lajos főadószedő, Temesváry István főszolgabíró, Török Bálint alszolgabíró volt korábban. A másodalispáni hivatalhoz képest az alispánit több mint kétszer annyi, átlagosan 13 év hivatali szolgálat előzte meg, még akkor is, ha egy jelöltnek, mint Kárász Benjáminnak az apja is betöltötte korábban ezt a hivatalt.⁹³ Ráadásul ő volt az, aki csak 19 év után, a legtöbb hivatalban töltött idővel szerezte meg a tisztséget, de minimálisan is 11 évnyi szolgálatra volt szükség ehhez a pozícióhoz. Babarczy Imre főjegyző, Kárász Benjámint és Rónay Mihály főszolgabíró, Temesváry István másodalispán volt, mielőtt alispán lett.⁹⁴ Mindezekből az kö-

⁸⁹ A biztosi hivatalt nem vontam be a vizsgálatba, azonban Szabó esetében olyan nagy előrelépés történt, hogy azt külön is meg kell említeni.

⁹⁰ 1829-ben jelölték először megyei hivatalra, esküdtnek, azt megelőzően, 1825-ben tiszteletbeli esküdti kinevezést kapott. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 719/1825., 1126/1829. Jelöltségeire és elnyert tisztségeire: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1115/1835., 1611/1838., 593/1843., 197/1846.

⁹¹ Szabó Lajos 1799. október 18-án született szentesi református családban, Szabó Sándor helyi jegyző és Deáki Eszter gyermekeként, az apa korai halála után az anya újra férjhez ment Lakos Mihály szentesi főbíróhoz. Dobosy 1825. június 8-án, Szentesen kötött házasságot Lajos húgával, Máriával. Keresztelési bejegyzése: MNL OL X 3581 A 2413 Szentes, református egyház, születési anyakönyv. Házassági bejegyzése: MNL OL X 3581 A 2413 Szentes, református egyház, házassági anyakönyv. A családra vonatkozó egyéb információk: <https://bit.ly/36LFBLi>, letöltés 2020. febr. 16.

⁹² *Zsilinszky M.*: Csongrádvármegye III. i. m. 95., 193–194.

⁹³ Kárász Istvánt 1790-ben választották meg alispánnak. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 3/1790.

⁹⁴ Babarczy Imre kétszer töltötte be az alispáni pozíciót, az első alkalommal főjegyzői hivatalt követően nyerte el a tisztséget, 1808 és 1817 között volt először alispán. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 613/1808., 1275/1817.

vetkezik, hogy a hivatalba lépéskor az átlagéletkor itt a legmagasabbak közé tartozik, a másodalispánoknál 42, az alispánoknál 43 év.

A megye tisztviselői közül Bene József 1846-ban főispáni helytartó, adminisztrátor, Kárász Benjámín az 1848. március 15-ei események után főispán lett. Bene az 1832–1836-os országgyűlés után lemondott főjegyzői állásáról és visszavonult a megyei közéletből.⁹⁵ Később a diósgyőri koronauradalom prefektusa volt 1845-ig,⁹⁶ 1845-ben az adminisztrátori rendszer bevezetésekor felmerült a neve Csongrád megye lehetséges adminisztrátoraként. Ezt megerősítik a gróf Károlyi testvérek levélváltásai, György 1845. március 4-én kelt levelében említette meg bátyjának, Lajosnak, hogy az ágensek tudósítása szerint Bene a kiszemelt személy az adminisztrátori címre. További három levelében foglalkozott még Károlyi György Benével, amelyekből kiderül, hogy Bene vonakodott elfogadni a megbízást.⁹⁷ A levélváltásokból egyértelmű, hogy igyekeztek meggyőzni Benét arról, fogadja el a tisztséget. György azt írta bátyjának: „Bene ránk nézve igen jó”, feltehetően ezért támogatta Károlyi Lajos 2000 pengő forinttal beiktatási költségeit. Bene három évig volt a megye adminisztrátora, az 1848. március 15-ei események után lemondott.⁹⁸ Kárász Benjámín az alszolgabírói hivataltól indulva jutott el a főispáni pozícióig, kinevezését az 1848. május 2-án tartott tisztújításon hirdették ki, akkor nem volt a tiszt kar tagja, hiszen a legutóbbi tisztújításon nem választották meg alispánnak.⁹⁹

Az 1825 és 1848 közötti időszakban összesen tíz személyt választottak meg országgyűlési követnek, megválasztásukkor közülük hárman semmilyen fizetéssel járó hivatali tisztséget nem töltöttek be a megyében: 1826-ban Róth József, 1843-ban pedig Szeghő József, 1847-ben Babarczy Antal – így ők nem kerültek be a 3. táblázatba.¹⁰⁰ Látható, hogy döntően az alispánok, a főjegyzők és a fizetéses táblabírók közül kerültek ki a követek. Teljes hivatali pályája alatt Babarczy Imre hétszer, Bene József és Klauzál Gábor háromszor, Kárász Benjámín kétszer volt követ, a többiek pedig egy-egy alkalommal képviselték a megyét. A követek

⁹⁵ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 928/1836.

⁹⁶ *Pálmány B.*: A reformkori i. m. I. 817–819.

⁹⁷ Károlyi György március 9-én és 17-én írt levelében említette, hogy Bene nem akarja elfogadni a főispáni helytartói kinevezést, majd az április 7-ei levelében már a beiktatási költségre adandó pénz összegéről írt bátyjának. Károlyi György Károlyi Lajosnak írt levelei, 1845. márc. 4., 9., 17., ápr. 7. MNL OL P 398 Nr. 35002., 35000., 35001., 34999.

⁹⁸ *Pálmány B.*: A reformkori i. m. I. 818.

⁹⁹ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 773/1848.

¹⁰⁰ Babarczy Antal korábban a megye alszolgabírója volt, de megválasztásakor kormányzati tisztviselő, így mivel már nem töltött be fizetéssel járó hivatalt a megyében, ebbe a kategóriába soroltam. Tiszteletbeli kinevezéssel Róth és Szeghő is rendelkezett. Róth Józsefet 1825-ben tiszteletbeli táblabírónak, Szeghő Józsefet 1829-ben tiszteletbeli alügyésznek nevezték ki. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 707/1825., 1126/1829. Róth József a Károlyiak jogügyigazgatója volt. *Pálmány B.*: A reformkori I. i. m. 1128–1129.

átlagéletkora 37 év volt, a legfiatalabbak, Klauzál és Kárász István 28 évesen lettek követek, a legidősebb, Temesváry István 45 évesen.¹⁰¹

Összegzés

A Csongrád megyei hivatali karrierek elemzése alapján megállapítható, hogy sem a családi háttér, sem pedig a vagyoni helyzet nem járt azzal az előnnyel, hogy valaki automatikusan magasabb szinten kezdhetne volna el hivatali pályáját. A családi és műrokonági kapcsolatok azonban elősegíthették a karrier gyorsabb kibontakozását. Békés megyével szemben Csongrádban az alispáni és másodalispáni tisztséget nem töltötték be hivatali előzmény nélkül, a magasabb tisztségek elnyeréséhez elengedhetetlen volt a hivatali tapasztalat.¹⁰² A szegedi vagy megyei hivatalviselő felmenőkkel rendelkező Kárász, Babarczy, Müller vagy Temesváry családok tagjai rendszerint végigjárták a megyei hivatalok lépcsőfokait, és eljutottak az alispáni, alispán helyettesi vagy főszolgabírói tisztségekig. Talán csak Temesváry István volt kivétel, aki 1835-ben főszolgabíróként lépett be a hivatalviselők közé, azonban ha a tiszteletbeli tisztségeit is figyelembe vesszük, akkor kiderül, hogy 1828-tól kezdve tiszteletbeli aljegyző, táblabíró és főszolgabíró is volt.¹⁰³ Hasonlóan kivétel volt Müller Ferenc, aki 1838-ban főügyészként kezdte megyei pályafutását.¹⁰⁴ Ezeknek a családoknak a tagjai a hivatali lépcsőfokokat végigjárva elérhették a magasabb tisztségeket is, azonban a kevésbé tekintélyes családoknak – amelyeknek sem a beágyazottsága, sem a kapcsolati hálójuk nem volt elég kiterjedt – erre már jóval kisebb esélye nyílt, még ha vagyonosnak számítottak is.

Az általam vizsgált utolsó tisztújítás már az áprilisi törvények elfogadása után történt, amelyen a korábbi restauráción hivatalt szerzett tisztviselőket zöme a politikai fordulattal elvesztette hivatalát, helyüket a korábbi vagy újonnan érkezett, de liberális felfogású személyek töltötték be.

¹⁰¹ Az átlagéletkor számításánál nem vettem figyelembe Babarczy Antalt, Rőtth Józsefet és Szeghő Józsefet, mivel ők megválasztásukkor nem voltak a tisztikar tagjai. Azokat a tisztviselőket, akik többször is voltak követek, minden egyes megválasztásukkor betöltött életévüket beleszámítottam az átlagéletkor meghatározásához.

¹⁰² *Sebők R.*: Hivatalviselési stratégiák i. m. 314.

¹⁰³ Tiszteletbeli kinevezései: MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 511/1828., 793/1830., 407/1833.

¹⁰⁴ Vezetéknévét 1846-ban Örlösyre változtatta, de mivel a fent említett hivatalát még korábbi névén töltötte be, így ezt használtam. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 135/1846.

Függelék

Csongrád megyei tisztviselők archontológiája 1825–1848¹⁰⁵

Főispán/főispáni helytartó

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
gróf Keglevich Gábor	1825. jún. 13.	1827. aug. 25.
báró Orczy Lőrinc	1827. nov. 13.	1830. márc. 19.
gróf Károlyi Lajos	1830. aug. 4.	1837. jún. 8.
Tajnay János	1837. okt. 17.	1839. márc. 21.
gróf Károlyi György	1839. máj. 2.	1841. szept. 16.
<i>Atzél Antal</i> ¹⁰⁶	<i>1841. szept. 16.</i>	<i>1842. jún. 9.</i>
Földváry Gábor	1843. ápr. 10.	1845. febr. 28.
Bene József	1845. júl. 1.	1848. márc. 24.
Kárász Benjámin	1848. máj. 2.	1849

Alispán

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Babarczy Imre	1825. aug. 17.	1835. aug. 31. (lemondott)
Kárász Benjámin	1835. aug. 31.	1846. ápr. 27.
Temesváry István	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Oexel / Rónay Mihály	1848. máj. 2.	1849

Másodalispán

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Temesváry István	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Dobosy Lajos	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Török Bálint	1848. máj. 2.	1848. jún. 27.
Kaszap Mihály	1848. jún. 27.	1849

Helyettes alispán

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Kárász Benjámin	1825. aug. 17.	1829. okt. 5.
Müller Ignác	1835. aug. 31.	1848. máj. 2.

¹⁰⁵ A főispántól az esküdtekgig bezárólag, a biztosok, szegődményesek és a szaktisztviselők nincsenek benne.

¹⁰⁶ Atzél nem iktatták be hivatalába. Lásd a 47-es lábjegyzetet. Az uralkodó 1842. június 9-én nevezte ki Torna megye főispánjává. MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1708/1842. Károlyi György 1841. szeptember 16-tól volt Békés megye főispánja. *Héjja J. E.*: Békés vármegye archontológiája i. m. 103.

Főjegyző

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Bene József	1825. aug. 17.	1836. aug. 29.
Kaszap Mihály	1836. aug. 29.	1846. ápr. 27.
Vidovich Mihály	1846. ápr. 27.	1849

Aljegyző

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Kaszap Mihály	1825. aug. 17.	1836. aug. 29.
Kárász István	1836. aug. 29.	1840. jún. 22. (lemondott)
Knezsik Lajos	1840. jún. 22.	1840. aug. 31. (lemondott)
Vidovich Mihály	1840. nov. 30.	1846. ápr. 27.
Müller / Őrhalmy Lajos	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Póka Sándor	1848. máj. 2.	1849

Másodaljegyző

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Szilágyi Virgil	1846. aug. 10.	1849

Levéltárnok

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Vidovich Mihály	1822. szept. 16.	1840. nov. 30.
Kókay István	1840. nov. 30.	1848. máj. 2.
Praznovszky János	1848. máj. 2.	1849

Főügyész

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Nagy Ferenc	1822. szept. 16.	1835. aug. 31.
Kiss Dániel	1835. aug. 31.	1838. nov. 20.
Müller / Őrlössy Ferenc	1838. nov. 20.	1846. ápr. 27.
Kovács Károly	1846. ápr. 27.	1849

Alügyész

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Kiss Dániel	1822. szept. 16.	1835. aug. 31.
Kovács Károly	1835. aug. 31.	1838. nov. 20.
Bogyó Sándor	1838. nov. 20.	1843. ápr. 27.
Bene István	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Temesváry György	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Jeney Imre	1848. máj. 2.	1849

Másodalügyész

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Bartha Sándor	1846. aug. 10.	1848. máj. 2.
Beliczay Tamás	1848. máj. 2.	1849

Főadószedő

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Litassy Bertalan	1815. okt. 19.	1835. aug. 31.
Dobosy Lajos	1835. aug. 31.	1843. ápr. 27.
Szomor József	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Vedres János	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Sántha Eduárd	1848. máj. 02.	1849

Aladószedő

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Szomor József	1825. aug. 17.	1829. okt. 5.
Kolumbán Ferenc	1829. okt. 05.	1838. nov. 20.
Müller / Órhalmy József	1838. nov. 20.	1846. ápr. 27.
Szilágyi Gusztáv	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Szomor Lajos	1848. máj. 2.	1849

Számvevő

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Kaszap József	1813. nov. 22.	1828. jún. 16.
Szomor József	1829. okt. 5.	1843. ápr. 27.
Sántha Eduárd	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Vörös Mátyás	1846. ápr. 27.	1848. febr. 16. (lemondott)
Keresztes László	1848. febr. 16.	1848. máj. 2.
Szabó Mihály	1848. máj. 2.	1849
Szilágyi Gusztáv	1848. jún. 15.	1849

Fizetési táblabíró

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
id. Beniczky Miklós	1807. jún. 1. / 1808. aug. 9. ¹⁰⁷	1828. ápr. 22. (meghalt)
Klauzál Gábor	1825. aug. 17.	1841. szept. 13. (lemondott)
Kaszap József	1828. jún. 16.	1828. júl. 23. (meghalt)
Kamocsay Sándor	1828. szept. 15.	1829. okt. 5.
Dobosy Lajos	1829. okt. 5.	1835. aug. 31.
Nagy Ferenc	1835. aug. 31.	1843. ápr. 27.
Müller Ignác	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Beniczky András	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Bene Lajos	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Medveczky Antal	1848. máj. 2.	1849
Bogyó Mihály	1848. máj. 2.	1849

¹⁰⁷ Kinevezve, de a megye csak később erősítette meg.

Tiszántúli főszolgabíró

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Müller Ignác	1825. aug. 17.	1843. ápr. 27.
Bogyó Sándor	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Szabó Lajos	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Mikecz Lajos	1848. máj. 2.	1849

Tiszántúli alszolgabíró

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Horváth Lajos	1825. aug. 17.	1834. 06. 30. (meghalt)
Vidovich Imre	1835. aug. 31.	1838. nov. 20.
Knezsik Lajos	1838. nov. 20.	1840. jún. 22.
Kovács Károly	1840. jún. 22.	1843. ápr. 27.
Török Bálint	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Basa József	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Kovács Ferenc	1848. máj. 2.	1849

Tiszáninneni főszolgabíró

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Kárász Benjámin	1822. febr. 25. / szept. 16. ¹⁰⁸	1835. aug. 31.
Temesváry István	1835. aug. 31.	1843. ápr. 27.
Oxel / Rónay Mihály	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Müller / Örlössy Ferenc	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Bene Lajos	1848. máj. 2.	1849

Tiszáninneni alszolgabíró

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
ifj. Beniczky Miklós	1825. aug. 17.	1835. aug. 31.
Babarczy Antal	1835. aug. 31.	1838. nov. 20.
Oxel / Rónay Mihály	1838. nov. 20.	1843. ápr. 27.
Bene Lajos	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Müller János	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Szomor Imre	1848. máj. 2.	1849

Vásárhelyi kerületi esküd

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Kolumbán Ferenc	1825. aug. 17.	1829. okt. 5.
Vidovich Imre	1829. okt. 5.	1835. aug. 31.
Horváth József	1835. aug. 31.	1838. nov. 20.
Kókay István	1838. nov. 20.	1840. nov. 30.
Mikecz Lajos	1841. jan. 26.	1843. ápr. 27.
Basa János	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Herczeg Ferenc	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Kamocsay Mihály	1848. máj. 2.	1849

¹⁰⁸ Februártól surrogált, szeptembertől rendes főszolgabíró.

Szentesi kerületi esküdt

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Kamocsay Sándor	1825. aug. 17.	1828. szept. 15.
Feyér Mihály	1828. szept. 15.	1831. aug. 24. (meghalt)
ifj. Beliczay Pál	1832. jan. 11.	1843. ápr. 27.
Bíró János	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Basa János	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Vecsery Zsigmond	1848. máj. 2.	1849

Csongrádi kerületi esküdt

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Beretvás József	1825. aug. 17.	1829. okt. 5.
Müller / Őrhalmy József	1829. okt. 5.	1838. nov. 20.
Beniczky András	1838. nov. 20.	1843. ápr. 27.
Bogyó Mihály	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Draskovits Alajos	1848. máj. 2.	1849

Szegedi kerületi esküdt

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Temesváry Antal	1825. aug. 17.	1835. aug. 31.
Beniczky András	1835. aug. 31.	1838. nov. 20.
Horváth József	1838. nov. 20.	1843. ápr. 27.
Szeghó János	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Mihálffy Ferenc	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Knausz János	1848. máj. 2.	1849

Kisteleki esküdt

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Vály Benedek	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.

Középponti alszolgabíró

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Vidovich Imre	1841. jan. 26.	1843. ápr. 27.
Mikecz Lajos	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Vidovich Imre	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Kiss Károly	1848. máj. 2.	1849

Középponti esküdt

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Bogyó Mihály	1841. jan. 26.	1843. ápr. 27.
Müller / Őrhalmy Lajos	1843. ápr. 27.	1846. ápr. 27.
Dósits Péter	1846. ápr. 27.	1848. máj. 2.
Mikecz Ferenc	1848. máj. 2.	1849

Országgyűlési követek¹⁰⁹

Név	Hivatalviselés kezdete	Hivatalviselés vége
Babarczy Imre	1825. aug. 17.	1825. nov. 21.
Bene József	1825. aug. 17.	1827. aug. 18.
Kárász Benjámin	1825. nov. 21.	1826. jún. 5.
Róth József	1826. jún. 5.	1827. aug. 18.
Bene József	1830. aug. 4.	1830. dec. 20.
Kárász Benjámin	1830. aug. 4.	1830. dec. 20.
Bene József	1832. nov. 20. / 1834. ápr. 30.	1833. febr. 18. / 1836. máj. 2.
Klauzál Gábor	1832. nov. 20.	1836. máj. 2.
Horváth Lajos	1833. márc. 11.	1834. ápr. 30.
Klauzál Gábor	1839. máj. 2.	1840. máj. 13.
Kárász István	1839. máj. 2.	1840. máj. 13.
Klauzál Gábor	1843. ápr. 27.	1844. nov. 13.
Szeghő József	1843. ápr. 27.	1844. nov. 13.
Babarczy Antal	1847. okt. 13.	1848. ápr. 11.
Temesváry István	1847. okt. 13.	1848. ápr. 11.

OFFICE RENEWALS AND OFFICIAL CAREERS
IN CSONGRÁD COUNTY BEFORE 1848*by Tímea Sáfrány*

SUMMARY

The analysis of county office renewals and official careers usefully supplements our knowledge about the public life and political history of the county. The paper explores the office renewal statutes and county elections in Csongrád county in the period before 1848. Based on the archontology of county officials, it examines their careers according to the methodology elaborated by István M. Szijártó and Richárd Sebők. Consequently, the conclusions of the paper can be compared with the results of a similar analysis completed by Richárd Sebők on the relevant material from the neighbouring county of Békés.

¹⁰⁹ A megválasztás ideje és az országgyűlés zárónapja adja a két dátumot, illetve ha időközben a követ lemondott, akkor a lemondás megyei jegyzőkönyvbe való beiktatásának dátuma vagy a lemondó levél keltezése szerepel.

Varga Dániel

A DUNA-KONFÖDERÁCIÓS TERV ELŐZMÉNYE: IL PROGRAMMA UNGHERESE

Az 1860-as évek elején az egységesülő Itália számára a magyar emigráció szerepe a francia támogatás elvesztése után – azaz a villafrancai fegyverszünet, illetve a zürichi békeszerződés megkötését követően – felértékelődött. Velence helyzete miatt bármikor lehetett rá számítani, hogy kitör egy újabb háború az Olasz Királyság és a Habsburg Birodalom között, ezért a piemonti udvar hozzálátott (többek között hatékony sajtópropaganda segítségével), hogy szövetségeseket találjon a Bécs által elnyomott népek között.¹ Az olasz kormány Helfy Ignácot² bízta meg azzal a feladattal, hogy egy olyan újságot készítsen, amely megfelelően tudja szolgálni mind a magyar emigráció, mind Torinó érdekeit.³ Helfy lapja, az *Alleanza*⁴ című milánói újság jelentette meg a nevezetes Duna-konföderációs tervezetet 1862. május 18-án, azonban nem ez volt az első olyan cikk, amely a magyar emigráció ajánlatát fogalmazta meg a Duna-térségben élő népek számára: nem egészen két hónappal korábban már napvilágot látott egy másik elképzelés-tervezet az újság hasábjain *Il Programma Ungherese (Magyar Program)* címmel.⁵

E tervezettel Pásztor Lajos foglalkozott először röviden az 1949-ben megjelent könyvében,⁶ jóval később pedig Pasquale Fornaro⁷ és Pete László.⁸ A témához

¹ Veneto tartomány egésze Velence központtal az 1859-es szárd–francia–osztrák háborút (az úgynevezett második olasz függetlenségi háborút) követően nem lett az egységesülő Olasz Királyság része, hanem továbbra is a Habsburg Birodalom fennhatósága alatt maradt.

² Helfy Ignác (1830–1897) az 1848–1849-es szabadságharc idején katonaként harcolt, majd Kossuth kormányzóelnöki irodájában dolgozott. Tetteiért a kolozsvári császári haditörvényszék elé került, Pestre internálták, majd engedélyezték számára, hogy Bécsbe, később pedig Padovába költözzön. Egyetemi tanulmányait itt fejezte be, majd Mantovában kapott tanári állást, ahonnan politikai okok miatt távozni kényszerült. Később Milánóban telepedett le, ahol újságíróként dolgozott. Megélhetési problémák miatt 1870-ben végül hazatért az emigrációból és a magyar parlamentben a különböző függetlenségi formációk tagjaként politizált egészen haláláig. Varga Dániel: Az öreg Kossuth Lajos „palatinusa”: Helfy Ignác (1830–1897). In: Polymatheia. Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat 16. (2021) 1–2. sz. 198–220.

³ Vincenze Maria Fornario: L'Alleanza giornale italo-ungherese di Milano. In: Annuario 1937. Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. Roma 1938. 211–215.; Pasquale Fornaro: Risorgimento italiano e questione ungherese (1849–1867). Rubbetino 1995. 201–219.

⁴ Az újság címe: L'Alleanza (magyarul: A Szövetség). A magyar nyelvű szakirodalomban két formulát használnak a lap nevének feltüntetésekor: L'Alleanza, illetve Alleanza. Magam helyesebbnek ítélem az utóbbit, ezért a tanulmányban – szöveg közben – így használom.

⁵ L'Alleanza, 1862. március 23. 1.

⁶ Pásztor Lajos: La confederazione danubiana nel pensiero degli Italiani ed Ungheresi nel Risorgimento. Roma 1949. 55–56.

⁷ Fornaro, P.: Risorgimento italiano e questione ungherese i. m. 204–205.

⁸ Pete László: Olaszország magyar katonája – Türr István élete és tevékenysége. Bp. 2011. 164.

azonban mindenképpen érdemes visszatérni, ugyanis az említett kutatók, akik korábban Helfy cikkét elemezték, nem használták fel az ezzel kapcsolatos levéltári anyagokat, illetve nem vizsgálták a közvetlenül a program nyilvánosságra kerülése után megjelent *Alleanza*-lapszámot sem.⁹ Pedig ebben olyan levelezések olvashatók, amelyek értékes információkkal szolgálnak a Duna-konföderációs terv létrejöttének előzményeihez, valamint rávilágítanak arra is, hogy a *Magyar Program* című cikk megjelenése miért fontos epizód a Kossuth-emigráció történetében.

A tanulmányban a *Program* ismertetése után bemutatom, miképpen kapcsolódik össze ez az írás a május 18-án megjelenő Duna-konföderációs tervvel, illetve választ keresek arra a kérdésre is, hogy miért követte el Helfy Ignác azt az „indiszkrét” lépést, hogy megjelentette lapjában a teljes tervezetet a Duna-térségben élő államok jövőbeli szerveződéséről, miközben a tervezetben foglalt eszmék népszerűsítése lett volna csupán a feladata. Számos eddig ismeretlen (vagy kevés figyelmet kapott) forrás segítségével igyekszem rekonstruálni a Duna-konföderációs terv létrejöttének az előzményeit is. Bemutatom, hogyan alakult a nemzetközi politikai helyzet 1862 első felében, milyen tervek merültek fel a legfelsőbb francia és olasz diplomáciai körökben, amelyek egyben hatással voltak a magyar emigráció tevékenységére is. A témához szorosan hozzátartozik Marco Antonio Canini személye,¹⁰ aki 1862 tavaszán kiemelkedő szerepet játszott a Duna-konföderációs tervet létrejöttében.

A *Program* és a keletkezése körüli vita

Az *Alleanza* 1862. március 23-án (alig egy hónappal első számának a megjelenése után) hozta le címlapján a *Magyar Program* című cikket, amelyet az első igazán jelentős írásnak tekinthetünk az újság hasábjain. A néhány pontból álló programot tartalmazó írást érdemes teljes terjedelmében idézni:

„A belföldi és külföldi újságokban sokszor és sokféle módon került szóba az a találkozó, amelyre nemrégiben került sor Torinóban a magyar emigráció vezetői, Kossuth, Klapka és Türr között.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) R szekció 1526 utáni gyűjtemény, R (1) 1848/1849-es és emigrációs iratok gyűjteménye, R 65 Helfy Ignác (a továbbiakban: R 65). A levéltári források szövegét betűhíven közlöm. Az idegen nyelvű írásokat, ahol külön nem jeleztem, saját fordítás alapján idézem. (A lektorálásért köszönet Törzsök Évának és Juhász Nikolettnek.) – *L'Alleanza*, 1862. március 30. 1.

¹⁰ Marco Antonio Canini (1822–1891) újságíró, filológus. Részt vett 1849-ben Velence védelmi harcaiban, majd a forradalom leverése után több száz társával egyetemben Görögországot választotta száműzetésének színhelyéül. Mint a balkáni népek szabadságának egyik legfőbb szószólója, 1862-ben II. Viktor Emánuel megbízásával balkáni diplomáciai útra indult a velencei kérdés és a keleti kérdés összekapcsolása érdekében. *Angelo Tamborra: Marco Antonio Canini*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani V*. Roma. Treccani 1975. 108–116.

Ezzel a témával kapcsolatban az alábbiakat tudjuk mondani.

Az osztrák és a hozzá hű sajtó állandó kódósítéásával szemben, amely úgy tüntette fel a magyar törekvéseket, hogy azok pusztán egy faj saját dominanciájának elérésére irányuló törekvések, s amelyek különböző nemzetiségek ellenérzését váltják ki. Világos és határozott program előterjesztésére volt tehát szükség, ami kedvező feltételekkel rögzíti azokat a kapcsolatokat, amelyeket a magyar nemzet meg akar teremteni a maga és az ősi Szent István királyságban élő többi nemzetiség között.

E program megvitatása volt a találkozó fő célja, ahol végül az alábbi alapelveket fogadták el:

1. A magyar kormányrendszernek az ország minden lakosának abszolút egyenlőségi elvén kell alapulnia, faji, nyelvi vagy vallási megkülönböztetés nélkül.
2. Az államforma alkotmányos monarchia marad (természetesen a Habsburg–Lotaringiai-ház örökös kizárásával).
3. Horvátország esetében jogcsorbító nyomás nem gyakorolható. Ha hasznosnak hiszi, hogy elszakadjon és önmagában álljon: tegye meg. Ebben ez a két ország – mint ahogy Szerbia és Románia, amelyek külön-külön túl gyengék ahhoz, hogy önállóan megálljanak a lábukon és megvédjék saját függetlenségüket – egy támadó és véd- szövetséggel lesznek összekötve. Külön kereskedelmi, vám-, posta-, távirati, vasúti, monetáris stb. szerződésekkel egyesítik anyagi érdekeiket, és növelik ipari és szellemi fejlődésüket. Így, miközben egyfelől ezek az új államok – kényszerszövetségüknek köszönhetően – egy politikai testként sokat jelentenek majd az európai államok közötti egyensúlyban, másfelől mindegyikük tökéletes függetlenséget fog élvezni, saját kormányzattal, adminisztrációval és törvényekkel.
4. Ami Erdélyt illeti, amely attól kezdve Magyarország része, amióta csak létezik, megállapítást nyert, hogy az ország felszabadulása esetén közös meg egyezéssel fogja megkeresni a módját az igazgatás olyan szabályozásának, amely megalégedést nyújt az összes lakos számára.

Ezeknek az alapelveknek kell alapul szolgálniuk a programhoz, amelynek a részletes kidolgozását (természetesen) Kossuth számára tartják fenn, aki mindenki másnál nagyobb felhatalmazással rendelkezik, hogy az egész nemzet nevében beszéljen.”

A *Magyar Program* nem a közel két hónappal később megjelenő Duna-konföderációs tervezetnek a rövidített változata, hiszen ebben egy tágan értelmezett támadó- és védszövetségről van szó Magyarország, Szerbia, Horvátország és Románia között, nem pedig egy konföderációról. Ezt alátámasztja Kossuth Lajosnak egy jóval később született írása is, amelyben arra utal, hogy 1862 tavaszán

nem egy konföderáció létrehozását látta célszerűnek, hanem egy támadó- és véd-szövetséget, Marco Antonio Canini kérésére azonban átgondolta az akkori álláspontját. Kossuthnak a *Dunai confederationalis zaj keletkezése* című feljegyzése 1880 körül készülhetett iratainak sajtó alá rendezése során,¹¹ ebben a következőképpen emlékezett vissza:

„Kisebb nemzetek csak úgy biztosíthatják a nagy agglomerationalis hatalmak általi absorptio veszélye ellen magukat, ha külvédelem végett, de csakis évégett szövethetnek. Nekem hát ily alapon egy Dunai Confederatio régi kedvenc eszmém. Ez azonban (melybe a valódi Török Birodalomnak is tekintélyes szerep jutna) Lengyelország helyreállítását presupponálja. A kérdés tehát most csak elméleti beccsel bírhat, s ily határok közt én szeretném, ha az oláhok és szerbek tudnák, hogy ha ők is, mi is függetlenekké leszünk, én azt óhajtom, hogy külvédelem végett szövetségre lépjünk. »Alliance defensive« az én óhajom. Canini azt kérdezte, hogy mit mondanék: ha ők többet, confederatiót kívánnának? Én azt feleltem, hogy bajos dolog Lengyelország nélkül; azonban a suppositióban ez s ez pontok szolgálhatnának discussio tárgyául.”¹²

A torinói megbeszélésen lévő három emigráns közül még Türr István volt az, aki utólag nyilatkozott a történekről. Az 1862. június 16-án Kossuthnak címzett levelében a Duna-konföderációs terv kedvezőtlen fogadtatása mellett fontos megjegyzéseket tett a torinói találkozóval kapcsolatban:¹³

„Mi, akik külföldön élünk, tudjuk, hogy mekkora szükség van részünkről egy világos és egyértelmű állásfoglalásra, hogy a világ megismerje, milyen módon képzeljük el a jövőben kapcsolatainkat rendezni országunk nemzetiségeivel és a szomszédos népekkel, és hogy a diplomataik láthassák, milyen lenne az az épület, amely a Habsburg-ház romjai helyén épülne. Nem Ön volt az egyetlen, aki ilyen eszméket táplált: Klapka tábornokot is már évek óta foglalkoztatta egy konföderáció gondolata. Ennek kapcsán elegendő felidézni azt a körülbelül három hónappal ezelőtt Önnél, Torinóban tartott megbeszélésünket, amelyen a mi kitűnő barátunk e tervezet lelkes támogatójaként mutatkozott, én pedig, csupán nemzetünk és a szomszédos nemzetek jól ismert gyanakvására tekintettel, a

¹¹ *Pajkossy Gábor*: Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumai. Századok 136. (2002) 956–957.

¹² Uo. 957.

¹³ Az 1862. június 16-án datált levelet az Alleanza június 22-én jelentette meg teljes terjedelemben. Idézi még olaszul: *Pásztor L.*: La confederazione danubiana i. m. 63., magyarul: *Pete L.*: Olaszország magyar katonája i. m. 165. Itt az ő fordítását használtam fel.

konföderáció helyett a Magyarország és a többi Duna menti nép közötti támadó- és védszövetség elnevezést javasoltam. Egyébiránt ez csak egy terminológiai különbség, a tervezet ugyanis, amint azt Ön kifejti a *L'Alleanza* június 1-ei számában, olyan széles alapokon nyugszik és akkora függetlenséget hagy a szövetségben részt vevő minden egyes államnak, hogy ez az államalakulat alapjában véve nem lenne más, mint egy támadó- és védszövetség az azonos érdekek miatt közösségbe tömörülő különböző nemzetek között.”

A *Magyar Program* megjelenése után Irányi Dániel levelet írt Kossuthnak, amelyben bepanaszolta Helfy cikkét.¹⁴ Először is tervbe vette, hogy azonnal helyreigazítást fog megjelentetni az *Opinione* című lapban, mivel szerinte Helfy írásának az lesz az eredménye: „nemcsak hogy barátaink odahaza zavarba ejtenek, hanem a nem magyar nemzetiségek is fel fognak jajdulni”. Irányi csonkának és hibásnak nevezte a programot, mivel Horvátországot illetően sem Fiumét, sem a Muraközt nem érinti, a szerbokról azt hiteti el a világgal, hogy „semmi különös provisoriót nem akarunk”, illetve levelében a program Erdélyről szóló részét is erősen kifogásolta. A helyreigazítás valóban megjelent az *Opinionében*, majd azt átvette az *Alleanza* is. Az így keletkezett sajtóvita a magyar emigráció történetével kapcsolatban értékes információkkal szolgál.¹⁵ Irányi helyreigazításában azt állította, hogy Helfy híradása pontatlan volt, mivel a program jóval teljesebb a milánói újságban leírottnál, illetve azt nem 1862 márciusában tárgyalták, hanem 1861 őszén, ráadásul nem is Torinóban, hanem Genovában, a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjai által.¹⁶ Helfy a válaszcikkében megjegyezte: Irányi megszólalása teljesen felesleges, hiszen írásában jelezte, nem programot akart adni, hanem csak alapelveket megfogalmazni, majd hozzátette: „a részletes kidolgozás természetesen Kossuth számára van fenntartva. Szóval várjuk meg azt a programot, amely a mester kezei közül fog majd kikerülni, és akkor csak Irányi úr lesz képes megítélni, hogy az *Alleanza* jól vagy rosszul informált-e.”¹⁷

Irányi válaszlevelében ismét kiemelte, hogy a szóban forgó programot – Helfy állításával ellentétben – az Igazgatóság tagjai vitatták meg 1861 őszén Genovában, s újból megerősítette, hogy ekkor semmilyen szöveg nem készült. Szerinte Helfy cikkének a nyilvánosságra kerülése: „különösen ebben a pillanatban zavart okoz

¹⁴ Irányi Dániel levele Kossuth Lajosnak, 1862. márc. 24. MNL OL R szekció 1526 utáni gyűjtemény, R (1) 1848/1849-es és emigrációs iratok gyűjteménye, R 90 Kossuth-gyűjtemény I. sorozat (időrendi rész). (a továbbiakban: R 90) I. 3981.

¹⁵ L' *Alleanza*, 1862. március 30. 1–3. – A Helfy–Irányi sajtóvitának részletei megjelentek több más olasz nyelvű újságban is, sőt még a francia *Le Temps* (1862. április 9.) is ismertette azt.

¹⁶ L' *Alleanza*, 1862. március 30. 3.

¹⁷ Uo. 3.

a lelkekben, mind a nemzetiségekében, akikről szól, mind a barátainkéban, akiknek közvetlen érdeke fűződik a kérdéshez”. Levelét azzal zárta, hogy kétsége sincs afelől, ha Helfy tudta volna, hogy a neki adott információk nem pontosak, akkor sokkal körültekintőbben jár el.¹⁸

Helfy reagálásában újból megerősítette, hogy nem egy programot tettek közzé, hanem csak azokat az alapelveket fogalmazták meg, amelyeknek egy később kidolgozandó program alapjául kell szolgálniuk. Leírta a programnak a pontos keletkezési körülményeit is: „Torinóban, a Hotel de la Gran Bretagne-ben, a magyar program körül vita volt nemrégiben Kossuth, Klapka és Türr között, és miután mindhármuk elfogadta az alapelveket, amelyeket kifejtettünk a múlt vasárnapi *Alleanza*-ban – az utolsó kettő – Klapka és Türr megkérték Kossuth urat, hogy gondoskodjon a program kidolgozásáról, és arról, hogy a lehető leghamarabb a nyilvánosság elé kerülhessen.”¹⁹ A nyílt levélből érdemes kiemelni, hogy Helfy elmondása szerint: „szinte mindenki örömmel üdvözölte annak a hamarosan megjelenő magyar programnak a kihirdetését, amely végre véget vethet az osztrák sajtó vádjainak és megfélemlítéseinek.”²⁰ A levél befejező része, amelyben Helfy megpróbálja Irányival elárni a csatabárdot, fontos részletet tartalmaz a jövőbeni teendőket illetően: „És most kezünkét nyújtjuk Irányi úrnak, akivel már nem támogatjuk tovább e vita lefolyását, hanem csak egy olyan versenyt, amelyben mindketten ugyanarra a célra törekszünk, és ismételten megkérjük a mi tisztelt hazafinkat, hogy addig a napig hagyjunk fel a vitával, ameddig a nagyon nagy fontosságú munka el nem hagyja a mesterünk kezét, ami reményeink szerint a lehető leghamarabb megtörténik.”²¹

Helfy egy Türr által írt levelet is megjelentetett a lapjában, amelyből egyrészt egyértelművé válik, kinek volt igaza a megbeszélés dátumát és helyszínét illetően, másrészt fény derül arra, honnan szerezte az *Alleanza* főszerkesztője az információit.²² Türr a levelében elismeri, hogy: „az információ, amely életre keltette az Ön cikkét, tőlem származik. Nem tehetek szemrehányást azért, hogy nyilvánosságra hozta azt, amit én privátban közöltem önnek, mivel a [...] nyilvánosság csak hasznos lehet ennek a fontos ügynek.” A tábornok a levelét az alábbi módon zárta: „Ezért

¹⁸ Irányi válaszcikke eredetileg a Perserveranzában jelent meg, de az *Alleanza* március 30-ai száma is lehozta.

¹⁹ L' *Alleanza*, 1862. március 30. 1.

²⁰ Uo. 1.

²¹ Uo. 1.

²² Türr István levele Helfy Ignácnak, 1862. márc. 28. L' *Alleanza*, 1862. március 30. 2. – Helfy azt is megjegyezte a cikkével kapcsolatban, hogy annak nem volt hivatalos színezete, azt csak egy újság egyszerű közzétételének kell tekinteni, azonban fontosnak tartotta kiemelni, hogy személy szerint az értesüléseit egy nagyon hiteles forrásból szerezte. Türr leveléből látszik, hogy ő volt az, aki ellátta Helfyt az információival.

megegyeztem, hogy az a négy pont, amelyet Önök megjelentettek az *Alleanz*ban [...], ezek tényleg vitatkozásaink tárgyát képezték, és ha lettek volna súlyos pontatlanságok, akkor a hármunk közül egyikünknek észrevételt kellett volna tennie.”²³

Kossuth egyáltalán nem volt elragadtatva, hogy a nevével összefüggésben megjelent egy ilyen írás, illetve a kibontakozott sajtóvita is zavarta. Amellett, hogy a volt kormányzó-elnök leszögezte, nem engedheti magát „hírlapi polemiákba” sodortatni, azt is megjegyezte, hogy igencsak csodálkozott az *Alleanz*ban megjelent cikken, hiszen szerinte egyáltalán nem egy ilyen program készítése volt a torinói összejövetel tárgya, már csak azért sem, mert a programkészítésen már réges-régen túl vannak a magyar emigráció tagjai. Kossuth szavaival: „a kérdés nem a programozás, hanem az alku (negociatiók) maximumában van, a mit hírlapi tárgyul tenni annyi volna mint a gyermeket fürdőstől kiönteni.”²⁴ A volt kormányzónak az volt a baja Helfy cikkével, hogy szerinte a főszerkesztő „ugy adván elé a dolgot mint ha csak most jutott volna eszünkbe a nemzetiségi kérdés megoldásának elveiről tanácskozni”. Kossuth amellett, hogy Irányihoz hasonlóan hiányosnak nevezte a cikket, problémaként róta fel Helfynek, hogy: „várakozást ébresztett, hogy én fogok ki lépni egy formulázott programmal”. A volt kormányzó sajnálatát fejezte ki a cikk megjelenése miatt, de megígérte, hogy ellene felszólalni nem fog.

Nemzetközi sajtóvisszhang

Bár a magyar emigráció tagjai közül Kossuth, illetve Irányi nem örült Helfy indiszkrét szivárogtatásának, abban az *Alleanza* főszerkesztőjének igaza volt, hogy a *Magyar Program* nagy sikert aratott Itáliában, illetve hatalmas utat járt be a nemzetközi sajtóban. Türr István is megjegyezte a cikkel kapcsolatban: „Helfy ezt kimondta és az egész sajtó valóban nagy sympiátiával felkarolta.”²⁵ A legtöbb angol újság összesen nyolc sorban foglalta össze a *Magyar Program* lényeges pontjait,²⁶ majd általában rövid kommentárokkal látták el az írásukat, például: „Ha

²³ Uo. 2.

²⁴ Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, 1862. márc. 28. MNL OL R 65. H4. – Ebből a levélből is az olvasható ki, hogy Türr István volt Helfy informátora.

²⁵ Türr István levele Kossuth Lajoshoz, 1862. márc. 28. MNL OL R 90. I. 3984.

²⁶ Az 1862. március 24-ei számukban – többek között – a következő lapok foglalták össze a programot röviden: *The Times*, *The Daily News*, *The Guardian*, *The Standard*, *The Morning Post*, *The Liverpool Mercury*. Olyan sajtótermékkel nem találkoztam, amely teljes terjedelemben közölte volna Helfy cikkét. Fontos azonban kiemelni, hogy ez a nyolc sor jóval több, mint amennyit a Duna-konföderációs tervezet bemutatására fordított a média. A legnevesebb angol lapok (például a *The Times* vagy a *The Daily News*) összesen ennyit szántak a Duna-konföderációs terv bemutatására: „The Alleanza publishes a manifesto from Kossuth, calling upon the Magyars, Slaves, and Roumains to unite in a confederation.” [Az *Alleanza* közlésezi Kossuth kiáltványát, amelyben felszólítja a magyarokat, a szlávokat és a románokat, hogy egyesüljenek konföderációban.]

megnevezték volna, hogy melyik dinasztíának kellene a Habsburgok helyére kerülnie, akkor jobban meg tudnánk ítélni: milyen esélye lehet ennek a programnak a megvalósulásra.”²⁷ Vagy éppen: „Örülnénk, ha némi esély mutatkozna a benne foglalt tárgypontok gyors megvalósulására.”²⁸ A *Standard* március 25-ei száma kijelentette, hogy Kossuth programja „inkább egy holdkóros örült, mint egy értelmes politikus műve”, és a cikk azzal a kérdéssel zárul, hogy Ausztria „meddig tűri a szüntelen konspirációt a közvetlen szomszédságában?”²⁹ Az angol-szász sajtótermékek mindenhol megjelentették a magyar program összefoglalóját, azonban nem csak pozitívan írtak róla. Az Egyesült Államokban 1862 áprilisában terjedt el az írás,³⁰ Ausztráliában pedig 1862 májusában. A *Sydney Mail* május 17-én írt róla, éppen egy nappal a Duna-konföderációs terv megjelenése előtt.

A francia sajtó az angolhoz hasonlóan viszonyult a tervezethez: bár teljes terjedelemben nem jelentették meg Helfy írását, több helyen kommentárokat fűztek hozzá.³¹ A *Temps* szerint ez a dokumentum csak Kossuth és társainak a kívánságait tükrözi, semmiképpen sem a magyar nemzetét, továbbá megjegyezték: Magyarországról olyan információk érkeztek, hogy a nyilvánvaló megegyezési törekvések már folyamatban vannak.³² Az újság két héttel későbbi számában Türr személyével foglalkoztak részletesen, ahol megfogalmazták azon véleményüket, hogy az *Alleanza* manipulatív módon emelte őt be mint harmadik programalkotót, csak azért, hogy a neve Klapka és Kossuth neve mellé kerülhessen. A lap szerint Türr a szabadságharc idején nem volt abban a helyzetben, hogy olyan értékes szolgáltatásokat tegyen hazájának, amelyek később feljogosíthatják az ország sorsa alakításában való részvételre, illetve: „a mostanság kialakuló, pusztán katonai erényeken alapuló jó hírneve nem jogosítja fel arra, hogy szerepe legyen egy politikai program kidolgozásában.”³³ Ezen felül a cikk írója meglepetésének adott hangot, amiért Kossuthék nem nyilatkoztak arról, hogy a Habsburgok helyett melyik dinasztia fejére kerüljön a magyar korona. Az előbbi két cikken kívül érdemes még kiemelni a *La Presse* értesüléseit is, miszerint Kossuth, Klapka, Türr és Pulszky naponta találkoznak egymással, hogy egyetértésre jussanak a jövőt illetően. A cikk az alábbi módon folytatódik: „A magyar kérdés nagyon egyszerű, mondta az emigráció egyik vezetője tegnap: fegyverek, pénz, program; amikor mindezek meglesznek, a dolgok maguktól megoldódnak.”³⁴

²⁷ The Leeds Mercury, 1862. március 24. 2.

²⁸ The Sheffield and Rotherham Independent, 1862. március 29. 9.

²⁹ The Standard, 1862. március 25. 5.

³⁰ Például: The New York Herald, 1862. április 4. 1.; The Philadelphia Inquirer, 1862. április 4. 4.

³¹ Például: La Presse, 1862. március 24. 1.; Le Temps, 1862. március 24. 1.; Le Constitutionnel, 1862. március 23. 1.; Journal Des Débats, 1862. március 23. 1.

³² Le Temps, 1862. március 24. 1.

³³ Le Temps, 1862. április 9. 1.

³⁴ La Presse, 1862. április 1. 1.

A német sajtó – az angollal, franciával és olasszal ellentétben – meglepő módon nem foglalkozott ennyit a témával. A program rövid bemutatása után a legjellemzőbb kommentárt például a *Salzburger Zeitung* adta, amely tömören ennyit fűzött hozzá a tervezethez: „Fölösleges ezen programhoz továbbiakat hozzáfűzni, az egyezés magától értetődik.”³⁵ Sokkal érdekesebb a *Das Vaterland* kommentárja, amely azt sejtette, hogy Kossuthék a Habsburgok helyett nyilván a család Crouy-Chanelt akarják Magyarország királyává választani.³⁶ (Igaz, a francia sajtó is írt a magát az Árpád-ház örökösének beállító hercegről, azonban nem kötötték össze az *Alleanza* cikkében foglaltakkal ilyen direkt módon, mint ahogy a német lap tette.)³⁷ Elképzelhető, hogy Helfy írásában összesen ennyi „lejárato potenciált” találtak, és így messze nem kapott olyan negatív sajtókampányt, mint a Duna-konföderációs tervezet.

Az olasz sajtóreakciókkal Pásztor Lajos foglalkozott a könyvében.³⁸ 1862 márciusában a milánói *Perseveranza* cikke – melyet több olasz újság is átvett – így nyilatkozott Helfy írásáról: „Ezek az elvek, amelyeket az *Alleanza* foglalt össze, azt mutatják, hogy a magyarok nem akarnak semmiféle fölényt gyakorolni más nemzetiségek fölött, csak egy védekező és támadó szövetségben kívánnak maradni velük. Ez volt a legjobb döntés, amit hozhattak, mivel ez az egyetlen megfelelő módja annak, hogy győzedelmesen harcoljanak Ausztriával és a győzelem Európa számára is kedvező legyen. Európának tudnia kell, hogy a Dunai-térség népei, egyszer felszabadulva, békében tudnának egymással élni.”³⁹ Pásztor ismertette, hogy az olasz sajtó a Párizsból érkező információira hivatkozva azt állította, hogy a románok és a szerbek vezetői elfogadhatónak vélték az *Alleanza*-ban megjelenő programot.

Az olasz sajtóreakciók közül véleményem szerint a *Tribunóé*t kell kiemelni. A torinói újsággal Helfy lapja vitába szállt, így az *Alleanza*-ban végig követhető egy sok-sok információval szolgáló levélváltás a két sajtóorgánium között.⁴⁰ Fontos kiemelni, hogy a *Tribuno* szerkesztője ekkor Marco Antonio Canini volt, s a lap szerkesztősége a király támogatását is élvezte. Urbano Rattazzi kormányának a tagjai szintén szimpatizálhattak az újsággal, mert az a korábbi miniszterelnök, Bettino Ricasoli megbuktatása érdekében lejárató cikkeket közölt a vezető politikusról.⁴¹ Az itt olvasható álláspontok tehát erőteljesen tükrözhetik a legfelsőbb olasz politikai körök aktuális véleményét is. A *Tribuno* cikke szerint most félre

³⁵ *Salzburger Zeitung*, 1862. március 24. 1.

³⁶ *Das Vaterland*, 1862. március 28. 2.

³⁷ *La Presse*, 1862. április 1. 1. – Önmagukat az Árpád-ház leszármazottjaként számon tartó Crouy-Chanel család trónigényéről, illetve a magyar emigrációval való kapcsolatáról bővebben lásd *Lukács Lajos*: Magyar politikai emigráció, 1849–1867. Bp. 1984. 234–240.

³⁸ *Pásztor, L.*: La confederazione danubiana i. m. 55–56.

³⁹ Uo. 56.

⁴⁰ *L'Alleanza*, 1862. március 30. 3.

⁴¹ *Guida, F.*: L'Italia e il risorgimento balcanico i. m. 169.

kell tenni az összes olyan vitát, amely a térségben lévő államok jövőbeli szerveződésére vonatkozik, a közös ellenség, az osztrákok elleni győzelem utánra. Amint ez bekövetkezik, mélyrehatóan meg kell vitatni történelmi és jogi szempontból, hogy milyen politikai rendet kapjanak azok a népek, amelyek Kelet-Európában a pánszlávizmus gátját képezik.⁴² A nagy kérdések megoldásának a kulcsa a történelmi jogoknál sokkal inkább az élő nemzedékek szabad egyetértésében keresendő. Az újság szerint a baráti országok, mint például Itália döntőbíráskodása és az „általános választójog legfelsőbb ítélete”⁴³ eldöntené a vitás kérdéseket, amelyekben az említett népek képviselői nem tudtak megegyezni. Ámde, mivel a magyar emigránsok előhozakodtak egy programmal, most már azt kívánják, hogy a vitát folytassák le. A baj az, hogy Helfy cikke ehhez túlságosan általános, és szűkszavú, így nem alkalmasa vitás kérdések megoldására, illetve az érdekelt felek igényeinek kielégítésére. Éppen ezért: „Mi, egy vitát kiváltva, mindenekelőtt kérjük minden dokumentum közzétételét, és különösen azét, amelyre az Alleanza hivatkozik. [...] A népek nem fognak konspirálni többé titokban; hanem nyíltan, Isten és az emberek színe előtt megerősítik és kinyilvánítják a jogaikat, és megszabják közös cselekedeteik alapját. Az ősi svájci konföderáció jelszavát kellene minden nemzeti zászlóra ráírni: egy mindenkiért, mindenki egyért.”⁴⁴ Helfy a válaszcikkében megerősítette: ahhoz, hogy Magyarország véglegesen felszabadítsa magát az osztrák iga szorítása alól, szüksége van a többi nép közreműködésére, aminek megszerzése érdekében szükséges, hogy: „tudják, miféle jövő vár rájuk, miután elszenvedték egy olyan szörnyű és heves háború hatalmas áldozatait, mint amilyen lenne Ausztria ellen.”⁴⁵

A megjelenés körülményei és nemzetközi háttere

A továbbiakban vizsgáljuk meg, vajon Helfy miért követte el „indiszkrecióját”, ha láthatólag senki sem kérte tőle, hogy megjelenesse lapjában az említett cikket. Lehetséges magyarázat lehet, hogy úgy, mint majd a Duna-konföderációs terv megjelenítése esetében, félreértette Türr István szavait, aki nem volt elég körültekintő, amikor az *Alleanza* főszerkesztőjének a torinói megbeszélés tárgyáról beszélt. Vagy a főszerkesztő csupán a nemrégiben elindult lapjának a népszerűségét akarta

⁴² Egy Canini által 1862. május 9-én Klapkának írt levélben ugyanezek a gondolatok köszönnék vissza: „Egyelőre minden, a határok meghúzásával, illetve kormányalakítással kapcsolatos nézeteltérést félre kell tenni: a győzelem után könnyen rendezhetők ezek. Alkotmányhozó nemzetgyűlés fogja kijelölni a majdani államok határait, valamint meghatározni belső és külső közjogi rendszerét.” *Guida, F.*

⁴³ *L' Italia e il risorgimento balcanico* i. m. 178.

⁴⁴ Olaszul: „il supremo verdetto del suffragio universale”.

⁴⁴ *L' Alleanza*, 1862. március 30. 3.

⁴⁵ Uo. 1.

növelni egy ilyen nagy horderejű cikk publikálásával?⁴⁶ Mindemellett azt is érdemes megjegyezni: az olasz kormány anyagilag támogatta az *Alleanza* megjelenését,⁴⁷ ezért előfordulhat, hogy Helfy mindenáron be akarta bizonyítani a kenyéradójának, hogy lapja révén mindent megtesz a térségben élő népek között létrejövő megállapodás elősegítése érdekében, amelynek köszönhetően egymással összefogva, Torinó vezetésével hatékonyan szállhatnak majd szembe a Habsburg Birodalommal.

Egy Kossuth által Helfynek írt, 1862. március 28-án kelt levélből egy másik okra is következtethetünk.⁴⁸ „Azt mondja Ön, hogy egy év óta Ön mindenfelől azt a kérdést hallja intézni a magyarokhoz, de hát mi az Önök programja a többi nemzetiségek irányában?” – írja Kossuth, amire saját maga így felelt: „A mi engem illet én megírtam az én saját programomat még 1851-ben. Körbement Európa minden hírlapjában – Irányi belefoglalta historiájába – Türr évek előbb le is fordította olaszra.”⁴⁹ Lehetséges tehát, hogy Helfy nem tekintette elegendőnek ezeket a korábbi, Kossuth által említett lépéseket, s ezért döntött úgy, hogy elkezd újra foglalkozni ezzel a kérdéssel. A volt kormányzó e levele irányadó lehet a Duna-konföderációval kapcsolatban is arra vonatkozóan, miért is kell elkerülni a sajtónyilvánosságot egy ilyen fontos, ám rendkívül érzékeny témában. Kossuth kijelentette, tárgyalni kell a nemzetiségekkel, azonban: „ez nem programkérdés, hanem alku, melly nem csak azt kérdi, mit akarunk mi, hanem mit akar a másik fél – ha az például azt akarná, hogy Erdélyt adjuk Bukarestnek, Bánátot, Bácskát kezére Belgrádnak, Magyarországot pedig osszuk fel nyelv szerint, mint Krisztus palástját, hát ez aztán nem »program« kérdés volna, hanem olly halál kérdés, melly az alkut ki zárja.”⁵⁰ Kossuth szerint ráadásul III. Napóleon francia császár sem egy programot vár a magyaroktól, hanem azt, hogy sikerül-e a nemzetiségekkel valamilyen alkut kötni.⁵¹

⁴⁶ Lukács L.: Magyar politikai emigráció i. m. 212.; *Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban*. Bp. 1960. 237. Kossuth egyik későbbi levele szerint Helfy azzal védekezett, hogy csak félreértésből jelentette meg a Duna-konföderációs tervezetet. Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, 1864. szept. 25. MNL OL R 90. I. 4290/a.

⁴⁷ *De Vecchi di Val Cismon: Le carte di Giovanni Lanza*. Volume secondo (1858–1863). Torino 1936. 425. (Helfy Ignác levele Giovanni Lanza belügyminiszterhez, 1864. okt. 7.)

⁴⁸ Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, 1862. márc. 28. MNL OL R 65. H4.

⁴⁹ Kossuth az 1851-es kútahtyai alkotmányterve kapcsán az alábbi fordításokat említette levelében: *Projet d'organisation politique de la Hongrie, la question des nationalités étant prise en considération*. In: *Dániel Irányi – Charles-Louis Chassin: Histoire politique de la révolution de Hongrie 1847–1849*. I. Paris 1859. 365–398., valamint *Progetto di organizzazione politica dell' Ungheria la questione della nazionalità presa in considerazione di Luigi Kossuth a Kuteya con prefazione del colonello Stefano Türr*. Milano 1860. 9–40. – Minderről lásd *Borsi-Kálmán Béla: Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Bp. 1993. 288. Bővebben lásd *Spina György: Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen 1989.

⁵⁰ Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, 1862. márc. 28. MNL OL R 65. H4.

⁵¹ Kossuth szerint Helfy feladata sokkal inkább az lenne, hogy cikkeiben reagáljon azokra a rágalmakra, amelyeket a magyarság ellenében fejtettek ki az európai sajtóban. Ezzel szemben az *Alleanza*

Arra kérdésre, vajon 1862 márciusában mi sarkallta az emigráció jeles vezetőit arra, hogy ismét átbeszéljék azokat az alapelveket, amelyek figyelembevételével hajlandóak alkudozni a Duna-térségben élő nemzetek vezetőivel, a nemzetközi politikai helyzet alakulása adhat választ. A szerb–török ellentét 1860-tól kezdve kiéleződött, egyre inkább teret nyertek a különböző balkáni függetlenségi mozgalmak. Párizsban merült fel az, hogy valamilyen módon segíteni kellene a szerbek függetlenségi célkitűzéseit, azonban mindenekelőtt Törökország, nem pedig Ausztria ellenében. II. Viktor Emánuel szintén felfigyelt a balkáni mozgalmakra, ezért úgy döntött 1861 őszén, hogy összekapcsolja a keleti kérdést a velencei kérdéssel. Míg az olasz kormány tagjai csak 1863-ban számoltak háborúval, az uralkodó és Giuseppe Garibaldi készek voltak már 1862-ben akcióba lépni.⁵² Kossuth 1861 decemberében találkozott Garibaldival, aki tudatta vele, hogy bár konkrét terve még nincs, de a Pó és a Duna torkolata között „el van határozva kezdeni valamit a tavaszon”. Garibaldi hamarosan megállapodott II. Viktor Emánuellel egy, a szicíliai expedícióhoz hasonló hadműveletben.⁵³ Ők ketten folyamatosan keresték a lehetőséget, hogyan lehetne Ausztria és Törökország ellen kihasználni a balkáni függetlenségi mozgalmakat. Garibaldi győzedelmes és egyben bámulatba ejtő szicíliai hadjárata reményt adott a térség elnyomott népeinek, hogy az olasz szabadsághős képes lehet egy ugyanolyan csodat véghez vinni, mint amilyet 1860-ban sikerült neki.⁵⁴ A minta adott volt: először a Balkán valamelyik pontján Garibaldi partaszáll, s irreguláris csapataival hozzájárul egy sor helyi felkelés kirobbantásához. Ha mindez megvalósul, a király pontosan úgy tehet, mint két évvel ezelőtt, reguláris csapatai élén beavatkozik a harcokba és kivívja a teljes győzelmet: jelen esetben a térségben élő népek felszabadítását, illetve ami olasz részről még fontosabb: Velence megszerzését.

A torinói udvar első lépésben egy görög felkelés közeli kirobbanásával számolt, amely demokratikus fordulattal, illetve a török uralom alatt álló görög területek további felszabadításával járt volna, tehát egy olyan háborús konfliktusban reménykedett, amely könnyedén átterjedhet a Balkán többi részére is. A beavatkozást egyértelműen pártolta II. Viktor Emánuel, aki másodszülött fiát szerette

főszerkesztője szerint nem csinált mást, mint hogy az újságjában megjelentette a Duna-konföderációs tervet, ráadásul úgy, mintha az egész kizárólag Kossuth munkája lett volna. Bővebben lásd *Pajkossy G.*: Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumai i. m. 937–957.

⁵² *Walter Maturi*: Le avventure balcaniche di Marco Antonio Canini nel 1862. In: Studi storici in onore di Gioacchino Volpe, Firenze 1958. 560–561.; *Kovács Endre*: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Bp. 1967. 408.; *Bona Gábor*: Magyar–délszláv együttműködési kísérletek (1849–1867). In: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok történetéből 1848–1867. Szerk. Fried István. Bp. 1987. 196.

⁵³ *Csorba László*: Garibaldi élete és kora. Bp. 2008. 299.

⁵⁴ *Angelo Tamborra*: Garibaldi e l'Europa. Impegno militare e prospettive politiche. Roma 1983. 52.

volna a görög trónra segíteni az 1832 óta uralkodó Wittelsbach Ottó helyett, ami (az angol befolyás csökkentése miatt) előnyösnek látszott III. Napóleon számára is.⁵⁵ Garibaldi a görögökön kívül kapcsolatba lépett Nikola montenegrói fejedellel is: az ő feladata az lett volna, hogy Türr akcióival egyidőben támadást intézzon a törökök ellen Albániában.⁵⁶ Azt is tervezték Torinóban, hogy ha jól alakulnak az események, a konfliktusba bevonják a magyarokat is, így provokálva ki a konfliktust Ausztriával. A „nagy terv” tehát készen állt: a velencei kérdést összevonni a keleti kérdéssel, illetve a magyarok függetlenségi törekvéseivel. Ha a görögök, montenegróiak, szerbek és a magyarok lángba borítják az egész térséget, akkor Velence könnyedén az olaszok kezére kerülhet, hiszen Ausztria katonai ereje egyszerre több helyen is le lenne kötve.

A nagy terv körvonalait a magyar emigráció tagjai is ismerték. Kossuthék biztos számítottak arra, hogy a velencei kérdés – az angolok békéltető kísérletei ellenére is – újabb háborúhoz vezet Olaszország és Ausztria között. Éppen ezért a magyar emigráció tagjai igyekeztek egyezkedni az olaszokkal, illetve rendezni kapcsolataikat a nemzetiségekkel.⁵⁷ Párizsból olyan jelzések érkeztek a magyar emigrációhoz, hogy Magyarország csak akkor lehet hatékony szövetséges partner, ha képes rendezni a viszonyát a Duna-térségben élő népekkel.⁵⁸ Kossuth ezt belátva figyelmeztette 1862 februárjában Vukovics Sebőt: „Ne felejtse, hogy sem Kolozsvárot, sem Szegeden, sem Siklóson nem lehet egy expedícióval kikötni – ha ez lehetne, megszűnnék minden nehézség. De Kolozsvárhoz Oláhföldön, Szegedhez Szerb földön, Siklóshoz Horvát földön lehet csak jutni, ’s mit csinál, ha ezek ellenségek? A kérdés tehát úgy áll: hogy nem a szoros jog, hanem az expedientia szempontjából kell azt megítélni, ’s ha csak a célról, a függetlenségről nem akarunk lemondani, a szerves jogon túl is áldoznunk kell, csakhogy nem annyit, a mi hazánkat (erről ’s nem Horvátországról szóllok) szét darabolás útján megölné. Ezt semmi áron, de ezen vonalon belől liberálisoknak kell lennünk, miszerint vagy velünk legyenek a különböző népfajok, vagy legalább Európa előtt tisztában álljon, hogy az alku nem rajtunk múlt, mert mi mindent megtevéünk, a mit nemzeti öngyilkosság nélkül tehetünk.”⁵⁹

⁵⁵ Lukács L.: Magyar politikai emigráció i. m. 203.

⁵⁶ Kovács E.: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak i. m. 465.

⁵⁷ Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Magyarország története 1848–1890. I. Szerk. Kovács Endre. Bp. 1979. 709.

⁵⁸ Kovács E.: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak i. m. 405–407. Sietett a magyar emigrációt a provizórium bevezetése, amely magában hordozta azt a veszélyt, hogy a bécsi udvar sikeresen kiegyezik a magyarok kárára a nemzetiségekkel. Ugyanígy az is lehetségesnek tűnt, hogy a magyarok idő előtt kiegyeznek az osztrák uralkodóval, még mielőtt bármilyen háború kitörne Ausztria és Olaszország között. Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866. Bp. 2011. 37.

⁵⁹ Kossuth Lajos levele Vukovics Sebőnek, 1862. február 15. MNL OL R szekció 1526 utáni gyűjtemény, R (1) 1848/1849-es és emigrációs iratok gyűjteménye, R 216 Vukovics Sebő.

Ugyanezek a gondolatok köszönnek vissza Kossuth *Pro memoria* címet viselő dokumentumában is,⁶⁰ melyben II. Viktor Emánuellel, illetve Urbano Ratazzi leendő olasz miniszterelnökkel folytatott tárgyalásainak az eredményeit ismerteti híveivel.⁶¹ Kossuth az írásában leszögezi: „a Szerbekkel, Horvátokkal általában az idegen nyelvű lakossággal, minden áron ki kell egyezkedniük, mégpedig minél előbb mert az Istenen kívül senki nem tudhatja hová fejlődnek jövő tavasszal az Európai körülmények.”⁶² Kossuth siettette az olasz félt a háborúval, mivel amiatt aggódott, hogy idő előtt kiegyeznek a magyarok Béccsel. Ezek után a volt kormányzó elnök leírta, mi is volt az olasz uralkodó terve a balkáni akciókat illetően: „A harc tavasszal, Keleten, Görögországban fog megkezdeni. Oda Garibaldi fog expedíciót tenni. Azért olly távol, hogy még a mozgalom az Osztrákhöz közeledik, a Királynak ideje legyen a harczra elkészülni. A Calculus ez: ha Garibaldinak sikerül a harczot kiterjeszteni, ezek az alternatívák: vagy interveniál az Osztrák, 's ahhoz erejét megosztja, itt gyengül 's a Király őt megtámadja, sőt intervenciójával az Osztrák Európai háborút is idézhet elő, mi a lehető legkedvezőbb conjunctura lenne reánk nézve – vagy nem interveniál, hanem erőt concentrál Magyar 's Horvát Ország Keleti határain a végett kénytelen magát a Minciónál gyengíteni, 's a Király részéről támadást megkönnyíti. A Király Augustusra harcz készült lesz, provokálni fogja az Osztrákot, hogy támadjon, ha nem támadna ő, a Király még az év folytában minden esetre támadni fog.”⁶³ Kossuth tájékoztatta a nemzetközi helyzet új fejleményeiről magyarországi híveit, és nyilatkozatot kért tőlük arról, hogy elszántak-e az Ausztriával való fegyveres összecsapásra.⁶⁴

Igaz, a magyar emigráció tagjai a terv gyenge pontjaival is tisztában voltak: leginkább azzal, hogy erősen kétséges a francia részvétel egy esetleges balkáni hadjárat során. Párizs az 1859-es háborút követően hivatalosan jó viszonyra törekedett Béccsel. Amikor az olasz uralkodó például 1862 januárjában Türr Istvánt a francia császárhoz küldte, hogy kipuhatolja, mi az álláspontja a római kérdést illetően, III. Napóleon nem fogadta a tábornokot. A francia uralkodó az alábbi ok miatt utasította el a diplomáciai tárgyalást: „jó viszonyban állunk Ausztriával, és a látszatát sem engedhetem meg annak, hogy ellene konspirálunk. Türr tábornok meg túlságosan is ismert személyiség ahhoz, hogy a látogatása észrevétlen maradjon.”⁶⁵ Kossuthot arról tájékoztatták, hogy a francia császár bizonyosan nem

⁶⁰ Nyulásziné Straub Éva: A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849–1866. Bp. 1999. 544–547.

⁶¹ Farkas K.: Magyar függetlenségi törekvések i. m. 41.

⁶² Nyulásziné Straub É.: A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai i. m. 545.

⁶³ Uo. 547.

⁶⁴ Farkas K.: Magyar függetlenségi törekvések i. m. 41.

⁶⁵ Pete L.: Olaszország magyar katonája i. m. 128.

fogja kezdeményezni a háborút.⁶⁶ Az emigráció vezetőegyeniségei mellett mások számára is világos volt, hogy a francia részvétel erősen kérdéses. Kiss Miklós⁶⁷ 1862 február végén tudatta Dunyov Istvánnal,⁶⁸ hogy Párizsban Görögország és Bosznia helyzetével kiemelten foglalkoznak, ám információi szerint Garibaldi II. Viktor Emánuel nélkül nem fog cselekedni, az olasz uralkodó pedig csak Napóleon császár támogatását várja, aki azonban még mindig nem határozott a háborút illetően.⁶⁹

Canini szerepe a Duna-konföderációs tervezet megszületésében

A fentebb már ismertetett források alapján véleményem szerint az alábbi eseménysort lehet rekonstruálni: Türr és Klapka 1862. március elején Torinóban megkérték a volt kormányzó-elnököt, hogy gondoskodjon egy olyan program részletes kidolgozásáról, amely megfeleljen az esetleges francia és olasz szövetségeseeknek, továbbá a Duna-térségben élő népek számára is. Ezt Kossuth elutasította, aminek feltetőleg az a nézetkülönbség lehetett az oka, hogy most nem a programkészítés ideje jött el, hanem az alkudozásé, hiszen szerinte már mindenki jól ismeri az 1851-es programját.⁷⁰ A torinói találkozón a szóban forgó államok között egy támadó és védszövetség lehetséges létrehozásáról diskuráltak, részletes programot azonban nem fogadtak el. Türr a találkozó után elmondta Helffynek, hogy miről beszélgetett egymással az emigráció három jeles tagja.⁷¹ Az *Alleanza* a beszélgetés rövidített tartalmát megjelentette, és az írás hamarosan bejárta egész

⁶⁶ *Nyulásziné Straub É.*: A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai i. m. 545.

⁶⁷ Kiss Miklós (1820–1902) ügyvéd a szabadságharc alatt ezredesként szolgált. A magyar emigráció egyik vezetője, 1859-ben a francia–olasz–magyar megállapodás egyik előkészítője. Kossuth híveként szoros kapcsolatot tartott fenn a francia udvarral. Magyar Életrajzi Lexikon I. A–K. Szerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967. 930.

⁶⁸ Dunyov István (1816–1889) bolgár származású ügyvéd, aki alezredesként és hadügyesként részt vett a szabadságharcban. Az osztrákok előbb halálraítélték, majd a büntetését 10 éves várfogságra változtatták. 1859-ben Itáliába emigrált, Garibaldi oldalán részt vett az olasz egységküzdelmekben. Uo. 403–404

⁶⁹ Kiss Miklós levele Dunyov Istvánhoz, 1862. febr. 25. MNL OL R szekció 1526 utáni gyűjtemény, R (1) 1848/1849-es és emigrációs iratok gyűjteménye, R 24 Dunyov István.

⁷⁰ További vita tárgyát képezhette Erdély jövőbeli státuszának a kérdése. Kossuth Klapkával szemben határozottan hirdette, hogy Erdély uniójának a kérdéssé tétele elfogadhatatlan lenne a magyarok számára. Bár nem zárkózott el teljesen az unió feladásától, s elképzelhetőnek vélte egy népszavazás megrendezését, de ő ezt tekintette a teljesíthető nemzetiségi igények maximumának. Ezen kívül további vitás pont lehetett, hogy mikor és milyen módon érdemes kirobbantani egy újabb forradalmat. Megvárni a kedvező pillanatot és megfelelő biztosítékok esetén beavatkozni egy Ausztria elleni háborúba, vagy előbb ki kell egy újabb szabadságharcot robbantani, és azután elérni, hogy Olaszország és/vagy Franciaország beavatkozzon a háborúba a magyarok oldalán? *Borsi-Kálmán B.*: Nemzetfogalom és nemzetstratégiák i. m. 125–129.; *Spira Gy.*: Kossuth és alkotmányterve i. m. 26–35.; *Szabad Gy.*: Az önkényuralom kora i. m. 709–710.

⁷¹ Itt egy ellentmondás figyelhető meg: Kossuth szerint nem programkészítés volt a torinói megbeszéléseik tárgya, Helffy szerint azonban (aki Türr Istvántól kapta az információit) felkérték Kossuthot, hogy készítsen el egy programot.

Európát. Az olasz sajtó körében olyan hatalmas sikert aratott Helfy cikke, hogy arra a kormányközeli *Tribuno* szerkesztője, Marco Antonio Canini is felfigyelt, és akinek a lapja a teljes program megjelentetését igényelte.⁷² Véleményem szerint Helfy cikkének a megjelenése sarkallta arra is az olasz újságírókat, hogy felkeresse a magyar emigráció tagjait.

Pulszky Ferenc már korábbról ismerte Caninit. Önéletrajzi művében így emlékezett vissza az olasz küldöttre: „A kamarában a hírlapírók karzatán szomszédomban volt Marc Antonio Canini, igen ügyes, szerencsétlen reporter, ki életének nagy részét Görögországban, Konstantinápolyban és Bukarestben töltötte; de sehol boldogulni nem tudott, egyébiránt nagy barátja volt különösen a románoknak, kik minden törökországi népek közt a legműveltebbek s meg is tudják becsülni a tudományos nevelést. Ez beszélte nekem mindig, hogy a magyar-ellenes elem Bukarestben nem a benszülött; ez s főképp a román arisztokratia érzi, hogy támaszra van szüksége az orosz befolyás ellen s hogy azt leginkább a magyaroknál találhatná [...] Canini újra meg újra kérdezett, miért nem szövetkeznek a magyarok a románokkal, holott mind a kettőnek ugyanazon érdeke van s mind a kettőnek feladata az éjszaki szlávokat a déli szlávoktól elválasztani.”⁷³ Canini elképzeléseinek egyik jelentős akadálya tehát a kelet-európai népek összehangolt és egyidejű forradalma Ausztria és Törökország ellenében a magyarok és a románok közötti egyetértés hiánya volt. Biztos volt abban, hogy e két nemzet békéltetőjének, illetve döntőbírójának az olaszoknak kell lenniük, akik képesek lennének megoldani a román–magyar ellentéteket. Canini már 1847-ben is úgy gondolta, hogy előbb vagy utóbb bizonyosan létre fog jönni egy szláv–magyar–román konföderáció, amely át fogja majd venni a helyét a Habsburg Birodalomnak.⁷⁴ Később már ő is azért kezdett el dolgozni, hogy segédkezzen egy konföderáció létrehozásán, amely Ausztria és Törökország helyén jöhetne létre, leginkább azért, hogy az orosz expanziót távol tartsák a térségtől. Canini az alábbi módon foglalta össze II. Viktor Emánuelnek az elképzeléseit: „A célom mindig ez volt: ha sikerül elérni, hogy a magyarok, szerbek, horvátok és a románok segítsenek egymásnak, és fellázadjanak Ausztria ellen, az itáliai osztrák hadsereg összeomlik, és mi kis anyagi és véráldozat árán tudnánk megszerezni az észak-keleti területeinket.

⁷² Az olasz hazafi célkitűzései szerint az elnyomott népeket mind a Habsburg Birodalom, mind az Oszmán Birodalom ellen egyetértésre kell juttatni, éppen ezért nem meglepő, hogy azzal is őt bízták meg, hogy Garibaldinak a Délkelet-Európa népeihez címzett felhívását terjessze a térségben. *Guida, F.: L'Italia e il risorgimento balcanico* i. m. 170–171.

⁷³ *Pulszky Ferenc: Életem és korom* II. Bp. 1884. 351.

⁷⁴ *Borsi-Kálmán B.: Nemzetfogalom és nemzetstratégiák* i. m. 116.

Itália egyik ellenfelét levadászva sokkal könnyebb lesz a másiktól megszabadulni, amelyik a fővárosunkat birtokolja.”⁷⁵

Canini először Klapkát kereste fel, és kérte meg, hogy készítsen el egy olyan tervezetet, amely segítené a fent említett célok elérésében.⁷⁶ Az április 10-én kelt programtervezet lényeges pontjainak bemutatása előtt érdemes kitérni arra, hogy Canini miért Klapkához és nem Kossuthhoz fordult elsőként.⁷⁷ Egyrészt Kossuth vezetés szerepe a magyar emigráció élén az 1860-as évek első felétől kezdett kérdésessé válni, és sokkal inkább Klapkát tekintették a jövő emberének.⁷⁸ Ezen kívül Kossuth korábban nagyon szigorú feltételeket szabott azzal kapcsolatosan, hogy a nevét adja egy újabb magyar szabadságharchoz.⁷⁹ Klapka esetében azonban számítani lehetett arra, hogy egyrészt jóval rugalmasabban viszonyul ehhez a kérdéshez, másrészt a magyar–román egyezkedések során hajlandó lesz tovább is menni Kossuthnál Alexandru Ioan Cuza fejedelem támogatásának a megszerzése érdekében. Fontos kiemelni, hogy Klapka már korábban is folytatott titkos megbeszéléseket vezető román politikusokkal, illetve olyan politikai elgondolásai voltak, amelyek látszólag vonzóak lehettek Bukarest számára.⁸⁰ Az 1855-ben, a krími háborúról írott könyvében a nyugat-európai hatalmaknak Lengyelország helyreállítását, illetve

⁷⁵ Canini jelentése az uralkodónak, 1862. dec. 22. Közli: *Maturi, W.*: Le aventure balcaniche di Marco Antonio Canini i. m. 635. Az olasz hazafi egyenesen II. Viktor Emánuel megbízásával indult a balkáni diplomáciai útra, hogy összekösse a velencei kérdést a keleti kérdéssel, továbbá, hogy Görögországba menve próbálja meg előkészíteni Wittelsbach Ottó trónfosztását, illetve Amadeónak, az olasz uralkodó másodszülető fiának a hatalomra kerülését. II. Viktor Emánuel megalapozottan reménykedhetett Canini körútjának sikerében: az olasz újságíró hosszú időt töltött mind Görögországban, mind a dunai fejedelemségekben, jól ismerte a helyi viszonyokat, továbbá személyében egy olyan embert küldött a király tárgyalni, aki hatékonyabban képes volt Olaszország érdekeit szolgálni, mint ha egy magyart bízott volna meg ugyanezzel a feladattal, aki elsősorban a saját hazájának az érdekében járt volna el. Canini balkáni útja végül sikertelenül végződött. *Guida, F.*: L'Italia e il risorgimento balcanico i. m. 170–171.

⁷⁶ F. Guida szerint Canini nem hozta Klapka tudomására, hogy egy másik küldetést is végrehajt Görögországban a király megbízásából. *Guida, F.*: L'Italia e il risorgimento balcanico i. m. 174.

⁷⁷ Helfy Ignác irathagyatékában található egy keltezés nélküli Kossuthoz írt levél, amelyben arról van szó, hogy Klapka egy nyilatkozatot szándékozik közzétenni, amelynek tartalma: „une sorte de demission politique” [egyfajta politikai visszalépés]. Helfy minden bizonnyal Klapka 1862. május 30-án írt levelére gondol, melyben Komárom hőse bejelentette, hogy egészségi állapota és további személyes okok miatt lemond a Magyar Nemzeti Igazgatóságban betöltött pozíciójáról. A levélből kiderül, Helfy nem volt biztos benne, hogy Klapka részt vett-e a Dunai-konföderációs tervet kidolgozásában, azaz egyáltalán nem ismerte a szöveg létrejöttének a körülményeit, így azt sem, hogy Canini találkozott-e Klapkával, mielőtt felkereste Kossuthot. Véleményem szerint a levél egyben azt is jelenti, hogy Canini nem találkozott Helfyvel, csak lapjaikon keresztül kommunikáltak egymással. Helfy Ignác levele Kossuth Lajosnak, 1862.? MNL OL R 90 1. 5230.

⁷⁸ *Farkas K.*: Magyar függetlenségi törekvések i. m. 41–42.

⁷⁹ *Csorba László*: Kossuth egy újabb szabadságharc feltételeiről az 1860-as évek első felében. In: Kossuth Lajos halálának századik évfordulója. Emlékezés a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén. Szerk. Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Zakar Péter. Szeged 1995. 52–57.

⁸⁰ *Borsi-Kálmán Béla*: Klapka György, Genf és a románok, 1847–1868. Hadtörténelmi Közlemények 112. (1999) 399–484.

egy magyar–délszláv–román konföderáció megteremtését javasolta, amely nagyobb biztosítékot nyújtana az orosz veszéllyel szemben, mint Ausztria. Ezen kívül a magyar tábornok úgy gondolta, hogy a román–magyar egyetértést akadályozó ellentét az Erdély-kérdésben semlegesíthető egy Dunai Államszövetség létrehozásával.⁸¹

Öt nappal később (április 15-én) egy másik dokumentum is született: Az *Egy dunai konföderáció programja* címet viselő, harminc pontos francia nyelvű tervezet, amely Canini, Klapka és Pulszky közreműködésével készült, s a benne szereplő konföderáció Magyarországot, Erdélyt, Romániát, Horvátországot és Szerbiát foglalta volna magába a tagállamok teljes függetlensége és szabadsága alapján. Ez a terv elnyerte mind az olasz miniszterelnök, Rattazzi, mind az uralkodó, II. Viktor Emánuel tetszését.⁸² Április 16-án, egy nappal a fent említett tervezet aláírása után Klapka levelet írt Garibaldinak, amelyben Caninit a figyelmébe ajánlotta, akiről: „kellemes emlékeket őrizhet, és akinek egy olyan fontos ügyben, amelyről ő maga fog beszámolni Önnek, ezekben a napokban a dunai fejedelemségekbe kell utaznia. Kérem, támogassa Öt vállalkozásában, hogy közös ügyünk célt érhessen.”⁸³

Klapka április 24-én tudatta Kossuthal, hogy Caninit az olasz kormány a dunai fejedelemségek területére, illetve Szerbiába küldi diplomáciai tárgyalásokra, azonban az utazása előtt még fel fogja keresni a volt kormányzó-elnököt.⁸⁴ Pulszky, aki április 27-én ellenjegyezte a Klapka–Canini féle tervezetet,⁸⁵ így emlékezett vissza ezekre a napokra: „Midőn Canini később ismét Bukarestbe készült, megkérte Klapkát, lenne szíves nézeteit e tekintetben írásba foglalni, hogy ez neki utasításul szolgáljon s ezen eszméket terjeszthesse a befolyással bíró román körökben. Nálam is volt s megbeszélte velem e tervet: én ajánltam, menjen Kossuthoz is s tudja meg az véleményét, mely mindenesetre sokkal fontosabb, mint a mienk.”⁸⁶ Pulszky ajánlását követően tehát sor került a Kossuth–Canini találkozóra is. Bár a volt kormányzó-elnök azon a véleményen volt, hogy a jelenlegi politikai helyzetben

⁸¹ *Koltay-Kastner J.*: A Kossuth-emigráció Olaszországban i. m. 236. és *Borsi-Kálmán B.*: Klapka György, Genf és a románok i. m. 440–441. Természetesen nem Klapka volt az első, aki a térség problémáinak megoldásaként egy konföderáció létrehozásával számolt. Klapka tervezetének a csíráit a Kossuth által 1851-ben elkészített „kütahyai” alkotmánytervben kell keresni, de az egész elgondolás előzményeihez tartozik az 1849 júliusában Szegeden, a román emigránsokkal megkötött megbékélési tervezet is. Szintén fontos kiemelni a magyar történelem egyik legjelentősebb liberális politikusának, Teleki Lászlónak az elgondolásait, aki már 1849. márciusában, Franciaországból küldött levelében annak a véleményének adott hangot, hogy a magyaroknak az osztrákok helyett sokkal inkább a Duna-térségben lévő népekkel kellene egyezsége jutniuk. Lásd *Lajtor László*: Kossuth dunai konföderációs terve és előzményei. Bp. 1944.; *Csorba László*: Teleki László. Bp. 1998.; *Spina György*: Kossuth és alkotmányterve. Debrecen 1989.

⁸² *Koltay-Kastner J.*: A Kossuth-emigráció Olaszországban i. m. 237.

⁸³ *Guida, F.*: L' Italia e il risorgimento balcanico i. m. 176.

⁸⁴ *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból III. A remény és csapások kora 1860–1862. Bp. 1882. 735.

⁸⁵ *Lukács L.*: Magyar politikai emigráció i. m. 207.

⁸⁶ *Pulszky F.*: Életem és korom i. m. 352–353.

egy védelmi szövetségnek a létrehozása reálisabb lenne, az éppen Klapkától jövő olasz meggyőzte őt, hogy mégiscsak vissza kellene nyúlni a korábban már többször is hangoztatott elképzeléseihez, azaz a szóban forgó államok között egy konföderációt kell létrehozni. Elképzelhető, hogy Kossuthék 1862 márciusában eredetileg azért számoltak csak egy védelmi szövetséggel a szóban forgó államok között, mivel ezt könnyebben el lehet fogadtatni a magyarsággal, s több hazai támogatója is lenne, mint egy konföderációs tervezetnek.⁸⁷ Végül azonban Kossuth azt a Duna-konföderációról szóló programtervezetet látta el névjegyével, amely nem sokkal később nyilvánosságra került az *Alleanza*-ban.

Összegzés

A *Magyar Program* megjelenési körülményei választ adnak arra, hogy Helfy Ignác miért is szánta el magát a publikációra. Egyrészt érdemes kiemelni a cikkkel kapcsolatos pozitív olasz sajtóreakciókat, amelyek felbátoríthatták az *Alleanza* szerkesztőségét, hogy helyesen jártak el, amikor kiszivárogtatták a magyar emigráció torinói megbeszéléseinek a tárgyát. Fontos kiemelni a kormányközeli *Tribuno* lapnak a kérését is, hogy minden ebben a témában született írást az *Alleanza* hozzon nyilvánosságra. Mindemellett, ahogy korábban már idéztem, Helfy többször is írt a lapjában arról, hogy Kossuth a dunai országok jövőbeli szerveződésének tárgyában hamarosan egy programot alkot majd.

Mivel Helfy többször is írt „beharangozót” arról, hogy Kossuth hamarosan részletes programmal jelentkezik, kapóra jött neki, hogy a magyar emigráció vezére odaadta neki a dokumentumot, és így végül az *Alleanza* főszerkesztője meg is jelentette azt.⁸⁸ Bár erre vonatkozó forrást nem ismerünk, mégis elképzelhető, hogy Helfyt kérdőre vonták akár az olvasói, akár az olasz kormány egyes körei, hogy mikor rukkol elő azzal a Kossuth-programmal, amelyről korábban többször is írt. Ezt láthatta a volt kormányzó, amikor a levelében felhívta a figyelmet arra, hogy „várakozást ébresztett [tudniillik Helfy – V. D.], hogy én fogok kilépni egy formulázott programmal.”⁸⁹

⁸⁷ Giacomo Durando olasz külügyminiszter is tudatta Kossuthal 1862 áprilisában, hogy Szerbiával konföderáció alapján kellene egyezsége jutniuk. *Kossuth L.: Irataim az emigrációból* III. i. m. 735.

⁸⁸ Annyi bizonyos, hogy a Duna-konföderációs terv konkrét, fennmaradt írott szövege nem közvetlenül Kossuth, hanem Canini, illetve a volt kormányzó-elnök véleménye szerint Pulszky megfogalmazásában maradt ránk. Kossuth szerepe annyi volt, hogy elmondta Canininek az április 15-én kelt, Klapka közreműködésével készült – és az olasz kormány támogatását is élvező – tervezetről a véleményét, az olasz ágens pedig, aki a beszélgetés tartalmát utólag rögzítette valószínűleg Pulszky segítségével, eljuttatta azt a volt kormányzóhoz, aki ellátta az aláírásával a dokumentumot. Részletek: *Pajkossy G.: Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumai* i. m. 937–957.

⁸⁹ Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, 1862. márc. 28. MNL OL R 65. H4.

Legvégül három rövid megjegyzés az *Alleanza* cikkével kapcsolatban.

1. A *Magyar Program* cím erősen félrevezető. Erre Irányi is utalt a Helfyvel folytatott sajtóvitában, miszerint annak ellenére ez a címe az írásnak, hogy valójában csak egy programnak az alapelveit fogalmazták meg benne, és nem valódi programadás történt. A nemzetközi sajtó ennek ellenére az írást úgy kezelte, hogy a benne lévő négy pont a magyarok konkrét programja a Duna-térségben élő nemzetek számára, s nem csupán alapelvek.

2. A torinói megbeszélés tárgya épp azért volt elsősorban a Duna-térségben lévő államok közti védelmi szövetség létrehozása, mert úgy vélték, ezt könnyebben el lehet fogadtatni a hazai ellenzékkel, míg egy konföderáció az önállóságot érintően sokkal több lemondással járt volna. Így először egy nagyon szoros védelmi szövetség létrehozásának a tervével állnak elő. Véleményem szerint olasz részről merülhetett fel, hogy Kossuthék a támadó és védszövetség helyett egy konföderációs tervezetet készítsenek – s így jutunk el végül az 1862. áprilisi-májusi Duna-konföderációs tervezethez.

3. Helfy már a *Magyar Program* megjelentetése után is komoly kritikát kapott Kossuthtól az „indriskét” eljárás miatt.⁹⁰ Ennek ellenére – vagy éppen ezért, mert egyszer már leteremtette – a magyar emigráció vezetője ismét bizalmat szavazott Helfynek, mikor 1862 májusában odaadta neki a Duna-konföderációs tervezet arra kérve, hogy kezdje el népszerűsíteni a benne foglalt eszméket. Az eredményt ismerjük: Helfy közreműködésének köszönhetően végül egy olyan szöveg került a nagy nyilvánosság elé, amelyre a magyar emigráció története az egyik legfontosabb dokumentumaként tekintünk. A *Magyar Program* megjelentetése azonban még nem járt olyan komoly következményekkel, mint a Duna-konföderációs tervezet nyilvánosságra hozatala, amely többek között lehetőséget adott arra, hogy kompromittálni lehessen a jövőbe mutató gondolatot, azaz a térségben élő kis népek összefogásának az eszméjét. A szintén Helfy újságjában megjelent tervezet igen heves elutasításba ütközött Magyarországon mind a feliratiak, mind a határozatiak részéről. A Bécsből pénzelt magyarországi lapok kozmopolitizmussal vádolták meg Kossuthot, aki kész feláldozni a magyarok jogait. A *Sürgöny* például egyenesen azt állította, hogy a volt kormányzó „fömláldozta a nemzeti létünk alapelveit, országunk jogállapotát, a történelmi jogot, a haza integritását”.⁹¹ A nemzetközi sajtót vizsgálva pedig kijelenthető, hogy az olaszokon kívül – akik érdekeltek voltak a Habsburg Birodalom meggyengítésében – többnyire inkább negatívan, mintsem semlegesen írtak a tervezetről.⁹²

⁹⁰ Uo.

⁹¹ *Sürgöny*, 1862. június 17. 1.

⁹² A magyarországi és a nemzetközi reakciókról bővebben lásd *Varga Dániel*: Újabb adatok a Duna-konföderációs tervezet nemzetközi sajtóvisszhangjához. *Aetas* 36.(2021) 1. sz. 5–20.

A PRELIMINARY TO THE DANUBE CONFEDERATION PLAN:
IL PROGRAMMA UNGHERESE

by *Dániel Varga*

SUMMARY

Negotiating at Turin in the beginning of March 1862, Lajos Kossuth, György Klapka, and István Türr suggested that the states located in the Danube region should establish among themselves an offensive and defensive alliance. Thanks to Türr, the content of this confidential conversation reached Ignác Helfy, who had previously been commissioned by the Italian government to create a newspaper that would conveniently serve the interests of both the Hungarian emigration and the Turin government. In his new paper (*L'Alleanza – The Alliance*), Helfy published a minor article from the information transmitted by Türr, with the title of *Il Programma Ungherese* (The Hungarian Program), which achieved immense success in the Italian press. It got the attention of Marco Antonio Canini, editor of the pro-government *Tribuno*, who, having found the original article too short, proposed in the name of his paper that the program appear in extenso, with detailed explanations. Two months later, in May 1862, Helfy was very happy to receive the draft of the Danube Confederation from Kossuth, which, complying with the demand of the Italians, he published in the Alliance indiscreetly (that is, without permission to do so), thereby provoking major political and press upheaval. The paper explores the circumstances, reasons for, and importance of the publication of the *Il Programma Ungherese*.

Nagy Adrienn

HATÁRVÁLTOZÁS(OK) ÉS CSEMPÉSZET

Fejezetek a nyugati határtérség lakosságának mindennapjaiból
(1914–1926)*

1923 márciusában a kőszegi illetőségű Tompeck gyerekek (négy testvér) a Kőszeg–Rótfalva (Rattersdorf) közötti sétaúton, vagyis a „rőti völgyi Andalgón” keresztül igyekeztek 350 tojást átvinni a határon.¹ A négy „kövér” gyerek libasorban, könyvvel a kezében indult „sétálni” a völgy felé, hogy a Kőszegen 35 korona/db áron vásárolt tojásokat Rótfalván 70-100 korona/db áron értékesítsék. Azonban az arra szolgálatot teljesítő járőrszemélyzet megállásra szólította fel őket, és közben az egyik gyerek kissé „hevesebben riszálta magát”, egy tojás váratlanul a földre pottyant. Ezután a gyerekeket az őrszobára kísérték, ahol hamar kiderült kövérségük oka, amikor a csempészet céljára készített alsószoknya ráncai között megtalálták a tojásokat. Ezeket a hatóság előbb elkobozta, majd a gyerekek ellen szállítási igazolvány nélküli csempészetért kihágási eljárást indított, melynek végkifejlete senkinek nem okozott meglepetést, hiszen kiskorúként a törvény értelmében nem voltak büntethetők.²

1925. november 22-én délután két legény próbált a Kőszeg–Ólmod–Borsmonostor (Klostermarienberg) közötti erdőn keresztül beszerzőúttjáról visszatérni Magyarországra.³ A Burgenlandból érkező, hátizsákot cipelő személyeket – a szakaszával épp járőrszolgálatot teljesítő – Rajki István, kőszegi vámőrörvezető néhány száz lépésnyire a határtól vette észre. Az örvezető harsány kiáltással megállásra szólította fel az addig gyanútlanul haladó csempészeket, akik hátizsákjaikkal azonnal futásnak eredtek az erdő felé. Az utánuk futó örvezető még kétszer megismételte a felhívást, de mivel egyikük sem állt meg, a szolgálati szabályzatnak megfelelően lőfegyverével utánuk lőtt.⁴ Az egyik csempész – mint irataiból később kiderült, Adamits István, 25 éves nemescsói napszámos, nős, egy kétéves

* A téma kapcsán lásd még *Nagy Adrienn*: A hátszág rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas vármegyében. *Múltunk* 64. (2019) 4. sz. 164–199.

¹ A kőszegi Kálvária-hegy lábánál működő nemezgyártól, a Gyöngyös-patak mentén Rótfalvára vezető Andalgó nevű gyalogút, valamint a körülötte fekvő, 1923-ban visszacsatolt Esterházy-féle erdő a trianoni határhúzás után kedvező terepet nyújtottak a zöldhatárt tiltott módon átlépők számára.

² Hogy kell a hasznost a kellemessel egyesíteni? Kőszeg és Vidéke, 1923. április 1. 3.

³ A kőszegi határon vasárnap ismét agyonlőttek egy csempészt. Vasvármegye, 1925. november 24. 4.; Hús kilogramm cukorért egy emberélet. Népszava, 1925. november 25. 15.; Egy csempész temetése. Vasvármegye, 1925. november 28. 5.; Cukorcsempészek. Kőszeg és Vidéke, 1925. november 29. 3.

⁴ A vámőrség fegyverhasználati jogát illetően a vámjog szabályozásáról szóló 1924. évi XIX. tc. 21. §-a értelmében a csendőrség fegyverhasználati jogára vonatkozó rendelkezések voltak irányadók. Lásd

kisfiú édesapja – azonnal összerogyott és a helyszínen belehalt a mellkasát ért lövésbe. A csempészetet mesterségszerűen űző férfi hátizsákjából végül 20 kg cukor, illetve a zsebéből egy kis darabka csokoládé került elő.

Az esetről a csempész ellen fegyverét használó vámőrörvezető jelentést tett a szombathelyi vámőrkerületnek. Másnap délelőtt egy katonai ügyészből, egy vámőrőrnagyból, egy vámőrszázadosból és egy detektívből álló bizottság – mint megannyi hasonló esetben – kiszállt a helyszínre, és hivatalosan is megállapította, hogy az örvezető jogosan használta fegyverét. A nyilvánosságra hozott jelentés ellenére az eset erős visszhangot váltott ki a helyi lakosság körében. A vámőrséget könyörtelennek tartották, amiért alig százlépésnyi távolságról nem a futó csempész lábára céloztak, hanem kíméletlenül mellkason lőtték. Az ellenszenvet csak fokozta, hogy a helyiekben élénken élt még a néhány hónappal korábban némi tojás miatt agyonlőtt ölmodi lány, a másfél kiló cukorért lelőtt 24 éves nagykölkedi férfi, a szintén 20 kg cukorért lelőtt 18 éves nagyasszonyfalvai legény, illetve a jáki bíró 10 kg cukorért agyonlőtt fiának esete is.⁵ Adamits temetése a környéken nagyfokú részvétet váltott ki, a lakosság pedig megkérdőjelezte a vámőrség eljárásának jogosságát.⁶ Az eset után sokan a halálos ítélet alkalmazását lehetővé tevő statáriális rendelet revízióját követelték, hisz amennyiben az ügy a bíróság elé került volna, akkor Adamitsot – az áru elkobzásán túl – a legrosszabb esetben is csak néhány napi elzárásra és/vagy némi pénzbüntetésre ítélték volna. Arról nem is beszélve, hogy a halálbüntetést – mint a hatályos Csemegi-kódex egyik büntetési nemét – még a legsúlyosabb bűncselekményeknél (például államellenes és forradalmi cselekmények, szándékos emberölés büntette) is csak ritkán alkalmazták.⁷

1881. évi III. tc.; Szolgálati utasítás a Magyar Királyi Csendőrség számára (a továbbiakban: SZUT). 1881. 9–11. §.; SZUT 1912. 10–12. §.; SZUT 1927. 49–51. §.

⁵ Másfél kiló cukorért agyonlőtt csempész. Vasvármegye, 1925. április 3. 4.; A kőszegi vámőrök agyonlöttek egy nagyasszonyfalvai legényt. Vasvármegye, 1925. június 9. 4.; 20 kiló cukorért – halál. Kőszeg és Vidéke, 1925. június 14. 3.; A jáki bíró fiát agyonlőtte egy vámőr. Vasvármegye, 1925. szeptember 8. 2.

⁶ Adamits a 20 kg cukrot kb. 180-200 ezer koronáért vásárolhatta Ausztriában, amit itthon legalább 280-320 ezer koronáért tudott volna értékesíteni. A határ két oldalán a cukor kilónkénti ára közötti 5-7 ezer korona különbség ekkor a magyarországi kincstári cukorrészesedés címén szedett „cukoradóból” származott, melyet a vámkülföldről hazai fogyasztásra és felhasználásra behozott cukor után a vámilletéken felül szedtek. Emiatt a hazai piacokon a cukrot – a fogyasztóközönség terhére – eleve nagyobb százalékos haszonnal próbálták értékesíteni, mint Burgenlandban. Adamits elmenekülése esetén az állam nemcsak 40-50 ezer korona vámmal, hanem csaknem 130-140 ezer korona kincstári haszonrészesedéssel is károsodott volna. Ausztriában és nálunk. Vasvármegye, 1924. december 25. 10.; A cukoradóról, illetve a cukor utáni kincstári árrészesedésről lásd 1899. évi XVIII. tc.; 1920. évi IV. tc. 20. §; 34.745/1920. P. Ü. M. sz. rendelet.; 94.003/1920. P. Ü. M. sz. rendelet.; 1921. évi XVI. tc. 5. §.; 81.856/1925. P. Ü. M. sz. rendelet.

⁷ Horváth Tibor: A halálbüntetés abolíciója Magyarországon. In: Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságnak 25. évfordulójára. Szerk. Tóth Károly. Szeged 1993. 231–245.; Szalóki Gergely: Halálbüntetés a Csemegi-kódexben. Belvedere 20. (2008) 3-4. sz.

Hasonló esetek tucatjaival lehetne folytatni a megkezdett példák sorát. Felsorolhatnánk az 1910–1920-as évtizedekben a nyugati határon zajló csere- és feketekereskedelem különféle típusait, a szállítási igazolványokkal és hamis tartalombevállással való visszaéléseket, a közismert üzérbandák működését, a csempésztrükkök legkülönfélébb formáit, valamint a vámőröket megvesztegető vagy épp a fináncok által törbe csalt feketézők eseteit is. Mindezek ugyanis kifejezően szemléltethetik, hogy sokan milyen erőfeszítéseket tettek vagy kényszerültek tenni az osztrák–magyar határon való átjutás érdekében azokban az években, amikor a határtérség évtizedes, a lakosok által természetesnek tartott interregionális gazdasági kötelékei alárendelődtek az Ausztria–Magyarország közötti politikai, közigazgatási határok el- és leválasztó jellegének. Az első világháború alatti és utáni években ugyanis a határ bármely célú átlépése a territorialitás elvéből adódóan már nem volt többé magától értetődő jog, annál inkább útlevél, valamint szállítási és határátlépési igazolvány formájában elnyerhető kiváltság.⁸ Ez a formális, illetve adminisztrációs kötelezettség pedig erősen rányomta bélyegét a határ menti mindennapokra.

Napjainkban – az első világháború, illetve a Monarchia felbomlásának, valamint Trianon traumájának centenáriuma idején – érezhetően erősödik az igény Ausztria és Magyarország 20. századi történeti fejlődésének, az önálló nemzetállami lét elfogadásához vezető út történetének mélyebb megismerésére. Az elmúlt évtizedekben már számos hazai és külföldi kutató tanulmányozta különböző aspektusokból Ausztria–Magyarország 1910–1920-as évekbeli történetét. A Monarchiából való kiválás/kiszakadás története, vagyis az 1918-ban helyzetüket még kilátástalannak tartó, a bilaterális együttműködések újjáépítésére kényszerülő államok történeti fejlődésének, önálló nemzetállammá válásának vizsgálata azonban még makro- és regionális szinten is tartogat megválaszolásra váró kérdéseket. Kutatásra váró területnek számít, hogy a magukat életképtelennek tartó országok hogyan – milyen párhuzamok, kényszerpályák, válságok és tapasztalatok mentén – jutottak el az önálló államiság elfogadásáig, illetve kiépítéséig. Ugyanígy a térség dezintegráció utáni gazdasági, kereskedelmi konszolidációs kísérleteinek is további vizsgálódások tárgyát kell képezniük. Ebből adódóan az osztrák–magyar piac- és kapcsolattörténet (át)alakulásának vizsgálata, valamint az elcsatolás, illetve a határhúzás mindennapokban jelentkező, mikroszintű társadalmi, gazdasági és kulturális következményeinek – köztük a nyugati határtérségben virágzó feketekereskedelem történetének – feltérképezése is tartogat még megválaszolásra váró kérdéseket.

41–47.; *Kisnémet Judit*: A halálbüntetés története Magyarországon. *Magyar Rendészet* 15. (2015) 6. sz. 103–116.

⁸ A territorializálódásról lásd *Bencsik Péter*: Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorializálódás Magyarországon a 20. század első negyedében. *Hist Glob Workings Paper* 1. (2020) 1. sz. 3–25.

A csempészet mint a határ menti lakosság mindennapjait meghatározó gazdasági tevékenység transznacionális történetének feltárása a feketézés összetettsége, szerteágazó volta, valamint a töredezetten, szétszórtan fellelhető források miatt komplex megközelítési módot igényel. Ezért kutatásom különféle módszertani és historiográfiai megközelítések (*border studies, entangled history, post-war studies*, piac- és gazdaságtörténet, társadalomtörténet, nőtörténet, jogtörténet, gazdaságföldrajz, *digital humanities*) ötvözésével multidiszciplinárisan vizsgál egy országos jelenséget – a nyugati határtérség egy vármegyéjére szűkítetten.⁹ Emellett a mikro-történet módszereit követve esettípusokra épít. Korabeli sajtóforrások, állami, törvény- és rendőrhatalósági, szolgabírói és határőrizeti iratanyagok, visszaemlékezések, irodalmi alkotások nyomán tesz általános megállapításokat egy redukált vizsgálati tér elemzési eredményeire alapozva.¹⁰

Jelen tanulmány alapvetően a határ elválasztó, élettérszűkítő, illetve térhasználatot szabályozó jellegének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Emellett a határhelyzet, illetve a határváltozás(ok) strukturális, makroszinten irányított eseményeinek összefüggéseiben a helyi lakosság cselekvési szintjére, az egyének és hálózataik individuális tevékenységi körére koncentrálok. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként élte meg a határtérség – és különösen Vas vármegye – lakossága a határ jelenlétét, az addig megszokott térhasználat megváltozását? Hogyan módosította a térségben élők mindennapjait az első világháború kirobbanása, majd az addigi szoros gazdasági kapcsolatok szétszakítása? Miként szervezte a lakosság újjá formális és informális kapcsolatrendszerét a régió folyamatosan

⁹ Eddigi kutatásaim leginkább Vas vármegyére koncentráltak, ugyanakkor észrevételeim – az egyedi eseteket leszámítva – reprezentatíván tükrözik a nyugati határ teljes szakaszán virágzó csempészet történetét. Különösen, hogy a három nyugati vármegye (Vas, Sopron, Moson – gyakran Zalával kiegészítve) gyakorlatát, a csempészet okait, árústrukturáját, jellegét, a határátkelés feltételeit összevetve nincsenek számottevő tendenciabeli különbségek (ami a magyar–román, magyar–jugoszláv, magyar–csehszlovák viszonyokkal összevetve már kevésbé mondható el). A vármegyék karakteréből, általános szocioökonómiai jellemzőiből, történeti múltjából, ítélezési gyakorlatából ugyan kisebb eltérések adódhatnak, de határmentiségük tapasztalatai összekapcsolják őket. Emellett az országos politikában, minisztertanácsai értekezleteken, a kiadott rendeletekben a nyugati vármegyéket a legtöbb beavatkozás (szigorítás, határzár) esetén többnyire együttesen kezelik, melynek járási szintű realizációja mutat(hat) némi eltérést. A közúti és vasúti összeköttetések, a Bécs–Graz körüli nagyrégió vonzása, határőrző-pénzügyőri közegek együttműködése és a félkatonai szervezetek jelenléte is az egész határvonalon érezte hatását.

¹⁰ A kutatás számára mintaként szolgált: *Nagy Botond*: Vendégmunka és csempészet a 19. században. Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. Korall 8. (2007) 30. sz. 182–203.; *Szűts István Gergely*: Államhatáron innen és túl. In: *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról*. Szerk. Becze Szabolcs – Szűts István Gergely. Miskolc 2008. 63–89.; *Szilágyi Levente*: Csanálás és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar–román határ kontextusában. Doktori (PhD) értekezés. Kolozsvár 2013.; *Farkas Gyöngyi*: Csempészet a magyar–csehszlovák határon az 1950-es évek elején. In: *Piacok a társadalomban és a történelemben*. Szerk. Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit. Bp. 2014. 493–502.; *Bencsik Péter*: Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989). Bp. 2019.

változó szocioökonómiai adottságai, illetve az új nemzetállami és államközi keretek között? Milyen büntetőjogi szabályok vonatkoztak az illegális, gazdasági célú határátlépésre? Végül pedig, hogy miként válhatott a csempészet, illetve a zöldhatár tiltott átlépése a határ okozta elzártság enyhítésére tett kísérletté?

Kölcsönös függőség vagy egymás mellett létezés?

Közismert, hogy a Monarchia felbomlásáig a gyakori politikai és gazdasági jellegű viták ellenére a két társország közötti kül- és belpolitikai érdekközösség, illetve a gazdasági prosperitás tudata erősebb volt, mint az államközösséget szét húzó tendenciák. A közös birodalmi lét ugyan nem múlt el nyomtalanul,¹¹ de a világháború utáni osztrák–magyar kapcsolatokat területi viták terhelték, illetve átmenetileg a két ország politikai fejlődésében is az eltérések domináltak.¹² Az 1920-as évek közepére azonban már – a sérelmek kölcsönös hangoztatása és a problémák eszkalálódása után – egyre inkább a gazdasági szálak rekonstruálása, illetve az államközi kapcsolatok konszolidálása élvezett prioritást. Ez a makroszinten már részleteiben elemzett folyamat mikroléptékben, vagyis az osztrák–magyar határtérség évtizedes, intenzív interregionális kapcsolatainak vizsgálatán keresztül közvetlenebbül megragadható.

Oscar Martínez a határrégiók (*borderlands*) kapcsolatának minősége szerint négy kategóriát különített el egymástól, melyek megalkotása során a határ nyitott és zárt jellegét, vagyis a szomszédos határrégiók közötti átjárhatóságot, valamint a határt használók (állam/helyi lakosság) közötti konfliktus-kontaktus mértékét vette figyelembe. A martínezi modell az elszigetelődés és összekapcsolódás skáláján – szem előtt tartva a szomszédos térségek történeti, földrajzi, térszerkezeti, szocioökonómiai karakterét, a határ pillanatnyi politikai, ideológiai jelentőségét és a lakosság mentális határképét – elidegenített (*alienated*), egymás mellett egyidejűleg létező (*co-existent*), kölcsönösen együttműködő/egymástól függő (*interdependent*), illetve integrálódott (*integrated*) határrégiókat különböztet meg.¹³

Ezt az elméleti modellt alapul véve az osztrák–magyar határtérség a Monarchia évtizedei alatt az *interdependent borderlands* és az *integrated borderlands* keverékének jellegét mutatta. Az 1754 óta létező osztrák–magyar belső vámhatárokat

¹¹ Carlo Moos: Habsburg post mortem. Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie. Wien 2016.

¹² Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. Századok 152. (2018) 1294–1295.

¹³ Oscar J. Martínez: Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Global Boundaries World Boundaries. Ed. Clive H. Schoefield. London–New York 1994. 1–15.; Hardi Tamás: Államhatárokon átnyúló régiók formálódása. Magyar Tudomány 49. (2004) 991–1001.

1850. október 1-jével lebontották, ami a közös vám- és kereskedelmi politika (vámunió) kiépülésének első lépcsőfokát jelentette.¹⁴ Ettől kezdve a két birodalomfél közötti, illetve a régiót kettészelő (pontosan kijelölt, részletesen kitzűzött és térképezett) osztrák–magyar határ csak tartományi határként szolgált.¹⁵ Ezt követően a gazdasági kooperáció új szintjét a kiegyezés után törvényerőre emelt – majd tíz évenként közös egyetértésben megújított – vám- és kereskedelmi szerződések jelentették.¹⁶ Ezek értelmében az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság közötti – mintegy 2000 km-es – közös határ az áru- és személyforgalom előtt teljesen nyitottá vált, vagyis azt bárki, bárhol és bármikor mindenfajta ellenőrzés és útiokmány nélkül szabadon átléphette. Az akadálytalan mozgást elősegítette az is, hogy a határőrizet triász¹⁷ ezen határszakaszra – szemben a magyar–román vagy a magyar–szerb külső vámhatárral – nem terjedt ki teljeskörűen. Határrendészeti egységek itt is működtek, hiszen a Magyar Királyi Határőrség szervezetét körkörösén, a Magyar Királyság teljes határvonalán kiépítették,¹⁸ de az osztrák–magyar közös határokon – főként, hogy a világháború előtt ezt semmi sem indokolta – nem folyt komplex határőrizet.¹⁹ Mindezek következtében a belső vámhatár által elválasztott kelet-ausztriai és nyugat-magyarországi régiók között nem volt akadálya az évtizedek óta formálódó szimbiotikus kapcsolatok elmélyülésének. A kölcsönös egymásrautaltság révén a határ két oldalán élők egyre szabadabban élhettek a másik ország piaci lehetőségeivel, kihasználva a régiók kedvező gazdasági helyzetét, adottságait.²⁰ A bécsi–alsó-ausztriai–stájer piacokon szívesen fogadták a határ menti magyar térség élelmiszereit, miközben a magyar területen

¹⁴ *John Komlos*: Az osztrák–magyar „közös piac” gazdasági fejlődése. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században. Bp. 1990.; *Katus László*: A Monarchia közös piaca. Magyar Tudomány Új folyam 34. (1989) 808–820.; *Eddie M. Scott*: A pénzügyi függetlenség korlátai a vámunió szuverén államaiban: az Osztrák–Magyar Monarchia mint „adóunió” 1868–1911 között. *Aetas* 19. (2004) 1. sz. 202–217.

¹⁵ A határról, a határjelek helyéről, a vitás területekről és a kölcsönös területi igényekről lásd *Sallai János*: A magyar–osztrák határ történetéről a XVIII. századtól napjainkig. *Soproni Szemle* 50. (1996) 289–301.

¹⁶ Ezen jogszabályok a vámuniót már nem állandó, hanem az egyik fél követelésére felbontható, módosítható szerkezetnek tekintették. 1867. évi XVI. tc.; 1878. évi XX. tc.; 1882. évi XVI. tc.; 1887. évi XXV. és XXIV. tc.; 1898. évi I. tc.; 1899. évi XXX. tc.; 1908. évi XII. tc.

¹⁷ A határőrizet triász fogalom a határforgalom ellenőrzését, a határvonal őrzését és a határrend-bertartását jelenti.

¹⁸ Magyar Királyi Csendőrség elhelyezése. A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve 1–32. (1887–1918); Pénzügyigazgatóságok, Vámhivatalok, Magyar Királyi Határrendőrség tisztségviselőinek jegyzéke. Magyarország tisztii cím- és névtára 1–37. (1873–1918).

¹⁹ *Parádi József*: A magyar határőrizet a kiegyezéstől a második világháború kitöréséig, 1867–1939. In: *Őrzők, vigyázatok a határra!* Szerk. Isaszegi János et al. Bp. 2017. 481–510.

²⁰ Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1898.; *Jankó Ferenc – Tóth Imre*: Változó i. m. 63–85.; *Horváth Gergely Krisztián*: Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Bp. 2013.

élő lakosság beszerezhetette innen a számára szükséges nyersanyagokat és iparcikket (petróleum, só, textil). Az osztrák orientációt erősítő – 1810-es évekre visszanyúló – évtizedes térszerkezeti kapcsolatok okán a nyugati vármegyék a 20. század elejére egyértelműen megtalálták helyüket a Bécs–Graz körüli nagyrégió és a birodalom munkamegosztásában.²¹ A határokon átnyúló vonzáskörzetek gravitációs modell segítségével végzett vizsgálata is alátámasztotta, hogy a térségben – a nagyrégió legfőbb vonzásközpontjaként – Bécs „átvonása” mellett fontos felvevőpiacnak számított Graz, illetve az osztrák határ mentén fekvő kisebb stájer települések (Radkersburg, Fürstenfeld, Fehring) is.²²

A nyugat-magyarországi–burgenlandi térség nem alkotott ugyan homogén régiót, lévén, hogy nem rendelkezett egységes természeti, nyelvi-etnikai, kulturális és szocioökonómiai sajátosságokkal, de az évtizedes, belső határokon túlmutató formális és informális összeköttetések miatt az itt élő lakosságot erős összetartozás-tudat jellemezte.²³ A dualizmus évtizedei alatt a gazdasági kapcsolatok lépcsőzetes elmélyülésével a két régió mikrogazdasága közötti kötődések egyre szorosabbá váltak. A térségben élő lakosság – az intenzív mélységű és sűrűségű, valamint rendszeres és széles társadalmi skálán mozgó interakciók miatt – már úgy kezelte a határ másik oldalát, mint a saját oldaluk természetes folytatását.²⁴ Mindezt az is elősegítette, hogy a régiót (és a birodalmat) kettészelő osztrák–magyar határ inkább adminisztratív, mintsem fizikai szinten létezett, s ezáltal a térség lakossága számára nem jelentett többet egy virtuális választóvonalnál.²⁵

Mindez a világháború kitörésével megváltozott. A hazai (országos) közellátás problémáinak fokozódásával a régió addigi funkcionális határai – makroszintű döntések eredményeként – alárendelődtek az adminisztratív határoknak, háttérbe szorítva ezzel a régió szocioökonómiai szükségszerűségeit.²⁶ A vámszövetség ugyan

²¹ Nagy A.: A hátszág i. m. 171–173.

²² A nyugati határszél számára elsődlegesen nem Budapest, hanem Bécs, illetve Graz töltötte be az innovációt jelentő, fejlődést gerjesztő, inspiráló potenciállal rendelkező gazdasági erőteret, vagyis a „természetes centrum” szerepét. Győri Róbert – Jankó Ferenc: A regionális fejlettségi különbségek alakulása a 20. században az osztrák–magyar határ két oldalán. In: Burgenland. Szerk. Jankó Ferenc – Fábrián Attila – Hardi Tamás. Bp. 2017. 404–409.; Győri Róbert: Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. Korall 7. (2006) 24–25. sz. 231–250.

²³ Az itt élő nemzetiségek sajátos, szubetnikai, helyhez kötődő közösségként definiálták magukat és közös etnikai identitást kialakítva a nemzet helyett a haza mint Magyarország fogalmával azonosultak. A helyi polgárok a magyar és osztrák állam közötti „mindenki földjén” a területi lojalitást a nemzetállami lojalitás elé helyezték, ami megnyilvánult a soproni népszavazás eredményében is, ahol a területhez kötődő identitás elég erős volt ahhoz, hogy a város német lakosságát megossza a hovatartozás kérdésében. Tóth Imre: Identitás és regionalizmus. A regionális identitás egy esete (?) – Nyugat-Magyarország. Közép-Európai Közlemények 1. (2008) 1. sz. 99–105.

²⁴ Hardi T.: Államhatárokon i. m. 992.

²⁵ Tóth I.: Identitás i. m. 102.

²⁶ Hardi T.: Államhatárokon i. m. 992.

a háború alatt is érvényben maradt, azonban a határrégiókban lakók addigi szabad mozgását az állam korlátozni kezdte, és a határátlépés kötelező elemévé vált az utazási és szállítási igazolvány. Így makroszinten a határ összekötő szerepe helyett ekortól a határ elválasztó funkciója dominált. A határforgalom egyre inkább informális keretek közé szorult és a nyugati határtérség átmenetileg az *alienated borderlands* (elidegenedett határrégiók) jellemzőit mutatta. A háborús körülmények, az államközi gazdasági zárlatok, az egyre kedvezőtlenebb politikai és katonai viszonyok és érdekellentétek, majd a háború végétől a területi rivalizálás miatt gyakorlatilag ellehetetlenült – de legalábbis egyre nehezkesebbé vált – a legális határátlépés és élelmiszerelexport. Erre a határ menti mikrotérségben élők sajátos módon reagáltak: egyrészt alkalmazkodtak a kialakult helyzethez, másrészt viszont individuális érdekeiket szem előtt tartva „lázdak” is az állami rendelkezések ellen.

Az állam és a régióban élők érdekei között feszülő ellentét 1914–1921 között fokozatosan egyre súlyosabbá vált. Makroszinten a két egykori társország 1918–1919 fordulójától riválisként, szinte idegenként tekintett egymásra, aminek következtében megkezdődött a határrégió militarizálása, a határhatszám, a határátlépés feletti kontroll igényének nemzeti megfogalmazása. Ugyanakkor az állami intézkedések miatt a mindennapjaiban korlátozott helyi lakosság sem a háború alatt, sem azt követően nem tekintett idegenként a másik oldalra, s nem volt hajlandó lemondani a határ másik felére szorult kapcsolatairól. Ehelyett a határon átívelő szocioökonómiai kötelekeket – igazodva a lehetőségekhez és az új keretekhez – illegális úton próbálta továbbra is életben tartani. A kapcsolatok efféle átalakulása, vagyis a feketézés kibontakozása – különösen, hogy abban a helyi (eleinte többségében) osztrák, illetve magyar illetőségű lakosságon kívül az állami érdekeket elvben képviselő helyi hatóságok is részt vettek – oldotta a határ merevségét azáltal, hogy megkérdőjelezte a határ létének lényegi aspektusát, nevezetesen, hogy az el tudja-e fogadtatni magát a térségben, vagy sem.²⁷

A terület hovatarozásáért lezajlott – gyakran erőszakos – események időlegesen destabilizálták a régiót. A saint-germain-i és trianoni döntés értelmében kialakított politikai határ egyfajta etnográfiai-fiziográfiai határ jellegét öltötte magára, lévén, hogy az új államhatárt az etnikai-természeti kontaktzónában²⁸ az érintett etnikumok

²⁷ Szilágyi L.: Csanalos i. m. 118–119.; Lászlóffy Aladár: Határológiai kistrakta. Korunk 9. (1998) 4. sz. 3–6.

²⁸ Részletesen lásd Keményfi Róbert: Szemben álló kultúrák, térbeli határok, kontaktzónák. Korunk 16. (2005) 8. sz. 42–48.; Végő Andor: A horvát–szerb etnikai kontaktzóna. Politikai- és történeti-földrajzi értékelés. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs 2008.; Biczó Gábor: Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában. Szellem és Tudomány 5. (2014) 1. sz. 85–96.

megozslásának és a geopolitikai tényezőknek a mérlegelésével jelölték ki.²⁹ Eközben viszont a valós szocioökonómiai tényezők és a helyi lakossági igények a döntés meghozatalánál háttérbe szorultak. A határvonal ugyanis komplex gazdasági területeket vágott ketté, amelyek újjászervezéséhez idő kellett. Ráadásul az elszakított vármegyék – mivel termelés tekintetében már a világháború előtt is passzív gazdasági mérleggel rendelkeztek – saját termelésből nem tudták megoldani a helyi közellátást, így továbbra is rászorultak a magyarországi térségek, különösen a Rábavidék és a Dunántúl behozatalára. Az 1918–1921 között de iure létező határ nagyfokú elzártsága – a realitásokat és az államközi gazdasági kapcsolatok tehermentesítésének szükségességét felismerve – fokozatosan oldódott, ami meggyorsította a határszéli forgalom legális szintű újraindulását. A végleges határ 1922-es megállapítása, illetve a határjelölő oszlopok 1924. júliusi kihelyezése, majd a határmegállapító bizottság augusztusban tartott utolsó ülése, valamint az osztrák–magyar gazdasági-kereskedelmi egyezmény megszületése³⁰ megnyitotta az utat a *co-existent borderlands* (egy-más melletti határrégiók) kialakulása előtt. A kapcsolatok újjáépülése épp annyira volt az évszázados – kölcsönösen prosperáló – gazdasági együttélés természetes következménye, mint amennyire a változó viszonyok és körülmények közepette is egymásra utalt érdekekhez való alkalmazkodás szülte kényszerhelyzet. Az Ausztria és Magyarország kapcsolatában beállt enyhülés, az államközi megállapodások, a kölcsönös áruforgalom és a kishatárfogalom megindulása egyértelmű nyitást jelentett, még ha a határon való átkelést az 1924-es vámtörvények értelmében szigorúan szabályozták is. Eközben a csempészet súlypontja – az árfolyamkülönbségek, a korona gyengesége (devalvációja), a kincstári haszonrészesedés és a szabadpiaci viszonyok vártnál lassabb normalizálódása miatt – időlegesen Magyarország felé tolódott. A korábbi évekkel összevetve az 1920-as évek második harmadában, de leginkább 1925–1926-ban arányaiban több csempészáru (főként cukor, kávé, petróleum, textil- és dohánytermék) érkezett az országba, mint amennyit innen Ausztriába szállítottak. 1927-től az államközi viszonyok rendezésével párhuzamosan a határ menti feketetés egyértelműen visszaesett, majd lassan elsorvadt. Az elvétve előforduló csempészetek termékpalettájukban igazodtak az évtizedes osztrák–magyar árustruktúrához. A csempészek illetőségét tekintve pedig 50–50%-ban osztrák és magyar állampolgárok egyaránt részt vettek a feketetésben.

²⁹ *Kocsis Károly*: A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései. In: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Szerk. Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László. Bp. 2004. 23–28.

³⁰ Az 1922 februárjában megkötött preferenciális szerződés az 1421/1923. M.E.sz. rendelettel 1923 márciusában lépett életbe. Az egyezményt – a vámjog szabályozásáról és a vámtarifáról szóló 1924. évi XIX. és XXI. tc. értelmében – az 1926. évi XVIII. tc.-ben módosították, illetve kiegészítették, mellyel a két, immár önálló ország kereskedelempolitikája átmenetileg újból egymásra talált.

Az évtized utolsó harmadában a makro- és mikroszintű kapcsolatok ugyan stabilizálódtak, de a két ország között közel sem volt olyan baráti a viszony, mint évtizedekkel korábban. Az eltérő – de bizonyítottan egymásra utalt – érdekek kereskedelempolitikai téren 1930-tól ismét egyre többször ütköztek egymással, mígnem az állandó súrlódások elvezettek az 1932-es osztrák–magyar vámháborúig.³¹ A makroszintű kapcsolatok ismét destabilizálták a határ menti régiókat, egyúttal pedig régi határjárési stratégiák felelevenítését tették szükségessé. A csempészet több éves szünet után előbb 1931 nyarán, majd főként 1932 tavaszától ismét fellendült, mígnem a nyár-ősz folyamán az alig kéthetes vámháború alatti gazdasági elzárkózást megtörve teljesen elszabadult. Ettől kezdve pedig jelenléte kisebb méretekben ugyan, de ismét stabilizálódott a határregióban.

A feketekezelés évtizede (1914–1926)

A háború kirobbanása, a nemzeti gazdaság összeomlása, a szabadpiaci viszonyok visszaszorulása, az áruhiány, a pénz leértékelődése fokozatosan átalakította a határ mentén élők addig megszokott határátkelési szokásait. A „rögtönözve ki-szervezett”³² hadigazdaság keretei között az állam nem tudott olyan erőforrás-készletet kínálni a régió lakossága számára, ami a megélhetést a korábbiakhoz mérten biztosíthatta volna. Emellett a hazai közellátás fokozódó gondjai miatt a magyar állam nem garantálta az addigi határon átnyúló interregionális kapcsolatok fenntartását és a növekvő kelet-ausztriai szükségletek legális élelmiszerexport útján történő kielégítését. Így kettős játék alakult ki a határ mentén. Az itt élők számára továbbra is lényeges (és egyre jövedelmezőbb) volt, hogy termékeiket

³¹ 1932. július 16-án éjféltől az osztrák kormány (aktív külkereskedelmi szaldót követelve) az 1931-ben egy évre szólóan megkötött – és ekkor hatályát veszített – kereskedelmi szerződésre hivatkozva a magyar mezőgazdasági idénycikkek kivitelének legérzékenyebb idejében lezárta határait a magyar áruk előtt. A viszony rendezésére végül épp a vámháború okozta osztrák gazdasági kényszerhelyzet jelentett sürgető indokot. A vámháborút július 30-án felfüggesztették, majd az új szerződés megkötéséig (december közepe) ideiglenes rendelkezések kiadásáról egyeztek meg. Kedden újabb tárgyalások kezdődnek a magyar–osztrák vámháború megszüntetésére. Pesti Napló, 1932. július 16. 1–2.; Ausztriában ma a parlament elé kerül a magyar kereskedelmi szerződés. 8 Órai Újság, 1932. december 22. 8.

³² Az 1912 decemberében szentesített, háború esetén – brit minta szerint – a kormányt kivételes hatalommal felruházó LXIII. tc. megalkotását évtizedes törvény-előkészítő törekvés, kísérletezés előzte meg. Csakhogy a törvény és annak értelmében elkészült jogszabály-tervezetek a hadigazdaság kiépítésére nem szolgáltak kész megoldás-készlettel, különösen, hogy a jogalkotó és alkalmazó szerveknek nem voltak a hadigazdálkodásra vonatkozó tapasztalatai. A háború támasztotta rendkívüli szükségletek és az időközben felmerülő objektív nehézségek kezelésére improvizálva, gyors egymásutánban kellett újabb és/vagy kiegészítő – időnként ellentmondásos – jogszabályokat hozni. *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Bp. 2018. 23.; *Tóth Árpád*: A hadigazdálkodás jogi szabályozásának problémái az első világháború idején Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 60. (2002) 47–77.; *Kelemen Roland*: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja. *Parlamentari Szemle* 1. (2016) 1. sz. 70–91.

eljuttathassák a határ túloldalára, kihasználva a határfekvésből adódó előnyöket, a hiánygazdaság folytán növekvő osztrák piaci igényeket, illetve az államok közötti áruszerkezeti és árfolyambeli eltéréseket. Mindeközben a kormány abban volt érdekelt, hogy az állami szabályozás a határ mentén se gyengüljön és az országos közellátás érdekében hozott rendelkezések a határrégióban is érvényre jussanak. A problémák áthidalására, illetve a szükséghelyzet kezelésére a határ mentén élők számára a transznacionális cselekvések illegális szintje – közöttük a csempészet kibontakozása – jelentette a megoldást.³³ Vagyis az állami politika által szabályozott nemzeti piac centripetális erejével szemben az Ausztria irányába mutató gazdasági érdekek centrifugális ereje erősebbnek bizonyult.³⁴

Az állam és a helyi hatóságok lassú fellépése, a rendelkezésre álló hatékony eszközök hiánya, a feketepiacra való belépés eredendő okainak felszámolhatatlansága miatt a lakosság csaknem egy évtizedig tartósan és jövedelmezően tudott élni az alternatív gazdasági mechanizmusokkal. A kormányzati politika ugyan szisztematikusan próbálta mérsékelni e tevékenységek körét, ám minél inkább fokozódott az állami ellenőrzés a rendelkezésre álló készletek elosztása felett, és minél inkább szigorodtak a korlátozó intézkedések, annál jobban nőtt az illegális gazdaság, illetve az abba való menekülésre, belépésre ösztönző erő. Ennek eredményeként a határ két oldalán élők 1916-tól már tömegesen kapcsolódtak be a csempészetbe.³⁵

A háború alatt, a vámunió ellenére, az osztrák–magyar belső határon is fokozottan előtérbe került a határőrizet fontossága: a határforgalom ellenőrzése, illetve ezzel összefüggésben a gazdasági bűncselekmények, árdrágító visszaélések visszaszorítása. A csempészet elleni fellépésre a területileg illetékes csendőrség alárendeltségébe helyezett pénzügyőrség belterületi szakaszait vették igénybe. A pénzügyőr szakaszok a határon járőröztek, lesállásokat építettek, illetve foglaltak el s állandó „házmotózási” paranccsal is rendelkeztek.³⁶ A gyéren telepített határőrs hálózat a kis létszámú legénységi állománnyal azonban csak nehezen tudott megfelelni a megváltozott gazdasági, pénzügyi és biztonsági kihívásoknak. A feketekereskedelem elleni hatékony(abb) fellépés érdekében az őrsöket az évek során több helyen meg kellett erősíteni (Pornóapáti, Szentelek, Gyanafalva stb.),

³³ Nem volt új keletű jelenség, mivel a határon átnyúló illegális áruforgalom alig egy évszázaddal korábban is működött, de tömeges méreteket csak ebben az időszakban öltött. *Horváth Gergely Krisztián*: Bécs i. m. 424–433.

³⁴ *Turai Tünde*: Határjárók és határ mellett élők. Hármashatár-helyzet Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében. In: Hármashatár néprajzi nézetben. Szerk. Turai Tünde – Mészáros Csaba. Bp. 2015. 7–36.

³⁵ Részletesen lásd *Nagy A.*: A hátszág i. m.

³⁶ A feladatok ellátására – a vámőrség 1924-es felállításá előtt – be lehetett vonni a vármegye területén működő városi rendőrségek és a határrendőrség szerveit is, továbbá szükség esetén a csendőrségtől is erősítést lehetett kérni. *Prukner Attila*: A magyar vám- és pénzügyőr szervezetek tevékenysége 1867–2010 között. Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Bp. 2013. 33–36.

illetve újakat is kellett létesíteni (például Velike, Kukmér, Hamvasd, Edeháza, Kőpatak).³⁷ 1918 végén a kormány már határrendőrségi kordon létrehozásáról is döntött. Öt kilométerenként megfigyelő pontokat állítottak fel, amelyek egyik feladata a fegyver- és élelmiszer-csempészet megakadályozása volt.³⁸

Miközben a magyar kormányzat a feketepiac visszaszorításában volt érdekelt, és minden eszközzel kísérletet tett annak felszámolására, addig Ausztriának eleinte nem állt érdekében felvenni a harcot a csempészet ellen, amelytől a háború alatt (sőt, még az 1920-as évek elején is) az élelmiszer-ellátási nehézségek mérséklését és a közellátás minimális szinten tartását remélte. Mindez makroszinten újabb feszültségeket generált, miközben mikroszinten – az 1920-as évek végéig – a „legvígabb csempészeletet” teremtette meg a határon.³⁹ Osztrák részről szinte alig működött az ellenőrzés,⁴⁰ illetve lényegesen kevesebb hatósági intézkedést hoztak a – hivatali szervek és az államközeli vállalatok által is üzött – csempészet, illetve az illegális cserekereskedelem ellen, mind a világháború alatt, mind általában a határvita éveiben is. Az új állam- és vámhatár 1922-es megállapításával Ausztria új határrendszert vezetett be. (Az 1920. június 10-ei vámtörvény értelmében korábban már átalakították az 1830-tól fennálló pénzügyőrség [k.k. Finanzwache] jogutódjaként felálló vámőrséget [Zollwache] is.) Ausztria addigi keleti határa az alsó-ausztriai és stájer területekről Burgenland annektálásával keletebbre tolódott, és ezzel a vámosok is kelet felé mozdultak el. A régi határról kivont tisztviselők elhelyezésére, valamint a vámhivatali osztályok irodái számára megkezdődött a vámházak építése a burgenlandi határszakaszon – 1950-ig 28 ilyen ház épült.⁴¹ Az új határra áttelepített (az eleve alacsony létszámú) vám-tisztviselők nem ismerték a terepet, így eleinte aligha léphettek fel hatékonyan a csempészekkel szemben. Ráadásul az osztrák vámosok olyan nagy távolságokra állomásoztak egymástól, hogy még fényes nappal is könnyűszerrel át lehetett lépni gyalogosan a határt. Ha a csempészt mégis tetten érték, akkor kezdetben sem léptek fel vele szemben erőszakosan. A vámosokat az osztrák oldalon sem fizették meg jól, s emiatt azok sem végezték mindig az előírásoknak megfelelően munkájukat; elő-előfordult, hogy futni hagytak embereket. A csempészet az 1920-as

³⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VaML), IV.405.b. Vas Vármegye Alispánjának iratai, Közigazgatási Iratok 1872–1951. (a továbbiakban: IV.405.b.) 1346/1916.; 1522/1918.; 1525/1918.; 1622/1919.; 1624/1919.

³⁸ *Murber Ibolya*: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk* 64. (2019) 2. sz. 193.

³⁹ Csempészvilág. *Budapesti Hírlap*, 1923. augusztus 15. 5.

⁴⁰ A pénzügyőri közegek folyamatos utánpótlást biztosítottak a külső, katonai határvédelem terén az olasz és orosz területek felé, ezáltal a belső határok felügyeletére kisebb figyelem jutott. A pénzügyőrség alkalmazottainak mintegy 10%-a (kb. 940 ember) életét vesztette a háborúban.

⁴¹ *Ferdinand Hampl*: Zollwache Chronik (<https://bit.ly/3hhVefu>, letöltés 2021. márc. 25.)

évek elején még alapvetően biztonságos tevékenység volt, ám ez az 1930-as évekre megváltozott. A lánckereskedelem ekkor ismét megerősödött, amivel párhuzamosan nőtt az erőszak is a határon. Az osztrák vámisztviselők is egyre gyakrabban használták lőfegyvereiket.

A Monarchiával szemben 1915-ben életbe léptetett gazdasági blokádot a győztes hatalmak a fegyverszünet megkötése után sem oldották fel. Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az addig sem csekély élelmiszerhiány mind az osztrák, mind a magyar oldalon egyre súlyosabb méreteket öltött, tovább fokozva a határ menti csempészet intenzitását.⁴² A hiánycikkek beszerzése miatt előbb a Károlyi-, majd a tanácskormány is igyekezett árucserre-egyezményeket kötni Ausztriával. Remélték, hogy a kereskedelmi forgalom normalizálásával talaját veszti majd a nyugat-magyarországi feketezés is. Csakhogy a megkötött államközi rekompenzációs szerződések értelmében eszközölt szállítások – hol a valós hiány miatt, hol pressziós célból – mindkét oldalon akadoztak. Ez pedig azt eredményezte, hogy a hivatalos árucserre mellett az osztrák és a magyar kormány is megpróbálta illegális módon beszerezni a hiánycikkeket. Felvetődött tehát az államilag támogatott, központilag szervezett csempészet szükségessége mint a blokád elleni küzdelem egyik eszköze. 1919 májusában az árubeszerzési kirendeltségek felállításával sor is került a hazai „külkereskedelem” csempészáron való megszervezésére. Mindez ugyanakkor nem járt együtt az „egyéni kezdeményezések” visszaszorulásával, mivel a csempészek nem igazán voltak hajlandók eladni áruikat a kirendeltségeknek.⁴³

1919 augusztusában, a Tanácsköztársaság bukása után a szövetséges hatalmak Magyarországon is feloldották a blokádot.⁴⁴ Ettől kezdve nem volt már szükség az állami beszerzés illegális útjaira. Ugyanakkor a lakosság – különösen Ausztriában – továbbra is éhezett és nélkülözött, ami miatt az osztrák–magyar határ menti csempészet minden eddiginél jobban (és szervezettebben) virágzott.⁴⁵ A Friedrich-kormány az árak leszorítása és a csempészet visszaszorítása céljából megállapodott az osztrák kormánnyal és a stájer tartományi főnökséggel a

⁴² A közlelmezési miniszter az 1919. január 13-ai minisztertanácsi ülésen bejelentette, hogy a közszükségleti cikkek Ausztriába történő csempészetének radikális módon való megakadályozása nélkül az ország élelmezése és a belső rend fenntartása katasztrófálissá válhat. MNL OL K 27 MTJ 7., 1919. jan. 13.

⁴³ A Tanácsköztársaság alatti osztrák–magyar államközi és gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok, az árucserre, valamint a központilag szervezett csempészet részleteiről lásd *Gábor Sándorné*: Ausztria és a magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 46–59., 207–238.

⁴⁴ Ausztriával szemben a gazdasági blokád már 1919 márciusában – épp a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának napján – véget ért, ami a meginduló élelmiszeregélyek következtében némileg mérsékelte nyugati szomszédunk élelmiszerfüggőségét Magyarországtól. *Murber Ibolya*: Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után. Bp. 2021. 64–81.

⁴⁵ A M. Kir. I.–Vasi Határcsendőr-zászlóalj története. Bev., jegyz. Suba János. Vasi Szemle 55. (2001) 693–704.

csereforgalom és árubehozatal új szerződéses alapjairól.⁴⁶ Ettől azonban a feketezés nem szűnt meg. Egyes jelentések szerint például 1919. augusztus-szeptember havától éjjelente a szombathelyi Szent Márton utcán szekérszám vitték ki a gabonát Ausztriába. Ha ez megtörténhetett egy városban, melynek saját rendőrsége is volt, nem kérdéses, hogy mi zajlott a vármegye határszéli „álmos bakterú kis falvaiban”.⁴⁷ A helyzet súlyosságát mutatja, hogy 1920 januárjában, a közellátás számára szükséges gabona előteremtésének módzatairól tartott vármegyei értekezleten már egy olyan indítványt is előterjesztettek, amely a csempészetet hazárulássá kívánta minősíteni és a tetten ért csempészeket helyszíni felakasztással vagy agyonlövésssel akarta büntetni, mondván, hogy „egy akasztás elvonná a megye összes csempészének kedvét minden gabonakilopástól”.⁴⁸ A hatályos törvények miatt az indítványt végül nem fogadták el, sőt valójában sohasem szabtak ki igazán súlyos és/vagy anyagiakban is érzékeny büntetéseket a csempészekre.

A világháború idején megnövekedett csempészet hatására átalakították a gazdasági büntetőjog vonatkozó passzusait, illetve megalkottak számos, addig nem létező – a fogyasztók érdekében hozott – rendelkezést is. A közszükségleti cikkekkkel elkövetett árdragító visszaélésekről elsőként az 1916. január 24-én hatályba léptetett 1916. évi IX. tc. rendelkezett. A törvény ugyan nem sorolt fel külön kategorizált tényállásokat, de a szöveg szerint a csempészet mint szándékos nyerészkedési céllal, hatósági engedély nélkül, nem hivatászerűen végzett kereskedelmi tevékenység, kihágásként, büntetendőnek minősült.⁴⁹ Ahogy a háború után változott az árdragítás problémája, úgy változott a törvényi szabályozás is.⁵⁰

⁴⁶ Új alapon indul meg az áruforgalom. Rábavidék, 1919. november 2. 2–3.; Megindult a csereforgalom. Vasvármegye, 1919. november 6. 3.; A csereáruforgalom. Vasvármegye, 1919. november 7. 2.; Az áruforgalom. Vasvármegye, 1919. november 9. 1–2.; Csereforgalom. Rábavidék, 1919. november 9. 3.

⁴⁷ Még mindig csempésznek. Vasvármegye, 1920. január 24. 5.

⁴⁸ Térfi Béla államtitkár, a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa elnökletével és a járási főszolgabírók, a katonaság és más illetékesek bevonásával tartott tanácskozáson Maróthy alezredes vetette fel a radikális indítványt. Felhívta az illetékes körök figyelmét arra, hogy nem vezethet eredményre olyan ellenőrzési és büntető rendszer, mely a százezer koronát nyerő csempészt csak pár ezer koronával bünteti egy véletlen rajtavesztés esetén. Csehszlovákia például 1920 szeptemberében a felvidéki csempészet ellen hasonló statáriális rendeletet adott ki, ugyanis kötél általi halállal rendelte büntetni azokat, akik közszükségleti cikket engedély nélkül kiszállítanak. 1921 januárjában a Magyarország déli szomszédja pedig már 10 év börtönnel büntette a csempészeket. Még mindig csempésznek. Vasvármegye, 1920. január 24. 5.; Statárium a csempészet ellen. Vasvármegye, 1920. szeptember 4. 3.; A csempészt Szerbiában 10 év börtönnel büntetik. Vasvármegye, 1921. január 27. 4.

⁴⁹ Eszerint a csempészet korabeli fogalmán – a mai értelmezéssel ellentétben – nemcsak az ország- és/vagy vámhatáron át történő tiltott áruszállítást értették, hanem az illegális módon végzett belföldi árufuvarozást is.

⁵⁰ A növekvő élelmiszerhiány és az ellátási nehézségek miatt a jogszabályokat 1919-ben is megerősítették. A Károlyi-kormány az 1919. évi XII. néptörvényben az árdragító visszaélések hatályosabb megtorlásáról rendelkezett. A törvény 9.§-a már vétségge minősítette a közszükségleti cikkek nyerészkedési céllal való, közfogyasztás előli eltitkolását vagy elrejtését. Büntetéseként két évig terjedhető

Az 1916-os törvénycikk hiányossága és hatályosságának kérdése eredményezte az 1920. évi XV. tc. kiadását, melynek 1. §-a már az árdrágító visszaélések nyolc tényállását sorolta fel, közöttük a 6. pontban az árucsempészet vétségét, illetve súlyosbító körülmények esetén büntetett is.⁵¹ Az 1920 júliusában hatályba lépett törvény rendelkezett arról is, hogy a közvetítő árdrágítókat botozással büntethetik, de ennek gyakorlati alkalmazására alig került sor. (Végül a botozás alkalmazási határidejét alig egy évvel és néhány fenytéssel később, 1921. szeptember 23-ával megszüntették.)⁵² Ezt követően az 1926. július 1-vel hatályba lépő vámjog szabályozásáról szóló 1924. évi XIX. tc. rendelkezett részletesen az akkor már árdrágító visszaélés helyett vámjövédéki kihágássá átminősített csempészettről.⁵³

A törvények és rendeletek szaporodása, illetve szigorodása már önmagában is sokat elárul a csempészet méreteiről. Ugyanakkor a jogszabályok útvesztőjében egyre nehezebbé vált az eligazodás, s emiatt meglehetősen önkényessé vált a bírósági gyakorlat, az ítéletet hozó fórum (szolgabíróság, uzsorabíróság, rendőrhatalóság stb.) megválasztása, illetve a bűncselekmény súlyára nézve hozott ítélet is.⁵⁴ Általánosnak tekinthető gyakorlat volt, hogy az áru elkobzása mellett főbüntetésként néhány napi (esetleg heti) elzárást, míg mellékbüntetésként pénzbírságot szabtak ki az elkövetőkre. A büntetések – kevés kivételtől eltekintve – messze elmaradtak a lehetséges büntetési tételek maximumától. A pénzbírság kiszabásakor például az esetek 70-80%-ában csak a csempészetre szánt áru mennyiségéhez viszonyított aktuális vételárat, vagyis az érvényben lévő maximális beszerzési árat vették alapul.

fegyház, illetve 1000-2000 korona pénzbüntetés kiszabhatóságát írták elő. 1919. évi XII. néptörvény; 1601/1919. sz. BM. rendelet.

⁵¹ A csempészet fogalma ekkor nyert először hivatalos törvényi meghatározást. Emellett a csempészügyek jogi megítélése kapcsán megjelent az ország megszállt területére (például anchluss terület) történő engedély nélküli kiszállítás tényállása is. Az 1920-as törvény jóval súlyosabb fő- és mellékbüntetéseket irányzott elő az árdrágítókkal szemben (megtorlás és megelőzés céljából).

⁵² Az árdrágítók elleni botbüntetés bevezetését Slachta Margit is erősen szorgalmazta, bár elismerte, hogy az – egyébként 1848 után már nem alkalmazott, majd 1871-ben eltörölt – testi fenytés sérti az emberi méltóságot. Ugyanakkor ő javasolta a botozás kiterjesztését a nőkre is, különben „arra a meglepő eredményre fogunk jutni, hogy az összes láncolásokat és árdrágításokat nem a férfi, hanem a nő csinálja [tudnillik az árdrágító női hozzátartozója].” A történetírás ebből adódóan tévesen Slachtahoz köti a XXVI. tc.-kel megszavazott „politikai botbüntetést” is, holott ennek sem tárgyalásán, sem szavazásán nem volt jelen. *Balogh Margit*: Slachta Margit a Nemzetgyűlésben, avagy az első női képviselő (1920–1922). In: A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. Szerk. Gergely Jenő et al. Bp. 2000. 27–38.; Botbüntetés. Rábavidék, 1920. június 27. 4.; A botbüntetés törvényét. Kőszeg és Vidéke, 1920. június 27. 3.; Megszűnt a botbüntetés. Rábavidék, 1921. szeptember 24. 3.

⁵³ A közel 30 évig érvényben lévő első magyar vámtörvény a vámjogi anyagi és eljárási rendelkezéseken kívül a vámbűncselekményeket és szankciójukat is tartalmazta. Emellett érdekessége, hogy azt a Csemegi-kódexet jelölte meg háttérjogszabályként, mely nem is fogalmazott meg rendelkezéseket vámbűncselekmények esetén.

⁵⁴ *Varga Norbert*: Árdrágító visszaélések a Szegedi Ítéltábla gyakorlatában az 1920. évi XV. tc. alapján. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum Acta Juridica et Politica* 7. (2017) 2. sz. 83–93.

Ezzel figyelmen kívül hagyták azt a profit-többletet, melyet az osztrák és magyar piac közötti árfolyam- és inflációkülönbségek miatt egy sikeres csempészet esetén a feketézők elérhettek.

A határ menti csempészetre jelentős hatással volt a népbiztosok perét kísérő tiltakozás, illetve ezzel összefüggésben a fehérterrort és a magyar belpolitikát elítélő nemzetközi fellépés. Ennek részeként az 1919-től Amszterdamban székelő Nemzetközi Szállítási Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége (ma: International Transport Workers' Federation) 1920. június 20-tól bojkottot hirdetett Magyarország ellen, vagyis minden vasúti, vízi, postai, telefon- és távíró összeköttetést meg akart szakítani az országgal.⁵⁵ A Magyarországgal szemben kérelhetetlen feltételeket előírányzó határozat végrehajtására és ezzel az ország izolálására elsőként – és szinte egyedülként – az osztrák szállítási, fuvarozási és forgalmi munkások szervezete vállalkozott.⁵⁶ A bécsi bojkottbizottság által kivitelezett osztrák akcióval szemben a Renner-kormány eleinte nem foglalt állást, és teljesen passzívan viselkedett, illetve nem tudta mérsékelt befolyását érvényesítve elfojtani azt a mozgalmat, melyet az osztrák lakosság többségének akaratával szemben szerveztek meg.⁵⁷

Miután a központi bojkottbizottság nem hajlott a magyar vezetés által javasolt előzetes tárgyalásokra, a magyar kormány válaszul azonnali ellenbojkottot hirdetett, vagyis Ausztriával és mindazon államokkal szemben, amelyek a blokádban részt vettek, élni kívánt a represszió (viszonosság) jogával. Ennek keretében beszüntette az áru- és teherforgalmat az osztrák tartományokkal. A legszigorúbb határozatot rendelte el, így Ausztria irányába semmilyen Magyarországról indított vagy Magyarországon átirányított

⁵⁵ A szervezet 1920. március 5-6-án határozta el a bojkottot, de csak június 11-én adta ki a végleges felhívást, melyben értesítették valamennyi ország munkásszervezetét, hogy álljanak készen Magyarország teljes gazdasági bojkott alá vonására és a nemzetközi szervezet, illetve Edo Fimmen főtítkárt utasításait követve minden olyan munkát szüntessenek be, amely valamely módon a magyar kormány érdekeit szolgálja. A bojkott mindennapos eseményeinek bemutatása, mellyel 1920 júniusa és augusztusa között a legtöbb helyi és országos sajtóorgánum rendkívül mélyrehatóan – többnyire címlapon – foglalkozott, nem képezi részét tanulmányomnak, ehelyütt csak a csempészetre gyakorolt hatásával összefüggésben szólok róla röviden. Továbbiakban lásd még *Mályusz Elemér*: A vörös emigráció. Napkelet 9. (1931) 2. sz. 109–110., 3. sz. 243–250.

⁵⁶ A bécsi Jótételei Bizottság a bojkott előtt felszólította Ausztria népét, hogy tartózkodjanak az olyan pártpolitikai lépésektől, melyek az ország gazdasági életének mielőbbi talpra állását megakadályozhatják. Határolódjanak el az árucere-forgalom megakadályozásától, hiszen Ausztria, de különösen Bécs rászorul a magyar termésre, lévén, hogy alig rendelkeznek ötnapi (antantmisszió által beszerzett) élelmiszerkészletnél több tartalékkal. Ma kezdődik a vörös bojkott. Vasvármegye, 1920. június 20. 1.

⁵⁷ A bojkott kezdete előtt Renner tájékoztatta Gratz Gusztáv, bécsi magyar követet, hogy a bojkott nem az osztrák kormány ügye, hanem nemzetközi szociális akció, bár végrehajtásában részt vesznek az osztrák szakszervezetek is. A kormányzat csak hetekkel később ismerte fel felelősségét az ügyben. Ekkor elhatározta, hogy a bojkott résztvevőit – mint szolgálati kötelességüket megtagadókat – a bojkottot követően fegyelmi eljárás alá vonja. Erre válaszul viszont a bécsi munkások általános sztrájkot ígértek arra az esetre, ha a kormány egyetlen alkalmazottat is elbocsátana.

élelmiszer-szállítmány nem haladhatott át.⁵⁸ Ugyancsak elzárták az osztrák partnerektől a nyugat-magyarországi kőszénbányákat is, amelyek addig Bécs közműveit, illetve téglá- és cukorgyárait látták el.⁵⁹ A határozat idején csak külön belügyminiszteri záradékkal ellátott útlevel, úti igazolvány, engedély jogosított a határ átlépésére vagy a határon át való másnemű érintkezésre (például pénzátutalás, értéküldemény, telefon-összeköttetés). A határt védő közegek a legszigorúbb utasítást kapták, s a tilalom ellen vétőkkel szemben gyakorolhatták a fegyverhasználati jogot. Az illegális határátlépést megkísérlők így az életükkel játszottak.⁶⁰

Az amszterdami „vörös bojkott” azonban már az első napon a teljes kudarc képét vetítette előre, különösen, hogy hatóköre korántsem terjedt ki a Szövetség által összefogott közel 28 milliós munkásságra. A nyugati államok (Anglia, Németország, Franciaország, Svájc) és munkásságuk a beavatkozást elítélve nem vállaltak szolidaritást a bojkottot szinte egyedüliként végrehajtó Ausztriával.⁶¹ De jelentős volt a kezdeményezés elutasítotttsága, a nyugtalanság és a széthúzás vele kapcsolatosan Ausztria több területén is (Bécs, Fehring, Bruck) a vasúti és postai alkalmazottak, valamint a kereskedők és a munkások körében. Sokan nem kívántak beállni a mozgalom mögé. Bécsben a létszámbeli kisebbségben lévő nem szociáldemokrata, illetve keresztényszocialista szakszervezetek, állami alkalmazottak körében zavargások, sztrájkok törtek ki.⁶² Az osztrák polgárság is hatá-

⁵⁸ Az osztrák bojkottal szembeni, magyar mentalitásra jellemző gondolat: „majd meglátjuk, ki bírja tovább. Ha a mi nadrágunk kiszakad, azt még be tudjuk foltozni és azért csak nadrág marad, hanem odaát az üres gyomruk csak tömjék meg új nadrággal és cipőkkel.” Határvidékünk és a bojkott. Vasvármegye, 1920. június 27. 3.

⁵⁹ Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha), Zillingdorf, Brennbergbánya (illetve a Sopronvidéki Kőszénbánya Rt.) kiváló minőségű barnaszenének és lignitének fő fogyasztóhelyei Bécs, Bécsújhely, valamint a környező települések (például Felső- és Cinfalva) voltak. A Soproni-hegység erdejének mélyén fekvő bányák, az oda vezető aknák – mint Ausztriába tartó föld alatti utak – a csempészek számára kedvező terepet biztosítottak (főként a határ 1922-es demarkálása után). Hogy áll a vörös bojkott? Vasvármegye, 1920. június 29. 2.; *Reményi Viktor: Brennbergbánya története, 1759–1933.* Sopron 1935.; *Vajk Artúr: A brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna.* Soproni Szemle 4. (1940) 4–5. sz. 221–232.; *Lovas Gyula: A brennbergi bányavasút.* Soproni Szemle 21. (1967) 3. sz. 224–233.; *Becher Nándor: Brennbergbánya, 1753–1793–1953.* Sopron-Brennbergbánya 1993.; *Uő: „Mesél a brennbergi múlt.”* Sopron 2001.; *A. Szála Erzsébet: A brennbergi szénbányászat a kezdetektől 1900-ig.* Bányászattörténeti Közlemények 7. (2012) 2. sz. 64–87.

⁶⁰ Határozár. Kőszeg és Vidéke, 1920. június 27. 1.

⁶¹ A bojkott eredménytelensége kapcsán sokatmondó tény, hogy Magyarország többi szomszédos országa egyáltalán nem vagy csak részben csatlakozott a határozathoz, így az áruforgalom beszüntetésének végrehajtásához. Jugoszlávia és Románia teljes mértékben szolidáris maradt Magyarországgal. Csehszlovákiában pedig jórészt csak a cseh munkásság hajtotta végre az utasításokat, ahogy Olaszországban is csak jobbjára a trieszti rakodómunkások teljesítették a bojkottal szemben vállalt kötelességeiket.

⁶² A brucki osztrák határellenőrző hivatal vezetője, személyzete nevében, már a bojkott harmadik napján kijelentette a királyhídi államrendőrségi kapitányságon, hogy nem azonosulnak a bojkottal, azt elítélik és a szolgálatot továbbra is fenntartják, aminek értelmében az útlevelellenőrzés akadálytalanul történhet.

rozottan a bojkott ellen foglalt állást. Emellett az épp aratási időben bevezetett határvár érzékenyen érintette a határszéli gazdákat is mind a magyar, mind az osztrák oldalon.⁶³ A bojkott tehát nem volt teljes és nem is volt tartható hónapokon át – ami pedig sikerének lényeges előfeltétele lett volna. Az osztrák kormánykörök hetekkel később kezdték belátni, hogy az akció visszafelé sülni el, és ez az irányítást átvállaló Ausztriát közgazdasági tekintetben összeroppanthatja. Az ország ugyanis nem jutott sem élelemhez, sem olcsó és jó minőségű szénhez, aminek következtében a bécsi, a stájer és az alsó-ausztriai régióra ismét olyan napok virradtak, amikor a lakosságnak nélkülöznie kellett.⁶⁴

A felemásan és következetlenül végrehajtott bojkott megszüntetéséről és a határvár feloldásáról a bécsi Külügyminisztériumban az osztrák kormány közvetítésével június 28-án tárgyalást kezdtek. Azonban a Gratz Gusztáv, bécsi magyar követ és a nemzetközi szakszervezet főtitkára közötti megbeszélés sikertelenül zárult, ezért Amszterdamban a bojkott folytatásáról és szigorításáról döntöttek. Csakhogy a bojkott fő agitátora, Ausztria (illetve a Renner-, majd a Mayr-kormány) mielőbb belátásra igyekezett bírni a központi szervezetet. Az akció lezárására – különösebb politikai vagy morális eredmény nélkül – másfél hónapot követően került csak sor, 1920. augusztus 8-án. A hír az osztrák lakosság körében rendkívüli örömet váltott ki.⁶⁵

A bojkottra válaszként elrendelt határvár Magyarország belső területeire valójában pozitív hatással volt, hiszen az osztrák csempészek, élelmiszerügynökök időlegesen Ausztriában rekedtek, illetve magyarországi partnereik, üzletfeleik, megbízott beszerzőik és helyi ágenseik a határon innen várakoztak. Ennek hatására azok a falusi gazdák, akik terményeiket eddig horribilis áron feketézőknek adták el, kénytelenek voltak az árukat – főként a könnyen romlandó gyümölcs- és zöldségfélét, hústermékeket – a hazai piacokra vinni és ott „olcsón” értékesíteni. Mindez idehaza a piaci árak átmeneti csökkenését eredményezte. Eközben Ausztriában a bojkott egyre fokozta az élelmiszer- és szénhiányt, illetve

⁶³ Vas vármegye főispánja a bojkott első napjaiban utasította a határ menti fősolgabírókat, hogy azoknak, akiknek birtokai átnyúlnak a határon, szigorú szabályok szerint állítsanak ki határátlépési igazolványokat. Minderre osztrák oldalon nem került sor. Az ottani lakosság hivatalosan nem jöhetett át a magyar területen fekvő földjeire, így nem is vihettek ki onnan semmit. Ennek hatására viszont sok helyen bezárták még az üzleteket is, lévén, ha Magyarországról nem hozhatnak semmit, akkor nekik sincs árujuk.

⁶⁴ Az osztrákok a szénhiány átmeneti orvoslására – illetve nyomásgyakorlás céljából is – a bojkott időszak alatt (is) feltartóztattak a Németországból, valamint Csehszlovákiából Magyarországra tartó szénszállítmányokat. Megszűnt a bojkott. Vasvármegye, 1920. augusztus 10. 3.

⁶⁵ A bojkott részleteiről lásd Bojkott. Vasvármegye, 1920. június 19.; A vörös bojkott első napjai. Vasvármegye, 1920. június 23. 2.; A magyar ellenbojkott. Vasvármegye, 1920. június 23. 3.; Ausztria és a vörös bojkott. Vasvármegye, 1920. június 24. 2.; Vasvármegye, 1920. július 1.; A bojkott vége. Vasvármegye, 1920. július 2. 2.

a drágaságot és a gazdasági instabilitást, ezzel pedig a lánckereskedelem támogatójává vált. A kölcsönösen elrendelt határzár a két ország közötti áruforgalmi, kereskedelmi kapcsolatokat átmenetileg ugyan beszüntette, de a csempészek munkája a bojkott felmondása után ismét nélkülözhetetlennek bizonyult: az újabb bécsi élelmiszerhiányt jórészt ismét a csempészet révén orvosolták. (Ráadásul a bojkott miatti elégedetlenség épp a trianoni békeszerződés értelmében frissen elszakított, de iure Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi térség lakosságában is komoly ellenérzéseket váltott ki.⁶⁶) A bojkott, illetve az elrendelt határzár feloldása végül bizonyította, hogy a csempészetet a viszonyok normalizálása nélkül, a helyi lakosság érdekeit figyelmen kívül hagyó állami, illetve államközi szabályozásokkal, tiltásokkal nem lehet teljesen megakadályozni.

A vesztes háború, a gazdasági összeomlás, az inflációs különbségek, a megengedő vámpolitika mellett a trianoni határhúzás, a terület hovatartozásáért vívott küzdelmek, illetve Burgenland elcsatolása is jelentős hatással volt a csempészetre. A nyugat-magyarországi vármegyerezsek Ausztriához kerülésével az 1920-as évek közepére meghatározódott az illegális gazdasági határforgalom. Egyrészt az elcsatolt területeknek csempészet révén kellett megszerezniük, amit nem tudtak maguknak megtermelni, másrészt be kellett csempészniük Magyarországról azt a fogyasztási felesleget is, amit kereskedés céljával a szomszédos régiókba kívántak eljuttatni. Harmadrészt a régi-új szomszédos osztrák területeknek, vagyis a stájer, az alsó-ausztriai és a bécsi tartományoknak (továbbra) is csempészettel kellett beszerezniük azt, amit az újonnan betagozott, de a magyarországi termő vidékek gazdasági segítségére szoruló Burgenland nem tudott megkapni, illetve előteremteni. Ezt a „hármás csempészveszedelmet” a határforgalom ellenőrzésének totálissá válása⁶⁷ sem tudta mérsékelni, különösen, hogy az illegális áruforgalom helyi szinteken ekkorra már gyakorlatilag intézményesült és szinte megbecsülhetetlen méreteket öltött. A szombathelyi vámőrkerületi parancsnokság jelentése szerint

⁶⁶ Az osztrák kormány eredetileg ki akarta vonni a bojkott alól ezt a területet, azonban ez ekkor technikailag kivitelezhetetlen volt. Ezáltal a bojkott kezdetén kijelentették, hogy a nyugat-magyarországi vármegyéket nem kezelik Ausztriához tartozóként. A helyi lakosság többsége, felismerve, hogy hova utalja őket gazdasági érdekük, a bojkott elleni fellépés során többször agítált a terület Magyarországhoz való visszacsatolása mellett, és hangoztatta, hogy „akkor legalább nem halnak éhen”. Ma kezdődik a vörös bojkott. Vasvármegye, 1920. június. 20. 1.; „Bécs sokat szenved.” Magyarország, 1920. június 26. 2.

⁶⁷ Részletesen lásd *Suba János*: Határátkelőhelyek, vámutak a trianoni Magyarországon 1919–1938. In: Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság. Földrajzi tanulmányok. Szerk. Frisnyák Sándor – Gál András. Nyíregyháza–Szerencs 2003. 539–556.; *Bencsik Péter*: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt 1898–1941. Rendvédelmi-történeti Füzetek 13. (2007) 16. sz. 15–24.; *Suba János*: Határszéli forgalom szabályozása a magyar-osztrák határon 1922–1933 között. Történeti Földrajzi Közlemények 6. (2018) 1. sz. 149–158.

1922-ben a csempészekről lefoglalt élelmiszerek, élő állatok és készpénz értéke már közel 280 millió magyar koronát tett ki, s ez csupán egynegyedét vagy egyötödét jelentette a csempészet révén eredményesen ki- és/vagy bejuttatott termékek értékének.⁶⁸

A csempészet határ menti gyakorlata

A csempészet kiterjedt gyakorlat volt a nyugati határtérségben. Megvoltak a sajátosságai, bevett módszerei, a csempészekkel, értékesítőkkal való kapcsolat-felvételtől kezdve, az áruk beszerzési helyének megválasztásán, a járőrök mozgásának, őrségváltásainak tanulmányozásán, az engedékenyebb és szigorúbb határőrök megfigyelésén, az „átcsúszás” reményében nekik fizetendő termék- és mennyiségfüggő tarifarendszeren át az akciók részletes megtervezéséig. Bár rengetegen tudták, hogy kik, mikor, milyen módszerekkel foglalkoznak csempészettel, csak kevesen jutottak a hatóságok kezére feljelentés miatt.⁶⁹ Mindez egyszerre jelzi a határ menti közösségek összetartó erejét, bizalmi hátterét, illetve a csempészet kiterjedtségi fokát is. Az illegális gazdaság cselekvés- és magatartásformáinak háború utáni állandósulásával párhuzamosan a magánszemélyek, kisebb csoportok mellett már kiterjedt tevékenységi körrel rendelkező, szervezett – több tucat tagból álló – csempészbandák is bekapcsolódtak a feketézésbe.⁷⁰ Egy 1919-es hivatalos szolgálati jelentés szerint „ezrével akadtak, akik életpályának választották a csempészetet; voltak családok, voltak községek, amelyeknek minden tagja, illetőleg lakosa kivétel nélkül űzte ezt a foglalkozást és egymást támogatva, tervszerűen, napokkal előbb kidolgozott rafinériával, esetleg szövetségbe, vállalat-szerűen hurcolta ki az országból mindazt, amit

⁶⁸ Az egy év alatt elkobzott áruk között szerepelt 6,2 millió korona értékű dohánytermék, 12 ezer doboz gyufa csaknem 60 ezer korona értékben, emellett közel 6,3 millió korona értékű hús és hústermék, 83 ezer tojás és 1700 kg vaj 4 millió korona értékben, illetve 3,5 millió korona értékű, mintegy 35 tonna gabona is. Ezeket kívül a lefoglalt élő állatok (szarvasmarha, ló, birka, liba stb.) értéke további 246 millió koronát tett ki. Mindezek mellett még mintegy 4 millió magyar, valamint 7 millió osztrák valutát is elkoboztak a csempészekről egyéb ékszerek és nemesfémek mellett. Szomorú statisztika 1922-ből. Vasvármegye, 1923. február 21. 4.

⁶⁹ Az alispáni hivatalba többször küldtek névtelen feljelentéseket, melyek jórészt notárius csempészekre hívták fel a figyelmet. A feljelentések alapján eszközölt hatósági vizsgálatok, nyomozások során azonban általában nem igazolódott a feljelentő gyanúja, illetve panasza. A házkutatások során furcsa módon szinte sosem találtak csempészetre utaló jeleket, illetve a vádlottak mindig tagadtak. MNL VaML IV.405.b. 1420/1917.; 1419/1917.; 1523/1918.; 1622/1919.

⁷⁰ Néhány példa: Csempész-problémák a rendőrségen. Vasvármegye, 1919. január 25. 3.; 31. marha története. Vasvármegye, 1919. január 28. 3.; Elfogott csempészek. Vasvármegye, 1919. február 6. 4.; Aranycsempészek. Vasvármegye, 1920. november 23. 3.; Folyik a csempészet. Vasvármegye, 1921. március 4. 2.; Lefülelt csempésztársaság. Vasvármegye, 1922. szeptember 22. 2.; Állj vagy lövök! Kőszeg és Vidéke, 1923. április 1. 3.; Lelőtt csempészek. Vasvármegye, 1924. március 27. 5.

Ausztriában jobban megfizettek, és szállította be mindazt, amely cikkeknek ekkor az ország szűkében volt.”⁷¹ A családilag űzött csempészetet művelve a gazdák például több esetben is valamelyik rokonukkal vezették át állataikat Ausztriába. Ugyanis, ha a határon véletlenül letartóztatták a kísérőt, akkor a tulajdonos azonnal előállt és járlatát (marhalevél) felmutatva ismeretlen tettes ellen lopás miatt feljelentést tett a hatóságnál.⁷² Ezután a csempész-rokon ellen kitűzött tárgyaláson – lévén, hogy magánvádra üldözendő cselekmény miatt indítottak eljárást – a tulajdonos egyszerűen visszavonta a vádat, aminek következtében a beidézett csempészt fel kellett menteni és az állatot vissza kellett adni a tulajdonosnak. Az ilyen akciókkal elkerülték, hogy az állatokat elkozzák és esetleg elárverezzék vagy közéleti célokra levágják és a húsát kiárulják. Másrészt a visszakérült állatokat a tulajdonos újból megkísérelhette átcsempész(tet)ni a határon.⁷³

A háború első éveitől az üzérkedésre használt kezdeti néhány kiló gabona és liszt mellett idővel egyre nagyobb mennyiségben és egyre sűrűbben más termékek is megjelentek a feketepiacon. Húsféleségeket, zsírt, vaját, szalonát, tojást, zöldség- és gyümölcsfélét, illetve élő állatokat, dohányt, cukrot, kávé és bort is igyekeztek átjuttatni a határon. Ezen kívül, főként már az 1920-as években megkíséreltek különféle textíliákat, bőrt, selyemharisnyát, napernyőt, kalapot, fegyvereket, készpénzt, nemesfémeket, egyes esetekben kokaint, morfiomot és egyéb gyógyszereket, sőt embereket is ki- és/vagy be-csempészni. A határon való sikeres átjutás érdekében az árukat célszerű volt elrejtteni különféle trükkök, rafinériák alkalmazásával. Sok kísérlet azonban nem járt sikerrel, így a hatóságok lefoglaltak például arannyal bélelt ruhát, benzines kannába rejtett ezüst- és aranypénzt, lőporos hordókba zárt élelmiszereket, kalapdíszbe bújtatott briliánt, zsír fölé öntött tejet, szappanba rejtett vagy ingbe varrt arany húszkoronást, tejeskannába töltött bort, szoknya fodraiba rejtett tojásokat vagy koporsóba dugott csipkét is. Érdekes, hogy a

⁷¹ *Suba János*: A Vas vármegyei határrendőrszázlójának története, 1919–1921. *Vasi Szemle* 55. (2001) 693–695.

⁷² A járlat a haszonállatokra vonatkozó tulajdonjog igazolására szolgáló hivatalos iratot jelenti. Ezen hatósági bizonyítvánnyal igazolták az állat származási helyét, jogos birtoklását, illetve tanúsították, hogy állategészségügyi szempontból az állat alkalmas a forgalomba hozásra, vagyis vásárra hajtható és eladható. A járlatot bármely jogcímen bekövetkezett tulajdonjog-változás esetén általában a – járlati nyilvántartást vezető – jegyzőnél kellett átíratni az új tulajdonos nevére. Fontos, hogy a járlatok csak belföldi állatforgalomra voltak érvényesek, ezzel az országból nem lehetett állatot kivinni, de a már be- és/vagy kicsempészett állatok és újdonsült tulajdonosaik hamis járlati-nyilvántartásba vételével könnyebb volt „legális színzettel” túladni az árun.

⁷³ Erélyes intézkedések a csempészet ellen. Magyarország, 1921. március 24. 2.

különleges bűnjeleket – mint például a nők körében divatosná vált matracnadrágot⁷⁴ is – rendszerint bevitték a rendvédelmi hivatalokba, ahol szemléltető oktatással tanították azok felismerését.

Az 1920-as évekre stabil, jól működő rendszer alakult ki a nyugati határszélen a keresletre számot tartó termékek beszerzésére és a rejtett áruszállítás igényeinek kielégítésére. A sikeres csempészethez szükség volt helyismeretre, alapos szervezésre, valamint helyek és személyek határon átívelő információs hálózataira is. Mindezt a felsőőri járásban – még a hivatalos trianoni átcsatolás előtt – gyakorlattá vált vajcsempészet példáján szemléltethetjük, melyet a csempészek három jól elkülöníthető részre tagolva szerveztek meg. Először a helyi (Pinka-völgyi) asszonyok segítségével gyalogosan, alsóruhákba rejtve eljuttatták a vajat – a de iure Ausztria részét képező – felsőőri járásbeli Rödönyig (Riedlingsdorf). Itt a határ menti viszonyokat jól ismerő férfiak várták őket, akik különböző rejtéskutakon az est beálltával az osztrák (stájer) határig vitték a vajat. Útközben több ponton is őrszemek segítették őket, akik figyelve a határban járőröző szervek mozgását jelezték, ha az árut el kellett rejteni. Az őrszem „nein, nicht dar” kiabálása szabad utat jelentett a határon való átkeléshez.⁷⁵ Ezt követően a csempészeket valamely határ menti községben már osztrák lakosok, ügynökök vagy megbízottak várták, hogy a vaj mennyiségének megfelelő árat megadhassák. A csempészek visszafelé kifizették az őrszemeket, akik minden alkalommal bizonyos százalékot kaptak a vételárból.⁷⁶ A nagytételben szállító, több tucat tagból álló csempészbandák bevett gyakorlata volt még a „színleges csempészet”. Ekkor a csempésztársaság néhány tagját, egy-két állattal vagy

⁷⁴ Az asszonyok egy kettős szövetből varrt női nadrágot megtöltöttek babbal, liszttel stb., majd, mint egy matracot leöltögették. Ennek szerényebb változata volt, amikor asszonyok férjeik alsónadrágját húzták fel, majd azt kitömték és alul egyszerűen bekötötték. Huszonhárom kiló liszt – egy női alsónadrágban. Kőszeg és Vidéke, 1918. május 12. 3.; Csempészik az élelmiszereket. Soproni Napló, 1917. január 11. 2.; A soproni határrendőrség és a csempészet. Soproni Napló, 1917. december 22. 2.

⁷⁵ A csempészek figyelmeztetésére egész jelzőrendszert alakítottak ki a határ mentén. A német-újvári járásban, a lapincs-völgyi marhacsempészet központjának számító Vörthegey (Wörterberg), Vághegy (Hackerberg), Burgóhegy-Magashegy (Burgauberg-Neudauberg) községekben például asszonyok és gyerekek nappal kendőkkel, míg éjszaka világítással adtak jeleket, így segítve a csempészek átjutását. Eközben a csekély létszámú határőrző közeg munkáját nehezítette, hogy létszámuk nem állt egyenes arányban az ellenőrzésre kijelölt terület nagyságával. Különösen, hogy a határőri szolgálatot Szentelek (Stegersbach) központtal látták el, ami azt jelentette, hogy a Lapincs-völgyébe való kimenetelük alkalmával a hegyeken keresztül, erdővel borított zerguzos utakon napi 5-7 km-t kellett megtenniük úgy, hogy közben a terep a csempészeknek is lehetőséget adott a járórok mozgásának kifigyelésére. Emellett a stájer határt képező Lapincs (Lafnitz) folyó száraz időben könnyen átgázolható volt, vagyis a lakosság a fokozottan ellenőrzött hidak helyett a határvonal szinte bármely pontján – kihasználva akár a kettősbirtokos forgalmat is – szabadon átkelhetett. MNL VaML IV.405.b. 1523/1918.

⁷⁶ Miért nincs tej? Vasvármegye, 1921. január 27. 3.

kisebb áruval egyfajta előőrsként beküldtek a „veszélyes zónába”, ahol hagyták magukat leleplezni. A határt őrző közegek az álcsempészet helyén időlegesen összegyűltek, miközben őrizetlenül hagyták a környező vidéket, amit a csempészbanda várakozó tagjai kihasználtak.⁷⁷

A csempészek sok esetben nemcsak egyéni indíttatásból és saját célokra dolgoztak, hanem kereskedőkkel is összeköttetésben álltak, akiktől pénzt vettek fel, hogy abból bizományosként különféle árukat vásároljanak össze, majd az arra a célra kialakított raktárakba csempésszék, illetve felhalmozzák azokat. Az 1922. június elején elfogott, gasztonyi és nagycsákányi lakosokból álló, 14 tagú csempésztársaság például 40 000 korona bizományi befektetéssel kezdte meg üzemeltetését. A pénzt a csempészárak beszerzésére fordították. Hónapokon át a helyi vásárokon vagy személyes vétel útján szereztek be és juttattak át a határon 15-20 ezer tojást, 150-200 kg szárazkolbászt, 5-10 kg sót, 1,5 liter pálinkát, 70 kg marhahúst, 100-200 kg zsírt, illetve 10-20 sertést. Általában a megfelelő mennyiségű áru birtokában, 4-5 fős csoportokban éjjelente kosarakban és hátizsákokban szállítottak Németbükösre (Deutsch Bieling), ahol már a megbízók, illetve újabb bizományosok gondoskodtak az áruk továbbadásáról.⁷⁸ Hasonlóan jártak el az undi csempészek is, akik Élő Ignác, lövői kocsmáros kamrájában raktározták el az Ausztriából behozott árukat (cukor, gyufa), amelyeket innen kiindulva értékesítettek.⁷⁹ Nagyfalva (Mogersdorf) környékén ugyanakkor megtörtént, hogy a csempész-bizományos meg akarta tartani az árut. Ehhez előbb felbérelt két – veterán ruhába öltöztetett – árendőrt, akik a Nagyfalván segítségül fogadott gyerekekkel a Rábán épp átkelő csempészt megállásra szólították fel. A gyerekek félelmükben csomagjaikat elhagyva hazarohantak, miközben a csempész is futásnak eredt, majd kerülő úton visszatért és az árendőrökkel együtt összeszedte az árut. Ezután jelentette a kárvallott kereskedőknek, hogy a csempészárut a csendőrség elkobozta. A megbízók kérdezősködni kezdtek a hatóságnál, ahol kiderült, hogy ők semmit sem tudnak a dolgról. Mindeközben a kereskedőket felültető csempész az áruval már elhagyta Magyarországot.⁸⁰

Ismeretes, hogy a határ pontos kijelölése (demarkálása) sokszor lehetetlen helyzeteket teremtett a határsávban, s ez is segíthette a csempészek munkáját. Így történt például, hogy a borcsempészet egyik központjának számító Hámortó községben – a kőszegi határkiigazítás következtében – a határ középen szelt ketté egy házat, melynek magyar területre eső pincéjének

⁷⁷ Csempészvilág. Budapesti Hírlap, 1923. augusztus 15. 5.

⁷⁸ Elfogtak egy 14 tagú csempésztársaságot. Vasvármegye, 1922. június 25. 2.

⁷⁹ Elfogott csempészek. Vasvármegye, 1926. január 27. 4.

⁸⁰ Egy csempész trükkje. Vasvármegye, 1924. november 18. 4.

bejárata Ausztriában „ragadt”. Megoldásként a csempészek az épület pincéjének Magyarország felőli részére ajtót vágtak, majd itt bevitték a bort és mire a másik ajtón kivitték, már Ausztriában voltak.⁸¹ A csempészek ezáltal anélkül szállíthatták át az árut, hogy abban határsértés vétsége miatt bárki is megakadályozta volna őket.⁸²

A feketegazdaság fenntartásában sok esetben szerepet kaptak a hatósági szervek tagjai is, akik saját anyagi helyzetük javítása érdekében sokszor szemet hunytak a törvénybe ütköző gazdasági visszaélések felett. Kormányzati körökből több panasz is érkezett arra, hogy a járási főszolgabírók a csempészetek kapcsán hozzájuk beérkező feljelentések gyors és szigorú ellenőrzésére – hol leterheltségük, hol gyengeségük, hol érdekeltségük miatt – nem fektettek kellő hangsúlyt, továbbá nem az ügyek fontossága szerint megkívánt lelkiismeretességgel és buzgalommal jártak el.⁸³ Előfordult például, hogy a pénzügyőri beszámolók elvesztek a szolgabírói hivatalban, vagy egyes csempészzel foglalkozó községi alkalmazottak (kisbíró, éjjeli őr, jegyző) a feljelentések dacára huzamosabb ideig megmaradhattak állásukban, ami a községi hatáskörbe utalt járatok és határátlépési igazolványok kezelése kapcsán súlyos visszaélésekre adott lehetőséget.⁸⁴ Emellett a rendőri büntetőbíróóságok ítéletüket több esetben is méltányossági okokra építették, nem pedig a törvény szigorújára, ezáltal a kiszabott büntetések – mint megtorló, javító és visszatartó célzattal eszközölt intézkedések – nem álltak arányban sem az elkövetett kihágások súlyosságával, sem a határőrző szervek szolgálati teljesítményével. A rendőri

⁸¹ Hogyan korrigálja az antantmisszió a trianoni határt? Vasvármegye, 1923. április 5. 3.

⁸² Hasonló eset történt Alsócsatár községben is. Továbbá Brennbergbánya, illetve az Ausztriához csatolt Révény (Ritzing) közelében is, ahol a közigazgatásilag (és a bányászati jogokat tekintve is) osztrák oldalra került Ilona-akna szomszédságában az egyik házat úgy vágta ketté a trianoni határ, hogy a ház konyhája a magyar, míg szobája az osztrák oldalra került. De voltaképp azzal, hogy az új határ magát a brennbergi bányát is kettészelte (miközben gazdasági egységét az Ausztria–Magyarország közötti államközi egyezmények garantálták) közvetlen földalatti átjárhatóságot biztosítottak az osztrák–magyar határon, amivel közvetetten segítették a csempészek munkáját. Hasonló hatást váltottak ki a kettévágott istállók, ólak, fészerek, kertek és malmok is szerte a határ mentén. *Suba János*: Adalékok a trianoni határ megállapításához Vas vármegyében. *Vasi Szemle* 54. (2000) 302–309.; *Sipos Antalné*: Szabotázs Brennbergbányán. *Archívnet* 4. (2004) 5. sz. (<https://bit.ly/37nCB8i>, letöltés 2021. márc. 25.)

⁸³ MNL VaML IV.405.b. 1523/1918.

⁸⁴ Sokan a járatok átírásakor már eleve hamis nevet mondtak be a községhez, hogy az állatokat – személyük veszélyeztetése nélkül – könnyebben kicsempészhessék. Más esetekben különösebb kapacitálás nélkül is rávették a magyar és osztrák hivatalnokokat, hogy a járatokat a határon átlépve a megfelelő módon bélyegezzék le az eladáshoz. Például az elcsatolt területek községbíráival igyekeztek kihasználni a kettősirtokosság rendszerét, amikor a hamis járatokat kettős birtokkal rendelkezők nevére állították ki. De Witzmann Alajos, községfalvi bíró is több esetben kezelte szabálytalanul a marhaleveleket, mígnem három szarvasmarha átcsempészése miatt maga is lebukott a hatóságok előtt. Amikor a bíró is csempész. *Közéges és Vidéke*, 1922. november 26. 3.

büntetőbíróóságoknak ezen szabad mérlegelési joga sok esetben céltalanná tette a pénzügyőrség munkáját is.⁸⁵

Hiába tudott a csempészet arányairól a jegyző, a szolgabíró, illetve a főispán és az alispán is, a jelenséget nem tudták felszámolni. A jegyző sok esetben feltette népszerűségét a helyi gazdák körében. A szolgabíró a törvényi szabályozások ellenére legtöbbször gyengének bizonyult a büntetések kiszabásakor. Az alispán és a főispán pedig már olyan messze voltak a történektől, hogy ők jórészt csak akta útján szereztek tudomást az esetekről és a különféle helyi gyakorlatokról.⁸⁶ A csempészet megakadályozására hivatott hatóságok a határ menti rendvédelmi szervek lettek volna, csakhogy általában ezek is állandó érintkezésben álltak a lakossággal és túlságosan is egybefonódtak a helyi gazdatársadalommal ahhoz, hogy hatékonyan járhassanak el. Végh Ferenc vámőrt például az egyik kőszegi vendéglőben az őt jól ismerő Preisz József és társa úgy megverték, hogy véres arccal alig tudott elmenekülni. A támadás egyszerűen bosszúból történt, amiért a vámőr Preisz két testvérét 8700 korona értékű dohány és 25 kg só csempészete során tetten érte és nem engedte tovább, amiért a testvérek 15 napi elzárást és 1000 korona pénzbüntetést kaptak.⁸⁷ De akadtak „segítőkész” vámőrök is, akik például nem egész nap, hanem csak reggel 3-tól éjfélig őrködtek az országúton, vagy némi pénz, esetleg áru ellenében adott időpontban engedélyezték az átlépést.⁸⁸ A határőrző szervek létszámukból adódóan – hiába rendeltek ki melléjük állománynövelés céljából idővel katonákat⁸⁹ – eleve kevesen voltak ahhoz, hogy az egész határ mentén eredményesen tudjanak fellépni az általuk egyébként jól ismert csempészekkel szemben. Ráadásul saját ellátásukra olyan kevés pénzt kaptak, hogy sokan közülük örültek, ha néha egy kis mellékeshez juthattak.⁹⁰ A kenőpénz elfogadásán tetten ért hatósági közegek persze sok esetben jóval súlyosabb büntetésben részesültek, mint a „borravalót” ajánló csempészek. Például Horvát József Péter pénzügyőri felvigyázót (egykori katonát), aki jutalom ellenében négyszer engedte Éder József és Éder János, lajtapordányi gazdag földműveseknek, hogy sertéseiket átvigyék a határon, hat havi börtönre és öt évi hivatalvesztésre ítélték megvesztegethetőség

⁸⁵ MNL VaML IV.405.b. 1416/1917.

⁸⁶ MNL VaML IV.405.b. 1624/1919.

⁸⁷ Édes a bosszú. Kőszeg és Vidéke, 1923. február 4. 3.

⁸⁸ A csempészetben gyakran közvetett részességet vállaltak még a vasúti és postai alkalmazottak is. MNL VaML IV.405.b. 1419/1917.; 1524/1918.; Csempészet a vasúton. Vasvármegye, 1917. október 16. 3.; Sertéscsempészet. Vasvármegye, 1918. április 14. 5.; Mikor a vasutas is csempész. Soproni Napló, 1918. május 7. 3.; Mozdó postás mint csempész. Soproni Napló, 1918. június 12. 4.;

⁸⁹ MNL VaML IV.405.b. 1420/1917.

⁹⁰ Csempészetért elítélt vámőrjelöltek. Vasvármegye, 1922. július 6. 4.; Nem sikerült vesztegetés. Vasvármegye, 1922. november 5. 2.; Megvesztegetett vámőr. Kőszeg és Vidéke, 1922. november 5. 2.; Amikor a vámőr csempészni segít. 1922. november 17. 3.

büntetéért. Eközben az Éder-testvérek három havi börtönt és 600 korona pénzbírságot kaptak.⁹¹ Természetesen mind az osztrák, mind a magyar oldalon voltak vámőrök, akik ellenálltak a vesztegetési kísérleteknek,⁹² ahogy akadtak olyanok is, akik visszaéltek hivatali jogosítványaikkal és hatósági túlkapásként „vérdíj” fejében törbeccsáltak és/vagy állítólagos tetten érés okán megverték, illetve agyonlőtték csempészeket, és ezzel néha komolyabb határincidentet és lakossági megvetést váltottak ki.⁹³

A törvények és rendeletek értelmében a határon való illegális átkelést, illetőleg az erre tett kísérletet is bűncselekménynek tekintették. Az elfogott csempészeket a bírói gyakorlatnak megfelelően rendszerint áruelekobbzással, elzárással és/vagy pénzbírsággal büntették. Ezen eljárás mellett viszont létezett egy másik, a hivatalos törvényi szabályozásban szereplő – de leginkább csak az 1920-as évektől alkalmazott – szankcionálási gyakorlat is, mégpedig az engedetlen csempészek lelövése. A fegyverhasználati jogukkal többnyire szabályszerűen élő vámőrök sok esetben igazolták a határtérségben terjedő csempész-útmutatást, miszerint: „jobb egy pillanatig gyávnak lenni, mint egy életen át halottnak”.⁹⁴ A puszkagolyó előli kockázatos menekülés helyett okosabbnak bizonyult megállni és a büntetést megfizetve vagy leülve az újabb sikerben bízva szabadon távozni. Mindenesetre a vámország fegyveres eljárása a lakosság körében többször is erős ellenérzést váltott ki, miközben a csempészekkel való szolidaritást egyre inkább fokozta, amivel tovább erősítette a lokális értékrendszer és a hatalmi szabályrendszer közötti ellentétet. Különösen, hogy az államhatár gazdasági célú megsértése a helyi értékrendszerben nem volt tisztán negatív kategória, hanem sokkal inkább a szükséghelyzethez való alkalmazkodás egyik évtizedek óta bevett formája.

A helyzet az 1920-as évek utolsó harmadára fokozatosan elsorvadó, majd 1932 nyarán az osztrák vámháború következményeként napok alatt kibontakozó és évek óta nem látott méreteket öltő csempészet kapcsán sem sokat változott. Ekkor a Soprontól Kőszegig húzódó csempészfónt feltartóztatásában érdekelt osztrák vámhatóság képtelen volt segítőcsapatok nélkül ellátni feladatát. Emiatt előbb osztrák csendőröket vezényeltek ki a határra, csakhogy

⁹¹ Horvát József és társai megvesztegetési pöre. Soproni Napló, 1917. június 6. 4.

⁹² Vesztegető csempész. Vasvármegye, 1917. november 29. 3.; Lelőttek egy csempészt. Kőszeg és Vidéke, 1920. augusztus 8. 3.; Pórujárta csempész. Vasvármegye, 1921. február 2. 2.; Elítélt tojásszállítók. Vasvármegye, 1923. március 3. 3.; Meg akarták vesztegetni a határőröket. Vasvármegye, 1923. augusztus 17. 4.

⁹³ Csempészet áldozata. Vasvármegye, 1923. augusztus 7. 2.; Diplomáciai eljárás a csémi gyilkosság ügyében. Vasvármegye, 1923. augusztus 9. 2.; Csempészhálál. Vasvármegye, 1924. október 12. 5.; Emberölésért elítélt pénzügyőr. Vasvármegye, 1925. február 10. 4.; Csempészhálál. Vasvármegye, 1924. október 12. 5.

⁹⁴ Beküldetett. Kőszeg és Vidéke, 1925. december 13. 4.

nekik nem volt fegyverhasználati joguk, így a vámőrség hamarosan katonai segítséghez folyamodott, hogy a makroszintű érdekeknek megfelelően a határt légmentesen elzárva, engedély nélkül senki ne jusson ki és/vagy be rajta. Teljes harci felszerelésben, acélsisakkal, szuronnyal és gépfegyverrel, a legkülönfélébb ezredekéből válogatva első ízben 240 osztrák sorkatona legalább 15-20 tiszt vezetésével vonult fel a határon.⁹⁵ A csempészek ekkor (is) jórészt osztrák (burgenlandi) állampolgárok voltak, akik nem akartak belenyugodni abba, hogy méregdrágán vásárolják meg azokat az élelmiszereket, amelyeket pár kilométerrel arrébb, a magyar területen (ahogy azt addig is tettek) olcsón vásárolhatnak meg saját és kereskedelmi célokra.⁹⁶ A határt őrző közegek és az élelmiszerhiánnyal, valamint a drágasággal szembesülő helyi lakosság között ekkor valószínűs háború, tűzharc alakult ki puskaropogással, sebesültekkel és halottakkal, akik jórészt a csempészek közül kerültek ki. A kivezényelt katonaság valószínűs hajtóvadászatot indított a fegyverrel ellátott szervezett csempészbandák, illetve a „magányos” csempészek ellen, akiket több esetben is előzetes figyelmeztetés nélkül lelőttek. (1932 októberének első két hetében egy tucat osztrák állampolgárságú csempészt lőttek agyon.)⁹⁷ Emellett egyes csempészeket már előkészített listák alapján tartóztattak le és vittek kihallgatásra. A razziák, illetve az osztrák fináncok brutális eljárása miatt a határ menti osztrák lakosság – ahogy már évekkkel azelőtt is – felháborodással és fokozódó gyűlölettel viseltetett a határt őrző katonasággal szemben, miközben szimpatizált a csempészekkel.⁹⁸ Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a határra

⁹⁵ Minden vámhivatal mellé egy-egy rajt osztottak be, és a vámőröket 3-5 katona kísérte a határ mentén. Osztrák katonaság vonult fel a magyar határ mentén a csempészek ellen. *Kis Újság*, 1932. szeptember 1. 1.; Nagy csempészszzia Burgenlandban. *Pesti Napló*, 1932. szeptember 1. 3.; A nyugat-magyarországi határon osztrák katonaság fogdossa össze a csempészeket. *Nemzeti Újság*, 1932. szeptember 1. 7.

⁹⁶ A hazai piacokon például 3 pengős malacot Ausztriában (a bécsi Naschmarkt-on) legalább 10 pengőért árulták. Ahogy az idehaza 30-40 fillér/kg áron vásárolt marhahús kilóját osztrák területen 4-4,5 shillingért (kb. 3 pengő 50 fillér) mérték. Nagyarányú csempészsés a nyugati határon. *Kis Újság*, 1932. január 31. 4.

⁹⁷ Az osztrákok a csempészet megakadályozása céljából, együttes intézkedésekben bízva a határ menti magyar hatóságokkal próbálták felvenni a kapcsolatot. Ugyanakkor a magyar hatóságok túlzónak ítélték az osztrák kormány intézkedéseit, illetve a határon szerintük szórványosan átlópozó csempészek ellen a gépfegyveres sorkatonaság kivezénylését. Különösen, ha a figyelmeztetés hiányában járókelők is áldozatul eshettek az intézkedéseknek. Éppen ezért a lakosság megóvása érdekében hirdetéseket ragasztottak ki a határ menti községekben, miszerint „legyen elővigyázatos, ha dolgai után jár a határ mentén, nehogy ártatlanul baj érje az eszközökben nem válogató osztrák határvédelem fegyvereitől”. Emellett felhívták a figyelmet, hogy a helyiek tartózkodjanak a csempészetben való részvételtől és kísérlettel egyaránt. Gépfegyveres osztrák katonaság vonult fel a trianoni magyar határ mentén. *Kis Újság*, 1932. október 22. 3.

⁹⁸ A lakosság többször is megakadályozta a csempészek letartóztatását. Emellett a csempészek is próbálták ártalmatlanná tenni a határőröket, ami, ha sikerült, akkor kegyetlenül elbántak velük. Előfordult, hogy levekőztették, majd fához kötötték és magára hagyták a határőröket, akiket később az arra

kivezényelt katonákat többször is újabb osztagokkal kellett leváltani, mivel azok – „bosszúból”⁹⁹ – összejátszottak a csempészekkel.

A csempészetre szánt termékek palettája ekkor is színes volt: Sopron környékén leginkább bort, Und–Zsira–Kőszeg környékén pedig élő állatokat csempészték, de gabona-, valuta- és kábítószer-csempészek is működtek a határ mentén. Ekkoriban rengeteg munkanélküli csapott fel csempésznek.¹⁰⁰ Az áruk átjuttatására a már ismert csempésztrükkök teljes tárházát felvonultatták. Előfordult például, hogy csecsemőruhába öltöztetett, rummal vagy pálinkával elkábított malacokat próbáltak asszonyok babakocsiban vagy a karjukon dédelgetve átjuttatni a határon. De új trükkök is felbukkantak: egyesek a félmázsás liszteszsákokra – azt hátizsákká átalakítva – füleket varrtak, és rejtett erdei utakon indultak el a határ felé, ahol már várta őket az „osztrák sógor”, cukorral, dohánnyal és/vagy petróleummal töltött hátizsákkal. A határon kicserélték a zsákokat és mindegyikük indult visszafelé.¹⁰¹ A határ menti (általában szegényebb) osztrák lakosság ezen időben többször is úgy nyilatkozott az illegális tevékenységgel kapcsolatban, hogy saját kormánya kényszerítette rá a csempészetre.

Összegzés

Az osztrák–magyar határ mentén – a szomszédos határrégiók szocioökonómiai heterogenitása ellenére – a Monarchia évtizedei alatt egy szimbiózisba torkolló folyamat indult meg, aminek következményeként a régiók között egyre szorosabbá váltak a 19. század eleje óta formálódó gazdasági és társadalmi kötelékek. A határ menti osztrák és magyar régió közötti egymásrautaltsági/függőségi viszony mindkét fél számára kölcsönösen jövedelmező volt, amit az is elősegített, hogy az osztrák–magyar (állam)határ az első világháború előtt egyfajta permeabilis

járok találtak meg. De például a 10 kiló uborkáért lelőtt, háromgyerekes somfalvi (schattendorfi) nap-számos-csempész Pintér Mihály esete is forradalmi hangulatot váltott ki. A temetés napján 20 tagból álló felfegyverzett csempészcsoporthoz támadt rá a szolgálatukat végző osztrák vámőrökre, akik életüket mentve, fegyvereiket eldobálva a közeli erdőbe kényszerültek menekülni. (Az eset hatására a somfalvi vámőrséget megerősítették.) Forradalmi nyugtalanság a megszállt vidéken az osztrák vámháború miatt. Kis Újság, 1932. július 26. 3.; Állandóan folyik a vér a magyar–osztrák határon. Új Nemzedék, 1932. október 27. 8.

⁹⁹ A vámőrök 10%-ot kaptak a csempészektől lefoglalt értékekből, miközben a katonák egyetlen fillért sem. Véres hajtvadászat a csempészekre a megszállott nyugatvidéken. Kis Újság, 1932. október 29. 7.

¹⁰⁰ A munkanélküliség az 1920-as évek végére meredeken nőtt Burgenlandban. Munkanélküli segélyt pedig csak azok kaptak, akik bizonyították, hogy évente 20 hétig dolgoztak. Az 1930-as évek elején Burgenlandban néhol több volt a munkanélküli (600 ezer fő), mint a dolgozó, ami a csempésztevékenységek meredek növekedését is elősegítette.

¹⁰¹ Csempészvilág Kőszegen. Az Est, 1934. december 30. 8.

tartományi határ jellegét mutatta. A határ jelenléte ekkor kereskedelmi szempontból és a vámok tekintetében is csupán formalitás volt.

A világháború kirobbanása és a gazdasági viszonyok feletti állami kontroll fokozódása konfliktusokkal terhelte meg a határ menti gazdasági kapcsolatokat. A határ egyre zártabbá válása, illetve fizikai megjelenése a helyi lakosság addig megszokott élettérének módosulását jelentette. Ezek a változások azonnali reakciókat váltottak ki, illetve a helyiek részéről új határjárési stratégiák kidolgozását indukálták. Az illegális kereskedés, üzletelés az informális gazdasági szereplők között egyre gyakoribbá vált. A csempészet motivációját az jelentette, hogy ezáltal az állami szabályozás kötelékéből – illegális módon ugyan, de – kiszabadulhattak a határon átvélő és kölcsönösen hasznot hozó gazdasági kapcsolatok fenntartásában érdekelt felek.

A háborús válságot követően a makroszintű döntések alapján meghúzott új államhatárok ismét jelentősen és hosszú távon módosították a helyiek életét. A határ végleges megvonását követően bizonyossá vált, hogy a háború előtti kapcsolathálózatot már nem lehet változatlanul fenntartani. A határ az eredeti mikrorégiójukban (az addigi államhatalom keretei között) maradt, illetve az attól elszakított lakosok egyéni, kollektív és egymáshoz való viszonyait is átformálta. Különösen, hogy az új határok kijelölésénél nem vették figyelembe a korábbi gazdasági és közigazgatási határokat, vonzáskörzeteket.

A burgenlandi–nyugat-magyarországi mikrotérségben csak lassan tudtak megbarátkozni a realitásokkal. A (állam)határ minőség és funkció szerinti változásai néhány év leforgása alatt nagyfokú alkalmazkodóképességet követeltek a régió lakosságától. A helyiek mentális térképe szerint az elcsatolt vármegyereszekből létrejövő Burgenland még az 1920-as évek közepén sem egy idegen világot, hanem a saját világuk folytatását jelentette, amit a térségben közel egy évtizedig virágzó, a határ menti mindennapok részévé váló csempészet is bizonyított.

A kezdetben megbélyegzett és a túlélés érdekében átmenetinek szánt csempészet – mint törvényileg mindenkor elítélt tevékenység – fokozatosan alakult át egy hosszú távú, biztos megélhetést jelentő, társadalmi konszenzussal övezett életformává. Az itt élők számára az évek előrehaladtával egyre elfogadottabb lett a szükségletek kielégítése ezen a módon, s így a csempészet egy illegális bűncselekményből a helyi és regionális mindennapok részévé, megszokott, sokszor a hatósági közegek által is támogatott, de legalábbis elnézett határjárési stratégiává vált.

BORDER CHANGE(S) AND SMUGGLING

Living along the Western Border of Hungary

by Adrienn Nagy

SUMMARY

The paper focusses on the character of the national border as a means of division and isolation. It explores the ways in which in a network of border-changing events coordinated at a macro-level, the population of Vas county reacted to the transformation of the system of formal and informal relationships, to the presence of the border, and to the changes in the traditional uses of space. It also reconstructs the circumstances which, with the eruption of World War I, brought to life and maintained for nearly a decade illegal forms of commercial activity in the area. It likewise demonstrates the process whereby smuggling, always condemned by the laws, developed from a stigmatized and basically provisional practice into a long-term crossborder strategy that enjoyed communal consent, guaranteed a secure livelihood, and was even frequently supported by the authorities as well.

Turbucz Dávid

HORTHY MIKLÓS ÁLLAMFŐI TEVÉKENYSÉGE AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Horthy Miklós kormányzói tevékenységének számos aspektusáról tájékozódhatunk a szakirodalomban.¹ Az 1920-as években betöltött szerepével eddig Thomas Sakmyster foglalkozott átfogóan, Horthy életének 1918 és 1944 közötti időszakát feldolgozó monográfiájában, amely magyarul 2001-ben jelent meg.² A korszak miniszterelnökeiről készített életrajzok szerzői is rendre kitértek az államfő tevékenységére. Romsics Ignác a belpolitikai konszolidáció folyamatát ugyan Bethlen István személyére koncentrálva mutatta be, de a kormányzóról sem feledkezett meg: Horthy szerepének bemutatása fel-felmerül IV. Károly második visszatérési kísérlete, az új kormánypárt létrehozása, a választójog szabályozása, valamint a radikális jobboldalnak a kormánypártból való kiszorítása kapcsán is.³ Az uralkodó visszatérési kísérleteiről írt könyvében Ormos Mária is értékelt a kormányzó magatartását.⁴ Ablonczy Balázs a közbiztonság helyreállítása, a különítmények megfékezése céljából tett kormányzati intézkedések és IV. Károly első visszatérési kísérlete kapcsán foglalkozott a témával.⁵ Az 1920-as évek első felét illetően a kormányzó életútja szempontjából Horthy és a radikális jobboldal viszonya számít az egyik alapvető politikatörténeti témának. Ezzel kapcsolatban a szakirodalomból kiemelkednek – az említett szerzők mellett – Dombrády Lóránd, Gergely Jenő, Paksa Rudolf, Vonyó József és Bartha Ákos munkái.⁶ Legutóbb Ungváry Krisztián foglalkozott a kormányzó politikai tevékenységével, bár a hangsúlyt ő a második világháború időszakára tette.⁷

A tanulmányban arra törekszem, hogy árnyaljam Horthy államfői tevékenységével kapcsolatos ismereteinket, kiegészítve azokat az új kutatási eredményekkel.

¹ A tanulmány az NKFIH a Jobboldali radikalizmus és konzervativizmus között. Horthy Miklós 1919–1931 című, PD 128 500 azonosítószámú projekt támogatásával készült.

² *Thomas Sakmyster: Admirális fehér lovon.* Horthy Miklós, 1918–1944. (Helikon Universitas) Bp. 2001. 65–159.

³ *Romsics Ignác:* Bethlen István. Politikai életrajz. (Millenniumi magyar történelem) Bp. 2005. 185–341.

⁴ *Ormos Mária:* „Soha, amíg élek!”. Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pécs 1990.

⁵ *Ablonczy Balázs:* Teleki Pál. Bp. 2005. 174–177., 197–202.

⁶ *Dombrády Lóránd:* A legfelsőbb hadúr és hadserege. Bp. 1990. 32–90.; *Ormos Mária:* Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1944) I. Bp. 2000. 33–48.; *Gergely Jenő:* Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Bp. 2001. 77–205.; *Paksa Rudolf:* A magyar szélsőjobboldal története. Bp. 2012. 44–83.; *Vonyó József:* Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt. Pécs 2018. 126–137., 141–162., 178–180., 199–205.; *Bartha Ákos:* Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. Bp. 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 103–107., 108–110.

⁷ *Ungváry Krisztián:* Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége 1920–1944. Bp. 2020. 26.

Ehhez alapvetően három forrástípust használtam. Az első a korabeli politikai sajtó. Elsősorban a *Pesti Hírlap* cikkeire támaszkodtam, mivel ez a lap a kormányzó tevékenységének szinte minden releváns aspektusáról folyamatosan tudósította az olvasókat. A második forrást az MTI napi tudósításai jelentik, míg a harmadikat az a körülbelül 500 oldal terjedelmű napló, amelyet a kormányzó 1923. január 1. és 1930. március 5. közötti napi elfoglaltságairól az adott napon szolgálatban álló szárnysegédek vezettek.⁸ Mivel a politikai napilapok szisztematikus vizsgálatára – ebben az összefüggésben – még nem került sor, s a napló elemzése sem történt meg,⁹ a tanulmány több újdonsággal is szolgálhat Horthy kormányzó tevékenységével kapcsolatban.

A kormányzó politikai funkcióinak kategorizálása

A szakirodalom Horthy reprezentatív és nem reprezentatív államfői funkcióit, feladatait különbözteti meg. Ebből kiindulva, de ezt a megközelítést némileg módosítva (pontosítva), úgy vélem, hogy az elemzés szempontjából célszerűbb lenne elválasztani egymástól a kormányzó hivatalból adódó formális (nem ritkán csupán szimbolikus) aktusokat és a politika formálására ténylegesen is alkalmas, érdemi jogköröket, tevékenységeket.

Ezek elkülönítésével még árnyaltabb képet kaphatunk Horthy Miklós politikai szerepéről. A kérdés összetettségét jól mutatja, hogy például a miniszterelnök és a miniszterek előterjesztése alapján történő kormányzó kinevezések és előléptetések ugyan a nem reprezentatív államfői feladatok körébe tartoztak, de ezek – az esetek túlnyomó többségében – mégsem jelentettek a politikai életre közvetlenül is hatást gyakorló, politikaformáló érdemi tevékenységet, mivel az országos politikát, a hatalmi viszonyokat valójában nem befolyásolták. E szerint a megközelítés szerint a reprezentatív államfői feladatok mellett egyes nem reprezentatív funkciók is a formális politikai aktusok körébe sorolhatók. A politikát formáló, érdemi tevékenységen tehát azt a fellépést értem, amikor a döntésből a kormányzó maga is aktívan kivette a részét, és az a hatalmi viszonyok, a hadsereg,

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Államfői hivatali levéltár (1890–1948), Kormányzói Kabinetiroda, 589. A kormányzó félhivatalos iratai. (a továbbiakban: K 589) 8936–8937. mf. III. Horthy Miklós személyével és a Horthy családdal kapcsolatos iratok. A-B. Horthy Miklós napi elfoglaltságairól vezetett napló (1923. jan. 1.–1925. okt. 31., 1925. nov. 1. – 1930. márc. 5.). A naplóra a tanulmányban kétféleképpen hivatkozom: 1. utalásszerűen a szövegben, amennyiben annak egészére vagy egy nagyobb részére hivatkozom, 2. konkrétan, amikor a dátum feltüntetésével utalok a napló megfelelő részeire.

⁹ Csíki Tamás az államfő gödöllői tartózkodása kapcsán, tehát korlátozott keretek között használta ezt a forrást. *Csíki Tamás: A kormányzó Gödöllőn – Kultusz és mindennapok. Kommentár 6.* (2010) 1. sz. 53–64.

a gazdaság, az igazságszolgáltatás, a kultúra, a társadalom stb. működésében valamilyen változást eredményez(het)ett. Ide sorolhatók az új kormányfő és miniszterek kinevezései, a kormány- és az egyéb politikai válságok elhárításában való szerepvállalások (ezekből 1919 és 1921 között több is volt), a részvétel a minisztertanács ülésein, a koronatanács vezetése, a kormánytagok és a kormánypárti, ellenzéki politikusok kihallgatáson történő fogadása vagy a közkegyelem gyakorlása. A törvényhozással kapcsolatos feladatok (a törvények kihirdetési záradékkal való ellátása, a parlament feloszlata, elnapolása stb.) mellett ide tartoztak még azok az interjúk, nyilatkozatok és beszédek is, amelyek aktuális politikai kérdésekre, vitákra reflektáltak. Az államtitkárok, a főispánok, az ügyészek és a bírók kinevezését is az érdemi jelentőségű politikai tevékenységek körébe sorolom.¹⁰ Az eddigi szakirodalom jórészt erre, tehát Horthy politikaformáló tevékenységének bemutatására helyezte a hangsúlyt.

A kormányzó szerepfelfogásában tapasztalható változást jól érzékelteti az 1. és a 2. grafikon. Ezek az MTI hírei¹¹ és a *Pesti Hírlap*ban olvasható cikkek alapján azt szemléltetik, hogyan alakult Horthy Miklós politikaformáló és formális politikai aktusokból álló tevékenységének az aránya a 1920-as években. A grafikonok nem a cikkek mennyiségét, hanem az államfő feladataihoz kötődő események számát mutatják.¹² A *Pesti Hírlap* 1919 és 1931 között folyamatosan megjelent, így az időszak egészére nézve lehetőséget ad a tendencia vizsgálatára. Az MTI híryanagának elemzése pedig azért fontos, mert a napilapok jelentős részben innen kapták a híreket.¹³ Az MTI-re és a *Pesti Hírlapra* vonatkozó adatok is azt mutatják, hogy 1921 végéig Horthy a politikaformáló, azt követően azonban egyre inkább a formális, szimbolikus aktusokra szorítókozó politikai tevékenységét helyezte előtérbe. A kevésbé mozgalmas időszakokban azonban már 1920-ban és 1921-ben is elő-előfordult, hogy a formális politikai aktusok domináltak a kormányzó tevékenységében. A gazdasági világválság harmincas évek eleji magyarországi megjelenésének hatására hozzáállása megváltozott: aktívabb lett a kormányzati politika alakításában, bár korántsem annyira, mint egykor, 1919 és 1921 között.

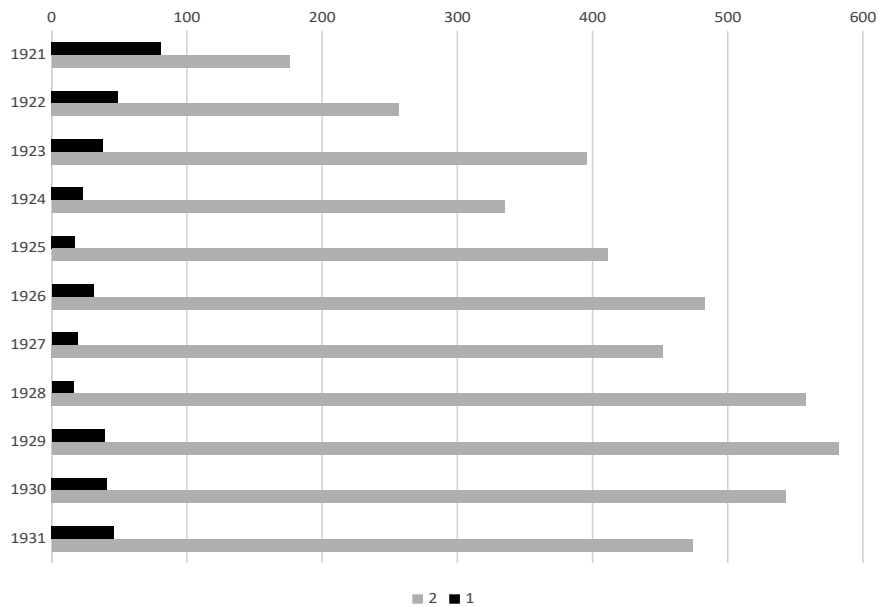
¹⁰ A kormányzónak a politikai rendszerben betöltött szerepéhez lásd *Püski L.: A Horthy-rendszer 1919–1944. (Modern magyar politikai rendszerek).* Bp. 2006. 17–40.; *Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. (A magyar országgyűlések története)* Bp. 2015. 329–332., 435–436.

¹¹ Az MTI híryanaga 1920 októberétől áll rendelkezésre.

¹² Előfordult ugyanis, hogy egy adott eseményről több cikk is megjelent.

¹³ A grafikonok nem mutatják azokat a cikkeket, amelyek a Horthy-kultusz építése és ápolása részeként jelentek meg. *Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)* Bp. 2015. 316–369.

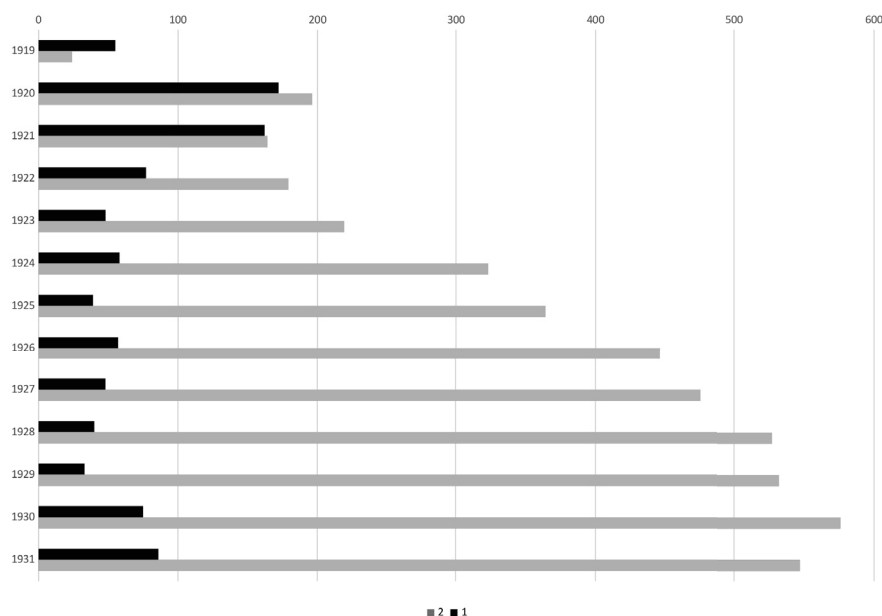
1. grafikon Horthy Miklós kormányzói tevékenysége, 1921–1931 (MTI)

Jelmagyarázat:

- 1: a politika formálására ténylegesen is alkalmas, érdemi jogkörök, tevékenységek
- 2: a kormányzói hivatalból adódó formális (nem ritkán csupán szimbolikus) aktusok

Az MTI hírei kapcsán az első teljes évre vonatkozó adatsor 1921-ből áll rendelkezésünkre: ekkor 81 hír számolt be politikaformáló tevékenységéről, míg a rákövetkező évben már csak 49, 1924-ben csupán 23, 1925-ben pedig 17. Később, 1930-ban 41, 1931-ben pedig 46 hír sorolható ebbe a kategóriába. A *Pesti Hírlap* híreit elemezve 1920-ban 172, 1921-ben 162, 1922-ben 77, 1923-ban pedig már csak 48 esemény köthető a politika tényleges formálására is alkalmas, érdemi kormányzói tevékenységhez. Ez a szám 1930-ban 75, 1931-ben pedig 86, ami azt mutatja, hogy az ilyen irányú aktivitás a harmincas évek legelején korántsem érte el az 1920-as és 1921-es értékeket.

2. grafikon Horthy Miklós kormányzói tevékenysége, 1919–1931 (*Pesti Hírlap*)

Jelmagyarázat:

- 1: a politika formálására ténylegesen is alkalmas, érdemi jogkörök, tevékenységek
- 2: a kormányzói hivatalból adódó formális (nem ritkán csupán szimbolikus) aktusok

A Horthyval készített interjúk száma is ezt a folyamatot tükrözi vissza: a korszak elejéhez képest 1921 után jelentősen kevesebb készült belőlük, és gyakoriságuk a gazdasági válság idején sem nőtt meg. A kormányzati politikába való beavatkozás egyik formája az volt, hogy Horthy a nagy publicitást kihasználva kifejtette véleményét a napirenden lévő ügyekről, s ezzel akár befolyásolhatta is a döntéshozatali folyamatot. Márpedig 1923 és 1931 között erre – az interjúk és a beszédek számából következően – különösebben nem törekedett. Amíg például 1920-ban még 26, 1921-ben 32, 1922-ben 30 és 1923-ban 19 települést látogatott meg (vidéki útjaihoz köthető beszédeinek száma éves szinten 100-150 között ingadozott, településenként ugyanis körülbelül 5 beszédet tartott), addig 1924 és 1931 között az utak száma évente már nem haladta meg tízet. A beszédek száma ennek megfelelően évente 50 alá csökkent. (Ezzel párhuzamosan tartalmuk egyre általánosabb, „semmitmondóbb” lett.) A vidéki utak és beszédek száma a válság időszakában sem emelkedett érdemben.¹⁴

¹⁴ Turbucz D.: A Horthy-kultusz i. m. 110–111., 318–319.

Az, hogy Horthy egyre kevésbé szolt bele a napi politika alakításába, mindenekelőtt szerepfelfogása megváltozásával magyarázható. 1921 végét követően ugyanis megelégedett a kormányzói hivatalból adódó formális politikai tevékenységet jelentő feladatainak ellátásával.¹⁵ Az 1920-as és 1921-es esztendővel ellentétben a napi politika alakításában egyre kevésbé vett már részt, ezt átengedte a vitathatatlan kvalitású miniszterelnököknek, Bethlen Istvánnak. A reprezentatív feladatok előnyben részesítése jobban is illett egyéniségéhez és képzettségéhez. Horthy szerepfelfogásának megváltozása azért is fontos politikai tényező, mert az önértékelését is befolyásoló kultusza ellenére sem tekintett úgy magára, mint aki mindenhez kiválóan értene. Saját képességeit reálian fel tudta mérni, így tisztában volt azzal, hogy Bethlen sokkal alkalmasabb az ország helyzetének stabilizálására. Horthy Miklós nem rendelkezett tapasztalatokkal a pártpolitizálás, a parlamentarizmus és az államigazgatás működését illetően. Ezeket a hiányosságait nem is igyekezett pótolni, így tanácsadóival egyeztetve hozta meg döntéseit. (Magától értetődő, hogy a megfelelő tanácsadók kiválasztása, majd annak mérlegelése, hogy döntéseiben kire hallgat, valódi vezetői képességeket feltételez.) Horthy szerepfelfogásának megváltozását tehát két tényező eredményezte: egyrészt tisztában volt képességeinek korlátaival, másrészt – részben kultuszának hatására – úgy tekintett magára mint olyan vezetőre, akinek csak a válságos időszakokban kell aktív politikai szerepet vállalnia. Ezért vonult a háttérbe 1921 vége és 1930 ősze között, és ezért lett ettől kezdődően ismét aktívabb.¹⁶

Horthy Miklós politikaformáló tevékenysége

A korszak politikatörténetével foglalkozó szakirodalom tényként kezeli, hogy Horthy 1919 ősze és 1921 vége között napi szinten aktívabban vett részt a kormányzati politika befolyásolásában, mint azt követően. Ezt szerepfelfogása mellett az is magyarázta, hogy 1921 után a sikeres belpolitikai konszolidációval összefüggésben kevesebb államfői feladat hárult rá, mint azt megelezően.

Első kormányzói teendője a Huszár-kormány lemondását követően az új kormány kinevezése volt. A kormányalakítási tárgyalások eredményeként Simonyi-Semadam Sándor lett a miniszterelnök.¹⁷ Ezzel párhuzamosan felállt a kormányzó katonai irodája és kabinetirodája, amelyeken keresztül a hadsereggel és a

¹⁵ *Romsics I.*: Bethlen István i. m. 198.

¹⁶ A kormányzó szerepfelfogásához lásd *Püski Levente*: A Horthy-rendszer i. m. 23–25., 31.; *Sakmyster, T.*: Admirális i. m. 66., 80–81., 126., 136–139.; *Turbucz D.*: A Horthy-kultusz i. m. 99., 131.

¹⁷ Budapesti Hírlap, 1920. március 4. 2., március 6. 4., március 7. 3., március 10. 2.; Pesti Hírlap, 1920. március 16. 3–4.

polgári hatóságokkal kapcsolatos jogköreit gyakorolta.¹⁸ Államfővé választását követően is folytatódtak korábban megkezdett vidéki útjai, melyek során nem kevés beszédet tartott. Ezekben gyakran kitért az aktuális politikai ügyekre s a kormány előtt álló, megoldandó feladatokra is.¹⁹

1920 tavaszán ugyan még korántsem lehetett konszolidált politikai viszonyokról beszélni, azonban Horthy Miklós kormányzóvá választása fontos lépés volt azon az úton, amely elvezetett a hadsereg hatalmának és a politikai életre gyakorolt befolyásának csökkenéséhez. A politikai konszolidáció irányába tett első érdemi lépésnek azt tekintem, amikor 1920 januárjában a fővezér az antant álláspontjával összhangban lemondott a katonai diktatúra bevezetésének lehetőségéről.²⁰ Március 1-je után egyre több jogosítvány került át a polgári hatóságokhoz, a kormányhoz, a nemzetgyűléshez és az igazságszolgáltatás szerveihez.²¹ 1920 júniusában pedig a nemzetgyűlésben újra napirendre került a nemzeti hadsereg különítményei és az Ébredő Magyarok Egyesülete által elkövetett atrocitások kérdése.²² A kormány június elején döntést hozott arról, hogy további intézkedéseket tesz a hadsereg hatalmának korlátozása érdekében,²³ sőt kilátásba helyezte a lemondását is, ha nem kapná meg ehhez a kormányzótól a szükséges támogatást. Június 9-én ezért a kormány tagjai felkeresték Horthy Miklóst, hogy tájékoztassák a terveikről,²⁴ a kormányzó pedig átnézte és jóvá is hagyta a miniszterek javaslatait.²⁵ A békeszerződés aláírása és a feszült politikai helyzet mégis a kormány bukását eredményezte.²⁶

A kormánypártok jelöltjei helyett a kormányzó először Bethlen Istvánt, majd miután ő nem tudott megállapodni a pártok vezetőivel, Teleki Pált kérte fel

¹⁸ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) I. Országos Katonai Hatóságok, 31. Honvédelmi Minisztérium 998. d. Eln. A., 60 657. sz. A kormányzói elhatározásra felterjesztendő ügyek szabályozása. Bp., 1920. ápr. 13.; A magyar közigazgatás tükré. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1932. 15–17., 27., 65., 76., 81., 88–90.

¹⁹ Erről részletesebben *Turbucz Dávid*: Horthy Miklós beszédei 1919 és 1923 között. Századok 154. (2020) 183–208.

²⁰ Ennek hátteréhez lásd *Pritz Pál*: Horthy Miklós és a katonai diktatúra. Történelmi Szemle 53. (2011) 127–139.

²¹ Horthy Miklós fővezéri tevékenységéhez lásd *Turbucz Dávid*: Régi források, új értelmezési lehetőség. Horthy Miklós fővezéri tevékenysége. Történelmi Szemle 62. (2020) 425–452.

²² Pesti Hírlap, 1920. június 6. 1–2.; Budapesti Hírlap, 1920. június 6. 1–2.; Szózat, 1920. június 6. 1.

²³ A júniusi belpolitikai válsághoz lásd *Sakmyster, T.*: Admirális i. m. 75–77.; *Pataki István*: Az ellenforradalom hadserege 1919–1921. A hadsereg szerepe az ellenforradalmi rendszer kialakításában és megszilárdításában Magyarországon (1919. augusztus–1921. július). Bp. 1973. 209–228.; *Romsics Ignác*: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. (Magyar História) Bp. 1982. 107–110.

²⁴ Pesti Hírlap, 1920. június 9. 2.

²⁵ Pesti Napló, 1920. június 11. 1–2.; Budapesti Hírlap, 1920. június 11. 2.

²⁶ Budapesti Hírlap, 1920. június 26. 1., június 27. 1–2.

kormányalakításra.²⁷ A Teleki-kormány július közepén – néhány napon belül – meg is alakult.²⁸ A konszolidáció ezt követően tovább folytatódott. Horthy jóváhagyásával a kormány november közepén ismét erélyesen fellépett a korábbi atrocitások elkövetőivel, a különítményekkel és az ébredő magyarokkal szemben.²⁹ Ennek ellenére a kormányzó karácsonykor amnesztiában részesítette mindazokat, akik 1920 februárja előtt olyan bűncselekményeket követtek el, amelyek a bolsevik diktatúra „megalapítása, fenntartása vagy visszaállítása érdekében véghezvitt bűncselekményekkel és egyéb embertelenségekkel felidézett közelkeseredésből vagy menthető felháborodásból” fakadtak.³⁰ Ez a bűncselekmény-kategória egyértelműen a fehérterror elkövetőire vonatkozott. A kormányzó tehát akkor még ambivalens magatartást tanúsított a különítményekkel kapcsolatban.

IV. Károly restaurációs kísérleteinek története közismert. A kormány és az államfő is az ország érdekeivel összhangban cselekedett, amikor tavasszal és ősszel is megakadályozta a magyar trón elfoglalását.³¹ Ennek főként nemzetközi okai voltak, ugyanis mind a győztes hatalmak, mind pedig a szomszédos államok ellenezték Károly visszatérését. Emellett belpolitikai körülmények is befolyásolták a kormányzó és a kormány magatartását. Horthy radikális jobboldali környezetét ugyanis szabad királyválasztók alkották, és a nemzetgyűlésben is a szabad királyválasztó kiscsoportok voltak többségben. Ezért, nyilatkozatain kívül, amelyekben hangsúlyozta, hogy lojális a királyhoz, de még nincs itt az ideje annak, hogy az uralkodó személyéről döntést hozzanak, semmit sem tett a királykérdés karlista értelemben vett megoldása érdekében. Ráadásul különösebb kockázat nélkül biztosíthatta nyilvános és privát csatornákon keresztül a királyt hűségéről, a Nagykövetek Konferenciájának 1920. február 2-ai álláspontja ismeretében. Egy szempontból azonban a kormányzó – legalább részben – felelősnek tekinthető IV. Károly visszatérési kísérleteiért: nem tájékoztatta ugyanis a királyt azokról a bel- és külpolitikai adottságokról, amelyek trónra való visszatérését egyáltalán nem tették lehetővé. Egy körültekintő tájékoztatás talán a király döntéseit is befolyásolta volna.³²

²⁷ *Romsics I.*: Bethlen i. m. 157–160.; *Szózat*, 1920. július 15. 1–2.

²⁸ *Ablonczy B.*: Teleki i. m. 168–170.; *Budapesti Hírlap*, 1920. július 16. 1., július 17. 1., július 18. 2., július 20. 1.

²⁹ *Ablonczy B.*: Teleki i. m. 174–177.; *Zimmer Tibor*: *Az ébredők fénykora 1919–1923.* (Értekezések a történeti tudományok köréből) Bp. 1989. 70–76., 89–106., 117., 136., 147.; *Dombbrády L.*: *A legfelsőbb hadúr* i. m. 42–43., 64–70., 77–80.

³⁰ *Budapesti Közlöny*, 1920. december 25. 1. és december 29. 1–3.

³¹ *Ablonczy B.*: Teleki i. m. 197–202.; *Romsics I.*: Bethlen i. m. 192–198.

³² *Ormos M.*: „Soha, amíg élékl!” i. m. 21–28., 57–63., 78–79.; *Ormos Mária*: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945).* (Történelmi Kézikönyvtár) Debrecen 1998. 89–90., 152–153.; *Sakmyster, T.*: *Admirális* i. m. 67–70., 90–91.; *Bencsik Gábor*: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora.* Bp. 2001. 120.

A politikai konszolidációt végül Bethlen István eredményesen hajtotta végre, s ennek során a kormányzó mindvégig támogatta a miniszterelnök törekvéseit. Ez ugyan kezdetben még nem volt magától értetődő, mivel védte a hozzá közel álló különítményeket, és az 1920. évi amnesztia mellett az 1921. karácsonyi közkegyelem is sokakat mentesített a fehérterror alatt elkövetett tetteik büntetése alól. Idővel azonban, 1921 és 1923 között Horthy egyre inkább a Bethlen nevével fémjelzett konszolidációs politika támogatójává vált, s ezzel párhuzamosan el is távolodott a jobboldali radikális környezetétől. Ugyan nem szakadt meg a kapcsolat közte és a radikálisok között, de befolyásukat tekintve egyértelműen háttérbe szorultak. Továbbra is meghallgatta őket, de már nem rájuk, hanem a kormányfő véleményére és javaslataira hallgatott. A konszolidáció egyértelműen a miniszterelnök és szakminiszterei sikereként értékelhető, mivel a konkrét irányt ők határozták meg, s a részleteket is ők dolgozták ki, ebben a kormányzó csak közreműködött. Az volt a szerepe, hogy Bethlen Istvánt kinevezte miniszterelnöknek és politikáját a jobboldali radikálisokkal szemben is támogatta. Ez tekinthető a legjelentősebb államfői érdemének.³³

A konszolidációban a kormányzó szerepe jelentős mértékben felértékelődött, amikor a miniszterelnök megkezdte azoknak a radikális jobboldali személyiségeknek a politikai elszigetelését, akik fontos szerepet játszottak Horthy kormányzóvá választásában. Ezt a stratégiát egy idő után maga Horthy is támogatta. (Nem tudta vagy nem is akarta elmondani fajvédő bizalmasainak, hogy megbízik a miniszterelnökben.)³⁴ A politikát 1923 elején a fajvédők az utcára vitték, hogy tiltakozzanak a miniszterelnök népszövetségi kölcsönfelvételi szándéka ellen.³⁵ Az utcai politikálás márciusi 15-16-án érte el csúcspontját, amikor összetűzésekre került sor a radikális egyetemista ifjúság és a rendőrség között.³⁶ A belpolitikai élet annyira feszültté vált, hogy a kormányzó magához rendelte a belügyminisztert és az országos rendőrfőkapitányt, sőt a miniszterelnökkel is több alkalommal egyeztetett.³⁷ Április 9-én Gömbös Gyulával is tárgyalt és megpróbálta elérni nála, hogy rendezze a miniszterelnökhöz fűződő kapcsolatát.³⁸ Az államfői közbenjárás látszólag eredményes volt, mert a két nappal későbbi kormánypárti értekezleten a két politikus újra kompromisszumot kötött egymással.³⁹ Május végén,

³³ *Sakmyster, T.*: Admirális i. m. 69–81., 109., 122–139.

³⁴ Uo. 127–128.; *Romsics I.*: Bethlen i. m. 225–228.

³⁵ *Gergely J.*: Gömbös i. m. 140–141.; *Vónyó J.*: Gömbös i. m. 203–204.

³⁶ *Szózat*, 1923. március 16. 3–4.

³⁷ *Pesti Hírlap*, 1923. március 18. 4.; *Budapesti Hírlap*, 1923. március 17. 3., március 18. 2.; *Szózat*, 1923. március 18. 3.

³⁸ *Pesti Hírlap*, 1923. április 10. 3., április 11. 3.; *8 Órai Újság*, 1923. április 10. 1.; *Pesti Napló*, 1923. április 10. 1.

³⁹ *Romsics I.*: Bethlen i. m. 230.; *8 Órai Újság*, 1923. április 13. 1–2.; MNL OL K 429. Kozma Miklós iratai (a továbbiakban: K 429) 3923. tekercs. Adatgyűjtemény 1920–1924. Kozma Miklós feljegyzése. Bp., 1923. ápr. 11. 33–34.

amikor Bethlen hazatért külföldi útjáról, a fajvédők újra aktivizálták magukat, és ott folytatták a miniszterelnök politikájával szembeni kritikájukat, ahol korábban abbahagyták. Ennek azonban az lett a végeredménye, hogy augusztus elején Gömbös és néhány társa ellenzékbe vonult. Hiába találkozott ezt megelőzően Gömbös több alkalommal is az államfővel, nem tudta őt meggyőzni igazáról.⁴⁰ Bethlennek tehát sikerült elszigetelnie a radikális jobboldalt, aminek az volt a legfőbb oka, hogy a kormányzó akkor már fenntartások nélkül támogatta miniszterelnöke politikáját.⁴¹

A kormányzó közreműködött a politikai stabilitás alapjainak lerakásában is. Bethlen választójogi elképzelésének megvalósításához három esetben járult hozzá. 1922. január 25-én a kormányfő és a kispazda politikusok közötti nézeteltérések elsimítása céljából egyeztetést hívott össze. Február 16-án pedig – mandátumának lejártakor – a kormányfő kérésére feloszlatta a nemzetgyűlést, s ezzel egy időben (ugyancsak Bethlen javaslatára) összehívott egy alkotmányjogi értekezletet, amely állást foglalt a választójogi szabályozással kapcsolatban. Az értekezlet, amelynek elnöke maga Horthy volt, a kormányt támogatta a választójoggal kapcsolatban felmerült vitatott kérdéseket illetően.⁴² Ezek után a miniszterelnök már jogszerűen, de kompromisszumra való törekvés nélkül léptethette életbe az új választójogi rendszert.⁴³ A rendelet csökkentette a választásra jogosultak arányát és a mandátumok 80%-a esetében ismét bevezette a nyílt szavazást. Ebben a rendszerben a kormány által irányított közigazgatás hatékonyan be tudott avatkozni a választások menetébe, ezért aztán 1922 és 1944 között folyamatosan az Egységes Párt és változó nevű 'utódpártjai' alkották a parlamenti többséget. Az ellenzéki politikai erők pedig elvesztették az esélyt a kormányzati hatalom megszerzésére. Az 1922-es választások után a kormányalakítási folyamat leegyszerűsödött, lényegében formálissá vált. Nem volt ugyanis kérdés, hogy ki nyeri a választásokat, a miniszterelnök személyét pedig, aki kiválasztotta a minisztereket, 1931-ig még

⁴⁰ MNL OL K 429. 48423. tekercs. Helyzetjelentések, 1921–1923. Kozma Miklós helyzetjelentése. Bp., 1923. jún. 30.; MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1923. máj. 12., jún. 2., jún. 13., júl. 25.

⁴¹ *Romsics I.*: Bethlen i. m. 230–234.; *Sakmyster, T.*: Admirális i. m. 128–131.; *Vönyó J.*: Gömbös i. m. 180.; *Gergely J.*: Gömbös i. m. 141–143., 147–151.; 8 Órai Újság, 1923. augusztus 4. 7.; Nemzeti Újság, 1923. június 20. 1–2., augusztus 3. 3–4.

⁴² Az új választójogi rendelet elfogadásához lásd *Romsics I.*: Bethlen i. m. 206–212.; *Romsics I.*: Ellenforradalom és konszolidáció i. m. 167–170.; Az 1922. évi február hó 21-ik napján tartott alkotmányjogi értekezlet jegyzőkönyve. Bp. 1922.; *Szózat*, 1922. január 26. 3., január 27. 1–3., február 17. 3.; 8 Órai Újság, 1922. január 27. 2., február 22. 1–2.; Pesti Hírlap, 1922. február 18. 1–2., február 21. 1.; Budapesti Hírlap, 1922. február 16. 2–4.; február 22. 3–4., február 28. 3–5.

⁴³ Az 1920. évi XVII. tc. szerint ugyanis a nemzetgyűlés előtti feloszlátásakor a Friedrich-féle választójogi rendelet alapján kellett volna a választásokat megtartani. Azonban a feloszlására nem idő előtt került sor, hanem a mandátuma lejártakor. A hatályos jogszabályok szerint tehát el lehetett térni az addigi választójogtól. *Püski L.*: A Horthy-rendszer i. m. 99.

a legkisebb bizonytalanság sem övezte. Az államfő szerepe a kormányalakítások során tehát csupán 1919 és 1921 között, majd Bethlen lemondása után, 1931-et követően volt meghatározó.⁴⁴ (1920 tavasza és 1922 nyara között összesen három kormány működött. Mivel ezeket többször is átalakították, ebben az időszakban összesen hat kormányról beszélhetünk. Ezt követően azonban már csak egyszer, 1926 őszén alakult újjá a kabinet Bethlen 1931. augusztus 19-ei távozásáig.)⁴⁵

A kormányzó 1922 és 1931 között a törvényhozás feloszlatása, az új választások kiírása, az ülészakok berekesztése és elnapolása kapcsán mindig a miniszterelnök javaslatai alapján járt el. A törvénykezdeményezési jogával egy alkalommal sem élt. A meglehetősen korlátozott, halasztó erejű vétójogát is ritkán, az évtized során összesen háromszor alkalmazta, ráadásul politikailag ezek egyike sem tekinthető lényeges ügynek.⁴⁶ 1927 januárjától joga volt maximum 40 főt kinevezni a felsőház tagjai közé. Ezzel elsősorban a miniszterelnök javaslata alapján élt.⁴⁷ A kormányzó a törvényalkotásnak nemcsak azért nem volt meghatározó szereplője, mert ezt a jogköre nem tette lehetővé, hanem azért sem, mert a rendelkezésre álló jogosítványai nem élt.

Ugyanez figyelhető meg a kormányhoz való viszonyát illetően is: idővel egyre ritkábban érezte szükségét annak, hogy állást foglaljon a napirenden lévő kérdésekkel kapcsolatban. Amíg 1919 ősze és 1921 vége között gyakran részt vett a kormányüléseken, addig a Bethlen-korszakban erre évekig nem került sor, ahogyan a koronatanács összehívására sem.⁴⁸ Reprezentatív feladatainak előtérbe helyezése azonban nem jelentette azt, hogy ne tartott volna igényt a rendszeres tájékoztatásra. A kormányzó napi elfoglaltságairól vezetett napló szerint a kormány tagjai közül Bethlen István jelent meg nála legtöbbször, mivel ő a kormány egészét érintő kérdésekről is tájékoztatást adhatott. A napló tanúsága szerint 1923-ban átlagosan kéthetente kereste fel a kormányzót, utána ezek a látogatások ritkultak. A miniszterek – a bel- és külpolitikai helyzet függvényében – eltérő gyakorisággal számoltak be a munkájukról. A kormányzó és a kormány közötti kommunikáció a vizsgált korszakban lényegében egyirányú volt: szinte mindig a kormány felől indult, a kormány tagjainak beszámolóí révén. 1921 vége és 1930 ősze között csupán egyetlen példát ismerünk arra, hogy Horthy érdemi ellenvetést fogalmazott meg a kormány javaslatai kapcsán, sőt meg is akadályozta annak megvalósítását:

⁴⁴ A politikai rendszer jellemzéséhez, lásd *Romsics I.*: Bethlen i. m. 213–216., 242–243., 253., 307–309.; *Püski L.*: A Horthy-rendszer i. m. 18–22., 54–55., 99–107., 122–132., 141–152., 164–176., 258–264.; *Püski L.*: A Horthy-korszak parlamentje i. m. 331–332., 444–460.

⁴⁵ A sajtó tudósításai mellett lásd *Bölköny József*: Magyarország kormányai 1848–1975. Bp. 1978. 63–66., 90–92., 139–140.

⁴⁶ *Püski L.*: A Horthy-korszak parlamentje i. m. 316–318.

⁴⁷ *Püski Levente*: A magyar felsőház története 1927–1945. Bp. 2000. 18–22.

⁴⁸ *Uő*: A Horthy-rendszer i. m. 30–32.

a miniszterelnök megkísérelte a diplomáciai és a kereskedelmi kapcsolatok normalizálását a Szovjetunióval, a kormányzó számára azonban ez elvi kérdés volt, ezért nem támogatta Bethlen javaslatát.⁴⁹ Ezt leszámítva az államfő a külpolitikában nem játszott érdemi szerepet, legalábbis azt követően, hogy az 1919 ősze és 1921 vége közötti kalandor külpolitikai elképzelések lekerültek a napirendről.⁵⁰

1930 őszén Horthy magatartása kezdett megváltozni; nagyobb hangsúlyt helyezett a kormányzati politika alakításában való részvételre, és komolyabb betekintést követelt az aktuális ügyekbe.⁵¹ Az 1931. február végi és március eleji koronatanács ülésen már kritikát is megfogalmazott a kormánypolitikáról, sőt javaslatokat tett a kialakult helyzet kezelésére. Ezek elsősorban az 1930. szeptember 1-jei munkanélküli tüntetés kezelésére vonatkoztak: kifogásolta, hogy a hatóságok nem léptek fel kellő eréllyel a tüntetőkkel szemben, javasolta, hogy vezessék be preventív jelleggel a statáriumot, és szigorítsák a parlamenti képviselők mentelmi jogát. A sajtó feletti kormányzati kontroll mértékének erősítését is indokoltnak látta. Bethlen az államfő megjegyzéseire és javaslataira minden esetben válaszolt, hangsúlyozva, hogy az adott helyzetben nincs szükség érdemi intézkedésre, mert a hatályos jogszabályok elegendők a helyzet kezelésére. A kormányfő azonban arra kérte minisztereit, hogy a jövőben havonta legalább egyszer keressék fel és tájékoztassák az államfőt az aktuális kormányzati ügyekről. A koronatanácsot követően ugyan nem történt érdemi változás a kormánypolitikát illetően, de a tény, hogy egyáltalán összehívták, s ezen az államfő még kritikát is megfogalmazott a kormány tevékenységéről, azt jelezte, hogy Horthy és Bethlen kapcsolata, addigi bizalmi viszonya megváltozott. A kormányzó álláspontja, amely mögött már felsejlett Gömbös Gyula személye, a politikai rendszer autoriter vonásainak erősítését célozta.⁵²

Horthy gondolkodásmódjában és szerepfelfogásában az 1920-as évek első felében végbement változásokat jól érzékeltetik azok a kijelentések, amelyeket 1923. augusztus 21-én Kozma Miklósnak tett. Bethlen Istvánról a következőket mondta: „azt hiszem, megtaláltam benne a legtehetségesebb embert, ki ma az ország kormányzására alkalmas”. Majd kitért a fajvédők, személy szerint Gömbös Gyula értékelésére is. Kozma így összegezte az államfő álláspontját: „Érzelmileg úgy az antiszemita, mint a nacionalista politikát illetőleg teljesen velük érez, de ez csak keresztülcillan azon sorok között, amit mond, egyébként pedig mondja azt, amin három szó után meglátszik a miniszterelnök igen nagy befolyása és hatása.” Teljesen nyilvánvaló, hogy 1923 nyarán

⁴⁹ *Romsics I.*: Bethlen i. m. 257–258.; *Kolontári Attila*: Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. (Politikatörténeti füzetek) Bp. 2009. 58–83.

⁵⁰ *Sakmyster, T.*: Admirális i. m. 68–80.

⁵¹ *Romsics I.*: Bethlen i. m. 329.

⁵² Horthy Miklós titkos iratai. S. a. r. Szinai Miklós – Szűcs László. Bp. 1962. 82–109.; *Romsics I.*: Bethlen i. m. 329–331.

nem történt végleges szakítás a kormányzó és a fajvédők, a radikális jobboldal között, Horthy nem égetett fel minden hidat maga mögött. Politikai nézetei azonban mérséklődtek, annak radikális, militáns elemei háttérbe szorultak. Világképében keveredtek a konzervativizmus és a jobboldali radikalizmus egyes elemei.⁵³ A konzervativizmushoz közelítette, hogy kiemelt céljának tartotta az adott politikai és társadalmi berendezkedés védelmét, ezért nem támogatta a radikális földreformot, ahogyan a választójog kiterjesztését sem. A fajvédő politikai programból annak antiliberális és antiszemita elemei hatottak rá, s a jobboldali radikalizmus hatásával is magyarázható a militarizmus és a diktatórikus tendenciák iránti vonzódása.⁵⁴ A következőképpen foglalta össze kormányzói tevékenységének fő célját, ami kitűnően jelzi a rendpárti államfő gondolkodásmódját: „Ebben az országban rendnek kell lennie, és én rendet fogok tartani. A rendetlenkedőkbe beleövetek, s ha a rendetlenkedés a jobboldaltól történik, számomra a különbség csak annyi, hogy ezekbe fájó szívvel fogok beleövetni, míg egy esetleg baloldaltól jövő rendetlenkedésbe passzióval.”⁵⁵

Horthynak volt még néhány jogköre, amely – legalábbis elvi – lehetőséget biztosított számára a politika tényleges formálására. A miniszterelnök javaslatára szakminisztereket és államtitkárokat mentett fel és nevezett ki.⁵⁶ (Ezek a személycserék egy-egy tárcavezetőt érintettek, nem pedig a kormány egészét.) Bizonyos időközönként sor került a főispánok leváltására és kinevezésére is.⁵⁷ Szerepet kapott Budapest főpolgármesterének megválasztásában is. A hatályos jogszabályok értelmében ugyanis joga volt a belügyminiszter előterjesztésére három személyt javasolni főpolgármesternek, akit ezután a fővárosi közgyűlés megválaszthatott. Így került például Ripka Ferenc 1925. július 11-én a főváros élére.⁵⁸ (A főpolgármester megválasztásának addigi rendjét az 1930. évi XVIII. tc. is hatályban hagyta.)⁵⁹ Az igazságszolgáltatás működésében a kormányzó kétféleképpen is

⁵³ *Sakmyster, T.*: Admirális i. m. 6–7., 360.

⁵⁴ *Sipos Péter*: Horthy Miklós személyisége és gondolkodásmódja. *Rubicon* 16. (2007) 10. sz. 57–61.

⁵⁵ Kozma Miklós naplóját idézi és elemzi *Ormos M.*: Egy magyar médiavezér i. m. 122–123.

⁵⁶ Lásd például *Szózat*, 1922. október 18. 3., 1923. június 12. 4., július 1. 3., 1924. február 23. 2., március 14. 5., november 16. 5.; *Budapesti Hírlap*, 1923. június 15. 2., július 1. 3., 1924. május 24. 1., augusztus 24. 4., 1929. január 5. 3., január 10. 3., szeptember 1. 11.; *Pesti Hírlap*, 1929. február 5. 3., szeptember 1. 27., október 11. 3., október 12. 3., 1930. szeptember 23. 8., szeptember 28. 5.

⁵⁷ Lásd például *Szózat*, 1922. február 15. 8., március 7. 3., március 11. 5., március 14. 4., július 8. 4., 1924. június 8. 3., 1925. május 28. 11., augusztus 2. 13.; *Pesti Hírlap*, 1924. január 1. 5–6., 1925. március 14. 13., 1927. március 3. 33., május 1. 2., 1929. október 30. 2.; 8 *Órai Újság*, 1926. január 12. 6., 1927. július 12. 6. A főispáni karhoz lásd *Takács Tibor*: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. *Századok* 143. (2000) 1029–1101.

⁵⁸ *Pesti Hírlap*, 1925. július 9. 7., júl. 11. 14.; *Budapesti Hírlap*, 1925. július 12. 5.; *Pesti Napló*, 1925. július 9. 10., július 12. 3.

⁵⁹ A főpolgármester kinevezéséhez lásd A főváros élén. *Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Szerk. Feitl István. Bp. 2008. 21–23., 59–61., 67–70.; *L. Nagy Zsuzsa*: Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919–1931). Bp. 1980. 130–131., 145–148., 219–221.

részt vehetett. Egyrészt, az igazságügyminiszter előterjesztésére ő nevezte ki az új ügyészeket és bírókat.⁶⁰ De kegyelmezési joga is értelmezhető valódi politikaformáló tevékenységként, mivel ezáltal az igazságszolgáltatás döntéseibe is beavatkozhatott. A közkegyelem gyakorlása a korszak elején bizonyítja, hogy ezzel a jogosítvánnyal kezdetben élt is. Idővel azonban az amnesztia – néhány esetet, például a szociáldemokratákat érintő amnesztiát leszámítva – már egyre kevésbé töltött be politikaformáló funkciót.⁶¹

A kormányzói hivatalból adódó formális politikai tevékenységek

Reprezentatív funkciói határozták meg elsősorban az államfő mindennapjait. Ezek közül kiemelendő a nemzet- és országgyűlések ünnepélyes megnyitása. Először 1922. június 20-án tett ennek eleget. Az ünnepélyes megnyitó másnapján a lapok le is közzölték a beszédét.⁶² A kétkamarás országgyűlés megnyitása 1927. január 29-én történt.⁶³ Itt Horthy az „országépítés” feltételeit garantáló vezér képét sugallta magáról, és méltatta az előző ciklus idején elért bel- és külpolitikai, illetve gazdasági eredményeket.⁶⁴ Így tett 1931 nyarán, az országgyűlés következő megnyitása alkalmával is.⁶⁵ A kiemelt jelentőségű reprezentatív aktusok közé tartozott a miniszterelnökök és miniszterek államfő előtti eskütétele is.⁶⁶ Fontos államfői feladata volt, hogy az újév első napján, valamint a megbízólevelek átadásakor és az országból való távozás előtt fogadta a Magyarországra akkreditált követeket.⁶⁷

⁶⁰ Lásd például Szózat, 1923. április 26. 5., 1925. október 31. 6.; Budapesti Hírlap, 1924. december 20. 5., 1925. augusztus 13. 7., december 30. 8., 1926. március 21. 16., 1928. április 26. 8., október 25. 3., december 22. 7., december 30. 7., 1929. március 7. 7., április 6. 7., 1930. június 25. 8., november 1. 10.; Pesti Hírlap, 1926. július 3. 6., november 3. 6., 1927. március 18. 13., március 20. 8., június 18. 11., augusztus 23. 18., 1929. február 17. 13., május 3. 12., 1930. január 29. 7., február 2. 7., április 23. 22., április 29. 19., július 24. 6., szeptember 3. 7., október 9. 9., október 23. 10.; Pesti Napló, 1929. október 16. 7.

⁶¹ Garami Ernő és társai ügyében 1929. október 12-én rendelte el a kormányzó a pertörlést. Népszava, 1929. október 13. 1.

⁶² Budapesti Hírlap, 1922. június 21. 1–2.

⁶³ 8 Órai Újság, 1927. január 30. 2–3.

⁶⁴ Pesti Hírlap, 1927. január 30. 3–8.; Új Nemzedék, 1927. január 30. 1–3.

⁶⁵ Pesti Hírlap, 1931. július 22. 5–6.

⁶⁶ Lásd például Budapesti Hírlap, 1923. június 17. 3., július 5. 4.; 1924. március 18. 4., november 20. 3., november 28. 3., 1930. december 12. 3.; Pesti Hírlap, 1928. szeptember 11. 9., 1929. február 7. 4., szeptember 6. 4., 1930. szeptember 28. 5.

⁶⁷ Lásd például Budapesti Hírlap, 1923. június 7. 4., június 16. 4., december 11. 5., 1925. március 11. 7., április 5. 11., július 7. 8., október 31. 4., december 2. 7., 1926. január 3. 5., február 18. 6., 1927. február 22. 7., június 19. 15., 1928. február 28. 8., március 15. 12., április 5. 6., július 29. 4., október 12. 8., 1929. május 4. 1–2., május 22. 1–2., május 23. 5–6., 1930. január 9. 6., január 23. 8., február 2. 6., március 9. 13., augusztus 17. 5., augusztus 22. 8., október 25. 3., november 13. 7., december 2. 8.

A diplomatákkal közéleti eseményeken is találkozott, ezért többé-kevésbé ismerte is őket. Néhány követtel azonban személyesebb, szinte baráti jellegű kapcsolatot is kialakított. Az 1920-as éveket illetően kiemelendő a brit Thomas Hohler neve, akit még Konstantinápolyban ismert meg 1908–1909-ben.⁶⁸

Horthy Miklós azonban nemcsak a diplomatákat fogadta, hanem a kormányzói kihallgatásra előzetesen bejelentkezett küldöttségeket és magánembereket is. Ezekről a kihallgatásokról a sajtóból és a kormányzó napi elfoglaltságairól vezetett naplóból csupán annyi tudható meg, hogy kik és mikor keresték fel az államfőt. Magyar és külföldi állampolgárok alapvetően három okból kértek lehetőséget arra, hogy a kormányzó elé járulhassanak: tisztelgő látogatás vagy köszönetnyilvánítás miatt, esetleg támogatást kívántak kérni tőle egy adott ügyben. Az első két esetben természetesen csupán formális politikai aktusokról beszélhetünk. (A külföldi küldöttségek például magyarországi tartózkodásuk során tisztelgő látogatásokat tettek az államfőnél.⁶⁹ A köszönetnyilvánítás elsősorban magyar állampolgárok részéről történt.)⁷⁰ A harmadik esetben azonban már nehezebb megállapítani, hogy a küldöttség fogadásához kapcsolódott-e érdemi politikai tevékenység. Amennyiben a kormányzó megígérte a támogatását egy ügyben, és ennek más forrásokban is nyoma maradt, akkor az adott kihallgatás a kormányzó politikaformáló tevékenységei közé tartozik.⁷¹ Mindezekon kívül volt még egy, eddig nem említett oka is a kihallgatáson való megjelenésnek: elő-előfordult, hogy – reprezentatív feladatai részeként – maga a kormányzó kéretett magához olyan személyeket (például sportolókat), akik valamilyen nagyszerű eredményt értek el. 1924. augusztus közepén és 1928. szeptember elején például a párizsi és az amszterdami olimpiákon sikeresen szereplő magyar sportolóknak gratulált az államfő.⁷²

Horthy kormányzati hivatalából adódó, formális politikai tevékenységéhez tartozott a III-VI. fizetési osztályba tartozó állami tisztviselők kormánydöntés alapján történő kinevezése és felmentése, nyugdíjazása, elbocsátása és áthelyezése is.⁷³ Az állami kórházak és gyógyintézetek orvosait, a postatakarékpénztári tisztviselőket, egyetemi tanárokat, gimnáziumok igazgatóit, a levéltárak vezetőit szintén az államfő nevezte ki és mentette fel.⁷⁴ Könnyen belátható, hogy e kinevezési jogkörök

⁶⁸ *Fürj Orsolya*: Brit diplomáciai jelenlét Magyarországon 1924 és 1941 között. A British Legation szervezete és működése. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen. 2017. 141–142.; *Dobhoff Lily*: Horthy Miklós. Bp. 1938. 73–74.

⁶⁹ Lásd például Pesti Hírlap, 1921. május 31. 2., augusztus 20. 7., október 12. 6., 1924. március 2. 14., 1928. április 21. 5., 1929. augusztus 23. 5.

⁷⁰ Lásd például Pesti Hírlap, 1921. december 23. 6., 1925. július 3. 15.

⁷¹ Lásd például Pesti Hírlap, 1925. január 23. 5.

⁷² Pesti Hírlap, 1924. augusztus 15. 8., 1928. szeptember 4. 10.

⁷³ A magyar közigazgatás i. m. 2., 17., 19., 24–25., 42., 233., 257., 309., 310., 312., 315.

⁷⁴ Lásd például Budapesti Hírlap, 1921. június 4. 5., július 24. 5., szeptember 21. 4., november 23. 4., december 28. 5., 1923. június 26. 3., augusztus 18. 4.; 1924. január 16. 6., március 11. 6., május

érdemi politikai jelentőséggel nem rendelkeztek. Az államfő tevékenységével összefüggő hírlapi cikkeknek hozzávetőlegesen a fele ezekről az esetekről szólt.⁷⁵

A Monarchia idején alapított, de a korszakban újjáélesztett és az újonnan létrehozott állami kitüntetések adományozása a kormányzó reprezentatív feladatai közé tartozott.⁷⁶ A Magyar Érdemrend nagykeresztjét a szabályzat értelmében a kormányzó automatikusan megkapta.⁷⁷ 1924 nyarán Bethlen is megkapta a kitüntetést, Horthy Miklós ezzel is elismerte a kormányfőnek a konszolidáció érdekében végzett munkáját.⁷⁸ Az államfő rendszeresen tüntette ki a Magyar Érdemrenddel a politikai, katonai és egyházi elit tagjait. A korszak reprezentatív kitüntetései közé tartozott a Magyar Koronás Érdemrend, illetve a Corvin-lánc és -koszorú is. Előbbi a kormányzó elismerését fejezte ki. Ezt, például, 1930-ban Bethlen István és Walko Lajos, a jóvátétellel kapcsolatos tárgyalásokon elért eredményei miatt, valamint miniszterségének tizedik évfordulója alkalmával Vass József kapta meg.⁷⁹ Az 1930 októberében alapított Corvin-láncot 10, a koszorút pedig 59 személynek ítélték oda első körben. A kitüntetettek között volt Klebelsberg Kunó, Dohnányi Ernő, Herczeg Ferenc, Hubay Jenő, Ravasz László, Teleki Pál, Bartók Béla, Kandó Kálmán, Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, Tormay Cécile és Zilahy Lajos is. A láncot, azaz a kitüntetés magasabb fokozatát a rendszerhez lojális értelmiségiek nyerték el, míg a koszorú esetében „a díjazottak köre lényegesen tarkább eszmei kápet” mutatott.⁸⁰

Horthy rendszeresen részt vett a közoktatás, a felsőoktatás (beleértve a tisztképzést), a kultúra, az egyházi és a tudományos élet kiemelkedő rendezvényein is. Fontos eseménynek számított például a világháború után Szegedre költözött

10. 4., július 22. 5., december 20. 5., december 24. 5., december 25. 8.; 1924. január 12. 6., március 11. 5., március 14. 5., december 2. 8., december 24. 5.; 1925. január 15. 6., január 20. 8., február 15. 9., február 28. 6., március 21. 6., április 5. 11., május 31. 13., július 7. 8., október 2. 7., november 22. 5.; 1927. január 9. 11., január 15. 6., február 12. 8., február 23. 8., március 19. 8., március 27. 16., április 2. 8., április 5. 9., április 24. 14., május 14. 9., május 25. 8., június 2. 7., július 21. 7., augusztus 2. 8., augusztus 14. 17., szeptember 11. 14., október 11. 10., november 3. 7., november 20. 15., december 25. 18.; 1930. január 8. 9., január 18. 7., január 21. 9., január 27. 7., február 8. 7., február 18. 9., március 4. 9., március 8. 7., március 23. 13., április 2. 5., április 3. 11., április 5. 7., április 16. 2., május 15. 7., május 22. 8., június 14. 20., július 31. 8., május 1. 3., május 15. 8., szeptember 3. 7., szeptember 6. 7., szeptember 11. 5., szeptember 28. 15., október 31. 7.

⁷⁵ Az országos politikai napilapokban a Népszava kivételével szinte minden számban szerepelt ilyen tudósítás. A minisztertanácsi jegyzőkönyvekben is – bármelyiket tekintjük végig – a kormányzóra vonatkozó napirendi pontok alapvetően ezekkel a kinevezésekkel és kitüntetésekkel függenek össze.

⁷⁶ *Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor*: Nagy magyar kitüntetéseknévkönyv. A magyar állam rendjelei és kitüntetései. A Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. Bp. 2005. 122–167.

⁷⁷ Budapesti Közlöny, 1923. november 15. 1.; Budapesti Hírlap, 1923. november 15. 5.

⁷⁸ Pesti Hírlap, 1924. augusztus 28. 2.

⁷⁹ Pesti Hírlap, 1930. január 31. 5., augusztus 24. 2.; 8 Órai Újság, 1930. január 29. 1.; Budapesti Hírlap, 1930. május 15. 7.

⁸⁰ Pesti Hírlap, 1930. október 26. 6–7.; Budapesti Hírlap, 1930. október 26. 2.; *Ablonczy Balázs*: A kitűnők. A korszak kulturális kitüntettjei. Rubicon 18. (2007) 4–5. sz. 80–85. Az idézet a 80. oldalon található.

Ferenc József Tudományegyetem ünnepélyes megnyitása 1921. október 10-én.⁸¹ Ugyanitt még 1921. július elején avatták fel a kormányzó jelenlétében a Horthy Miklós Egyetemi Internátust.⁸² A Ludovika Akadémia 1923-ban ünnepelte megalapításának ötvenedik évfordulóját, az ünnepségen természetesen az államfő is tiszteletét tette.⁸³ Az MTA alapításának 100. évfordulóján tartott ünnepi rendezvényen Széchenyi Istvánt méltatta, mivel a „legnagyobb magyar” felismerte, hogy az Akadémia nélkül „nem állhatott volna meg a magyar nemzet a művelt nyugati államok között”.⁸⁴ De részt vett a tihanyi Magyar Biológiai Kutató Intézet megnyitásán is, 1927 szeptemberében.⁸⁵

Az államfői közszereplések azonban kiterjedtek az infrastrukturális létesítmények átadására is. 1924 tavaszán adták át például az újjáépített kiskörei vasúti hidat, amelyet a román csapatok robbantottak fel 1920-ban. Az államfő „a normális élet” visszaállítása érdekében tett fontos lépésként méltatta újjáépítését.⁸⁶ November 6-án a debreceni egyetem gyermekklinikáját avatta fel.⁸⁷ 1925. augusztus 30-án Ceglédre utazott, hogy részt vegyen a MOVE helyi szervezete sporttelepének avató ünnepségén.⁸⁸ Később a MOVE veszprémi sportversenyén is megjelent.⁸⁹ (Ez is jelezte, hogy a kormányzó és a radikális jobboldal között nem történt 1923 nyarán végleges szakítás.) 1926. október 4-én – a sikeres népiskolafejlesztési program részeként – 28 kecskeméti tanyasi iskola felavatására került sor.⁹⁰ Nem sokkal később, október 27-én Horthy a szegedi egyetem klinikáinak alapkövetételén vett részt.⁹¹ Következő év júniusában a Debreceni Egyetem főépületének alapkövetételén, majd Hajdúböszörményben egy világháborús emlékmű avatásán volt díszvendég.⁹² 1928. október 20-án ünnepi beszédet tartott a csepeli vámmentes kikötő átadási ünnepségén.⁹³ November végén a Salgótarján és Szolnok közötti villamosvezeték átadásán emelte az esemény fényét.⁹⁴ 1929. szeptember elején az új szombathelyi közkórház, október közepén pedig az új

⁸¹ Budapesti Hírlap, 1921. október 22. 4–5.

⁸² Szózat, 1922. július 1. 2–3.

⁸³ Uo. 1923. június 26. 3.; MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1923. jún. 24.

⁸⁴ Szózat, 1925. november 4. 2.

⁸⁵ Budapesti Hírlap, 1927. szeptember 6. 3.

⁸⁶ Szózat, 1924. április 4. 2.

⁸⁷ Szózat, 1924. november 7. 3.

⁸⁸ Szózat, 1924. szeptember 1. 1–2.

⁸⁹ 8 Órai Újság, 1926. augusztus 10. 4.

⁹⁰ Kecskeméti Közlöny, 1926. október 5. 1–3.

⁹¹ Szegedi Új Nemzedék, 1926. október 5. 1–3. és október 6. 1–4.

⁹² Pál Csaba: Horthy Miklós az egyetemi főépület alapkövetételén. Debreceni Disputa 8. (2010) 4. sz. 25–29.; 8 Órai Újság, 1927. június 4. 4.

⁹³ Pesti Napló, 1928. április 18. 4., október 21. 9.

⁹⁴ Budapesti Hírlap, 1928. november 25. 6.

Tisza-híd (Tiszazug) felavatása volt napirenden.⁹⁵ Több hasonló eseményről számoltak be a lapok 1930 őszén is: a kormányzó jelenlétében avatták fel a pécsi repülőteret, a kecskeméti Horthy Miklós Református Tanítóképző Intézetet és az új Duna-hidat Dunaföldvárnál.⁹⁶

Azzal a ténnyel, hogy Horthy kormányzósága alatt mindvégig rendszeresen részt vett a sport, a gazdasági élet, a szociálpolitika, a közegészségügy, a tudomány, a közoktatás, a felsőoktatás és az infrastruktúra kapcsán megvalósult fejlesztésekhez köthető ünnepi alkalmakon, a kormányzati propagandagépezet azt sugallta, hogy az államfőnek személyesen is komoly szerepe volt a projektek megvalósítását előkészítő döntésekben, a tervezésben és a lebonyolításban. Tényleges szerepe azonban valójában – amint azt a grafikonok is mutatják – elhanyagolható jelentőségű volt. Ez a kultuszépítési technika arra alapozott, hogy mérhetetlenül eltúlozta és felnagyította Horthy Miklósnak a stabilizációban szerzett érdemeit.⁹⁷

A kormányzó mint „Legfelsőbb Hadúr” részt vett a Ludovika Akadémia tisztavatásain is. Ezek országos jelentőségű eseménynek számítottak, csakúgy, mint a vitézavatások,⁹⁸ amelyeken így a politikai, egyházi és katonai elit is képviseltette magát. A kormányzó általában a tiszti hivatással összefüggő erkölcsi és szakmai kihívásokat taglalta ünnepi beszédeiben.⁹⁹

Gyakran megjelent az ország különböző pontjain tartott országzászló-, emlékmű-, emléktábla- és szoboravatásokon, koszorúzásokon és zászlószenteléseken. Ilyenkor általában az alkalomhoz illően a magyar katonai vitézséget méltatta és a nemzeti hadsereg fontosságát hangsúlyozta.¹⁰⁰ (Horthy vidéki útjai nem mindig kapcsolódtak konkrét eseményekhez. Az is előfordult, hogy – szintén a reprezentatív kötelezettségei részeként – egyszerűen csak meglátogatott egy-egy települést.)¹⁰¹ De a budapesti rendezvényeken is rendre tiszteletét tette. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű esemény volt a Nemzeti Hősök

⁹⁵ Pesti Hírlap, 1929. szeptember 3. 5., október 18. 5.

⁹⁶ Budapesti Hírlap, 1930. október 14. 6., október 17. 3., november 25. 8.; Pesti Hírlap, 1930. október 14. 5., október 17. 8., november 25. 6.

⁹⁷ *Turbucz D.*: A Horthy-kultusz i. m. 128–132., 160–161., 163–164.

⁹⁸ A vitézavatások részletesebb elemzéséhez lásd *Turbucz D.*: A Horthy-kultusz i. m. 115–119.; *Tátrai Szilárd*: A Vitézi Rend első évtizedének története. Hadtörténelmi Közlemények 110. (1997) 74–75.; *Kerepeszki Róbert*: A vitézi rend 1920–1945. A Horthy-korszak revidéalt története. Máriabesnyő 2013. 44–46.; *Fekete Ferenc*: A Vitézi Rend története. Szeged 2011. 24–26., 30–35., 37–38.

⁹⁹ Lásd például Budapesti Hírlap, 1920. augusztus 20. 3., 1921. augusztus 23. 6., 1922. augusztus 22. 3., 1923. augusztus 19. 7., 1924. augusztus 22. 4., 1925. augusztus 22. 3., 1926. augusztus 22. 3., 1927. augusztus 23. 3., 1928. augusztus 22. 3.; Pesti Hírlap, 1930. augusztus 19. 2.

¹⁰⁰ Lásd például 8 Órai Újság, 1926. június 15. 5., szeptember 7. 3., 1927. október 25. 5., november 15. 3.; Pesti Hírlap, 1927. június 21. 5., október 18. 2., november 15. 9., 1928. október 23. 7.; Budapesti Hírlap, 1927. június 14. 5., június 21. 6., 1928. október 9. 2., 1929. október 22. 4., 1930. szeptember 9. 8.

¹⁰¹ *Turbucz D.*: A Horthy-kultusz i. m. 62–63., 110–111., 113–115., 318–319.

Országos Emlékkövének és az új Millenniumi Szoborcsoportnak a felavatása. Erre 1929. május 26-án, a Hősök Emlékünnepén került sor.¹⁰² Ehhez a naphoz kapcsolódva alapította meg Horthy a Magyar Háborús Emlékérmét, amit azok kaphattak, akik az első világháború idején a katonai szolgálatot „úgy az ellenség előtt, mint a mögöttes országrészekben derék katonához méltóan kifogástalanul viselték, és a haza iránti törhetetlen hűségüknek a háborút követő nemzet- és vallásellenes gyászos forradalmi időszak alatt is őszinte tanújelét adták”.¹⁰³ Az érem adományozását kérvényezni kellett, s elnyerésére 1930. január közepétől volt lehetőségük az érintetteknek, több százezer hadviselt személynek.¹⁰⁴ A kormányzó az Országos Vitézi Széket bízta meg a kérelmek elbírálásával. Erre a célra jött létre a Háborús Emlékérem Iroda.¹⁰⁵

A kormányzó is rendszeresen részt vett az augusztus 20-ai ünnepségeken, a szentmiséken és a Szent Jobb-körmeneteken.¹⁰⁶ Az államalapítás ünnepe 1920-ban lett nemzeti ünnep: az augusztus 20-ai nyilvános rituálék a nemzeti, vallási kultuszok sajátos összekapcsolódását jelentették. 1930-ban a Szent Imre-év tovább emelte az ünnepség fényét, mintegy kiegészítve annak eredeti funkcióját.¹⁰⁷ Az április 5-e és november 16-a között tartó emlékévhöz kapcsolódóan Horthy augusztus 16-án külön-kihallgatáson fogadta XI. Pius pápa követét, Aloisio Sincero bíborost.¹⁰⁸

Minden évben a kormányzó nyitotta meg a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara által a városligeti Iparcsarnokban rendezett (áruminta)vásárt. Itt a résztvevő cégek és gyárak kiállították termékeiket, s lehetőséget biztosított nekik a bel- és külföldi partnerekkel történő üzletkötésre is. Horthyt ilyenkor maguk a rendezők vezették végig a kiállításon.¹⁰⁹ A kormányzó a tenyészállatvásárt

¹⁰² Budapesti Hírlap, 1929. május 28. 3–7.; 8 Órai Újság, 1929. május 28. 1–3.; *Gerő András*: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politikai XIX–XX. századi történetéből. Bp. 2004. 225–232.

¹⁰³ Pesti Hírlap, 1929. május 26. 25., november 16. 5.

¹⁰⁴ Magyarország, 1930. január 12. 4.

¹⁰⁵ *Fekete F.*: A Vitézi Rend i. m. 77.

¹⁰⁶ Pesti Hírlap, 1921. augusztus 23. 7., 1925. augusztus 22. 5.; Budapesti Hírlap, 1922. augusztus 22. 3., 1923. augusztus 22. 4., 1924. augusztus 22. 3., 1925. augusztus 22. 3., 1926. augusztus 22. 9–10., 1927. augusztus 23. 3–4., 1928. augusztus 22. 4., 1930. augusztus 22. 3–6.; 8 Órai Újság, 1927. augusztus 23. 4., 1930. augusztus 22. 3–4.; Pesti Napló, 1927. augusztus 23. 5–6., 1930. augusztus 22. 6–8.; Az Est, 1929. augusztus 22. 5.

¹⁰⁷ *Gyáni Gábor*: Hétköznapi élet Horthy Miklós korában. Bp. 2006. 149.

¹⁰⁸ Pesti Hírlap, 1930. augusztus 17. 3.; *Szabó Miklós*: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. Világosság 19. (1978) 507–516.

¹⁰⁹ Lásd például 8 Órai Újság, 1920. szeptember 12. 4., 1927. május 1. 3., 1930. május 4. 5.; Pesti Hírlap, 1922. június 18. 13., 1927. május 1. 45–48., 1928. április 29. 39–42., 1929. május 5. 10–14., 1930. május 4. 37–40.; Szózat, 1923. május 20. 17., 1924. június 1. 16–18.; Pesti Napló, 1925. április 19. 5., 1926. április 18. 16., 1930. május 4. 35–39.; Budapesti Hírlap, 1926. április 18. 11–12., 1930. május 4. 11–14.; Esti Kurír, 1926. április 18. 10.; MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1925. ápr. 18.

és a mezőgazdasági kiállítást is rendszeresen felkereste.¹¹⁰ Fontos programnak számított az állami ménesek, gazdaságok, gyárok és bányák meglátogatása is. 1921 februárjában a kisbéri és bábolnai méneseket, illetve a dorogi szénbányát, 1923. november végén pedig a diósgyőri gyárat szemlélte meg.¹¹¹

Horthy szenvedélyei közé tartozott a sport és – részben Ferenc József hatásának köszönhetően – a vadászat. Ez utóbbi lehetőséget adott nemcsak a belföldi vendégekkel közös kikapcsolódásra, feltöltődésre és reprezentációra, hanem az informális politikai egyeztetésekre is.¹¹² Az 1920-as években még nem fogadott a kormányzó olyan külföldi vadászvendéget, aki politikai szereplőként érkezett volna az országba. Az első ilyen vendége, bár a látogatása kifejezett politikai jelentőséggel nem bírt, Bhupinder Singh, Patalia maharadszája volt, aki 1930 végén – európai útja részeként – néhány napot Magyarországon töltött. December 28-án a kormányzó ebédet adott a tiszteletére, majd másnap Gödöllő térségében vadásztak.¹¹³ A vadgazdálkodás az egész korszakban az Udvari Vadászati Hivatal hatáskörébe tartozott.¹¹⁴ Az államfő szárnysegédei által vezetett napló tanúsága szerint Horthy Miklós rendszeresen, lényegében minden hónapban vadászott, elsősorban az államfői reprezentációt szolgáló koronauradalmak területén, Gödöllő és Visegrád környékén. Jeles esemény volt, amikor 1924 decemberében József főherceg látta vendégül őt és a miniszterelnököt saját bánkúti birtokán.¹¹⁵ A főherceg és az államfő azt követően rendszeresen vadászott közösen, jórészt Bánkúton, s olykor Bethlen István is csatlakozott hozzájuk.¹¹⁶

A kormányzó érdeklődött a futball, a vívás, az atlétika, a lóverseny, az evezés, az úszás és a technikai sportok iránt is.¹¹⁷ A napi elfoglaltságairól vezetett napló szerint 1923 és 1930 között elsősorban a lóversenyeket látogatta. De fel-feltűnt

¹¹⁰ Lásd például 8 Órai Újság, 1921. április 10. 2., 1925. március 24. 6., 1927. március 27. 3.; Budapesti Hírlap, 1921. április 10. 5., 1922. március 22. 5., 1929. március 23. 3–4., 1930. március 22. 9–10.; Szózat, 1924. március 18. 7.; Pesti Hírlap, 1928. március 24. 12., 1929. március 23. 15–16., 1930. március 18. 3., március 22. 10–11.

¹¹¹ Lásd például Budapesti Hírlap, 1921. február 22. 3–4., 1923. november 25. 3.; Szózat, 1922. április 29. 7.; MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1923. nov. 24.

¹¹² *Horthy Miklós: Emlékirataim. (Emlékezések)* Bp. 2011. 210.

¹¹³ Pesti Hírlap, 1930. dec. 24. 2., dec. 30. 6.

¹¹⁴ *Wálleshausen Gyula: Vadászatok Gödöllőn. Rubicon* 20. (2009) 7–8. sz. 61–62.; *Nagy Domokos Imre: Egy elfeledett vadászcsalád. Rubicon* 20. (2009) 7–8. sz. 90.

¹¹⁵ Pesti Hírlap, 1924. december 10. 6.

¹¹⁶ Lásd például MNL OL K 589 8937. mf. III. B. 1926. febr. 2., 1927. dec. 2–4., 1928. nov. 30., dec. 1–2., 1929. nov. 26–27.; Pesti Hírlap, 1927. december 6. 13., 1928. december 4. 5., 1929. november 28. 8., 1930. november 28–29., nov. 30. 9.; Budapesti Hírlap, 1930. november 30. 16.

¹¹⁷ Lásd például Budapesti Hírlap, 1921. május 28. 6., 1922. augusztus 25. 4., 1924. március 27. 9., május 6. 14., június 25. 5., 1925. szeptember 15. 15., 1926. augusztus 24. 5–6., 1928. május 30. 8., június 26. 8., 1929. március 27. 6., május 7. 15., május 29. 6., június 29. 22., október 19. 15., 1930. május 4. 11–15., május 13. 15–16., május 20. 16., június 4. 12., június 5. 10., június 24. 15–16., szeptember 9. 12., szeptember 23. 8.

futballmeccseken is. 1923. május 21-én például a Fradi-pályán végignézte a West Ham United (London) és az FTC–MTK kombinált csapat mérkőzését (végeredmény: 3–2), október végén pedig a magyar–svéd labdarúgó-válogatott összecsapását (végeredmény: 2–1).¹¹⁸ Máskor is előfordult, hogy a helyszínen végigszurkolta a válogatott meccseit. 1926. augusztus 20-án például a magyar–lengyel meccsen jelent meg (végeredmény: 4–1).¹¹⁹ 1929 augusztusában Budapesten rendezték első alkalommal az úgynevezett hatos nemzetközi vízilabdatornát. A rendezvényen, amelyet maga a kormányzó nyitott meg, Magyarország, Németország, Anglia, Franciaország, Belgium és Sédország vett részt. A tornát végül a magyar válogatott nyerte.¹²⁰ 1930. júniusban a kormányzó is végigszurkolta a magyar és az osztrák vízilabdaválogatott mérkőzését (végeredmény: 9–0).¹²¹ De 1924. május 18-án megnézte a mátyásföldi repülőtéren tartott repülőbemutatót is.¹²² Ez nem egyszeri alkalom volt, így tett 1928-ban és 1929-ben is, mivel a haditengerészeti pályafutása idején kialakult érdeklődése a technikai fejlődés iránt politikai tevékenysége során sem szűnt meg.¹²³ 1924. június közepén feltűnt a Kenderes mellett rendezett autóverseny nézői között,¹²⁴ 1928. október végén pedig Budapesten, a Svábhegyen rendezett motorkerékpár-verseny nézői között látták.¹²⁵ A technikai sportok iránti elkötelezettségét bizonyítja, hogy az autóversenyeket szervező Királyi Magyar Automobil Club (KMAC) fővédnökségét is elvállalta.¹²⁶

Horthy Miklós szeretett kiállításokra járni, szinte napi rutinjához tartozott a múzeumba járás. A Múcsarnok kiállításai közül, amelyeket a leggyakrabban látogatott, főként a festészeti tárgyúak érdekelték. Szárnysegéd korában még maga is festegetett, s amikor alkalma nyílt rá, szívesen teremtett kapcsolatot az itt kiállító művészekkel.¹²⁷ 1926-ban feleségével együtt megtekintette a Múcsarnokban ren-

¹¹⁸ MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1923. máj. 21., okt. 28.; Nemzeti Sport, 1923. május 22. 3–4., október 29. 1–6.

¹¹⁹ Esti Kurír, 1926. augusztus 22. 14.; MNL OL K 589 8937. mf. III. B. 1926. aug. 20.

¹²⁰ MNL OL K 589 8937. mf. III. A. 1929. aug. 14.; Pesti Hírlap, 1929. augusztus 15. 16., augusztus 22. 18.; Budapesti Hírlap, 1929. augusztus 15. 16., augusztus 20. 15–16.; Pesti Napló, 1929. augusztus 14. 11., augusztus 15. 14., augusztus 20. 25–26.; Az Est, 1929. augusztus 20. 12–14.

¹²¹ Budapesti Hírlap, 1930. június 24. 15.

¹²² Pesti Hírlap, 1924. május 20. 5.; MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1924. máj. 18.

¹²³ Budapesti Hírlap, 1928. május 19. 11.; Pesti Hírlap, 1929. május 22. 7.

¹²⁴ Pesti Hírlap, 1924. január 15. 10.; MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1924. jún. 14.

¹²⁵ 8 Órai Újság, 1928. október 30. 12.

¹²⁶ 8 Órai Újság, 1930. február 5. 6.

¹²⁷ Lásd például 8 Órai Újság, 1920. június 13. 4., 1921. augusztus 25. 5., 1925. május 17. 8., 1926. május 16. 10.; Budapesti Hírlap, 1921. január 11. 4., március 30. 6., szeptember 10. 6., szeptember 28. 4., 1922. január 26. 7., február 25. 7., május 12. 7., 1924. február 12. 8., május 11. 16., 1925. március 19. 7., május 17. 5. és 14.; Pesti Hírlap, 1921. január 9. 3., január 27. 3., szeptember 28. 6., 1922. október 28. 4., december 21. 5., 1925. május 17. 12., 1928. december 15. 11., 1929. március 5. 8., április 27. 11.; Szózat, 1922. január 26. 9., május 12. 9., november 10. 5., 1923. április 15. 7., 1924. május 11. 13., 1925. március 19. 11.; Pesti Napló, 1924. december 19. 11.

dezett aktkiállítás.¹²⁸ Előfordult, hogy festményeket is vásárolt.¹²⁹ Ritkábban más tematikájú kiállítások is felkeltették az érdeklődését, így például 1925 májusában a Vajdahunyad-várban vadászati kiállítást rendeztek, amelyet értelemszerűen nem mulasztott el megtekinteni.¹³⁰ De nem került el a figyelmét a motor- és autógyártás számos produktumát felvonultató, szintén 1925-ös automobil-kiállítás sem.¹³¹

Az újságok színház rovatában rendszeres időközönként – átlagosan kéthetente – lehetett arról olvasni, hogy a kormányzó és felesége megtekintettek egy-egy előadást valamelyik fővárosi színházban.¹³² A napi elfoglaltságairól vezetett naplóból tudható, hogy a vígjátékokat, a könnyen fogyasztható előadásokat kedvelték. A klasszikus és kortárs szerzők művei iránt egyaránt érdeklődtek. A klasszikusok közül sok William Shakespeare-darabot láttak (*Julius Caesar, Sok hühó semmiért, A makrancos hölgy, Tévedések vígjátéka, III. Richárd, Szentivánéji álmom*), míg a magyar klasszikusok iránt mérsékeltebb érdeklődést mutattak. A kortárs magyar szerzők közül a konzervatív szerzők munkáit kísérték figyelemmel: közülük is kiemelkedik Herczeg Ferenc (*Ocskay brigádéros, A Dolovai nábob leánya, A Gyurkovics lányok, Balatoni rege, Bizánc, A három testőr*).¹³³ Herczeg mellett Csathó Kálmán, Zilahy Lajos, Hubay Jenő, Hevesi Sándor és Harsányi Kálmán szerepel azon – a korszakban elismert – szerzők között, akiknek munkái iránt Horthy és felesége kifejezetten érdeklődött.

Az Operaházban az államfő és felesége főként díszelőadásokon vett részt.¹³⁴ 1923-ban Richard Wagner operáit tekintették meg legtöbbször (*Siegfried, Az istenek alkonya, Trisztán és Izolda*). Puccinitől a *Tosca* különösen tetszetett nekik, mert 1924-ben és 1929-ben háromszor nézték meg, 1925-ben négyszer, 1926-ban háromszor, 1927-ben kétszer, 1928-ban pedig egyszer.¹³⁵ 1923 és 1928 között ötször vagy még ennél is többször látták a *Faust*, a *Salome*, az *Aida* és a *Bajazzók* című operaelőadásokat. De érdeklődtek a filmek iránt is, amiket a fővárosi moziban (Corvin, Uránia, Royal, Mozgóképek Otthon) vagy a várbeli lakosztályban

¹²⁸ Budapesti Hírlap, 1926. január 14. 7.

¹²⁹ Budapesti Hírlap, 1921. október 5. 6.; 8 Órai Újság, 1929. június 23. 7.

¹³⁰ Szózat, 1925. május 16. 4.; Pesti Hírlap, 1925. május 16. 11., május 17. 13.

¹³¹ Pesti Hírlap, 1925. május 24. 17.; Budapesti Hírlap, 1925. május 24. 22.

¹³² Lásd például 8 Órai Újság, 1925. december 11. 12., 1926. március 6. 12., április 2. 12., október 22. 7., 1927. április 8. 9., 1928. április 11. 9., szeptember 11. 12., 1929. január 12. 8., január 13. 9., január 22. 8., március 9. 12., március 14. 10., március 15. 10., április 27. 10., június 29. 9., november 30. 8., 1930. február 5. 6., április 29. 12., június 29. 10.; Pesti Napló, 1924. január 6. 13., 1925. február 12. 13., 1926. március 16. 13., 1927. március 19. 14., 1930. január 3. 15., május 24. 11.

¹³³ MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1923. jan. 6., jan. 10., febr. 9., okt. 30., 1924. febr. 10., 8937. mf. III. B. 1927. okt. 11.

¹³⁴ Lásd például Pesti Hírlap, 1921. április 26. 4., május 31. 4., 1924. április 17. 10., május 27. 2.; Budapesti Hírlap, 1921. június 17. 7.; Szózat, 1923. március 20. 5.; Pesti Napló, 1924. május 27. 9.

¹³⁵ MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1923. jún. 5., 1924. jan. 4., febr. 14., jún. 14., 1925. febr. 5., márc. 21., máj. 16.; 8937. mf. III. B. 1926. máj. 20., jún. 12., dec. 3., 1927. máj. 25., okt. 12., 1928. jan. 13., 1929. jan. 29., márc. 3., okt. 18.

berendezett vetítőteremben néztek meg.¹³⁶ A várban először 1925. február 10-én került sor filmvetítésre.¹³⁷ Az évtized elején Horthy ritkábban járt moziba, mint színházba és operába, mert ez a szórakozási lehetőség ekkor még nem volt annyira elterjedt.

A kormányzó és felesége – időnként a gyerekeikkel – gyakori vendégei voltak az estélyeknek, bálloknak is: a báli szezon idején elsősorban a vitézi bálnak és a protestáns bálnak.¹³⁸ Kapcsolatépítés céljából – ez természetesen minden államfői reprezentatív feladat kapcsán is elmondható – rendszeres időközönként ebédet, vacsorát és teát adtak.¹³⁹ Az első garden partyra, amelyen a különféle elitszoportok képviselői, mintegy ezeröttszázan vettek részt, a budai Vár kertjében 1927. május 20-án került sor.¹⁴⁰ Ezt a kiemelt közéleti eseményt – hasonló méretekben – a következő években is megtartották.¹⁴¹ A társasági összejövetel a gazdasági világválság magyarországi megjelenését követően sem maradt el, sőt 1930-ban a kormányzói pár a budapesti mellett egyet Gödöllőn is szervezett Sincero bíboros, pápai legátus tiszteletére.¹⁴²

Kitekintés

Horthy Miklós azok közé a történelmi személyiségek közé tartozik, akikről meglehetősen sok ismerettel rendelkezünk. Életének szinte mindegyik szakaszával kapcsolatban folytak már történelmi kutatások, különösképpen a fővezéri és kormányzói tevékenységét illetően. Az eddig nem vagy kevésbé használt források elemzése révén azonban ismereteink kiegészíthetők, megállapításaink

¹³⁶ Lásd például Budapesti Hírlap, 1921. január 13. 5., szeptember 4. 8., 1923. január 21. 14., november 1. 8., 1924. május 7. 9., november 11. 10., 1928. október 9. 12.; Pesti Hírlap, 1922. október 21. 5., november 10. 5., november 12. 7., 1924. január 19. 5., március 19. 8., május 7. 9–10.; Pesti Napló, 1924. március 19. 7., 1927. január 21. 16.; 8 Órai Újság, 1930. január 26. 10–11.

¹³⁷ MNL OL K 589 8936. mf. III. A. 1925. febr. 10.

¹³⁸ Lásd például Pesti Hírlap, 1922. szeptember 29. 3., november 21. 3–4., 1924. január 15. 5., május 11. 17., 1926. február 2. 10., 1929. január 8. 15., február 5. 8., 1930. január 12. 24., február 9. 12.; Szózat, 1922. január 8. 5., január 22. 8., 1923. január 17. 9., január 21. 7., 1924. január 17. 5., január 27. 6., március 4. 4., 1925. január 20. 10., január 22. 6., február 9. 12., február 24. 9.

¹³⁹ A meghívottakhoz – a kormányzó napi elfoglaltságairól vezetett napló mellett – lásd még például Pesti Hírlap, 1920. szeptember 10. 2., szeptember 11. 3., 1921. április 17. 4., június 14. 5., július 14. 5., augusztus 11. 5., szeptember 13. 4., december 16. 5., december 18. 7., 1922. november 23. 5., 1923. február 1. 4., 1924. február 9. 6., március 12. 6., május 13. 6., november 20. 9., 1925. január 23. 5., február 13. 12., november 5. 10., 1927. február 1. 9., február 23. 11., 1928. január 22. 9., február 12. 8., 1929. február 17. 13., március 1. 3., 1930. március 30. 8., május 17. 10.

¹⁴⁰ Pesti Hírlap, 1927. május 21. 5.; MNL OL K 589 8937. mf. III. B. 1927. máj. 20.

¹⁴¹ Pesti Hírlap, 1928. május 25. 5–6., 1929. május 22. 4., 1931. május 20. 5.; Pesti Napló, 1928. május 25. 7–8., 1929. május 22. 5.; MNL OL K 589 8937. mf. III. B. 1928. máj. 24., 1929. máj. 21.

¹⁴² 8 Órai Újság, 1930. május 18. 7., augusztus 22. 4.; Pesti Hírlap, 1930. augusztus 22. 4.; Budapesti Hírlap, 1930. május 17. 8.

árnyalhatóak. Ez hangsúlyosan igaz Horthy államfői szerepfelfogására is. A tanulmány az 1920 és 1931 közötti időszakra vonatkozóan vizsgálja ezt a kérdést.

A gazdasági világválság alatt az 1920-as évek második feléhez képest komoly változás történt a kormányzó szerepfelfogásában: az aktuális ügyeket illetően az addiginál nagyobb rálátásra tartott igényt, sőt a napi szintű kormányzati politika formálásában is részt kívánt venni. Ettől kezdve kormányzói kötelezettségeinek összességén belül jelentősen megnőtt az érdemi politikai tevékenység aránya. Így volt ez 1932 és 1936 között, a Gömbös-kormány idején, s nem változott az egymást rövidebb időn belül váltó Darányi-, Imrédy-, Teleki- és Kállay-kormányok kapcsán sem. Természetesen ehhez már önmagában az a tény is hozzájárult, hogy a Bethlen-korszak után gyakoribbakká váltak a miniszterelnök- és minisztercserék. Mindebből az is következik, hogy 1921 vége és 1930 ősze között, amikor jóval kevesebb megosztó, utólag gyakran vitatott kormányzati döntés született bel- és külpolitikai téren, nehezen lehet Horthy Miklós érdemi politika- és társadalomformáló szerepéről beszélni, hiszen ő a napi politika alakításában ténylegesen nem vagy csak alig vett csak részt. Ugyanez azonban már nem mondható el a későbbi időszakokról, így az 1938 és 1944 közötti évekről sem, amikor a gyökeresen megváltozott Horthy szerepfelfogása, s maga is aktívan kivette részét a politika formálásából.

THE ACTIVITIES OF MIKLÓS HORTHY AS HEAD OF STATE IN THE 1920s

by Dávid Turbucz

SUMMARY

Practically no element of the career of Miklós Horthy has escaped the scrutiny of historians, although the extent of attention given to him as commander-in-chief and governor diverges. This, however, does not mean that, based on the scholarly literature, no more knowledge can be distilled, or the picture cannot be nuanced any more. The contemporary press can unequivocally be regarded as a source that makes possible both activities; moreover, empirical data collection and the visual presentation of the data are also feasible. This makes it possible to control and nuance the conclusions of the scholarly literature about Horthy's interpretation of his role as head of state. The paper categorises and presents the activities of the governor in the 1920s.

Márta Font

THE KINGS OF THE HOUSE OF ÁRPÁD
AND THE RURIKID PRINCES

Cooperation and conflict in medieval Hungary and Kievan Rus'

(Arpadiana 8.)

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2021. 356 oldal

Font Márta az Árpád-kori magyar történelem egyik legismertebb és elismertebb mai kutatója, munkásságában pedig kitüntetett helyet foglal el a Magyar Királyság és a Kijevi Rusz, illetve az uralkodó dinasztiák, az Árpádok és Rurikok közötti kapcsolatok kérdésének vizsgálatára, amelynek önálló monográfiát szentelt (*Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged 2005.). Az olvasó e mű jelentősen átdolgozott, angol nyelvű változatát veheti kézbe, amely az Árpád-ház Program keretében jelent meg az Arpadiana-sorozat nyolcadik köteteként. Fontos azonban leszögezni, nem egy egyszerű tükörfordítással van dolgunk, hiszen Font Márta számos ponton kiegészítette korábbi munkáját az azóta eltelt időben folytatott kutatásai eredményeivel, valamint a történettudomány újabb megállapításainak felhasználásával. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az elmúlt két évtizedben a Kijevi Russzal és azon belül is a Haliccsal foglalkozó kutatások reneszánszukat élték, ami szükségessé tette a régi monográfia bővítését és újraforgalmazását. A könyv teljesen új ötödik fejezetében Font Márta legfrissebb kutatásainak eredményei olvashatók.

A könyv első szerkezeti egységében a szerző részletes betekintést nyújt a kútfők tanulmányozásának módszertanába, alaposan ismertette a rendelkezésre álló forrásbázist. Elsőként a keleti szláv évkönyvirodalom tagjait veszi sorra (*A Kijevi Rusz első krónikája, Kijevi Évkönyv, Halics-Volhíniai Krónika*). A keleti szláv szövegek után, áttérve a nyugati kereszténység területére, Font a magyar elbeszélő és okleveles források mellett ismerteti a kutatás szempontjából fontos lengyel, cseh és egyéb nyugati forrásokat is, végezetül pedig a bizánci dokumentumok relevanciáját hangsúlyozza. A könyv egyik legnagyobb erénye, hogy a szerző összeveti a különböző területeken keletkezett forrásokat, és szembeeseti az olykor egymásnak ellentmondó, adott esetben egymásról mit sem tudó tudományos munkákat, majd a fentiek mérlegelése alapján saját szintézist hoz létre.

A könyv első nagy fejezetében (*Házasságok, szövetségek és hadjáratok*) a szerző a kezdetektől vizsgálja a keleti szláv és a magyar előkelők érintkezéseit. Ezekről a honfoglalást megelőző elszórt híradásokból értesülünk elsőként, és ezt követik a magyarok Kárpát-medencébe érkezéséről, valamint a Szvjatoszlav-féle koalícióra és a magyar törzsek közötti interakcióra vonatkozó beszámolók. A szerző általánosságban is ír az Árpádok házassági politikájáról, majd az egyes Árpád-házi és Rurikida uralkodók példáján keresztül szemlélteti a két dinasztia kapcsolódási pontjait. Természetesen nem szorítkozik kizárólag az egymással kötött frigyekre: az olvasó képet kaphat a két hatalmi centrum teljes dinasztikus politikájáról, az egyes időszakok fontosabb eseményeiről, illetve a keleti és nyugati egyház közötti viszonyról is. Kifejezetten érdekes I. András esete, hiszen ő volt az első magyar uralkodó, aki a Kijevi Rusz területéről házasodott, de külön fejezet foglalkozik I. (Szent) László korával is, aki ugyan nem a Ruszból választott magának jövendőbelit, ám családi kapcsolatok az ő uralkodása idején is létesültek. A szerző részletesen elemzi Könyves Kálmán uralkodását is, a korábbiakhoz hasonlóan nemcsak a dinasztikus házasságokra, hanem a kapcsolatok más aspektusaira is összpontosítva. A továbbiakban megismerhetjük II. Géza és Izjaszlav Msztyiszlavics nagyfejedelem kapcsolati hálóját is. Font Márta mindazonáltal nem kizárólag az uralkodók szintjén vizsgálja a házassági kapcsolatokat, hiszen külön alfejezetet szentelt a családok nőtagjainak és a világi elitnek is.

A kötet második fejezete először a kooperáció után az érdekköszütközések és -azonosságok felé fordul. A szerző Könyves Kálmán és Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem kapcsolatával kezdi elemzését. Az előző fejezethez hasonlóan megismerkedhetünk az érdekellentétekből fakadó konfliktusokkal, elsősorban Könyves Kálmán dinasztikus érdekek nyomán indított sikertelen hadjáratával.

A következő alfejezet a Kálmán halála utáni helyzettel foglalkozik. II. István esetében ugyan még nem, de II. Béla uralkodása idején bizonyosan a trónkövetelő Borisz herceg fellépése volt az egyik legégetőbb kérdés. Font emellett a magyar–rusz (illetve lengyel és cseh) érintkezések egyéb részleteit is bemutatja, amelyek révén megismerhetjük a formálódó magyar–halicsi szövetséget. A II. Géza uralkodása idején fennálló magyar–rusz kapcsolatokat a szerző szélesebb perspektívába helyezi: a magyar uralkodó keleti politikája mellett annak Bizánccal, illetve a Nyugattal fennálló viszonyrendszerét, valamint a korszak formálódó szövetségeit is vizsgálja. II. Géza esetében természetesen a Ruszból származó királyné, Msztyiszlav kijevi nagyfejedelem lánya és Izjaszlav fejedelem testvére, Eufrozina értékeli fel a kapcsolatokat. A szerző a hadi eseményeket tárgyalja a legrészletesebben, amelyek között az eligazodást táblázatok segítik. A hadjáratokat a szerző kontextusba helyezi, így figyelemmel kísérhetjük II. Géza és fia, III. István bizánci háborúit is.

III. Béla uralkodása, valamint Halics meghódítására indított hadjáratai adják a következő alfejezet témáját. A korábbiakkal ellentétben ezúttal elsősorban nem a dinasztikus kapcsolatok vezették a magyar uralkodót – a cél ekkor egyértelműen a területi expanzió volt, amelyet világosan bizonyít, hogy III. Béla másodszülött fiát, Andrást kívánta Halics élére ültetni. A szerző fontos megállapítása, hogy az uralkodót ebben nem a keleti rítussal szemben érzett esetleges ellenszenv, hanem az anyja révén formált jogigény vezethette.

A könyv harmadik fejezetében a 13. század első harmadához érkezünk el. III. Béla fia, II. András ugyancsak számos hadjáratot indított a Halicsi Fejedelemség területére. A király abban is követte atyját, hogy egyik fiát, Kálmán herceget igyekezett – inkább kevesebb, mint több sikerrel – Halics uralkodójává tenni. Természetesen nem csak a magyar király játszott főszerepet a térségben a 13. század elején: Leszek krakkói, valamint Danyiil halicsi fejedelmek tevékenységéről is pontos képet kaphatunk Font Márta elemzéséből. A fejezet több részre bomlik: elsőként a magyar–lengyel szövetség kialakulásába és változásaiba, köztük a Halicsi Fejedelemség birtoklásáért folytatott küzdelembe és a szepesi találkozó részleteibe, majd II. András harmadik fia, András herceg peremysli uralmába nyerhetünk betekintést. A fejezet II. András halicsi politikájának értékelésével zárul.

IV. Béla uralkodása sok szempontból tekinthető jobbára egyértelmű szakításnak apja uralkodásával, nem kivétel ez alól halicsi politikája sem. A szerző a monográfia negyedik fejezetében kitér a magyar uralkodó és Danyiil, annak testvére, Vaszilko, valamint a csernyigovi Rosztyiszlav kapcsolataira. András herceg 1234-es halála után Béla és Danyiil viszonya egyértelműen pozitívnak tekinthető, amit az a tény érzékeltet a legjobban, hogy a ruszbéli hercegek aktívan vettek részt a magyar király konfliktusaiban és dinasztikus politikájában. Képet kaphatunk továbbá a mongol invázió hatásairól, Rosztyiszlav és családja különleges helyzetéről a Magyar Királyságban, valamint IV. Béla szövetségi rendszeréről és a Babenberg-örökséggel kapcsolatos kérdésekről is.

A könyv ötödik fejezete Font Márta friss kutatásait összegzi. A szerző a halicsi magyar uralmat támogató helyi és magyar előkelőket tette elemzése tárgyává, még hozzá a 11. század végétől egészen a 13. század első harmadáig. Különösen érdekes az a vizsgálat, amely a halicsi hadjáratoknak a magyar társadalomra gyakorolt hatására vonatkozik. A monográfiát egy összefoglaló fejezet zárja, amelyet a források és a szakirodalom jegyzéke, illusztrációk (térképek és családfák) sora, illetve névmutató követ.

A szerző a legszélesebb forrásbázisra alapozta kutatását; különösen eredményes a Kijevi Ruszban, valamint a nyugati kereszténység területén keletkezett narratív és okleveles források adatainak összevetése, amely a szerző specialitása. Üdvözlendő, hogy a magyar és ruszbeli történelem eseményeit elemző munka most angolul is megjelent, hiszen így a magyar medievisztika eredményei szélesebb körben is hozzáférhetővé válhatnak, segítve a külföldi kutatók tájékozódását, valamint bizonyos, széles körben elterjedt tévedések korrigálását. A könyv azonban a magyar olvasók számára is tartogat érdekességeket, hiszen immár jóval pontosabb képpel rendelkezünk az Árpád-kori magyar és keleti szláv kapcsolatok történetét illetően, és nemcsak az uralkodókról, de a világi elittről is. A bővített változatot remélhetőleg nemsokára magyar nyelvű kiadásban is kézbe veheti az olvasóközönség.

Barabás Gábor

AZ ANJOU-KOR HATALMI ELITJE

Szerk. Csukovits Enikő

Magyar Történelmi Társulat – Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Bp. 2020. 380 oldal

A magyar középkorkutatás lényeges kérdéseket megvilágító kötettel gyarapodott a közelmúltban. A Csukovits Enikő szerkesztésében megjelent, 17 tanulmányból álló kötet ugyanis nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy a korszak korábbi kutatói (Engel Pál, Fügedi Erik) által jegyzett munkákat alapul véve az Anjou-kor hatalmi elitjét a lehető legárnyaltabban mutassa be. A téma behatóbb vizsgálatát messzemenően indokolja a korszakra vonatkozó források mind teljesebb elérhetősége (a Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltárának és Fényképtárának gyűjteménye, az Anjou-kori Oklevéltár elkészült kötetei) is. Az elit vizsgálata rendkívül termékeny kutatási téma, amely a napjainkban még kevésbé intenzíven tanulmányozott Anjou-kor kutatóinak számos felfedezést tartogat. A szerkesztő a kötet előszavában az eddigi tudásanyag összefoglalását ígéri olvasójának, amely remélhetően fokozni fogja a korszak iránti érdeklődést.

Bár tanulmánykötetről van szó, a munka mégis egységes egész benyomását kelti, már a szerkezetével is. A bevezetést követően az első fejezet *Az európai Anjou elit* (15–70.), a második az *Elitváltások Magyarországon* (73–162.), az utolsó, legnagyobb rész pedig *Az Anjou elit élete* (165–353.) címet kapta.

A hazai olvasó elsőként – három külföldi szerző írása révén – az olasz és francia kutatásokba nyerhet betekintést. Riccardo Rao az itáliai kommunákat tette elemzése tárgyává, széles társadalmi spektrumban vizsgálva szerepüket a nápolyi Anjouk uralma alatt. Hasonló társadalomtörténeti megközelítéssel találkozunk Serena Morelli munkájában, aki a 13–15. századi Dél-Itália viszonyait ismerteti az udvar és a periféria kölcsönhatásának, valamint az intézmények fejlődésének vizsgálatával. Ugyanez a vezérfonala Thierry Pécout tanulmányának, amely az Anjouk uralta Provence példáját mutatja be. A három munka bepillantást enged a 2014-ben francia, magyar és olasz részvétellel újtára indult kutatócsoport (Europange) tevékenységébe is. Az egykor Anjouk által uralt területek, országok történéseinek együttműködésével megvalósuló projekt célja a lokális elitkutatáson túl a hosszabb időszakok, társadalmi struktúrák vizsgálata.

A kötet további fejezetei a hazai kutatások eredményeire támaszkodnak. A második egység, amely a könyv gerincének tekinthető, kifejezetten a politikai elitre fókuszáló tanulmányokat gyűjt össze. Öröndetes, hogy az időhatárokat a szerzők szabadon kezelték, így az Árpád-kori előzményekről is olvashatunk. Zsoldos Attila tanulmánya az államalapítás korától tekinti át a magyarországi elit történetét, hangsúlyos részt szentelve azoknak a társadalmi változásoknak, amelyek az Árpádok utolsó évszázadát jellemezték. A szerző másik írása I. Károly korának változásait szemlélteti. Az oligarchákkal előbb együttműködő, majd ellenük forduló, végül saját hatalmi bázisát kiépítő uralkodó politikája alapjaiban rajzolta át az elit képét, még akkor is, ha új arisztokráciáról, legalábbis származásuk és korábbi tisztségviseléseik tekintetében nem beszélhetünk. Nagy Lajos báróit ugyancsak külön elemzés tárgyává tette Csukovits Enikő, aki tanulmányában számos különbségre is rámutat apa és fia személyi politikájában. A korszakhatárt azonban a szerző nem az 1382. évnél, Lajos király halálánál húzza meg: az Anjou-kor elitjét alkotó családok pályáját egészen a 15. századig követi. A második részt Ráczy György szintén hiánypótló munkája zárja, amely a korszak főpapságának történetét tárgyalja. A tanulmányból kirajzolódik az Anjouk és Avignon ambivalens viszonya, amely az egyházi vezetők kiválasztását övező konfliktusokban is megnyilvánult.

A harmadik részben tíz tanulmány kapott helyet. Az Anjou-elit életét tárgyaló írásközött Engel Pál egy munkája (*Birtokosztály és családképződés*) is olvasható, méltó módon emléket állítva az Anjou-korszak mindmáig meghatározó kutatójának. A tanulmányok térben egyre távolabb viszik az olvasót az udvartól: az ország megyéitől és váraitól végül a határokon túlra vezetett hadjáratokig jutunk el, amelyekben az elit bizonyíthatta hűségét és hősiességét.

Az elit kormányzati szerepét Szócs Tibor mutatja be a Héderváriak példáján keresztül, de a korszak nagynevű családjai (Lackfi, Szécsi, Cudar) is feltűnnek munkájában. Mészáros Orsolya a királyi udvar és az elit szimbiózisát tárja elénk az Anjouk visegrádi és budai építkezéseiről szóló írásában, amely a bárók és a főpapok királyi székhelyeken történő megtelepedésével is foglalkozik. A tanulmány Serena Morelli másik tanulmányának hasonló témájú párjaként is olvasható, ráirányítva a figyelmet, hogy a jövőben gyümölcsöző lehet az összehasonlító elemzések készítése. Az udvar után az elit és a megyék kapcsolatába nyerekünk betekintést Kádas István munkájából. A szerző új megvilágításba helyezi az ispánok cseréjének folyamatát, valamint rámutat az udvari lovagok és a megyék kapcsolatára, érzékeltetve a királyi hatalom határait és lehetőségeit. Engel Pál kutatásai óta tudjuk, hogy a 13–14. századi politikai és hatalmi vetélkedésben döntő körülmény volt, hogy ki birtokolja a várakat. Engel tézise, miszerint a vár a hatalom alapja, az egész Anjou-monarchia jellemzőeként is szolgálhatna, hiszen az erősségek jelentős része 1321–1323 után királyi kézre került. 1387 után ugyanakkor drámaian megváltozott a helyzet: az adományok Zsigmond király kezét megkötötték, elveszítette elődei hatalmi bázisát. Ezt a történeti alapvetést árnyalja Horváth Richárd munkája, aki sorra véve az eladományozott várakat kitér azok terminológiai kérdéseire is (*castrum, castellum*). Joggal hangsúlyozza a megkoronázott király tekintélyének jelentőségét, amelyet nem csupán a várak száma, hanem az uralkodó személye is befolyásolt. Külpolitikai kitekintéssel bír B. Szabó János és Csáky Judit munkája. Az előbbi szerző az elit hadakozásban játszott szerepét járja körül, a katonai logisztika és stratégiai gondolkodás fontosságára irányítva a figyelmet. A tanulmány az egyes hadjáratokon keresztül plasztikus képet fest a korszak hadi mentalitásáról is. A külpolitika egy ezidáig kevés figyelmet kapott aspektusát mutatja be Csáky Judit Nagy Lajos 1343 és 1353 között Nápolyba küldött diplomatáiról írva, akik a főpapok, az előkelők és a királyi kápolna személyzetéből kerültek ki.

A kötet harmadik egységének írásai kultúrtörténeti témákat járnak körül. A gazdagon illusztrált fejezet rendkívül értékes: szinte mindenről képet alkothatunk, ami az Anjou-kor elitjének művelődéséhez kapcsolódik, legyenek azok a visegrádi és budai építkezések, a királyi udvar ethoszából ihletet merítő és a vallásos lovagi ideált a templomok falain megjelenítő freskók, vagy az elit körében terjedő címerhasználat. Jékely Zsombor az elit műpártolását mutatja be a várak építésétől a kegyúr pártolásából megépülő és megújuló kolostorokig, valamint falusi templomokig. Az előkelő patrónusokról sokat elárul a templomok díszítése, a freskók világa is, amelyek közül a Szent László-ciklusok érdemelnek figyelmet. Jóval kevesebb emlékünk van a kódexekről és ötvöstárgyakról, amelyek a korabeli anyagi kultúra európai nivójára vetnek fényt. Az Anjou-korban terjedt el az előkelők körében a címerhasználat. Ezt tanúsítják a ránk maradt főpapi és főúri síremlékek, amelyekkel kapcsolatban Rácz György második tanulmánya igazítja el az olvasót. A szerző kitér a 13. századi előzményekre, így a bárók által felhasznált uralkodói címerre vagy a lovaspecsétekre, és tárgyalja a *Képes Krónika* címerábrázolásait is, kiemelve az egyéni címerhasználatot. Csukovits Enikő második munkája a bárók műveltségét vizsgálja és felveti a korábbi kutatási eredmények felülvizsgálatának szükségességét, különös tekintettel a főpapi művelődés eddig kevés figyelmet kapott területére. Az Anjou-kori elit műveltsége ugyanis összességében jóval kedvezőbb színben tűnik fel, mint azt a korábbi kutatások mutatják.

A szerkesztő munkáját dicséri, hogy a kötet tanulmányai egy monográfia fejezeteiként is olvashatóak, ugyanakkor külön-külön egységként is megállják helyüket. Az írások hosszú ideje tartó kutatások kiérlelt eredményeit adják közre. A szerzők nem féltek attól, hogy a korszakra vonatkozó, toposzá merevedett állításokat megkérdőjelezzék vagy a korábbi eredményeket árnyalják. Néhol azonban a további kutatások szükségességét is érezheti az olvasó, miként erre Kádas István a megyei elit, illetve Szócs Tibor az országos elit famíliái és kormányzati szerepe kapcsán írásában rámutat. Az egyházi elit jobb megismerését főpap-portrék megrajzolása mozdíthatja elő, a készülő káptalani archontológiák révén pedig pontosabb pályaképeket vázolhatunk majd fel. Az udvar és az elit kapcsolatának vizsgálatára ösztönzőleg hathatnak az alaposabban ismert nápolyi és közép-európai párhuzamok (például III. Kázmér lengyel és IV. Károly cseh/német–római császári udvara). Hasonlóan új eredményeket várhatunk az Anjou-kor bárói családjainak (Lackfiak, Szécsiek, Cudarok, Garaiak) még hiányzó feldolgozásától is. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kötetből fájóan hiányzik a 14. századi Magyar Királyságot ábrázoló térkép, amely a laikus olvasót bizonyára segítette volna a várak, megyék és tartományok elhelyezését illetően. Ám dicséretes, hogy Jékely Zsombor és Rácz György tanulmányait színes illusztrációk kísérik. A bőséges tudományos apparátust látva elmondhatjuk, hogy a korszakról készült legjelentősebb történeti munkák mindegyike helyet kapott a kötetben.

Ahogy a tanulmánykötet bevezetőjében olvassuk, a fiatal Caroberto valóban nem tudhatta, hogy 1300 nyarán kik várnak rá a dalmáciai Spalatóban. Támogatói, az Árpádoktól megörökölt elit, I. Károly következetes és kitartó küzdelme eredményeként adták át helyüket annak a lojális bárói karnak, amely meghatározta a korszak arculatát. E szűk csoport tagjait ma már alaposan ismerjük, ami elsősorban Engel Pál archontológiájának és genealógiai munkájának köszönhető. A korszak azonban a legutóbbi időkhöz kevés kutatót vonzott és a történeti köztudatban sem foglal el kitüntetett helyet, ellentétben az Árpádok vagy a Hunyadiak korával. Pedig a kutatás folytatásához ma már elsőrangúak a feltételek. A 17 szerzőt felvonultató kötet, amely a kormányzógárda sokoldalú bemutatását tűzte ki célul, reményeim szerint mindezen a közeljövőben változtatni fog.

Farkas Csaba

Jakab Réka – Kákonyi Anna

TÁGULÓ ÉS SZŰKŰLŐ TEREK

A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete

Veszprémi Zsidó Hitközség, Veszprém 2020. 488 oldal

A veszprémi zsidó közösség történetét 1932-ben foglalta kötetbe Kun Lajos főrabbi. Munkája szekunder forrás, miközben a hitközség iratanyaga a vészkorszakban megsemmisült. Egészen 2020-ig váratott magára egy modern szemléletű, a politika- és eseménytörténeten túlmutató feldolgozás. Ekkor – egy kiállítás létrehozására irányuló forrásfeltárás nyomán – született meg a gondolat, hogy a kutatás eredményeit könyv formában adja közre a két szerző, Jakab Réka és Kákonyi Anna.

A kötet egy szigorúan szerkesztett, szinte narratív fonalra felfűzött, kimeríthetetlen adattár. A feszes és tömör szöveg összhangban van azzal, amit a könyv szakirodalma is tükröz: az elméleti művek száma gyér. Alap kutatásra épülő, dominánsan forráscentrikus munka született, amelynek bázisa a megmozgatott hatalmas mennyiségű primer dokumentum (így a vármegyei közgyűlési iratok, a városi tanácsi iratok és a püspöki, valamint káptalani úriszéki iratok). Az elbeszélte történet íve mikrotörténetek láncolatára épül.

A kötet pilléreit három nagyobb fejezet alkotja: 1. a zsidó népesség helyzete az úrbéri viszonyok megszűnéséig; 2. a zsidóközség és intézményrendszere; 3. zsidó társadalom a polgári korszakban. A szerzők először a 18. századi Veszprémet mutatják be, a közeget (fizikai és jogi értelemben), amely kaput nyitott a zsidóság előtt. A környezet bemutatását, ahogy a kötet mondandója újabb idősíkok felé mozdul el, időről időre megismétlik. A püspöki mezőváros polgári és nemesi önkormányzattal bírt, a püspökök hol engedtek, hol szorítottak a fenntartásán. Az összességében jó emlékezetű Padányi Bíró Márton azon egyházfők sorát gyarapította, akik igyekeztek ha nem is csorbítani, de a minimálisra szűkíteni a város jogkörét. A település paradox módon épp azért bizonyult nyitottnak a zsidóság befogadására, mert a földesura a püspök (és a káptalan) volt. A szabad királyi városi rang elnyerését célzó konok, ám erőtlenné bizonyuló próbálkozások dugába dőltek, a város önkormányzatának nem volt beleszólása a beköltözők kérelmeinek elbírálásába, a földesúr e tekintetben kérelhetetlenül érvényesítette hatalmát. A zsidóság, amely kereskedelemmel és iparral foglalkozott, alkalmasnak bizonyult arra, hogy adói révén növelje a püspökség bevételeit. E cél érdekében engedélyezte a püspök a beköltözéseket, a polgárság dohogását figyelmen kívül hagyva. Arra sem törekedett, hogy a polgárságot érdekeltté tegye, nem szándékozott osztozni a bevételen. A püspökség e racionális nyitottsága akkor változott meg, amikor több zsidó engedély nélkül költözött be, amire a válasz a kérvények merev elutasítása lett. A könyv világosan feltárja a folyamatot, amelynek során a zsidóság – miközben tagjai a földesúr zsellér jogállású alattvalói voltak – egy számára is előnnyel kecsegtető reláció részesévé vált. A kölcsönös egymásra utaltságot példázza, hogy a 18. században a zsidóság bevétele elsősorban a földesúri haszonvételek bérletéből táplálkozott.

A zsidó népesség töretlenül növekedett: míg 1785–1787-ben 182 fő, addig 1848-ban már 1020 fő volt. A 19. század derekán a város lakossága meghaladta a 13 000 főt, vagyis a zsidóság aránya 7-8%-ot tett ki. A keresztények elővásárlási joga ellenére jellemzőbbé vált a zsidóság ingatlanvásárlása, ami mutatja helyzetük stabilizálódását. A zsidóság megélhetésének hátterét döntően a kereskedelem, az ipar és a hitelezés nyújtotta. A kötet markánsan megjeleníti, hogy a három fél (a püspökség/földesúr, a városi lakosság és a zsidóság) kölcsönös kapcsolatát folyamatos – hol enyhülő, hol erősödő – pulzáló feszültség hatotta át, amely magában hordozta a viszonyrendszer erodálódását. Ezt a szerzők egy esettanulmány keretében különösen érzékeltesen mutatják be (erről később esik szó).

A két szerző jó érzékkel mérte fel, hogy egy „pillanatfelvétel” erejéig érdemes leltárt készíteniük. Ez mintha megtörné a kötet ívét, de mégsem: a százéves gyarapodási folyamatot bemutatató fejezet lezárása a közösség társadalomtörténeti/demográfiai elemzése. Feltáruul általa, hogy a zsidóság rekrutációja túlnyomórészt a belső utánpótlásból táplálkozott, s a város migrációs sodrása (nem meglepő módon) Veszprém vármegyére, illetve a környező megyékre gyakorolt erősebb hatást. A kereső népeség főleg a kereskedelemről fedezte megélhetését, számban őket követték az iparosok, majd az értelmiségiek/honoráciorok. (207., 66., 19.)

A szerzők külön alfejezetet szenteltek a zsidóság térbeli megjelenésének, vagyis annak, hogy a szakrális intézmények hol nyertek teret a szó fizikai értelmében. Az épületek minősége, helyük a város fizikai/közösségi terében tükrözi azt a mozgásteret, amelyet a zsidóság igyekezett kitölteni. A fizikai egyúttal szellemi tér is volt, hiszen az épületek „csupán” megjelenítik az intézményeket, amelyeknek otthont adnak. Ezeket igyekeztek egy tömbben kialakítani, így jött létre az úgynevezett zsidó udvar. A szerzők nem mulasztanak el intézménytörténetet nyújtani, megtoldva mindezt a betöltött tisztségek bemutatásával. Segíti az áttekintést a belső borítókön közölt két térkép is, amelyek eltérő időmetszetekben (1850-es évek és 1930-as évek) mutatják be a zsidóság szakrális épületeit, illetve a zsidók által lakott ingatlanokat. A zsidóság térbeli elhelyezkedése keveset változott, jellemzően a Palotai út/Kossuth Lajos utca, Vásártér/Búzapiac tér, Szabadi utca/Horthy Miklós utca, Babocsai tér/Szabadság tér és Gizella tér környékén laktak, illetve előbbi három szegélyezte a zsidó udvarnak helyet adó területet is.

Egy külön alfejezet foglalkozik az 1790. évi bíróválasztással (amelynek forrásai a Függelékben találhatóak meg, betekintést adva az összetett történet hátterébe). A közösség konfliktusait felszínre hozó aktus kijelölte a zsidóság mozgásterének határait, rámutatva arra, hogy a földesúrral fennálló, nem egyenrangú felek közt létező, ingatag viszony egyensúlya megbillenhet. A duzzadó botrány kiváltotta a felsőbb hatóságok figyelmét és azok beavatkozását vonta maga után. A földesúr egyértelművé tette, hogy a hasonló eseteket megtorolja, a közösség számára pedig világossá vált, hogy belső konfliktusaik napvilágra kerülése ellenkezik az érdekeivel.

A kötet harmadik nagy fejezete az 1867 utáni időszakot öleli föl. Az 1849 és 1867 közötti, a magyar történetírásban mostoha sorsra kárhözottatott időszak önálló tárgyalása sajátos módon belesimul a polgári korszak értékelésébe. Ám egyfelől az 1849 utáni berendezkedés nem írható le reakcióként, mivel a Monarchia idején szárbá szökkenő fejlődés gyökerei visszanyúlnak ide, másrészt az 1872 előtti időszak forrásadottsága szűkös. Így e látszólagos hiátus nem szegi kedvét az olvasónak.

A szerzők mozgásterét ebben a korszakban szignifikánsan eltérő forrásadottságok bástyázták körül, de ezt a problémát a lehetőségekhez mérten sikeresen hidalták át. Veszprém jogi, gazdasági és népesedési viszonyainak vázlatos ismertetése után a zsidó lakosság kereskedelmi és ipari tevékenysége kerül előtérbe, bemutatva a vállalkozásokat, illetve a modern idők jeleként a gyáripárban betöltött szerepüket. A kötet taglalja a zsidó elit szerepét, amelynek súlyát mi sem példázza jobban, mint a zsidók felbukkanása a virilislistákon, ahol arányuk a századvégtől rendre 30% körül mozgott, sőt meg is haladta azt. A zsidó virilisek a kereskedelmi, ipari és értelmiségi elit soraiból kerültek ki. A századelőn kiemelendő a zömében ügyvédekből álló értelmiség nagyarányú jelenléte, a feudális kötöttségek megszűnésével ugyanis megnyílt a tér a zsidóság előtt az értelmiségi pályák, valamint a városi hivatalok irányába. A kötetben „mini családtörténetek” sorjáznak a többgenerációs kereskedő familiákról és (visszafogottabban) az értelmiségiekről és iparosokról. A zsidóközséget felváltó hitközség történetét – Kun Lajosra támaszkodva – érintőleg ismertetik a szerzők, és kellő távolságot tartanak attól a szemlélettől, amely szerint az izraelita felekezetet uniformizálta követőit.

A munkában bővebb teret kap a polgári fejlődés kulcskérdése, vagyis a gazdaságin túlmutató társadalmi integráció/asszimiláció kérdése. Ez kétpólusú vizsgálatot követel meg, hiszen

a többségi társadalom befogadó készsége mellett a zsidóság asszimilációs nyitottsága is fontos tényező. A kötet rámutat, hogy a magyar nyelv elsajátítása általános volt. Ezt erősítette, hogy a hitközség hivatalos nyelve is a magyar lett a század utolsó negyedére. Az integráció jelei tetten érhetőek az iskoláztatásban, valamint a jótékonyági akciókban való részvételek révén is. Hasonló módon mutatkozott meg az integráció az egyesületi és más közéleti szerepvállalásban, valamint a honvédelemben (1848-tól). Végül a kétoldalú nyitottságot magánkapcsolatok sorával illusztrálja a kötet e fejezete.

Mindebből látható, hogy a zsidóság asszimilációs készsége számottevő volt, Veszprém polgársága pedig nem hordozta terhes örökségként a feudális idők szembenállását. E mintázatok egy még sikeresebb polgári fejlődés ígéretével kecsegtettek, ám a „neobarokk” Horthy-korszak alkonya tragikus törést hozott. A 19. század fontos vívmányát, a polgári egyenlőséget már semmibe vette a numerus clausus. Az első zsidótörvény után pedig mind szűkebbre szabta a zsidóság mozgásterét a jogkorlátozás, a jogfosztás, amit követett a gettóba zárás, az elhurcolás, végül a megsemmisítés. A kötet számba veszi a családokat, amelyek tagjainak döntő többsége életét veszítette a holokauszt során.

Zárás gyanánt a mű kitér arra, hogy a zsidóság újrakezdését számos tényező gátolta. Az elhunytak pótolhatatlan őr hagyta maguk után, a túlélők közül sokan máshol kerestek feledést, illetve mind kevesebben vettek részt a közösség kovásának számító hitéletben. A szabadpiaci kereskedelmet elvető rendszer és a hitközség legfontosabb épülete, a zsinagóga államosítása szintén gátja lett annak, hogy újra megerősödjön a közösség. Szinte jelképes, hogy a hitközség tulajdonában nem maradt más, mint a temető. A szerzők példaként egy intergenerációs családtörténettel is szövegelnek, a Weisz-családdal.

A kötet használatát melléklet segíti: archontológiai adatok, a zsidó népesség összeírásai (1818-ból és 1848-ból), a háztulajdonosok és bérlők listája (1850-ből és 1857-ből), a választásra jogosultak jegyzéke (1939-ből), a gettóba zártak, valamint a munkaszolgálatosok névsora (1944-ből). Nagyban hozzájárul a részletek megértéséhez, hogy a függelék közli a második fejezetben taglalt bírósálasztás forrásait. Ezek átírása megkönnyíti az olvasó dolgát, de a jegyzetek hiányát szöveg kell tennem. A kötetet gazdag forrás- és irodalomjegyzék zárja.

A sűrű leírású szöveg plasztikusan ábrázolja, hogy a fizikai és jogi terek párhuzamos szűkülése hogyan szorította korlátok közé a zsidó közösséget, hogy végül – mintegy tölcserként – el is nyelje azt. A kötet elsősorban nem kimerevített pillanatfelvételekkel dolgozik, azok legfeljebb támasztékként szolgálnak. Helyette a viszonyrendszerek szövevényét, azok ritmustalan ütemű változását ábrázolja folyamatában. A zsidóságot nem ragadja ki kontextusából, hanem megmutatja, miként ágyazódott be ez a közösség a helyi (mikro)társadalom szövetébe. Különösen azt követően domináns ez a szemlélet, hogy a feudális viszonyok megszűnésével a földesúr/zsidóság viszonyrendszer semmivé lett, és a polgári társadalom utat nyitott az asszimiláció felé, amellyel a zsidóság élt is. Veszprém nyitott, befogadó közegnek mutatkozott, aminek a közös múlt durva megtörése vetett véget. A folyamatosan újra- és újraformálódó viszonyrendszerek, alkalmi és hosszabb távú érdekszövetségek lüktető dinamikája végighúzódik a kötetben. Akit érdekel a 19. századi és 20. század eleji Magyarország társadalma, a feudalizmusból a polgári társadalomba való átmenet időszaka és/vagy Veszprém története, haszonnal forgatja e könyvet, egyúttal megéri: lehetetlen maradéktalanul szétszálazni a múltat zsidó, magyar, katolikus stb. történeté. Közös örökségünk az.

Katona Csaba

Sallay Gergely Pál

„HADISZALAGON, KARDOKKAL”

Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp. 2020. 179. oldal

Sallay Gergely Pál a Hadtörténeti Múzeum és Intézet főtanácsosa és osztályvezetője, illetve a múzeum numizmatikai gyűjteményének gyűjteményvezetője. Ahogy kötetének előszavában a szerző maga is jelzi (7.), a könyv alapjául korábbi kutatási eredményeinek publikációi szolgálnak, amelyek az első világháború centenáriuma kapcsán jelentek meg az utóbbi években a *Hadtörténelmi Közleményekben*. A szerző falerisztikával és numizmatikával kapcsolatos munkásságához hozzátartozik, hogy említett kutatásait megelőzően már több tanulmánya és egy önálló munkája is napvilágot látott a Magyar Honvédség és a leventemozgalom 1938 és 1945 közötti jelvényeiről. Emellett ugyancsak foglalkozott a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található finn kitüntetésekkel is.

A könyv megírására a szerzőt az ösztönözte – ahogyan ezt az előszóban ki is emeli –, hogy bár az osztrák–magyar kitüntetések típusairól, illetve adományozási és viselési metódusairól már több tudományos munka is értekezett, olyan szintézis még nem született, amelyek ezt kizárólagosan az első világháború során bekövetkező változások szempontjából vizsgálta volna meg. Természetesen ez mit sem von le a hazai falerisztikai szakirodalomban alapvetőnek tekinthető munkák értékéből, hiszen ezek rendkívül részletesen jellemzik az említett kitüntetések egyes típusait és változatait, ami Sallay Gergely könyvének nem volt és nem is lehetett a célja.

A kötet tudományos megalapozottságát igazolja, hogy a szerző elsősorban primer forrásokat alkalmazott, amelyek közül is a hivatalos lapként működő *Rendeleti Közlöny*, az ehhez tartozó *Kisközlöny*, *Szabályrendeletek és Személyes Ügyek*, valamint a *Budapesti Közlöny* és több, német nyelvű katonai lista is említésre méltó. Másodsorban, a szerző nem csak a falerisztikával kapcsolatban forgatta kiváló érzékkel a releváns magyar és német nyelvű szakirodalmat, hanem az első világháború történeti kontextusában előkerülő fogalmak tisztázásához is használta ezeket a munkákat.

A recenziált kötet az *Előszón* kívül hét fejezetből áll. A szerző az első világháború kitüntetési rendszerre gyakorolt hatásainak bemutatásakor arra törekedett, hogy a háború egyes éveiben meghatározza a falerisztikai újdonságokat az előző esztendő(k)ben érvényes szabályrendszerhez képest. Ezáltal vizsgálatának origóját a háborút megelőző időszak, vagyis az *Osztrák–magyar hadikitüntetések 1914 előtt* című fejezet jelenti, amelyhez képest a másodiktól a hatodik fejezetig feltárja az egyes esztendőkben jelentkező változásokat. Végül, mivel az osztrák–magyar kitüntetési rendszer az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával érte el végleges formáját, Sallay Gergely az utolsó fejezetben az 1918 októberében jellemző viselési sorrendnek megfelelően, gazdag képanyaggal társítva listázza az egyes típusokat.

Annak érdekében, hogy írásom mondanivalóját a laikus olvasóközönség is könnyebben megérthesse, nem a legmagasabb presztízsűekre vonatkozó változásokat veszem sorra, hanem a szélesebb katonai-tömegeket érintő újításokra koncentrálok. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásakor mintegy 70 kitüntetés közül érdemes részletesen is áttekinteni a *Vitézségi Érem* számos típusát, amely talán nemcsak napjainkban a legismertebb, hanem az egyik legnagyobb számban is adományozott osztrák–magyar katonai kitüntetés volt. Az eredetileg 1789-ben kétfokozatúnak (arany, ezüst) alapított, majd 1848-ban háromfokozatúvá (arany, nagyezüst, kisezüst) bővített kitüntetéssel kapcsolatban Sallay Gergely megjegyzi azt az érdekes tény, hogy a világháborút megelőzően utoljára a kínai bokszerlázadás (1900–1901) leverésében mu-

atkozó érdemek végrehajtásáért adományozták. 1914 második felében többek között módosították a kitüntetés havi pótdíját, illetve – mint Sallay Gergely rámutat – a hadsereg moráljának feljavítása érdekében engedélyezték az ilyen kitüntetést viselők számára, hogy azt a zubbony helyett a köpenyre is kitűzhessék (16–17.) – 1916-tól már nemcsak a fronton, hanem a háttérországban is. (47.) A második háborús évben, 1915-ben az egyik olyan rendelkezés, amely igazán széles tömegeket érintett, a *Vitézségi Érem* kitoldása volt a legalacsonyabb, úgynevezett bronz fokozattal. A szerző rámutat, hogy az amúgy pótdíjas támogatással nem járó fokozat bevezetése a mind tömegesebb kitüntetési igényeket volt hivatott gyors és egyszerű formában kielégíteni, ezért az odaítélés joga nem az uralkodóé, hanem a magasabb parancsnokságoké volt. (31–32.) Az év végén ugyanakkor az uralkodó elrendelte, hogy a *Vitézségi Érmeket* nemcsak egyszer, hanem többször is adományozhatóvá kell tenni, amelyet ebben az esetben a szalagra helyezett egy vagy több fémpánt jelölt. (37–38.) I. Ferenc József (1848–1916) halála után, a IV. Károly (1916–1918) által véghez vitt reformtörekvések vonatkozásában Sallay Gergely arról is beszámol, hogy az 1917-es falerisztikai újítások keretén belül az egyik legfontosabb intézkedés a hadiékítmények („kardok”) bevezetése volt a haditettek minél jobb differenciálása érdekében. (55–63.) Emellett az utódváltás kikényszerítette a korábban Ferenc József képével díszített kitüntetések külalakjának megváltoztatását, így többek között a *Vitézségi Éremét* is. A korábban a kitüntetésen olvasható német nyelvű felirat latinra cserélése mutatja, hogy Károly reformtörekvése nemcsak a magyarok, hanem a nemzetiségek felé is gesztust jelentett. Az év talán legjelentősebb falerisztikai újdonsága azonban egyértelműen az volt, hogy megalapították a *Tiszti Vitézségi Érmeket*, amely annyiban tért el a legénységi verziótól, hogy szalagjára az uralkodói jel (egy fém „K” betű) került. (76–79.)

Az újonnan alapított kitüntetéseket illetően fontos kiemelni 1914-ből azt az eseményt, amikor Ferenc József az 1864-ben aláírt genfi egyezmény emlékére – mint az Osztrák és Magyar Vöröskereszt Egyletek védnöke – megalapította a *Vöröskereszt Díszjelvényét*. A szerző rávilágít, hogy egyfajta ellentmondás fedezhető fel az alapításban abból a szempontból, hogy a kitüntetést hadidíszítménnyel is el lehetett nyerni hadi érdemek elismeréseként, ami szembehelyezkedik az egyesület elméletileg jótekonysági tevékenységre felszólító céljaival. A kitüntetést nők is megkaphatták, s további érdekesség, hogy alacsonyabb fokozatait pénzfizetés ellenében meg is lehetett vásárolni. (22–28.) Ezenkívül 1916-ban Ferenc József megalapította a négyfokozatú *Polgári Hadi Érdemkeresztet*, amelyet a háborúval összefüggésben, de a polgári életben véghez vitt érdemekért adományoztak. Emellett, többek között bevezetésre került a *Koronás Vas* és *Vas Érdemkereszt*, amelyek a bronz vitézségi éremhez hasonlóan az alacsonyabb rangú kitüntetések sorát gyarapították, adományozásuk pedig szintén a hadvezetőségtől függött. (43–46.) A IV. Károly (1916–1918) által rendszeresített újítások közül talán a legfontosabb 1916–1917 fordulóján a *Károly Csapatkereszt* megalapítása volt, amelynek megszerzését a szárazföldi haderőnél, a légierőnél és a haditengerészetnél külön feltételekkel szabályozták (a további frontszolgálatra alkalmatlanná vált sebesültek eleve megkapták a kitüntetést). Annak ellenére, hogy a kitüntetés gyenge alapanyaga miatt csekély anyagi értéket képviselt, a *Károly Csapatkereszt* hatalmas presztízzsel rendelkezett a frontkatonák körében a tömeges méretű adományozás miatt (52–53.) 1918-ban ugyancsak Károly kezdeményezésére alapították a *Sebesültek Érmét*, amely hasonló emblemikus darabja volt a hadi-kitüntetéseknek. Előzményének a háború korábbi éveiben a sebesültség jelzésére (külföldön is) alkalmazott jelvények tekinthetők. A sebesült bármily belső vagy külső sérülés esetén megkaphatta az érmet, a sebesülések számát pedig a szalagon megfelelő számú, vérvörös színű középsávval jelezték. (85–86.)

Érdemes kiemelni a külföldi kitüntetések hazai vonatkozásait is. A szövetséges államokkal – 1915-ben még leginkább a Német Birodalommal – való kapcsolatok kiterjedtségére utal, hogy szabályozni kellett a *Porosz Vaskereszt* viselését, ami szintén az egyre növekvő számú adományozó-

zással hozható összefüggésbe. (40.) Amellett, hogy 1916-ban a központi hatalmak egységes igazolási rendszert dolgoztak ki a minél jobb követhetőség érdekében, sor került az oszmán kitüntetések, így például a *Háborús Emlékérem* („*Vasfélhold*”) viselésének szabályozására is. (51.) IV. Károly is rendelkezett 1917-ben a külföldi kitüntetések viselésének módjáról, azt ugyanis a korábbiakkal szemben, az osztrák–magyar darabokhoz hasonlóan bal oldalra kellett feltűzni, amivel a király a kitüntetések „németes viselését” kívánta megszüntetni. (79–82.)

Összegezve, a kötet szerkezetét és felépítését illetően elmondható, hogy az egyes esztendőik reformjainak bemutatása, összevetve az újításokat megelőző évek gyakorlatával, lehetővé teszi a tartalom szintetikus áttekintését. A szerző kiváló érzékkel világít rá annak fontosságára a kötet első fejezetében, hogy elengedhetetlen megismerni az első világháború kitörése előtti osztrák–magyar falerisztikai rendszert, melyet bár az első világháború jelentősen átformált, az 1918 októberében a viselési sorrendben megjelenő 70 hadikitüntetésből 18 már ekkor létezett. Ehhez 1914 második felében 12, míg 1915-ben 5 új típus vagy változat társult. Később, 1916-ra vonatkozóan a szerző helyesen kettéosztja a kitüntetési rendszer szempontjából is releváns esztendőt, hiszen I. Ferenc József november 21-én bekövetkező halála után IV. Károly lett az új uralkodó, ami falerisztikai szempontból is számos újítást, valamint 10 új kitüntetést hozott. Ehhez képest 1917-ben 25, 1918-ban pedig 1 új típussal gazdagodott az osztrák–magyar hadikitüntetések ekkor már igen színes palettája.

A kötet végén, az utolsó fejezetben a szerző 70 oldalon listázza az egyes kitüntetés-típusokat. A fejezet egyik legnagyobb értéke, hogy a kitüntetés neve mellett annak elő- és hátlapjáról is láthatóak fényképek, illetve, hogy a szerző jelzi a kitüntetés/fokozat alapításának, a hadiszalag, kardok, az ismételt adományozhatóság stb. bevezetésének dátumát is. A könyvet bibliográfia, valamint angol és német nyelvű összefoglaló zárja. A tartalmilag hiánypótló munka külön értéke, hogy a szerző a bemutatott kitüntetések, viselési fényképek és korabeli dokumentumok esetében is feltüntette a tulajdonos vagy az érintett személy nevét. Mindezt fokozza a rendkívüli igényességű szerkesztési és tördelési munka, amely esztétikussá teszi a keménykötésű és minőségi papíron nyomtatott munkát az osztrák–magyar hadikitüntetés-rendszer iránt érdeklődő szakemberek és laikusok számára egyaránt.

Szabó Róbert Károly

Törő László Dávid

„A SZELLEMTÖRTÉNET IS CSAK AZ ADATOKBÓL INDULHAT KI”

Eckhart Ferenc történeti munkásságának főbb problémái
Ráció, Bp. 2020. 272 oldal

Eckhart Ferenc magyar történetírás kiemelkedő személyiségei közé tartozik. Résese volt annak a kiterjedt szellemi munkának, amely a 20. század első felében a magyar történetírásban lezajlott és aminek nyomán a korábbi idők sokszor korszerűtlen, irányzatos, nem ritkán tévutakon járó történetírását sikerült újragondolni és korszerű eszközökkel átformálni a tudományosság talaján. Mindez nem ment egyszerűen és nem volt akadályoktól mentes; Eckhartnak is számos támadást kellett elszenvednie, illetve elhárítania. A történetész munkássága elsősorban a gazda-

ságtörténeti, valamint az állam- és jogtörténeti kutatásokban hozott jelentős eredményeket, miközben több más szakterületen is számottevő értéket alkotott. Pályafutását a kommunista időkben is folytatta, s bár ez a korszaka a korábbiakhoz képest már kevésbé tekinthető sikeresnek, gondolatairól a szakmai viták később is folytatódtak, különösen a Szent Korona-tan/eszme értelmezéséről, jog- és államtörténeti nézetei pedig hatottak, sőt be is épültek a modern értelmezésekbe.

Törő László Dávid a debreceni történetiszkola neveltje, teljes historiográfusi vértettséggel készítette el doktori értekezését, amely jelen könyvének alapjául szolgált. A szerzeágazóan bonyolult kutatói munka összegzéseként létrejött kötetében a szerző sikeresen vezeti végig az olvasót Eckhart Ferenc (egyszerűnek egyáltalán nem mondható) történeti pályafutásán.

Eckhart az Eötvös Collegium, majd külföldi ösztöndíjak és két évtizedes bécsi levéltári, illetve igazgatói szolgálat után tért haza a budapesti egyetemre. Szekfű Gyula kortársa és támogatója volt, de jó kapcsolatot ápolt a korszak többi nagy történészével is. A nyugati nyelvek ismerete mellett jártasságot szerzett szláv nyelvekben is, ami lehetővé tette számára, hogy a magyar jog- és államtörténet kérdéseit kelet-közép-európai megvilágításba helyezze. Kiindulópontként szolgált számára a magyar állam- és jogtörténet két fontos művelőjének, Hajnik Imrénének, illetve Timon Ákosnak a munkássága: utóbbi nézeteivel hosszú ideig csatázott is; a Szent Korona-tan értelmezése ugyanis a korszak egyik legnagyobb horderejű (történeti és ideológiai) problémája lett. A szakmai összecsapások sorát hozó vita más szakterületeken is folyamatosan jelen volt, ami egyértelműen serkentette a fiatal történész kibontakozását.

Eckhart gazdaságtörténeti érdeklődését pályafutása elején, azaz még a dualizmus korában a magyar viszonyok elmaradottságának kérdésköre motiválta: miért és hogyan történt Magyarország gazdasági leszakadása a történelmi közelmúltban? Akkori fő kutatási területe a 18. századi magyar történelem igen érzékeny pontjait érintette: Mária Terézia és a magyar rendek küzdelmé, valamint a bécsi udvar gazdaságpolitikáját. Könyvének (A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp. 1922.) fő kérdése: ki vagy mi a felelős az elmaradt gazdasági reformokért? Eckhart válasza: elsősorban a bécsi udvar *gyarmatosító* politikája, másodsorban a magyar rendi alkotmány és a rendi viszonyok, amelyek nem tették lehetővé, sőt gátolták a magyar burzsoázia kialakulását, a vállalkozói habitus fejlődését. Így azután a magyar gazdasági fejlődés megrekedt egy anakronisztikus szinten, amely hosszú távon determinálta az ország sorsát. A könyv sikert aratott a mérvadó történészek körében (Károlyi Árpád és Szekfű Gyula is dicsérte, de még – később – Révai József egyik tanulmánya is pozitívan említette), ezzel a szerző presztízse tovább emelkedett. Törő László Dávid recepciótörténeti összefoglalásában kitér arra is, hogy „a Habsburgok gazdaságpolitikájának gyarmatosításként való értékelése később a magyar marxista történetírás egyik alappillérvé vált”. (79.) Voltak persze később komoly szaktekintélyek, akik nem értettek egyet az Eckhart által megrajzolt bécsi gyarmatosító elmélettel (például Heckenast Gusztáv vagy Kosáry Domokos), ám ezek a vélemények már a későbbi fogadtatástörténet körébe tartoznak.

Törő László Dávid könyvének egyik fejezete az 1931-es Eckhart-vita fejleményeit taglalja. (89–132.) Ennek kiindulópontja Eckhart 1924 és 1931 közti alkotmány- és jogtörténeti szakmai programja volt, amely 1931-ben a szellemtörténeti vita forгатagába került. Eckhart érvelt a szellemtörténeti gondolat mellett is, de kijelenthető-e, hogy szellemtörténész volt? Mindenesetre vállalkozott arra, hogy a Hóman Bálint által szerkesztett *A magyar történetírás új útjai* című gyűjteményes kötetben (Bp. 1931.) Szekfű kérésére szerepeljen, s megírja a kötet egyik fejezetét képező tanulmányát a magyar jog- és alkotmánytörténetről. „Eckhart szerint az alkotmány és jog jellege, értelmezése koronként változott, attól függően, hogy milyen társadalmi, politikai csoportok játszottak szerepet megalkotásában és ezek a szereplők milyen gazdasági hatalommal bírtak vagy milyen szellemi/kulturális hatás érte őket. [...] A tanulmány

azonban nemcsak a Szent Korona-tan köré épített mítoszok cáfolata, hanem a szellemtörténet vállalása miatt is heves kritikákat kapott.” (96-97.) Eckharttól tehát addig sem volt idegen a „lelki tényezők” szerepének vizsgálata történeti kérdésekben, bár ez a fölvetés még korántsem volt szellemtörténeti gondolkodásnak nevezhető. Ebben a programtanulmányában egyetértett egyes német jogtörténészek jelszavával: „Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!”, ugyanakkor hangsúlyozta a gazdasági, társadalmi és egyéb tényezők figyelembe vételének szükségességét is. Törő László Dávid szerint Eckhart jogtörténeti iránya nem nevezhető pozitivistá gyökerűnek. Szellemtörténetinek annyiban mondható, hogy a jogtörténetet eszmetörténeti alapon közelítette meg. Ennek a programtanulmánynak is akadtak heves ellenzői; még a parlamentben is téma volt Bajcsy-Zsilinszky Endre „jóvoltából”, aki Gömbös Gyula figyelmébe ajánlotta a témát. Eckhart állta a sarat: megválaszolta a támadásokra. A vita hosszú ideig tartott és számos fórumon megjelent, demonstrálva azt a jelenséget, hogy a történeti munka és a karakteres állásfoglalás milyen nagy hatást tud gyakorolni a korszak szellemi közhangulatára. Nemkülönböztetve a szakmán belül kialakult nézetekre, amelyek a meghatározó erejű személyiségek között is igen eltérőek voltak. Ahogy szerzőnk rámutat: a probléma mélyén valójában már ekkor a Szent Korona-eszme alapkérdései rejtőztek, jóllehet Eckhart még nem merült el a téma tanulmányozásában. Érdekes megfigyelni, hogy ebben a vitasorozatban a történészszakma elitje végül is összefűzte a minőségi történetírást művelő társuk mögött, ami ennek a legendás, nagy történetíró-nemzedéknek erkölcsi minőségére is fényt vet. Olvashatunk a könyvben egy interjút, amelyben Eckhart közérthetően elmagyarázza a szellemtörténet lényegét és pozitív hozadékát. Hangoztatja, hogy ennek a módszernek, gondolkodásnak az a lényege, hogy az emberi cselekvések *szellemi rugóit* (de nem kizárólag azt) kutatja. Nem akar átértékelni, megváltoztatni, rombolni, s különösen nem akar nemzetietlen lenni.

Törő a kötetének következő fejezetében Eckhart talán legnagyobb szakmai teljesítményét, az új alkotmány- és jogtörténet kidolgozását vizsgálja (133–179.), középpontban a Szent Korona-tan kiemelkedően fontos kérdéskörével. Természetesen figyel más jeles történészek ez irányú szakmai eredményeire is: például Bartoniek Emma és mestere, Hóman Bálint munkásságára. Ez a téma mindig rendkívül szövevényes volt, évszázadokra kellett visszamenni, számtalan tény, értelmezést figyelembe venni, egyáltalán: alapvetően fontos fogalmakat tisztázni, alkotni és alkalmazni.

Eckhart Ferenc áttérése ebben a kérdés-komplexumban *A Szent Korona-eszme története* (Bp. 1941.) című munkája volt. Következésképpen az *eszme* megnevezést használja, nem a *tan* fogalmát. A kettő között az a nem lényegtelen különbség, hogy az „eszme” szélesebb értelmű, mint a „tan”, viszont a „tan” már kikristályosodott nézetet tükröz. S hogy milyen „gyakorlati” érvényességgel járt ennek az eszmének az ereje, azt bizonyíthatja Eckhart értelmezése a bécsi döntésekről. Megjegyezte, hogy „régii történeti alapokon” állnak ezek a jogi következmények: „a Felvidék egy része, Kárpátalja, illetőleg Erdély egy része »visszatért a Magyar Szent Korona testébe.«” (158.) Azaz, a Szent Korona potenciális államszemélyiségként értelmezendő, amit például a román történetírás soha nem fogadott el. A kötet fogadtatása – a szerző várakozásának megfelelően – alapvetően pozitív volt. A tanítvány, Bónis György Szekfű folyóiratában dicsérte és értelmezte a munkát, maga Szekfű a *Magyar Nemzetben* értékelte (és nem tartotta szellemtörténetinek). A *Századok*ban Deér József kritikus hangot ütött meg, habár elismerte a könyv értékeit és jelentőségét. Törő aláhúzza, hogy Eckhart könyvének volt egy, az állami integritást hirdető jelentése is. Mégpedig az, hogy „a dualizmus közjogi harcainál alkalmazott Szent Korona-tan helyére egy területi integritást jelképező Szent Korona-eszme tradícióját állította”. (166.)

1943 és 1944 között Eckhart Ferenc a *Századok* folyóirat élén is számottevő munkát végzett. Szerkesztői beköszöntőjében hangsúlyozta, hogy minden tudományos iskolának helyet

kell kapnia a folyóiratban, de azt is kinyilvánította, hogy a történelem fő mozgatói a „szellemi okok”. A szerkesztés során a folyóirat következetesen náciellenes attitűdöt mutatott, e tekintetben is nemzeti érdekeket képviselt.

Az új világban, 1945 után Eckhart egy ideig szerencsésen megkapaszkodott: 1946-ban megjelent új tankönyvében az állam- és jogtudományi kutatásait foglalta össze, s ugyancsak ekkor választották a Magyar Történelmi Társulat elnökévé. 1947-ben már nagy kétségekkel szemlélte a szakma sorsát. A *Századokkal* kapcsolatban ismét megerősítette, hogy a folyóiratnak elsősorban nem politikatörténettel, hanem társadalomtörténettel kell foglalkoznia. 1848-ról a centenáriumi idején összefoglaló tanulmányt írt, amelyben a forradalmat úgy ábrázolta, hogy az minden tekintetben elmaradott környezetben bontakozott ki, és ez a tényező meg is határozta a kimenetelét. Kommunista kollégái ezért a nézetéért heves támadásokat intéztek ellene, úgy látták, hogy Eckhart tudományos mezbe bújtatott ellenforradalmi propagandát folytat, s hogy megtagadta 1848 dicső hagyományait.

Nemsokára radikális változások következtek be: 1949-ben a magyar történetírás szakmai irányítása a legrosszabb fordulatot vette, a Magyar Történelmi Társulat életében és működésében elkezdődött az Andics Erzsébet vezérelte korszak. Eckhart ugyan megtarthatta egyetemi katedráját, ám akadémiai tagságát visszaminősítették, s nem szólhatott bele a jelentős döntésekbe. Nem tehetett mást: visszavonult egyetemi tanári állásába.

Azonban itt sem várt rá nyugalom: Sarlós Márton kommunista indítással kirobantotta a második „szellemtörténeti vitát”. Láthattuk, volt már egy efféle vita 1931-ben, ám ez a mostani nem a tudományosság hagyományos eszközeivel és módszereivel zajlott, hanem az ideológiai megsemmisítés volt a célja. Sarlós az egyik egyetemi jegyzetben olyan megjegyzésre bukkant, amely bár a szellemtörténetet káros ideológiának minősítette, kiemelte, hogy „az adott történelmi helyzetben a szellemtörténet megindulása mégis haladást jelentett. Gyökerében támadta meg a magyar sovinizmus áltudományát”. (196.) Ennek kapcsán 1955 májusában a jogi karon vitaülést rendeztek, ahol felszólt Sarlós is, keményen támadva nemcsak a szellemtörténetet, de az egész eckharti életművet. Válaszbeszédében Eckhart lavírozásra kényszerült (még Sztálinra is hivatkozott), a szellemtörténettel szemben kritikus volt, ám vállalta korábbi munkásságát és kioktatóan bánt Sarlóssal. Tekintettel arra, hogy a szellemtörténet fogalmának nem volt pontos definíciója, ilyen alapon nem lehetett elmarasztalni Eckhartot sem. Mégis sokat ártott neki a tortúra, visszavonulását fontolgatta. Végül már korábban kutatott nagy témája, a magyar jobbágyság világa felé fordult.

Törő László Dávid könyve végén összegzést ad főbb gondolatairól. Kiemeli Eckhart és nemzedéke szerepét a magyar történetírás két világháború közti megújításában, melynek lényege „a politikatörténetet felváltó társadalomtörténeti orientáció” (216). Eckhartnál éppen a társadalomtörténeti vonatkozások jelentik az életmű legállandóbb irányát. Módszerében ragaszkodott a pozitivistá anyaggyűjtéshez és kezeléshez, de ennek nem mondott ellent a szellemtörténet iránti érdeklődése. „Eckhart fellépése egy minőségileg jobb alkotmánytörténet kibontakozását eredményezte, amennyiben európai kontextusban, szellem- és társadalomtörténeti alapon értelmezte újjá a vitás kérdéseket.” (219.) Kimutatta, hogy „történetileg létezik egy változó tartalmú Szent Korona-eszme, amelynek része az organikus államtan”. (219.) Gazdaságtörténeti tevékenysége és tudományos eredményei a szerző szerint az 1945 előtti időszakot tekintve voltak számottevőbbek.

Törő László Dávid hatalmas forrásanyaggal dolgozott, szerteágazó helyekről gyűjtve össze dokumentumait, s tárgyilagos mérlegelések után végül saját véleményét formált munkájában. Könyve jól tagolt, kiemeli a fontos összefüggéseket. A kötetet tartalmas és érdekes függelék zárja.

Monostori Imre

Mályusz Elemér
VISSZAEMLEKEZÉSEK
 Szerk. Soós István

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2021. 682 oldal

„Akinek hosszú élet jut osztályrészül, az talán el is végzi programját, de ha sírba száll, nincs aki folytassa munkáját” – írta Mályusz 1942-ben, egyik legvitatottabb műve, *A magyar történettudomány* előszavában. (7.) Ebben a szövegben igyekezett válaszolni az eredetileg az *Egyedül Vagyunk* című imrédysta lapban közölt cikksorozatát ért bírálatokra. Mályusz nem bízott semmit a véletlenre: míg a korszak történész-tudománypolitikus potentátjai közül sem Domanovszky Sándor, sem Szekfű Gyula, sem Hóman Bálint, sem pedig Klebelsberg Kuno nem hagyott klasszikus értelemben vett naplót vagy önéletrajzot az utókorra, Mályusz 1972 és 1975 között papírra vetette emlékeit. Ahogy az Közép-Európában lenni szokott, még saját családtagjai sem tudtak róla, hogy Mályusz műve létezik. Halála után, könyvtárának rendezésekor került elő a kézirat. Az elmúlt évtizedekben néhány részlet is megjelent belőle, elsősorban Soós István munkája nyomán, de a mű teljes kiadása csak most vált lehetővé, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárgyűjtésének segítségével.

A kötet maga monumentális: a 625 oldalra rúgó főszöveget függelék, bibliográfia, mutatók, fényképek egészítik ki. Kutatni kell, hogy hasonló vállalkozásra bukkanjunk az elmúlt időszakból, talán a kolozsvári Kelemen Lajos feljegyzéseinek két gigantikus kötetével vagy Márki Sándor naplóival lehet egyszerre említeni a mostani művet. Mályusz a 20. századi magyar történetírás egyik legnagyobb, ugyanakkor legellentmondásosabb alakja, halála óta szüntelen érdekli a történeti kutatást: Erős Vilmos, Papp István, Romsics Gergely, Orosz László, Szilágyi Ágnes Judit, Hubert Gabriella és mások fontos szempontokkal egészítették ki portréját, publikálták kéziratban maradt jelentős számú szövegét és elemezték működését, hatását.

Mályusz műve bizonyos értelemben szakmai életrajz – amennyiben ez a műfaj létezik. A kötetben viszonylag kevés dolgot említ családjáról, gyerek- és ifjúkori barátairól, időöltéseiéről, rokonokról, a feleségével való megismerkedésről vagy a történelmen kívüli érdeklődési köréről. Bár ez utóbbival kapcsolatosan a szöveget olvasva felrémlik, hogy talán nem is volt neki ilyen. A kötetnek nyugodtan lehetett volna az „én és a történettudomány” is a címe, oly mértékben domináns Mályusznak a szakmájához, kollégáihoz, a történettudomány módszereihez, vezető személyiségeihez való viszonya. Ezekben a viszonyokban, a rokon szálak és sorsok szövevényében a szöveggondozó igazítja el biztos kézzel az olvasót, nemcsak neveket, eseményeket oldva fel, hanem a több mint 1850 lábjegyzetben azt is megmagyarázza, hogy mire gondolhatott az emlékirat szerzője. Mindezt Soós István a szövegkiadói gyakorlatban ritka alázattal teszi. A nyolc fejezetből négy (*Újkori társadalomtörténet, Népiségtörténet, Egyháztörténet, Középkori történet*) arra reflektál, hogy Mályusz milyen szakmai kérdésfelvetések mentén konstruálta meg a maga pályafutását – de nincs benne például Kormányzattörténet fejezet, pedig Sándor Lipót iratainak 1926-os kiadása szintén új távlatokat nyitott a tudományág (és Mályusz) számára. Az első két fejezetben arra válaszol, hogyan is vált történésszé (*Miért lettem történész?*, illetve *Hogyan lettem történetíró?*), a két utolsó rész már inkább csak összefonja a szálakat, egyrészt a háborúvég és az azt követő időszak leírásával (*Átmenet: 1944–1948*), illetve a némileg líraira hangszerelt című utolsó fejezetben, amely a történetírónak az 1950-es évek végéig terjedő szakmai pályáját tekinti át (*Törött szárnyakkal*). A függelék a főszövegben meglehetősen ritka, bensőséges hangvételű vallomást tartalmaz Mályusz egyes lakhelyeiről és a hozzájuk fűződő viszonyáról.

A kötetnek számtalan olvasási regisztere létezik. Egyfelől lehet szórakoztató pletykagyűjtemény, hiszen megtudjuk, ki kinek volt a rokona, ki szerette a pénzt és a szakmából kinek volt

legalábbis ambivalens viszonya az alkoholhoz. Efelől is meg lehet érteni Mályusznak a Szekfűvel szembeni averzióit (bár nem biztos, hogy érdemes), mert a szerző elég precízen leírja, hogy korábbi elismerése, sőt rajongása hogyan váltott át nyílt ellenszenvbe az idősebb pályatárs hiúsága, hosszan leírt inkorrektégei és machiavellizmusa okán. A személyes ellentétekhez aztán hamar felzárkóztak a világnézetiek/történelemszemléletiek is. Ugyanakkor Mályusz nem ad magyarázatot például az ifjabb nemzedékkel, így elsősorban Kosáry Domokossal szemben érzett eleven utálatára – hacsak az nem lehetett a baj, hogy az általa elutasított személyiségek nagy része Szekfű-tanítvány volt. A mű így is elsőrendű olvasmány, bár pletykagyűjteménynek kétségkívül hosszú.

Más rétege lehet az olvasásnak egy mesterség (a történelmi) gyors professzionalizációjaként és egy nyomaiban még ma is létező szakmai munkaerő-gazdálkodási praxis látelleteként tekinteni a műre. Jól látszik, hogy a korszakban néhány kacika jóindulatán múlt minden: ha Dománovszky, Hóman, Klebelsberg vagy a későbbiekben Szekfű kiszemelt valakit, aki megszolgált a bizalmat, akkor annak jutott (nyilván szűkös) hely az akkor induló, nagy állami történelmi vállalkozások környékén, lett külföldi ösztöndíj, bentlakás és esetenként állás; persze regesztázással, másolással töltött zibbasztó évek és gyakornoki, magántanári, rosszul fizetett múzeumi posztok után. Az álláspiac rettentő szűkös volt: a pálya csúcának számító egyetemi tanári állásból talán kéttucatnyi állt a történelmesek rendelkezésére az országban. Mályusz is boldogan írja le, hogy első egyetemi tanári fizetésének feléért (több mint 200 pengőért) csináltathatót végre rendes könyvespolcot a lakásába. A szakmában leginkább az előző nemzedék kihalására, visszavonulására lehetett számítani, jó esetben új állások kormányzati hátszéllel történő létrehozására – a menekült egyetemek ügyét vagy a kolozsvári újbóli kézbevitelét ebben a kontextusban is érdemes nézni. A sorsokról döntők minőségérzékét dicséri, hogy ez a kézivezérelt, de tudatos állami történetpolitika nyomán kialakított rendszer elsőosztályú produktumokat hozott létre. Azok az alsó középosztályi, sok esetben az elszakított területekről származó fiatalberek (nők nagyon nehezen jutnak szóhoz ebben a milióban), akik a budapesti egyetem–történelmi szeminárium–Eötvös Collegium–Collegium Hungaricumok útvonalon szocializálódtak, bizonyos értelemben máig meghatározzák a magyar történettudományt. Mályusz nyilván tisztában volt a szerencséjével, de kilógott a sorból. Nem szerette az Eötvös Collegiumot – bár annak bibliotékája egész életében egyik példa maradt számára, és a kötet kevés lírai betétjének egyikét éppen e könyvtár leírásának szentelte. Nem érezte jól magát Bécsben sem, csak amikor már volt pénze és járhatott operába. Egy párizsi ösztöndíj pedig örökre megghiúsult álma maradt. És nem szerette Szegedet sem, ahova 32 évesen nevezték ki egyetemi tanárnak. Ez utóbbi tényt láthatóan nem is kötötte össze például leggyengébb, de legnagyobb visszhangot kiváltó műve, *A vörös emigráció* (Bp. 1931.) állami megrendelésével és a nagyhatalmú noszogatókkal. Néhány év múlva pártfogóival is feszült lett a viszonya, amin *A magyar történettudomány* kiadása (Bp. 1942.) bizonyosan nem segített.

És itt érkezünk el a visszaemlékezések olvasásának harmadik lehetséges módjáig, a történelmi pálya és identitás megkonstruálásáig. Mályusznak, úgy tűnik, nem volt szerencséje a tanítványaival: Szentgyörgyi Márián és talán Jakó Zsigmondon kívül alig van köztük olyan, aki végig pozitív színben tűnne fel a kötet lapjain. Az emlékező velük kapcsolatos megjegyzései számos esetben rosszállást sugallnak, és hasonlóan járnak egyes pályatársak is. Ez a permanens rosszkedv részben vagy egészben magyarázható persze az írás megszületésének körülményeivel, hiszen a középkorásznak visszakatulyázott, már idős Mályusz vet számot e lapokon pályájával, és láthatóan elevenen élnek benne 1945 utáni állás- és státuszvesztésének, a történettudományban való marginalizálásának emlékei. Az elkeseredettség odáig vitte, hogy 1946-ban komolyan eljárt a gondolattal: áttelepül Csehszlovákiába, az ősök Besztercebányájára. Ennek érdekében magával a budapesti csehszlovák követtel is találkozott: „hazai környezetemtől idegenedtem el. Végleg elegem volt belőle” (489.) – vallott erről. A csalódottság áthatja a mű-

vet, megkönnyebbülést csak néhány, két háború közötti alpesi nyaralás, könyvtárlátogatás és otthoni vizit leírása hoz. Pedig a szerzőnek van érzéke a dramaturgiai fordulatok kiemeléséhez, a szociológiai mélységű megfigyelésekhez. Ilyen háztanítóskodása 1916 nyarán a Hátszegi-medencében vagy a magyar Felvidék utolsó nyara 1918-ban, amikor Mályusz nemesi kúriák pókhálós almáriumaiból gyűjtötte az okleveleket *Turóc megye kialakulásához* (Bp. 1922.), hogy aztán évtizedekig be se tegye lábát a valamikori Felső-Magyarországra. Ebben az alapállásban az emlékező által választott stratégia a szigorú szakmaiságé, amennyiben az életpályát a történettudományi problémák felől alkotja újra, saját világát folyamatosan ütközteti mások (szükségképpen hibás) elképzeléseivel – ezt tükrözi a fejezetek beosztása, a művek szerinti haladás és a kutatóutak leírása. A hangsúlyosan önmaga köré szervezett elbeszélés kapcsán azonban óhatatlanul felmerül az olvasóban a belső inkohereciák problémája. Természetesen érthető, hogy az 1970-es években Mályusz bagatellizálja az *Egyedül Vagyunk*-ba írott cikksorozatát (azt állítva, hogy nem tudta, mely politikai irányhoz tartozik a lap, ami nyilván kegyes hazugság). A népiségtörténet elméleti alapjaival kapcsolatos okfejtései sem túl meggyőzőek, és nem egészen világos, hogy miben különbözteti meg saját elgondolásait a német *Volkstumskunde* javaslataitól. A visszaemlékezéseket érdemes tehát általában a történetész lenyomataként, nem konkrétan Mályusz öngazolásaként olvasni. A kötet előbbinek magisztrális olvasmány, utóbbiként azonban néha zavaróak az oldalanként előtörő panaszárdatok.

Egy hasonló terjedelmű, elképesztő tudományos apparátussal ellátott műnél elkerülhetetlen néhány pontatlanság (a román hadsereg nem 1919. októberében szállta meg Budapestet [139.]; Hekler Antal nevét a szerző vagy a begépelő rosszul írta [159.]; *A néma forradalom* szerzője Kovács Imre és nem István [335.] – de néhány rosszul használt írásjel mellett nagyjából ez minden), ám összességében Soós István lenyűgöző alapaossággal követte végig a memoáíró Mályuszt élete fél évszázadán, és olyan emlékművet állított ezzel az 1989-ben elhunyt historikusnak, amilyenre az életében minden bizonnyal a legjobban vágyott.

Ablonczy Balázs

Béla Tomka

AUSTERITIES AND ASPIRATIONS

A Comparative History of Growth, Consumption,
and Quality of Life in East Central Europe since 1945
Central European University Press, Bp.–New York 2020. 445 oldal

Tomka Béla legújabb angol nyelvű könyve a magyar olvasó közönségnek nem teljesen új, hiszen a 2011-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség: Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig* című monográfiájának átdolgozott változata. Tomka egyfelől szűkítette az időkeretet, elhagyta – bár nem teljesen – az 1945 előtti időszak bemutatását, másfelől bővítette elemzése tárgyát, most már nem csupán Magyarország, hanem a kelet-közép-európai régió gazdasági fejlődését tárgyalja.

A szerző fő célja, hogy a korábbi kutatásokkal ellentétben a gazdasági növekedést ne csupán a GDP növekedésén, hanem a fogyasztás és az életminőség javulásán keresztül mutassa be. Érvelése meggyőző, mivel a GDP-nek számos olyan összetevője van, amely egyáltalán nem tükrözi

a társadalom valós életszínvonalát. Ugyanakkor az is világos, és a szerző nem is titkolja, hogy a valós életkörülmények hiteles ábrázolásának számos módszertani problémája van. Legfőképpen az, hogy nem állnak rendelkezésünkre a fogyasztásra és az életminőségre vonatkozóan minden kizáróan hiteles adatok, illetve a gazdaság- és társadalomtörténeszek eddigi rész kutatásai is eltérő mélységűek és színvonalúak. Az összehasonlítást az is nehezíti, hogy az egyes országokról és régiókról, valamint a különböző időszakokról sincsenek egyformán megbízható adatsorok.

E módszertani nehézségekkel azonban Tomka megbirkózik. A gazdasági növekedés bemutatásakor Agnus Maddison vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP-adatait veszi alapul. A fogyasztás mérőszámaként a Corrado Gini olasz közgazdásztól elnevezett Gini-indexet alkalmazza az egyes országok rangsorolásában, de itt hangsúlyosan figyelembe veszi a legújabb nemzetközi társadalomtörténeti kutatások eredményeit is a fogyasztási struktúráktól a nemek közötti egyenlőtlenségeken át a generációs fogyasztási szokásokig. A legnehezebben adatolható tényező az életminőség, amelyet a szerző talán az egyik legfontosabb összetevőnek tart. A sokféle felmérés közül leginkább az úgynevezett emberi fejlettségi index (Human Development Index) alapján végzi el az összehasonlítást az egyes régiók között, amelyet kiegészít a halálozási adatokkal.

Felmerül a kérdés, hogy mit mivel hasonlít össze a szerző? Először is, a könyv címében szereplő Kelet-Közép-Európa itt három országot jelent: Csehországot, Lengyelországot és Magyarországot. Az elemzés ugyan vállaltan Magyarország-központú, de nem zavaróan, mivel Tomka igyekezett a másik két ország gazdaságtörténetére vonatkozó releváns angol nyelvű szakirodalmat is feldolgozni könyvében. A szerző azonban nem e három országot veti össze egymással – bár időnként tesz utalásokat a köztük lévő különbségekre –, hanem a régió adatait hasonlítja össze Nyugat-Európa 15 fejlett államának adataival. Ebből adódik, hogy minden fejezet két fő részből áll. Előbb bemutatja a nyugat-európai, majd a kelet-közép-európai fejlődési sajátosságokat, amelyeket egyben össze is vet a nyugatiakkal. Így tehát a könyv címe nem pontos, hiszen amennyire szól Európa keleti feléről, legalább annyira a nyugatiról is.

Tomka fő célja, hogy a növekedésen, fogyasztáson és az életminőségen keresztül bemutassa, hogy Kelet-Közép-Európa és Nyugat-Európa 15 legfejlettebb országa (EU-15) között a 20. században mikor tapasztalhatunk konvergenciát, s mikor divergenciát. Fő megállapításai közé tartozik, hogy 1913 és 1939 között a kelet-közép-európai régió konvergált, míg 1945 és 1989 között átmeneti stagnációt követően divergált, a szocializmus összeomlása után pedig egy rövid átmeneti időszak után újra konvergál Nyugat-Európához mindhárom tárgyalt területen.

A könyv összességében egy kiváló szintézis, amely kézikönyvként is jól használható mindenki számára, aki meg szeretné ismerni Európa főbb gazdasági mutatóit. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egy szintézis esetén bizonyos kérdések csak elnagyoltan vagy egyáltalán nem jelennek meg. Így teljes mértékben hiányzik a politikátörténeti háttér, ami nem különösen nagy probléma egy gazdaság- és társadalomtörténeti munkában, de a főbb politikai döntések motivációit legalább vázlatos formában hasznos lett volna bemutatni. Többek között azért is, mert ennek hiányában az olvasó nem tudja, hogy 1945 és 1989 között a szocialista rendszeren belül mikor és miért változott a politikai irányvonal, amelynek mindig voltak gazdaságpolitikai implikációi. Az 1953 utáni reform-korszakban a technikai-tudományos forradalom vívmányainak alkalmazásával a növekedés mellett a társadalom szocialista emancipációja volt a cél, majd az 1970-es években – egyre nehezebb nemzetközi feltételrendszer közepette – a fenntartás, de már nem a növekedés hajszolása lebegett a politikai vezetők szeme előtt. Néhány példával illusztrálva: az 1970-es években Lengyelországban a vezetés nem a növekedés céljával vett fel hiteleket és investált a nehéziparba rengeteg tőkét, hanem azért, mert a népességnövekedés olyan jelentős volt, hogy a rendszer ideológiájának – a teljes foglalkoztatottságnak – megfelelő munkahelyeket kellett teremteni a munkaerőpiacra belépő évi 2-300 ezer fiatalnak. Emellett lakást kellett (volna) építeni nekik, és élelemmel ellátni az egyre nagyobbá duzzadó

ipari körzeteket úgy, hogy a kollektívizálás elmaradása miatt a hatalom nem rendelkezett az élelmiszer-termelés és -elosztás monopóliumával. Lengyelországban a növekedés, a modern ipar felépítése propagandaszólam volt: a valóságban a túlélés volt a tét. Magyarországon az 1970-es években a gazdasági mechanizmus további liberalizálásának leállítását és a Kádár által is támogatott KGST integrációs reform felemás megvalósulása után szintén nem a növekedés volt az elsődleges cél, hanem a Szovjetuniótól kialakult, többé-kevésbé előnyös kereskedelmi szerződések kötése és a nyugati hitelek révén az életszínvonal szinten tartása, ami nagyjából sikerült is, s ezáltal az évtized végéig stabilizálódott a hatalom helyzete.

Ennél azonban sokkal komolyabb hiányossága a könyvnek, hogy Tomka Béla teljes mértékben mellőzte a kelet-közép-európai régió elhelyezését világgazdasági kontextusban, pedig véleményem szerint erre mindenképpen szükség lett volna. Így ugyanis a kötetből nem tudjuk meg, hogy a szerző hogyan tekint a régióra: Nyugat-Európa szerves részének, félperifériájának, esetleg perifériájának tartja azt? Tomka sajnos egyetlen bekezdést sem szentelt annak a hatalmas méretű szakirodalomnak, amely ezt a kérdést tárgyalja, így nem is foglal állást a kérdésben. Mindez tudatos döntés, mivel a narratívája szerint nem a régió világgazdaságban elfoglalt helye, hanem az 1945 után megvalósult, központosított szocialista parancsgazdaság az oka annak, hogy ezen országok leszakadnak Nyugat-Európától. Az újabb kutatások azonban árnyalják ezt az értelmezést. A létező szocialista rendszer – amely számos változtatáson ment keresztül –, a szovjet politika által támasztott korlátok és a kelet-közép-európai régió világgazdaságba való integrációjának következményei egyszerre járultak hozzá ahhoz a tényhez, hogy az 1960-as évek második felétől divergált a régió a Nyugattól.

E témában újabban egyre több – levéltári forrásokon alapuló – szakirodalom áll rendelkezésre. Oscar Sanchez-Sibony *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev* (Cambridge University Press 2014.) című monográfiája, vagy a Jeronim Perović szerkesztésében megjelent *Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas* (Palgrave Macmillan Press 2017.) című tanulmánykötetben szereplő esettanulmányok rendkívül bőséges forrásanyag alapján más megvilágításba helyezik a hidegháború és a szocialista blokk gazdaságtörténetét. Az 1953 és 1973 közötti időszakban – amely a nyugat-európai kapitalizmus „aranykora” – a kelet-közép-európai régió többé-kevésbé tartotta a fejlődési ütemet annak ellenére, hogy kimaradt a Marshall-tervből, az európai integráció minden előnyéből, sőt kereskedelmi embargóval, védővámokkal, a globális kereskedelemben korlátokkal, valamint tőke- és technológiahiánnyal kellett szembenéznie. Eközben a tudományos és technikai forradalom jelszava alatt hiába igyekeztek rendszereiket megreformálni, iparukat a nehéziparról a fogyasztás s ezzel együtt az életszínvonal növelését elősegítő vegyiparra átállítani, csupán a szovjet nyersolajtól váltak függővé végzetes mértékben. Majd az 1970-es években akkor indult meg igazából a régió globalizálódása, akkor volt lehetőség a nemzetközi gazdasági vilárendszerbe integrálódni, amikor a gazdasági világválság is egyre inkább éreztette hatásait. Így Európa félperifériájaként a növekvő mennyiségű import finanszírozásához szükséges exporttermékek előállításához és az életszínvonal fenntartásához szükséges források megszerzéséhez az eladósodáson keresztül vezetett az út. Összességében tehát nem igazolható a kötet azon következtetése, miszerint csupán a kelet-közép-európai szocialista gazdálkodási mechanizmusok miatt következett be a divergencia. A rendszer a kényszerűen autark-időszakában éppen hogy jobban teljesített, mint a világgazdasággal szemben jóval nyitottabb, sorosabb kapcsolatai idején. A divergencia tehát akkor tapasztalható, amikor az érintkezés intenzívebb, és a félperifériás gazdaság erőteljesebben kapcsolódik be a nemzetközi munkamegosztásba.

Tomka feltételezése szerint amennyiben nincs negyvenöt évnyi szocializmus, akkor valószínűleg kiegyenlítődték volna a különbségek Európa két része között. Ezt a háború előtti konvergálással és a nyugat-európai államok egymás közötti kiegyenlítődéssel támasztja alá.

Az 1989 előtti időszakot illetően megfelelően érvel amellest, hogy a szocialista rendszer szinte minden területen gátolta a növekedést. A rendszerváltás után 30 évvel viszont nehéz elfogadni azt az érvet, hogy még mindig az örökölt struktúrák miatt nem megfelelő a növekedés. A régió félperifériás jellegének (elmaradottabb urbanizáció és infrastruktúra, ritkább közlekedési hálózat, a továbbra is létező tökehiányos középosztály, a rossz hitelezés, a nyugati bankok még mindig meglévő bizalmatlansága, a piaci kiszolgáltatottság, a gyengébb humántőke stb.) elemzése közelebb vitt volna bennünket az elmúlt 30 év gazdasági divergálódásának és konvergálódásának megértéséhez. Tomka Béla ugyan a GDP-adatokra támaszkodva – több közzegadással egyetértésben – azt állítja, hogy 1995 és 2006 között Kelet-Közép-Európa és az EU-15 között jelentős konvergencia volt tapasztalható, csak éppen ez az időszak az EU-15-ök történetében sem tekinthető éppen az aranykornak. Ha visszalapozunk a második fejezetben tárgyalt 1953 utáni két évtizedhez, amikor a centrumországok átlagosan csaknem évi 4%-os növekedést könyvelhettek el, és a kelet-közép-európai államok ezzel a növekedési ütemmel is tudták tartani a lépést sokkal rosszabb nemzetközi feltételek közepette, akkor az 1995 utáni évtized teljesítménye nem tűnik olyan nagy sikernek. Különösen, ha figyelembe vesszük a szociális és jóléti juttatások jelentős csökkenését és a beáramló külföldi tőke nagyságát. Azt ugyanis a szerző is többször leszögezte, hogy a jóléti transfereket figyelembe véve a közfogyasztás szintje Kelet-Közép-Európában gyakorlatilag a nyugat-európai átlagnak megfelelően alakult a második világháború után, különösen az 1960-as évektől. Ezt azonban egyáltalán nem lehetett elmondani az 1990-es évekre vonatkozóan. Összességében úgy foglalhatjuk össze, és ezt a könyv adatai is megerősítik, hogy az államszocializmus évtizedei megerősítették a kelet-közép-európai régiót az európai centrum félperifériájaként. A rendszerváltás utáni három évtized is azt bizonyítja, hogy a „visszacsatlakozás” is aszimmetrikus módon, tehát félperifériaként (elsősorban piacként és olcsó munkaerőbázisként) ment végbe.

Mіндеzen hiányosságok ellenére Tomka Béla könyve megkerülhetetlen munka mindazok számára, akik adatokat keresnek az 1945 utáni korszak történelméhez. A szerző narratívájával ugyan lehet vitatkozni, az adatokkal azonban kevésbé. Másfelől az is világos, hogy a mintegy félszáz oldalnyi bibliográfia ellenére bőven van még kutatásra váró terület a témában.

Mitrovits Miklós

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ablonczy Balázs PhD, egyetemi docens
ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Barabás Gábor PhD, egyetemi adjunktus
PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

Farkas Csaba PhD, tudományos munkatárs
ELKH–PTE–ELTE, Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–
1387, Budapest–Pécs

Katona Csaba tudományos munkatárs
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest

Mitrovits Miklós PhD, tudományos munkatárs
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest

Monostori Imre kandidátus, irodalomtörténész

Nagy Adrienn PhD-hallgató
ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Pálosfalvi Tamás PhD, tudományos főmunkatárs
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest

Rudolf Veronika egyetemi tanársegéd
ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Sáfrány Tímea PhD-hallgató
EKKE Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger

Szabó Róbert Károly PhD-hallgató

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Turbucz Dávid PhD, tudományos munkatárs

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest

Varga Dániel PhD-hallgató

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

ARTICLES

- Tamás Pálosfalvi*: Two (Royal) Elections in Hungary.
Albert of Habsburg and Wladislas III Jagiellon459
- Veronika Rudolf*: The Attraction of the Empire.
Bohemian–Hungarian–Austrian Relations between 1196 and 1214505
- Tímea Sáfrány*: Office Renewals and Official Careers in Csongrád County
before 1848 531
- Dániel Varga*: A Preliminary to the Danube Confederation Plan:
Il Programma Ungherese563
- Adrienn Nagy*: Border Change(s) and Smuggling.
Living along the Western Border of Hungary585
- Dávid Turbucz*: The Activities of Miklós Horthy as Head of State in the 1920s 615

BOOK REVIEWS

- Márta Font*: The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes.
Cooperation and Conflict in Medieval Hungary and Kievan Rus'
(*Gábor Barabás*)639
- Csukovits Enikő (szerk.): Az Anjou-kor hatalmi elitje (*Csaba Farkas*)641
- Jakab Réka – Kákonyi Anna*: Táguló és szűkülő terek.
A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete (*Csaba Katona*) 644
- Sallay Gergely Pál*: „Hadiszalagon, kardokkal.”
Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre
(*Róbert Károly Szabó*)647
- Törő László Dávid*: „A szellemtörténet is csak az adatokból indulhat ki.”
Eckhart Ferenc történelmi munkásságának főbb problémái [*Imre Monostori*]649
- Soós István (szerk.): *Mályusz Elemér*: Visszaemlékezések (*Balázs Ablonczy*) 653

<i>Béla Tomka: Austerities and Aspirations. A Comparative History of Growth, Consumption, and Quality of Life in East Central Europe since 1945 (Miklós Mitrovits)</i>	655
AUTHORS OF THIS ISSUE	659